

5
6

TEORIJA IN PRAKSA LETNIK XXIX 1992

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXIX, št. 5-6, str. 433-624, MAJ-JUNIJ
1992, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva
za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizoid, Vjeran
Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Mateja Kožuh-Novak, Davo-
rin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman,
Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić,
France Vreg, Milan Zver

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Frañce Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane
Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko
Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko
Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za 1. polletje 1992: za študente in dijake 600 SLT, za druge individualne naročnike
1.000 SLT, za delovne organizacije in ustanove 1.500 SLT, za tujino 3.000 SLT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 450 SLT

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštšina plačana v gotovini

ČLANKI, RAZPRAVE

<i>SLAVKO SPLICHAL: Reregulacija radiotelevizije v Vzhodni-Srednji Evropi</i>	435
<i>ZDRAVKO MLINAR: Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi</i>	450
<i>WERNER WINTERSTEINER: Teze k mirovni vzgoji</i>	463

IZ RAZISKAV

<i>ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Moratorij za stečaje – komu je z manj stečajni lažje?</i>	473
<i>BOJKO BUČAR: Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki</i>	484

AKTUALNI INTERVJU

<i>IVAN ZUPAN: Slovenski plinovodni sistem včeraj, danes in jutri</i>	491
---	-----

RAZVOJ – KONEC NEKE IDEOLOGIJE

Okrogla miza	
STANE JUŽNIČ: Uvod	502
ZDRAVKO MLINAR: Še nikoli tako varni in tako ogroženi	504
PETER KLINAR: Liberalnejše poti razvojnih sprememb	505
ANDREJ KIRN: Evolucija, napredek, merila napredka	508
HUBERT POŽARNIK: Premik k novi paradigmi razvoja	511
DRAGO OCVIRK: Nov odnos do ideje razvoja	513
RUDI RIZMAN: Pred prihajajočimi (post)progresivnimi družbami?	515
FRANE ADAM: Dileme posocialističnega razvoja	518
MARJAN SVETLIČIČ: Uveljavljanje globalnih meril	520
DANILO TÜRK: Ustaljene in nove prvine ideologije razvoja	522
ADOLF BIBIČ: Konec zgodovine?	525
BOGOMIL FERFILA: Relevantne svetovne razvojne izkušnje	529
MOJCA NOVAK: Na čem svet stoji?	531

POGLEDI, KOMENTARJI

SAMO KROPIVNIK: Empirično raziskovanje parlamentov	533
PETER KLINAR: Pasti in obeti nacionalnih držav na Vzhodu	545
VIDOVIČ STANISLAV: Desni ekstremizem na pohodu	551
ALEŠ DEBELJAK: Televizijski pridigarji	559
JANEZ STANIČ: Srednja Azija v svetovni politiki	566
MARJAN OSOLNIK: Diplomacija kot poklic	572

IZ ZGODOVINE POLITIČNE MISLI

JAMES MADISON: Federalist št. 10	581
ADOLF BIBIČ: Politična misel federalistov	585
MARJAN BREZOVŠEK: Politična teorija v Federalističnih spisih	595

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO

ADRIANA DVORŠAK: Nekatere pomanjkljivosti demokratičnih procesov v EGS	606
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

N. Bobbio, N. Matteucci, G. Pasquino: Dizionario di Politica (Boštjan Markič) 612

Ivan Cifrić: Ogledi iz sociologije obrazovanja (A. Židan) 614

**BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN TEMATSKIH REVIJ
AVTORSKI SINOPSIS**

616

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
letnik XXIX, 5-6, str. 433-624
Ljubljana, maj-junij 1992

SLAVKO SPLICHAL*

Reregulacija radiotelevizije v Vzhodni-Srednji Evropi

Medtem ko so imele politične spremembe v nekdanjem socialističnem taboru neposredne posledice na področju tiska, kjer je bilo ustanovljenih mnogo časopisov v zasebni lasti in/ali so bili dotedanji časopisi in distribucijski sistemi v državni ali partijski lasti vsaj delno denacionalizirani, pa razprave o de- ali reregulaciji radiotelevizije še niso pripeljale do bistvenih praktičnih sprememb v pogledu demokratizacije. Res je sicer, da obstajajo pomembne razlike med posamičnimi državami in da se razmere povsod (lahko) hitro spreminjajo. Hkrati pa je res, da je zlahka mogoče prepoznati tudi tendence, ki so skupne vsem. V vseh postsocialističnih državah so zakoni o radiodifuziji na določeni stopnji sicer počasnega spreminjanja zakonodaje. Tradicionalni zahodnoevropski model javne radiotelevizije je videti najprivlačnejši model, ki naj bi ga posnemali. Toda v nasprotju z Zahodom, kjer vprašanja o tem, kako dobro deluje ekstremni tržni model, kakšna naj bo kulturna funkcija medijev, in vprašanja o razvoju novih medijev, ki je počasnejši od pričakovanj, vsaj delno zavirajo ali preusmerjajo deregulacijo (Rowland in Tracey, 1990, p. 9), nove politične elite v Vzhodni-Srednji Evropi nedvoumno zagovarjajo komercializirano »javno« radiotelevizijo iz zelo pragmatičnih političnih in ekonomskih razlogov – da bi maksimirale svojo moč s pridobivanjem volilne podpore in da bi napravile »javne storitve« profitno donosne. Hkrati se povečuje delež uvoženih, zlasti rekreativnih programov – kljub pomanjkanju deviznih sredstev. Nacionalne mreže si prizadevajo pridobiti tuje investitorje in oskrbovalce s programi. Le v majhni meri pa se pojavljajo zasebne radijske in televizijske postaje na čisto komercialnih temeljih.

Prodor zahodnih elektronskih medijev

Morda najbolj vidno znamenje (potencialnih) sprememb v vzhodnoevropski radiodifuziji je odločitev o ukinitvi radiotelevizijske organizacije vzhodnega bloka (L'Organisation Internationale de Radiodiffusion et Television – OIRT) do leta 1993. Tri članice OIRT – nacionalne radiodifuzne organizacije ČSFR, Poljske in Madžarske – so bile že sprejete kot pridružene članice v Evropsko radiodifuzno zvezo (EBU), ki so jo ustanovile zahodnoevropske javne radiodifuzne korporacije. Jugoslavija, ki je bila edina polnopravna članica EBU iz vrst socialističnih držav, je bila v OIRT le opazovalka. Pričakovati je, da bo EBU posamič sprejemala v svoje vrste evropske članice OIRT, medtem ko naj bi neevropske članice OIRT postale pridružene članice razširjene EBU (Walker, 1991, p. 42).

* Dr. Slavko Splichal, redni profesor na FDV.

V vseh nekdanjih socialističnih državah Vzhodne Evrope je bila cenzura medijev sicer formalno odpravljena, nikakor pa ne državna regulacija radiotelevizije. Čeprav so novi zakoni o medijih očitno liberalnejši kot tisti za časa socializma, so v njih še vedno »zanke, ki vladam omogočajo vplivati na medije in določati, kaj je 'odgovorno' novinarstvo ali kdo je profesionalni novinar in ima torej pravico do akreditiva« (Stone in Marks, 1991, p. 5). V nekaterih državah, kot na primer v nekdanjih jugoslovanskih republikah, je bila dotedanja zakonodaja s področja radiodifuznih medijev dopolnjena, s čimer je bila (vnovič) vzpostavljena državna kontrola nad radijskimi in televizijskimi organizacijami. Medtem ko so imeli v prejšnjem samoupravnem sistemu zaposleni v medijih pravico sodelovati pri imenovanju na ključne upravljalke in uredniške pozicije, je bila z zakonskimi spremembami ta pravica delavcev povsod odpravljena in je postala privilegij bodisi vlade (npr. v Srbiji, Vojvodini, Kosovu in Hrvaški), bodisi parlamenta (npr. v Sloveniji in Bosni in Hercegovini).

Podobne spremembe so bile uvedene tudi na Poljskem in Madžarskem. Pred poljskimi demokratičnimi parlamentarnimi volitvami se je Solidarnost zavzemala za to, da bi nacionalno radiotelevizijo nadzorovala družba in da bi bila »upoštevana naša temeljna pravica do izražanja pogledov in mnenj v naših časopisih in v neodvisnih radijskih in televizijskih programih« (Goban-Klas, 1990, p. 51), toda po zmagi na volitvah je svoja stališča spremenila in vztraja pri neposrednem vladnem nadzoru (Sawisz, 1990, p. 399). Na Madžarskem predsednika nacionalne televizije in nacionalnega radia imenuje predsednik države na predlog predsednika vlade (analogija z BBC); ni pa nikakršnega sveta ali podobne pluralistično zasnovane upravljalke institucije v obeh zavodih. Taka ureditev očitno krši temeljno načelo neodvisnosti programskih delavcev in njihove odgovornosti za vsebino programov, ki je varovalo tradicionalne javne radiodifuzne sisteme pred državnim in partijsko-političnim vmešavanjem (Blumler, 1991, p. 12). Medtem ko v »modelu BBC« svet guvernerjev »deluje kot tampon med vlado in radiodifuznimi delavci, ki imenuje generalnega direktorja, ključno izvršno funkcijo na BBC, in njegovega pomočnika ter je odgovoren za celotno politiko« (Meech, 1990, p. 233), je re-regulacija radiotelevizije v Srednji in Vzhodni Evropi vnovič pripeljala radiodifuzne organizacije pod neposreden državni nadzor tako na nacionalni kot na lokalni ravni. Medtem ko »nacionalni« radio in televizijo politično nadzorujejo oblasti s tem, da imenujejo oz. vplivajo na imenovanje direktorjev, urednikov in upravnih odborov, lokalne postaje bodisi še niso legalizirane ali pa so omejevane s politično pristranskostjo lokalnih oblasti, če so te pooblašene za izdajanje licenc zasebnim postajam.

Ne glede na to pa se nove radiodifuzne politike razlikujejo od nekdanjih vsaj v enem pomembnem pogledu. Po demokratičnih političnih spremembah v letih 1989–1991 vzhodno-srednjeevropske države prihajajo ne le »teoretično«, ampak tudi praktično pod vse večji vpliv zahodnih radijskih in televizijskih postaj. Razlikujemo lahko tri vrste zahodne radiodifuzne penetracije v nekdanje socialistične države:

1. Direktni radiodifuzni sateliti (DBS) omogočajo zahodnim televizijskim postajam neposreden dostop do gledalcev v Vzhodni-Srednji Evropi.
2. Mednarodne medijske korporacije in druga zasebna podjetja poskušajo prodreti na vzhodne trge s ponudbo kapitala in telekomunikacijske tehnologije.
3. Nekatero zahodne vlade (npr. francoska) so dosegle sporazume z novimi političnimi oblastmi v Vzhodni-Srednji Evropi, na temelju katerih nacionalne radiodifuzne organizacije, ki so še vedno pod državnim nadzorom, predvajajo zahodne radijske in televizijske programe.

Med najuspešnejšimi zahodnoevropskimi korporacijami v Vzhodni-Srednji Evropi sta francoska televizijska mreža La Sept in Radio France Internationale. Francoske korporacije so še posebej zainteresirane za izvoz svojih programov, manj pa za izvoz kapitala. La Sept je dosegla sporazume o prevzemanju njenih programov na Madžarskem, Poljskem ter Češko-Slovaškem, Radio France Internationale pa je spodbudil ustanovitev »bikulturalnega« radia na Poljskem, Češko-Slovaškem in v Romuniji (Semelin, 1991, p. 17).

Sedem vzrokov vzhodnoevropskega zaostajanja

V nasprotju s sodobnimi deregulacijskimi težnjami v Zahodni Evropi je sedanjše prestrukturiranje radiodifuznih sistemov v Vzhodni-Srednji Evropi usmerjeno k oblikovanju nacionalne, politizirane in kvazikomercialne »javne televizije«, podobne tistim v Zahodni Evropi v zadnjih desetletjih pred uspešnim prebojem satelitske in kabelske televizije. Čeprav elite zagovarjajo model javne radiotelevizije, radiotelevizijske organizacije v praksi niso niti neodvisne od države niti nekomercialne. Dejansko so »javne« radijske in TV-postaje vse bolj odvisne od dohodka iz reklam, ki je postal pomemben vir financiranja po zmanjšanju državnih subvencij.

Hkrati je radiodifuzna dejavnost še vedno, tako kot je bila pred političnimi spremembami, v veliki meri *podrejena državnim oblastem in partijskim elitam*, ne pa odgovorna javnosti. Parlamenti ali celo samo vlade delujejo kot edini »predstavniki javnosti« in imajo na primer pravico imenovati tako upravne odbore kot direktorje radiodifuznih organizacij. Čeprav se novi sistem kajpak razlikuje od socialističnega v tem, da so bile te funkcije prenesene s komunistične partije na demokratično izvoljene državne organe, to ne spreminja temeljnega odnosa odvisnosti medijev od vnanjih političnih oblastem in redukcije javnosti na množico pasivnih konsumentov. Še več, dejansko odločanje pogosto sodi v sfero *nevidne moči* neformalnih političnih elit, ki so zunaj demokratičnega in zakonskega nadzora in odločilno vplivajo na odločitve, ki jih formalno sprejemajo vlada, parlament, upravni odbori medijskih organizacij ali celo sami uredniki in novinarji. Ta »deja vu« pristop je komaj v čem pod vplivom najnovejših razvojnih sprememb v smeri liberalne deregulacije medijev, ki se uveljavlja v Zahodni Evropi. Za tako »zakasnitev« je mogoče identificirati vrsto gospodarskih, političnih, kulturnih in ideoloških vzrokov:

1. *Tehnološke inovacije*, ki so v razvitem svetu medijem prinesle nove možnosti, so z res redkimi izjemami v Vzhodni Evropi popolnoma odsotne. Razširjenost storitev, kakršne ponujajo teletext, videotext, elektronska pošta, kabelska in satelitska televizija, pa celo telefon, je izjemno slaba. Ogromen je zaostanek v sodobni komunikacijski in računalniški tehnologiji. Trga elektronske opreme praktično ni (z nekaj redkih izjem), kakovost opreme je daleč pod zahodnimi standardi. »Informacijska družba« v Vzhodni Evropi so prej sanje – ali celo mora – kot pa nastajajoča realnost (Splichal, 1990b).

2. Politična scena je močno *ideologizirana*. V nasprotju z Zahodno Evropo, kjer obstaja relativno stabilno ravnotežje moči med političnimi strankami, so nove vzhodnoevropske vlade obremenjene z antikomunizmom in antiboljševizmom ter s strahom, da bi izgubile oblast. Najvplivnejše nacionalne medije štejejo za rezerve nekdanjih političnih elit in njihovih zaveznikov. Oblastni nadzor in vmešavanje v medije sta upravičevana z »demokratizacijo«. Čeprav je bila cenzura formal-

no odpravljena in so bili sprejeti novi zakoni o tisku (ne pa tudi radioteleviziji), se vmešavanje oblasti v medije nadaljuje na bolj neformalne načine (npr. z diskriminacijskimi postopki pri dajanju državnih subvencij, imenovanjem političnih vodij na direktorska in uredniška mesta, diskriminiranjem novinarjev zaradi njihovih političnih prepričanj), pa tudi formalno, kot na primer pri radioteleviziji z moratorijem na delitev frekvenc.

3. *Nacionalistične* politike novih vlad in strank na oblasti lahko s pridom izkoriščajo državni monopol nad radiodifuzijo (zlasti televizijo) za mobilizacijo »ljudskih množic«. Hkrati je pretežno nacionalna medijska politika, ki se ukvarja predvsem z ideološkimi in nacionalno-kulturnimi vprašanji, sama po sebi v nasprotju s komercialno usmerjeno nadnacionalno politiko, ki nastaja zlasti v državah Evropske skupnosti in podpira spremembe v smeri deregulacije.

4. Vsi mediji se srečujejo s finančnimi problemi, še zlasti s pomanjkanjem dohodkov iz reklame. Na področju radiotelevizije si enostavno ni mogoče zamisliti popolne komercializacije, ki bi pomenila odpravo naročnine. Dohodki iz reklame so omejeni delno zaradi *odsotnosti tržne ekonomije*, še posebej pa zaradi obče *nerazvitosti* gospodarstva, ki ni sposobno reklamirati svojih proizvodov in storitev. Iz istih razlogov bodo »oglaševalci, ki podpirajo satelitske kanale na Astri, s katerimi je pokrita cela Evropa, komaj zainteresirani za tamkajšnji sprejem [v Vzhodni Evropi], če bi morali za to kar koli plačati« (Baker, 1991, p. 18). Nasploh so komercialni potenciali radiodifuzije v Vzhodni-Srednji Evropi še zelo majhni.

5. Pomanjkanje domačega kapitala, ki bi bil potreben za privatizacijo obstoječih medijev ali za naložbe v nove zasebne medije, še povečuje prepričljivost »kulturnih« argumentov zoper privatizacijo. Močno je razširjeno prepričanje, da bi bili *nacionalni interesi* in *nacionalna kultura* ogroženi s tujimi naložbami ter z internacionalizacijo programske produkcije brez trdnega nacionalnega (vladnega) nadzora. Radiodifuzni sektor je za take argumente še posebej občutljiv, saj je neposredno povezan z vprašanji kulturne identitete. Ne samo da zasebni mediji ne morejo biti izziv »glavnemu kulturnemu in političnemu toku«, ker morajo težiti k maksimiranju svojih občinstev, da bi ekonomsko preživel; še pomembnejše je, da zasebne radiodifuzne organizacije niso zainteresirane za lastno programsko produkcijo, ampak se raje zanašajo na uvožene programe (Sepstrup, 1989, p. 35).

6. V vseh nekdanjih socialističnih državah so se sicer začeli postopki za spremembo medijske zakonodaje, vendar so večidel obtičali na pol poti v počasnih in kontroverznih zakonodajnih postopkih. Paradoksalno je, da je *pravni vakuum*, ki so ga povzročile nenadne politične spremembe, še bolj zapletel proklamirano politiko gospodarske liberalizacije in deregulacije, še zlasti v sferi množičnih medijev. Čeprav so nove oblasti naklonjene privatizaciji, se obotavljajo oz. se celo odpovedujejo zakonski transformaciji poprejšnje državne ali dužbene lastnine medijev v zasebno lastnino. Poleg negotovosti glede privatizacije in (de)regulacije odsotnost strokovno usposobljenih komercialnih in pravniških kadrov še otežuje dotok tujega kapitala na vzhodnoevropske trge. Po drugi strani pa je zaradi odsotnosti ustreznega pravnega okvira privatizacija pogosto navadna *kraja* nekdanje javne lastnine.

7. Končno – tako kot v Zahodni Evropi (McQuail, 1990) – komercializaciji in internacionalizaciji medijev nasprotujejo različni »ideološki akterji«, npr. organi javnih radiotelevizijskih postaj, uveljavljene kulturne institucije, različne (nikakor ne nujno opozicijske) stranke. Nedavno je na primer glavni urednik češkega

tednika *Forum* Jan Stern izjavil, da tuji investitorji, kot na primer Robert Murdoch, niso sprejemljivi, ker bi to pomenilo, da bi komercialna diktatura nadomestila nekdanjo politično (*Mass Media*, 1990b).

Nobenega od naštetih dejavnikov ni mogoče šteti za prevladujočega v celotni Vzhodni-Srednji Evropi. Celo za zahodne opazovalce »je v tem noro prešitem medijskem sistemu pomembno ugotoviti, da obstajajo razlike in variacije med številnimi državami in znotraj njih« (Dennis in Heuvel, 1990, p. 3). Prav gotovo so velike razlike med Poljsko in Madžarsko ter drugimi državami. Poljska in Madžarska sta imeli relativno dolgo demokratično tradicijo pred drugo svetovno vojno; proces povojne demokratizacije se je začel v petdesetih letih na Madžarskem in v osemdesetih letih na Poljskem, čeprav ne uspešno. V obeh primerih gre za nacionalni državi, podobni tistim v Zahodni Evropi in neobremenjeni z mednacionalnimi konflikti; tako tudi veljata kot relativno varni za tuje naložbe. Odpirata vrata zasebnemu komercialnemu tisku, radijskim in televizijskim postajam, ki naj ne bi bili pod nadzorom državnih oblasti. Ni torej presentljivo, da prav Madžarska in Poljska vzbujata največ zanimanja med tujimi investitorji. Tako kot v Zahodni Evropi si velike medijske korporacije (npr. Murdoch, Maxwell, Berlusconi, Springer, Bertelsmann) prizadevajo vstopiti na nacionalno medijsko prizorišče z »denacionaliziranimi« vsebinami, programi in reklamami.

Poljska strategija obotavljanja

Privatizacija radiotelevizije, ki je sledila ustanovitvi prve neodvisne radijske postaje Radio Solidarnost v Varšavi (1989), je prišla še najdlje na Poljskem, čeprav je proces močno zapleten in protisloven. Dejstvo, da je bil predlog zakona o radiodifuziji že večkrat odložen ali zavržen, kaže na vso zapletenost položaja. Poljske oblasti nočejo sprejeti tujih investitorjev, ki niso pripravljeni zadovoljiti njihovih cenovnih apetitov; vsekakor nočejo ponoviti »madžarske napake« z razprodajo dnevnih časopisov. Poljsko ministrstvo za komunikacije je do januarja 1991 prejelo 270 prijav za ustanovitev komercialnih radijskih in televizijskih postaj (Walker, 1991, p. 42). Prva zasebna radijska postaja Radio Metropolska – Fun, rezultat skupne naložbe poljskega podjetja in mreže Radio Fun, katere lastnik je francoski medijski konglomerat Hersant, je začela oddajati v Krakovu februarja 1990. Predvaja programe, ki jih prevzema iz Francije prek satelita. Tej postaji sta kmalu sledili dve drugi: Aleks v Zakopanah in Solidarita Mazowsze v Varšavi. V Wroclawu je osem nekdanjih delavcev nacionalne televizije februarja 1990 ustanovilo prvo zasebno televizijsko postajo, ki oddaja pretežno pridobljene satelitske programe, kot so Film Net, Eurosport, Sky News in Veronique 4. Zasebne postaje so se na Poljskem nedavno povezale v Federacijo zasebnih radijskih in televizijskih postaj.

Nacionalna Poljska radiotelevizija je v bistvu ostala nespremenjena kot državni monopol. Vključuje dva nacionalna televizijska kanala in štiri glavne nacionalne radijske programe. Poleg tega je še osem regionalnih televizijskih studiov, ki jih upravljajo centralne oblasti prek Komiteja za radio in televizijo. Nadzor nad upravljanjem z državno korporacijo je prevzela Solidarnost, podobno kot se je to zgodilo v drugih nekdanjih socialističnih državah. Vodilni frakciji Solidarnosti, ROAD in Zveza centra, »sta podedovali miselnost komunistov« in poskušata vplivati na televizijo v prid uveljavljanja lastnih interesov (Dennis in Heuvel, 1990, p. 24). Poljske oblasti niso hotele dati v zakup programskega časa na nacionalni

televiziji Berlusconiju in Murdochu, vendar pa vlada resno razmišlja o možnosti za privatizacijo drugega nacionalnega TV-kanala. Britanski ECI (European Communication Industries) naj bi po pričakovanih postal lastnik 30-odstotnega lastniškega deleža (*Mass Media*, 1990a, p. 24). Glavni razlog za to je v tem, da je zlasti osem regionalnih studiov v hudih finančnih škripcih. Kljub vsemu pa se srečuje ideja privatizacije z močnim odpori. Drugače je z zasebnimi (tujimi) vlaganji v kabelske sisteme, ki ne veljajo za tolikanj »nevarne«. David Chase, lastnik Chase Enterprises, ki je še vedno edina ameriška korporacija, ki ima pomembne investicije v Vzhodni Evropi, je podpisal s poljsko vlado sporazum o sovlaganju v razvoj kabelskega sistema, ki naj bi bil v 70-odstotnem deležu v njegovi lasti (Dennis in Heuvel, 1990, p. 15).

Novi zakon o radioteleviziji, ki je v pripravi na Poljskem, predvideva ustanovitev posebne agencije – Nacionalnega sveta za radiotelevizijo – za celotno področje radiotelevizije. Svet naj bi sestavljalo devet članov, tri naj bi imenoval predsednik republike ter po tri člani senata ter spodnjega doma. Njegova poglobljena pristojnost naj bi bila podeljevanje oddajniških licenc radijskim in televizijskim postajam. Prvi kanal nacionalne televizije naj bi bil preoblikovan v javnopravni zavod, ki bi bil pod neposrednim nadzorom vlade. Drugi kanal pa naj bi se preoblikoval v komercialno mrežo regionalnih televizijskih postaj, pri čemer bi bil lastniški delež tujega kapitala omejen na 33 odstotkov. Poleg transformacije obstoječih dveh nacionalnih kanalov naj bi bila ustanovljena še dva komercialna televizijska kanala. Vendar pa je v celoti prihodnost poljskega medijskega sistema še močno nejasna, predvsem zaradi nasprotujočih si stališč različnih političnih akterjev.

Meje madžarske liberalizacije

Po letu 1989 je do razmeroma omejenih sprememb prišlo tudi v madžarski radioteleviziji, pa čeprav je prva madžarska komercialna radijska postaja, Radio Danube, začela oddajati v nemščini že sredi osemdesetih let. Druga radijska postaja, ki oddaja v tujem jeziku, je Radio Bridge, ki oddaja predvsem program Glasu Amerike in je bil ustanovljen s švedskim in kanadskim kapitalom. Najpopularnejši komercialni radio pa je budimpeštanski Kalipszo Radio, ki 24 ur dnevno oddaja popularni program. Prejšnji sistem licenc za časopise ter radio in televizijo je bil odpravljen januarja 1990; odtlej je *formalno* omogočeno vsaki fizični ali pravni osebi ustanoviti časopis, radijsko in televizijsko postajo. V enem letu je bilo vloženih 60 zahtevkov za koncesijo za radijsko postajo in 50 zahtevkov za koncesijo za televizijsko postajo (*Mass Media*, 1990a, p. 20), med njimi tudi precej iz tujine. Toda po začetni liberalizaciji in razprodaji množice dnevnikov, ki jo je sprožila sprememba zakona o tisku, se je vlada odločila uvesti moratorij na podeljevanje frekvenc za radijske in televizijske programe, ki bo verjetno veljal vsaj do konca leta 1992. Le dvema komercialnima televizijskima postajama je uspelo pridobiti frekvence pred uvedbo moratorija.

Nap TV, zasebna komercialna postaja, povezana z medijskim magnatom Murdochom, ki je eden od lastnikov dnevnika *Mai Nap*, je bila prva neodvisna komercialna televizijska postaja, ki je avgusta 1989 začela oddajati informativni in magazinski program v triurnem jutranjem pasu na prvem kanalu nacionalne televizije MTV (Szekfu in Valko, 1990, p. 6). Ustanovili so jo založniška hiša Ribbon Ltd (58% ustanovitvenega kapitala), Murdochov popoldanski tabloid *Mai Nap* (14%), madžarska tiskovna agencija MTI (14%) ter zasebna filmska in video producent-

ska hiša MOVI (14%). MTV je sicer poleti 1991 prekinila pogodbo o »sodelovanju« (dovoljenje za oddajanje na prvem kanalu MTV), ker se je sama lotila podobnega programskega projekta, tako da je Nap TV začasno prenehal oddajati, vendar je bil dogovor kmalu obnovljen. Druga komercialna televizijska postaja, ki ji je uspela registracija pred uvedbo moratorija, je bila Sio TV, katere ustanovitelj je mestni svet Siofoka ob Blatnem jezeru. Postaja je namenjena predvsem turistom in oddaja razvedrilni program v nemščini in madžarščini v večernih urah le poleti.

Kljub številnim zasebnim komercialnim pobudam imata madžarska televizija MTV ter madžarski radio MR, ki sta oba v državni lasti, praktično še vedno popolni monopol. MTV oddaja na dveh kanalih (ki sta glede programov in upravljanja med seboj neodvisna) ter upravlja dve regionalni postaji, MR pa oddaja tri nacionalne programe. Osrednji televizijski dnevnik na prvem kanalu ureja novo provladno uredništvo informativnega programa, medtem ko nekateri izmed prejšnjih urednikov in novinarjev urejajo večerni dnevnik na drugem programu. Povsem politična delitev uredništev na dveh kanalih spominja na model RAI v Italiji, kjer vladajoča stranka krščanskih demokratov nadzoruje RAI Uno, socialisti RAI Due in nekdanji komunisti RAI Tre.

Tako MTV kot MR sta pod neposrednim nadzorom vlade. Kot drugod v Vzhodni-Srednji Evropi poskuša madžarska vlada ohraniti popoln nadzor zlasti nad televizijo. Septembra 1991 sta vodilna »madžarska« dnevnika – *Nepszabadsag* (Bertelsmann) in *Magyar Hirlap* (Maxwell) – objavila zapisnik tajnega sestanka parlamentarne frakcije vladajočega Madžarskega demokratičnega foruma (MDF), ki je bil konec avgusta 1991. Vodja MDF Imre Konya naj bi zahteval radikalne spremembe v vladni medijski politiki, ki naj bi si prizadevala »preoblikovati radio in televizijo«. Kot naj bi izjavil Konya, ni več potrebe, da »bi se še naprej izogibali konfrontacijam zaradi ustvarjanja ugodne podobe o naši državi«, kajti zahodne države so že spoznale, da se Madžarska spreminja v smeri »liberalizma, demokracije, svobode tiska, človekovih pravic in tržne ekonomije«. Prišel je torej čas za »radikalne spremembe političnih stališč in idej na madžarskem radiu in televiziji« (*Delo*, 11. september 1991, p. 20).

Podobno kot časopisi pa se je tudi madžarska nacionalna televizija znašla v velikih finančnih težavah. Prišlo je celo do predlogov, da bi ukinili drugi kanal, predvsem pa, da mora MTV zagotoviti več sredstev iz reklam (Mytton, 1991, p. 4). Podobno kot na Poljskem je bil tudi na Madžarskem izdelan osnutek zakona o radiodifuziji, vendar v nasprotju s Poljsko bolj po vzoru ZDA kot Velike Britanije: javne in zasebne postaje naj bi nadzorovala posebna organizacija po zgledu ameriške Federal Communication Commission. Toda videti je, da zaradi medstrankarskih razprtij zakon še ne bo kmalu sprejet. Kljub vsemu pa ni dvoma, da velika večina v parlamentu soglaša vsaj v eni zadevi, namreč naj MTV in MR ostaneta zavoda v državni lasti, poseben organ pa naj bi dodeljeval frekvence in licence zasebnim in javnim radijskim in televizijskim postajam.

Restriktivna vladna telekomunikacijska politika je očitna tudi pri razvoju kabelskih sistemov. Čeprav je na Madžarskem več kot 60 zasebnih lokalnih kabelskih sistemov, velika večina med njimi ne oddaja več kot dve do tri ure lastnega programa – na teden. Običajno kabelski »sistem« pomeni omrežje, ki povezuje do sto gospodinjstev in prenaša do dvanajst programov (dva madžarska in deset, prevzetih s satelitov). Vlada ne dovoljuje povezovanja lokalnih kabelskih sistemov, da bi preprečila nastajanje tretjega nacionalnega kanala, ki bi bil v zasebni lasti. Kljub temu je bilo v začetku leta 1990 s podporo Chase Enterpri-

ses ustanovljeno ameriško-madžarsko podjetje, ki ima za cilj povezati lokalne kabelske sisteme v nacionalni sistem, podobno kot na Poljskem (Dennis in Heuvel, 1990, p. 56).

Češko-slovaški »eksperimenti«

V večini vzhodno-srednjeevropskih držav so reforme radiodifuzije še počasnejše bodisi zaradi počasnejših političnih sprememb (npr. v Romuniji in Bolgariji) bodisi zaradi mednacionalnih konfliktov, ki gredo v prid ohranjanja paternalističnih ali celo avtoritarnih medijskih sistemov. Češka in slovaška federativna republika, ki je med zadnjimi srednjeevropskimi državami konec osemdesetih let vnovič začela politično liberalizacijo, in Jugoslavija z najdaljšo povojno tradicijo demokratičnih reform sta (bili) večnacionalni socialistični državi, v katerih je demokratizacija odprla zlasti vprašanja *demokratičnih oblik integracije oziroma dezintegracije* (kot v primeru novih nacionalnih držav, ki so nastale iz nekdanjih jugoslovan-skih republik), ki naj bi preprečile (nadaljnje) mednacionalne konflikte.

Ob tem pa demokratične (r)evolucije proti »diktaturi proletariata« v Jugoslaviji in ČSFR tudi niso odpravile usedlin paternalistične in avtoritarne oblasti. V Češki in slovaški federaciji si je na primer nova vladajoča koalicija močno prizadevala odstaviti novega predsednika parlamenta Aleksandra Dubčka, ki je bil vodilna oseba »praške pomladi« leta 1968. V Sloveniji si konservativne stranke v vladajoči koaliciji prizadevajo odstaviti liberalnejše ministre iz drugih koalicij-skih strank. Najbolj bizarna je bila gotovo odstavitev ministra za informiranje aprila 1991, ko je na tem mestu novinarja zamenjal pomočnik obrambnega ministra. Časopisi so cinično komentirali to spremembo v slovenski vladi kot »naravno glede na dejstvo, da je v Jugoslaviji medijska vojna« (Belič, 1991, p. 22). V sosednji Republiki Hrvaški pa novi (pol)predsedniški sistem bolj spominja na nekdanji gerontokratski sistem kot na »novo demokracijo«.

Po »žametni revoluciji« leta 1989 je bilo v ČSFR imenovano popolnoma novo vodstvo nacionalne radiodifuzne organizacije. Čeprav je bil državni radiodifuzni monopol uradno odpravljen, je televizija doživela le malo sprememb. Aprila 1991 je sicer v Pragi začela oddajati prva zasebna televizijska postaja Nezavisla Televize (NTV), toda po nekaj tednih se je eksperiment končal zaradi velikih finančnih problemov. Kabelska televizija in spremljanje satelitskih programov sicer nista omejeni, toda novi distribucijski sistemi, ki nimajo lastne programske produkcije, so še v povojih. Prejšnji birokratsko-centralistični sistem je bil le malo decentraliziran. Poleg prvega televizijskega kanala, ki predvaja »federalni program« (ČST oziroma F1), gledalci lahko spremljajo na drugem kanalu »nacionalni program« (češki in slovaški), na tretjem kanalu, ki je dostopen le tretjini prebivalcev, pa mednarodni komercialni program OK 3, ki je sestavljen predvsem iz zahodnoevropskih razvedrilnih oddaj. Mnogi potencialni tuji investitorji (CNN, Berlusconi, Maxwell, Murdoch) so si prizadevali »osvojiti« ta kanal, poleg njih pa tudi novo združenje neodvisnih televizijskih postaj, ki zahteva od vlade odpravo državnega monopola. Vse doslej pa so bila ta prizadevanja brez otipljivega rezultata.

Novi zakon o radiodifuziji je odpravil državni monopol tudi pri radiu. Poleg federalnega popularnega programa, ki ga oddaja Češkoslovaški radio, nacionalni radijski postaji v Pragi (Češki radio – ČR) in Bratislavi (Slovaški radio – SR) oddajata vsaka po tri programe: novice in popularno glasbo na prvem programu, drugi, regionalni program, ki ga oblikuje mreža sedmih postaj na Češkem in treh

postaj na Slovaškem, ter kulturno-umetniški tretji program. Po revoluciji je bilo ustanovljenih 15 novih radijskih postaj, delno v sodelovanju s tujimi investitorji, vendar pa je še vedno več kot 80 prosilcev za radijsko in 50 prosilcev za televizijsko licenco. Po izjavi Jana Carnogurskyja, podpredsednika slovaške vlade, bo država zavirala podeljevanje licenc zasebnim radijskim in televizijskim postajam, da bi »olajšala okrevanje državnega sektorja« (Walker, 1991, p. 40). Med obstoječimi 24 radijskimi postajami v ČSFR jih je 17 v državni lasti, tri so v mešani državno-zasebni lasti, samo štiri postaje pa so v izključni zasebni lasti (Evropa 2, Radio 1, Radio Country in Radio Plus – vse v Pragi). Med njimi je najzanimivejši Radio 1; ne le zaradi tega, ker je najbolj poslušan, ampak še zlasti zaradi svoje kratke, a burne »zgodovine«. Ustanovljen je bil namreč ilegalno leta 1990 kot Radio Stalin: ilegalno, ker tedaj zasebne postaje zakonsko še niso bile dovoljene, in z imenom Stalin, ker je bila postaja locirana pod piedestalom tedaj že odstranjenega Stalinovega spomenika v Pragi. Postaja je po ustanovitvi oddajala le teden dni, saj jo je policija odkrila in zaplenila oddajnik. Februarja 1991 je bila postaja vnovič ustanovljena, tokrat z imenom Radio Ultra – in ponovno ilegalno ter spet le za kratek čas. Končno je bila postaja legalizirana kot Radio 1, pa čeprav tudi tedaj novi zakon o radiodifuziji še ni bil sprejet.

Mnogo kandidatov za licenco je iz tujine, na primer CNN, NCL in ICT iz ZDA, Berlusconijev Fininvest iz Italije, pa tudi ameriška državna postaja Glas Amerike. Global Cable Systems iz Kanade in Heartland Ventures iz ZDA so vključene v razvoj kableske televizije (Walker, 1991, p. 38). Nekateri tuje radijske korporacije (Radio Free Europe, BBC in Radio France International) so dobile posebna dovoljenja federalnih oblasti za predvajanje svojih programov v ČSFR v češkem in tujih jezikih. V Bratislavi pa je Slovaški radio v sodelovanju z avstrijskim producentom gramofonskih plošč ustanovil komercialno radijsko postajo Radio CD International, ki oddaja program v nemščini za poslušalce v sosednji Avstriji, kjer so lokalne oz. komercialne radijske postaje še vedno prepovedane. Po drugi strani pa je federalni parlament v Pragi blokiral predlog etničnih manjšin (zlasti madžarske), da bi lahko ustanovile lastne postaje, ki bi bile namenjene manjšinam. Čeprav v ČSFR medetnični odnosi niso tako zaostreni kot v nekdanji Jugoslaviji in Sovjetski zvezi, pa očitno igrajo pomembno vlogo pri diskriminacijski politiki federalnih oblasti v Pragi pri podeljevanju licenc neodvisnim postajam.

Počasnost decentralizacije se še posebej jasno izraža v upravljanju Federalne, Češke in Slovaške radiotelevizije. Dejansko federalna in češka radiotelevizija nista dve (oziroma štiri) različni postaji, ampak delujeta združeno v okviru Češkoslovaške televizije in Češkoslovaškega radia. Generalnega direktorja imenuje vlada (od revolucije do jeseni 1991 so zamenjali že tri direktorje), vse preostale direktorje ter urednike pa imenuje generalni direktor. V taki strogo hierarhični organizaciji so novinarji pogosto izpostavljeni pritiskom z vrha. Novi zakon o radiodifuziji predvideva ustanovitev upravnih odborov za nacionalni radio in nacionalno televizijo, ki naj bi jih sestavljali predstavniki parlamentarnih strank. Čeprav je prisotna tendenca po oblikovanju javne radiotelevizije, je reducirana na partijsko-politično reprezentiranje »javnosti« v upravnih organih. Razprava o političnem (ali družbenem) nadzoru radia in zlasti televizije, ki poteka na Češko-Slovaškem, v dobršni meri izraža ključne argumente, ki se pojavljajo v razpravah povsod v Vzhodni-Srednji Evropi.

Nekateri dokazujejo, da je parlament najbolj reprezentativno telo na Češko-Slovaškem in da mora biti reprezentativni nadzorni odbor sestavljen iz posameznikov, katerih politične pripadnosti bi bile proporcionalne tistim, ki obstajajo v par-

lamentu. Drugi pa dokazujejo, da ima Državlanski forum s svojim slovaškim ekvivalentom, Javnost proti nasilju, absolutno večino v parlamentu, in če bi dobil še enako večino v televizijskem nadzornem odboru, bi s tem dejansko vladajoča stranka dobila nadzor nad češko-slovaško televizijo. Interesi manjšinskih strank in skupin bi bili s tem izločeni (Dennis in Heuvel, 1990, p. 36).

Pomemben odmik od pretežno paternalističnega modela radiodifuzije so prizadevanja po oblikovanju »neodvisnih produkcijskih enot«, ki naj bi sodelovale z nacionalno (državno) televizijo. Ideja je dejansko sposojena pri britanskem Channel 4 in usmerjena k ločitvi programske produkcije od oddajanja. Toda v nasprotju z modelom Channel 4 naj bi tuji producenti ter javni in zasebni producenti v ČSFR ne proizvajali programov po naročilu. »Center za sodelovanje z zunanjimi producenti«, ki je bil ustanovljen v okviru ČST, je prej neke vrste »svobodni trg« neodvisnih producentov, ki ponujajo svoje programe. Posledica tega je, da manj kot en odstotek programov, ki jih predvaja ČST (češka in federalna televizija), prihaja od neodvisnih producentov, v kar so vključeni tudi v bistvu propagandni programi za vladajočo stranko.

Razpad jugoslovanskega radiodifuznega sistema

Poljski podobna je bila tudi situacija v Jugoslaviji pred njenim razpadom. V nekaterih republikah je bilo zadnje leto pred demokratičnimi spremembami razdeljenih nekaj novih frekvenc zasebnim televizijskim postajam (npr. Kanal A v Ljubljani, dve zasebni postaji v Sarajevu, Televizija Marjan v Splitu), toda po zamenjavi oblasti ostajajo vloge za licence nerešene. Kanal A, prva neodvisna televizija v nekdanji Jugoslaviji, je bil ustanovljen leta 1989 kot delniška družba z okrog 150 delničarji, vendar je (pretežno filmski) program začel oddajati šele maja 1991. Večinski lastnik je zasebni podjetnik Polič s 63 odstotki ustanovnega kapitala, poleg njega pa ima pomemben delež le še Televizija Slovenija (10 odstotkov). Kanal A oddaja na lastnem kanalu, vendar z oddajnikom, s katerim upravlja Televizija Slovenija.

V Srbiji sta bili ustanovljeni dve komercialni televizijski postaji v Beogradu. Prva je Nezavisna televizija (NTV), neodvisna postaja, ki jo je ustanovila lokalna radijska postaja Studio B. Druga je Televizija Politika, ki jo je ustanovila časopisna hiša Politika, ki je tako kot državna Televizija Beograd pod neposrednim nadzorom oblasti. Tudi pred razpadom Jugoslavije nove postaje niso mogle postati članice združenja Jugoslovanske radiotelevizije. V nasprotju z radiodifuzijo oblasti sicer ne omejujejo razvoja kabelskih televizijskih sistemov (zanje ni potrebna koncesija), ki pa zaradi visokih investicijskih stroškov niso videti posebej zanimivi ne za domače ne za tuje investitorje. Nekaj uspešnih eksperimentov je nastalo na temelju pobude državljanov, ki so sami financirali gradnjo kabelske mreže, ki so jo potem prevzeli v upravljanje (brez odškodnine) zasebniki.

Mnogi politični (in tudi vojaški) konflikti v nekdanji Jugoslaviji so povezani z dejstvom, da »komunizem še ni 'out', niti demokracija 'in', kot menita Stone in Marks. Tudi v tistih delih nekdanje Jugoslavije, kjer so komunistične partije na volitvah izgubile oblast, »so preživela komunističnim podobna sredstva nadzorovanja medijev in se ohranjajo v miselnosti nekaterih novih vladajočih partij« (Stone in Marks, 1991, p. 24). Paternalistične medijske politike v vseh nekdanjih republikah in nasprotujoči si političnostrankarski interesi so ključni vzrok, ki preprečuje uveljavljanje načrtov potencialnih zasebnih investitorjev v radiodifuzijo.

V staremu sistemu je bila privatizacija radiodifuzije še dodatno otežena zaradi vzporednega obstoja zvezne in republiških komunikacijskih regulativ, tako da so morale radiodifuzne organizacije pridobiti pravico do uporabe frekvence od zveznih oblasti, koncesijo za oddajanje pa od republiških oblasti. (Podobna ureditev še vedno obstaja v ČSFR.) Nove nacionalne oblasti oklevajo z uveljavitvijo nove regulacije. V Republiki Hrvaški je na primer parlament sprejel aprila 1992 novi zakon o medijih, ki pa ne zadeva radiodifuzije, za katero še vedno velja prejšnji »socialistični« zakon. Ne nazadnje so povsod oddajniške zmogljivosti pod popolnim nadzorom nacionalnih RTV postaj, ki lahko ne dovolijo, da bi jih uporabljali konkurenti, kot se je zgodilo leta 1991 v Sloveniji v primeru Euro 3 TV.

Poleg šestih osrednjih RTV postaj v nekdanjih šestih jugoslovanskih republikah, dveh pokrajinskih postaj na Kosovu in v Vojvodini ter kopskega radia in televizije je leta 1990 tedanja zveza vlada ustanovila »federalni« televizijski informativni program YUTEL. Poglavitni namen je bil oddajati poročila, ki bi bila alternativa nacionalistično obarvanim programom nacionalnih TV-postaj v posamičnih republikah. Ta vsakodnevni dnevni program, ki nastaja v Sarajevu, ni predvajan na posebnih frekvencah, ampak le kot del obstoječih nacionalnih programov – če so ga nacionalne televizije voljne predvajati. V večini nekdanjih republik so ga nove (oziroma stare) oblasti preprosto prepovedale.

V nasprotju s programi nacionalnih televizij program YUTEL ni financiran iz naročnine, ampak izključno na komercialni osnovi (med obstojem Jugoslavije pa je bil delno tudi subvencioniran iz zveznega proračuna). Razen v Bosni in Hercegovini, kjer je studio YUTEL lociran, tega programa v drugih novih državah gledalci ne morejo spremljati neposredno. Nikoli mu ni uspelo prodreti v program Televizije Beograd, pa tudi na Hrvaškem, kjer ga je nekaj časa predvajala Hrvatska televizija, so ga oblasti ukinile, ker po sodbi nekdanjega hrvaškega ministra za informiranje »vzbuja dvom, da je informativni program Hrvatske televizije neobjektiven, nepopoln in zaprt za informacije iz nekaterih delov države« (Krstulović, 1991, p. 12). Makedonska in slovenska televizija program YUTEL sicer predvajata, vendar v poznih večernih ali zgodnjih jutranjih urah na drugem kanalu.

Yutelov primer jasno kaže, kako (nacionalna) država hitro lahko krši svobodo tiska, da bi »obvarovala« nacionalno suverenost in nacionalno varnost – podobno Zahodu, kjer prav tako različne oblike »državnega vmešavanja v proces javnega oblikovanja in kroženja mnenj... zahteva kritično pozornost« (Keane, 1991, p. 95). Soočen s takim stanjem je v začetku leta 1991 Parlament jugoslovanskih novinarjev zahteval, da morajo novinarji skladno s svojimi profesionalnimi in etičnimi normami odreči pokornost iniciatorjem »medijske vojne« in prenehati razpihovati sovraštvo in vojno ter tudi da je treba preprečiti politično blokado YUTEL-a (Vogel, 1991, p. 238). Vsi ti protesti zoper »vojaško liberalizacijo«, ki postavlja »nacionalno varnost« pred vse omejitve suverene moči države, pa so bili zaman.

Perifernost »daljnega« evropskega Vzhoda

Albanija, Bolgarija, Romunija, pa tudi nekdanje vzhodne jugoslovanske republike (Srbija in Črna gora) so videti najdlje od izhoda iz zaostalega gospodarstva in razvoja resnično pluralističnih političnih sistemov. V vseh teh državah so elektronski mediji pod popolnim državnim nadzorom. Iliescujeva vlada je v Romuniji na primer predlagala močno restriktiven zakon o medijih, na podlagi katerega bi imel

državni radiodifuzni svet široka pooblastila glede imenovanja direktorjev in urednikov ter vsebine programov. Čeprav je romunska televizija formalno neodvisna, je pod strogim državnim nadzorom. Potencialni zasebni lastniki radijskih in televizijskih postaj se srečujejo s pogosto nepremostljivimi »tehničnimi« problemi, ker so vsi oddajniki in repetitorji v državni lasti. Nič čudnega torej, da zasebne pobude praktično ni. Zaradi obeh omenjenih vzrokov – ekonomske nerazvitosti in mednarodnih konfliktov – je v najmanj ugodnem položaju Skupnost neodvisnih držav na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze, pa čeprav politični in vojaški pomen v mednarodnih odnosih ter ogromen (čeprav le potencialni) trg spodbujajo dotok tujega kapitala, zlasti v Rusijo.

Sovjetski zakon o tisku, ki je bil sprejet kot eden zadnjih zakonskih aktov junija 1990, ter zamenjava nekdanjega državnega komiteja ZSSR za radio in televizijo (Gostelradio) z Vsezvezno državno radijsko in televizijsko korporacijo (VGTK) nista prinesla radikalnih sprememb na sovjetsko medijsko sceno. Najvidnejša sprememba je gotovo izražena v decentralizaciji. V vrsti nekdanjih sovjetskih republik so republiške oblasti ustanovile lastne radijske in televizijske postaje, da bi odpravile monopol zveznih programov, ki jih je nadzorovala zvezna vlada in jih financirala iz proračuna. Poleg tega so politične spremembe omogočile nastanek (sicer zelo omejenega števila) neodvisnih postaj na komercialni osnovi, vendar v sodelovanju z Gostelradiom, ker je bila to edina možna pot, da je komercialna postaja od ministrstva za komunikacije lahko dobila frekvenco (Androunas, 1991, p. 199). Leta 1988 so se v Moskvi pojavili prvi neodvisni kabelski sistemi, kot na primer NIKA-TV. Leta 1990 je bilo v Sovjetski zvezi že okrog 500 kabelskih sistemov z več kot poldrugim milijonom naročnikov v dvesto mestih (Muratov, 1991, p. 177, 181). Vse te spremembe pa niso utrdile bolj demokratične komunikacijske prakse. Vojaška hunta, ki je avgusta 1991 poskusila izvesti državni udar, je tako zlahka suspendirala vse demokratične zakonske spremembe, čeprav – na srečo – le za kratek čas. Avgustovski udar v Moskvi ali črna nedelja januarja 1991 v Vilniusu – kjer je mnogo ljudi padlo, ko so branili republiško televizijsko postajo pred četami Rdeče armade – dovolj zgovorno kažete, da je do stabilne demokracije kot intrinzične vrednote še dolga in trnova pot in da se bo boj za nadzor nad mediji, zlasti nad televizijo, v nekdanji Sovjetski zvezi nadaljeval. Institucionalna dezintegracija nekdanje Sovjetske zveze, ki naj bi jo urejal sporazum v Almi Ati decembra 1991, in ustanovitev Skupnosti neodvisnih držav očitno ne zagotavljata, da se dogodki iz bližnje preteklosti ne bi ponovili tudi v bližnji prihodnosti.

Podobno kot druge nekdanje socialistične države poskušata tudi Bolgarija in Romunija previdno uvajati specifične oblike komercializacije medijev. Drugi kanal romunske televizije je bil delno komercializiran s sodelovanjem tujih partnerjev. V letu 1991 je začelo oddajati šest komercialnih radijskih postaj in prva neodvisna kulturna televizijska postaja Antenna independenta TV, ki so jo ustanovili študentje Inštituta za gledališče in film ter Fakultete za film in televizijo v Bukarešti. Neodvisne postaje so se povezale v Nacionalno federacijo neodvisnega radia in televizije Romunije. V Bolgariji je začela državna televizija oddajati popularni nedeljski komercialni program. Sklenjeni so tudi dogovori za tretji televizijski kanal, na katerem naj bi predvajali programe MTV Europe, CNN, Worldnet in Glas Amerike.

Kljub mnogim spremembam v sferi medijev po padcu socialističnih režimov so radiodifuzne organizacije povsod v Vzhodni-Srednji Evropi ostale pod trdnim nadzorstvom države. Učinki predvsem zakonskih (vendar le omejenih) prizadevanj za demokratizacijo nacionalnih medijskih sistemov se izgubljajo v hudih političnih, tehnoloških in finančnih omejitvah, ki pogosto vodijo v divjo privatizacijo. Zahodni medijski mogotci nedvomno vidijo velike možnosti v »redefiniciji« in privatizaciji medijev v postsocialističnih državah, saj bodo zlahka konkurirali nacionalnim akterjem, ki jim primanjkuje kapitala. Kot je nedavno izjavil urednik slovenskega dnevnika, bi ga »Nemci ali Avstrijci kupili v štirinajstih dneh, če bi jim bilo to dovoljeno« (*Novinar*, 1991, p. 8). Tuji investitorji so še zlasti zainteresirani za delnice v reklamni industriji. Pred leti je Berlusconi začel odkrivati vzhodnoevropski medijski trg in uspelo mu je dobiti državno koncesijo za zbiranje reklam zahodnih podjetij za državno televizijo v nekdanji Sovjetski zvezi.

Čeprav je še prezgodaj za komercialne reklame tradicionalnih množičnih tržnih proizvodov, zlasti zaradi težavnih pogojev distribucije v Sovjetski zvezi, lahko poslovne (»business to business«) reklame in oblikovanje »korporacijske podobe« podjetij prispevajo k ustvarjanju reklamne kulture ter zmanjševanju odpora in negativnih travm (Richeri, 1990, p. 13).

Kmalu po Fininvestovem vstopu na vzhodno-srednjeevropski trg reklam so se nanj usmerili tudi drugi zahodni konkurenti in pri tem začeli uporabljati vse (tudi ne) dovoljene metode. V Sloveniji je na primer mešana delniška družba IP, ki so jo ustanovili nekdanji menedžerji Televizije Slovenija v povezavi s francoskim Havasom, leta 1990 podpisala izjemno ugodno pogodbo z RTV Slovenija, s katero je družba dobila ekskluzivno pravico do zbiranja reklam za nacionalno televizijo. Kot je bilo kasneje ugotovljeno, je bila pogodba sklenjena mimo zakonskih določil, tako da jo je svet RTV Slovenija razveljavil.

Poleg delovanja zahodnih korporacij so vse postsocialistične družbe izpostavljene še eni obliki eksterno generirane deregulacije. Tuji televizijski programi so prek satelitov ter individualnih ali skupinskih satelitskih anten vse bolj dosegljivi v nekdanjih državah socialističnega tabora. Ob tem nekatere nacionalne televizije v svojih programih oddajajo tuje (pretežno razvedrilne) programe, ki jih prevzemajo prek satelitov. Že pred leti so članice Jugoslovanske radiotelevizije sklenile pogodbe z nekaterimi evropskimi satelitskimi TV-postajami (CNN, BBC TV Europe, Sky News, Euro Sport, TV 5, Super Channel, MTV) za brezplačno eksperimentalno prenašanje. Na Češko-Slovaškem so namesto nekdanjega sovjetskega televizijskega programa na tretjem kanalu ustanovili »odprt kanal« (OK3), ki predvaja izbor zahodnoevropskih satelitskih programov (TV 5 – Europe, La Sept, Worldnet, CNN, Screensport, RTL Plus) pretežno brez podnaslavljanja ali sinhronizacije. »Mednarodni program« pokriva 27 odstotkov državnega ozemlja (*Mass Media*, 1990a, p. 12). V vseh novo nastajajočih »mednarodnih« programih prevladuje angleščina. Baker ob tem upravičeno opozarja, da je ključno vprašanje:

Kdaj bodo uvedeni [novi] kanali v nacionalnih jezikih? To je pravi preskus tujega interesa. To je predvsem komercialno vprašanje, kajti zahodnoevropske javne satelitske televizijske postaje ne bodo ustanovljale programov v drugih jezikih (Baker, 1991, p. 18).

Čeprav neposredne tuje naložbe še ne vplivajo izdatno na elektronske medije v Vzhodni Evropi, je mogoče predvidevati, da se bodo z udejanjanjem proklamirane komercializacije in privatizacije medijev v bližnji prihodnosti odprla vrata uvo-

zu kapitala. Vendar pa zaradi splošne ekonomske krize in majhnega efektivnega povpraševanja ni verjetno, da bodo novi komercialni mediji našli zadostno število naročnikov in/ali oglaševalcev, kar je oziroma bi bil pogoj za donosnost oddajanja radijskih in televizijskih programov v nacionalnih jezikih. Stone in Marks (1991, p. 6) poudarjata:

V Vzhodni Evropi so pod napačnim vtisom, da so ameriški dolarji rešitev za njihove probleme. Mnogi ne poznajo strogih poslovnih meril, ki veljajo za posojila in finančno podporo. Ne razumejo popolnoma, da zasebni investitorji ne bodo podpisovali projektov, ki niso zavarovani z zakoni in nimajo ustreznega menedžmenta. Po drugi strani pa vidijo prihajati nemške, avstrijske, francoske in britanske firme in se čudijo, zakaj se Američani obotavljajo tvegati.

Ker tuji podjetniki niso zainteresirani za naložbe z negotovimi donosi, je bolj realistično pričakovati, da bodo v bližnji prihodnosti vzhodnoevropske države izpostavljene predvsem neposrednemu dotoku tujih *medijskih proizvodov* (programov prek satelitov, predvsem v angleščini, vključno z »naročniško televizijo«), mnogo manj pa neposrednemu dotoku *tujega kapitala*. Po ocenah revije *Telecommunications Update* satelitski programi MTV-Europe (rezultat sodelovanja med Maxwell's Mirror Group, Viacom International in British Telecommunications) dosegajo okrog 160 tisoč domov v Vzhodni Evropi, ki uradno sprejemajo programe MTV, in njihovo število naj bi se kmalu desetkrat ali dvajsetkrat povečalo (*Telecommunications Update*, 1990, p. 2).

Citirana literatura:

- Baker, Simon. 1991. »Satcom Impacts on Eastern Europe.« *Transnational Data and Communications Report* 14, 3:18-19.
- Belič, Dragan. 1991. »Oficir uvježbava medij.« *Slobodna Dalmacija*, 25. april 1991, p. 22.
- Blumler, Jay G. 1991. »Broadcasting Policy in a Changing Information Environment.« *The Bulletin of Institute of Journalism and Communication Studies (The University of Tokyo)* 43:1-13.
- Delo. 1991, 11. september: »Neuspel poskus udara na madžarske medije.« P. 20.
- Dennis, Everette E. and Jon Vanden Heuvel. 1990. *Emerging Voices: East European Media in Transition (A Gannett Foundation Report)*. New York: Gannett Center for Media Studies.
- Goban-Klas, Tomasz. 1990. »Making Media Policy in Poland.« *Journal of Communication* 40, 1:50-54.
- Keane, John. 1991. *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Krstulović, Z. 1991. »Ministar kao higijeničar.« *Slobodna Dalmacija*, 25. april 1991, p. 12.
- Mass Media in the World. 1990a. *Special issue on Central and Eastern Europe, No. 2*. Prague: International Journalism Institute.
- Mass Media in the World. 1990b. *Special issue on Central and Eastern Europe, No. 3*. Prague: International Journalism Institute.
- McQuail, Denis and the Euromedia Research Group. 1990. »Caging the Beast: Constructing a Framework for the Analysis of Media Change in Western Europe.« *European Journal of Communication* 5, 3:313-331.
- Meech, Peter. 1990. »The British Media: Structures in Transition.« *Innovation* 3, 2:227-251.
- Muratov, Sergei A. 1991. »Soviet Television and the Structure of Broadcasting Authority.« *Journal of Communication* 41, 2:172-184.
- Mytton, Graham. 1991. »1990-91: A Year of Challenge for Public Service Broadcasting in Europe.« *Paper presented at the GEAR annual meeting in Helsinki, 12.-17. maj 1991*.
- Novinar 1991. »Kanal A.« *November 1991*, p. 4.
- Richeri, Giuseppe. 1990. »The Fininvest Group, Its International Strategy and Its Activities towards Eastern European Countries.« *Paper presented at the Second Conference »Europe Speaks to Europe«, Moskva, 17.-21. december 1990*.
- Rowland, Willard D., Jr. and Michael Tracey. 1990. »Worldwide Challenges to Public Service Broadcasting.« *Journal of Communication* 40, 2:8-27.
- Sawisz, Anna. 1990. »Back from Monopoly to Normal: Changes in Mass Media in Poland.« *Innovation* 3, 2: 385-402.
- Semelin, Jacques. 1991. »Reshaping East-West Communications Flows.« *Transnational Data and Communications Report* 14, 3:17-18.

Sepstrup, Preben. 1989. »Implications of Current Developments in West European Broadcasting.« *Media, Culture and Society* 11, 1:29-54.

Splichal, Slavko. 1990. »Transplantation of Information Economy to Eastern Europe: A Telecom Dream or a Nightmare?« *Paper presented at the Second Conference »Europe Speaks to Europe«, Moscow, 17.-20. december 1990.*

Stone, Marvin L. and Leonard Marks. 1991. *Impediments to the Development of Free Media in Eastern Europe. Washington, D. C.: The International Media Fund.*

Szekfu, Andras and Eموke Valko. 1990. »Film, Television and Video Industries in Hungary. An Overview.« *Paper presented at the 17th Conference of the International Association for Mass Communication Research, Bled, avgust 1990. Telecommunications Update, 1990, 15, 2-3: »MTV Sets Sights on Eastern Europe«.*

Vogel, Milan. 1991. »Računajte z mojo preteklostjo.« *Naši razgledi, 19. april 1991, p. 238-239.*

Walker, Gerald M. and WBN Correspondents. 1991. »Broadcasting in Eastern Europe: The Hurricanes of Change.« *World Broadcast News, May 1991:32-46.*

Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi

Splošna izhodišča

Knjiga¹ se osredotoča na spremembe v teritorialni organiziranosti družbe v kontekstu nastajajoče globalne civilizacije. Loteva se ene izmed najbolj izzivalnih in protislovnih tem tako v družbeni teoriji kot v zvezi z alternativami politike med prehodom od moderne k postmoderni družbi. Gre za spremembe, ki jih je odločilno zaznamovala »komunikacijska revolucija«, opisujejo pa jih na različne načine: kot »krčenje prostora«, »časovno-prostorsko zgostitev« ali kot prehod od »prostora krajev« k »prostoru tokov«.² V takšnem kontekstu in ob upoštevanju »procesa krčenja blazine prostora in časa, ki je prej ločevala kulture in družbe« (Ploman, 1984), bomo poskušali opredeliti implikacije za teritorialno – družbeno in politično – organiziranost, ki smo jo podedovali od (pred)industrijske dobe.

Iz takšne perspektive bi našli v družboslovni literaturi nekaj avtorjev, ki optimistično označujejo prihodnost s pojmom »svet brez meja«³ (Brown, 1973) in s tem opozarjajo na napredek pri premagovanju prostora kot ovire. Z vedno večjim pretokom ljudi, blaga in idej pa postaja očitno, da je ta emancipacijska perspektiva le ena stran medalje. Ti pretoki, še zlasti če so neuravnoteženi in enosmerni, se pojavljajo tudi kot *vdori* (glej kasneje pri Algerju), ki lahko začnejo ogroziti avtonomijo in identiteto prizadetih teritorialnih enot.

Ovire in meje tako pokažejo svojo protislovno naravo: odprava meje pomeni hkrati odpravo zaščite in torej večjo ranljivost same skupine (oziroma posameznika). S tem vstopi v družboslovje in v razglabljanja o politiki še ena perspektiva: »S skorajda *grozljivo hitrostjo* se pomikamo proti *poenotenemu svetovnemu sistemu* in morda bo eno najpomembnejših vprašanj, pred katera bo postavljeno človeštvo v naslednjih 100 letih . . . , kako ohraniti različnosti . . . « (Boulding, 1985).

Tradicionalne teritorialne identitete, utemeljene na *prostorski neprekinjenosti* (kontigviteti), *homogenosti* in jasno (fizično in družbeno) razpoznavnih *mejah*, so zdaj ogrožene v vseh pogledih. Ali to pomeni, da se bližamo koncu teritorialnih identitet kot takih, ali pa je to bolj vprašanje njihove preobrazbe in (re)konstrukcije?

Z zatonom ekskluzivistične narave teritorialnih enot in s trendom k *univerzalni prisotnosti* (ubikviteti) prihaja do preobrazbe – ki bi jo lahko metaforično označili kot prehod od *identitete kot otoka* k *identiteti kot križišču*.⁴ Vedno manj je verjetno, da bi teritorialna enota lahko še naprej *ohranjala* svojo različnost na podlagi frontalne ločenosti (»disociacije« oziroma »razveze«), medtem ko je vse večja

* Dr. Zdravko Mlinar, redni profesor na FDV.

¹ Tu objavljamo prirejeno uvodno poglavje knjige *Globalizacija in teritorialne identitete*, ki bo izšla v angleščini; to besedilo se osredotoča na temeljne skupne razsežnosti tematike kot tudi na pregled prispevkov soavtorjev (naslovi njihovih prispevkov so navedeni v pregledu literature).

² S perspektive razvojne logike družbenih sistemov bi lahko te spremembe še bolj splošno opredelili kot prehod od »interakcijskih sistemov« k »transakcijskim sistemom« (Teune, Mlinar, 1978).

³ Vsi poudarki, razen če je drugače rečeno, so avtorjevi.

⁴ Thomas uporablja podobne izraze – »kulturni otoki« in »kulturna križišča« – v svoji razpravi o vlogi medijev pri preživetju kultur (citriral C. Williams). Podobno interpretacijo je predstavil G. Simmel (1964): individualizacija v »mreži skupinskih pripadnosti«.

verjetnost, da se bo posebna identiteta *oblikovala* kot edinstveno križišče v preto-ku ljudi, blaga in idej.

Identiteta kot otok postaja tem bolj značilna, čim bolj je ločena od preostalega sveta (za Italijane pravijo, da jih brez Alp ne bi bilo). Prihodnost (teritorialne) različnosti pa – vsaj v prvi vrsti – ni v frontalni ločenosti, ampak v selektivnem združevanju. Samo v tem smislu lahko razumemo trend proti vse bolj fleksibilnim, raznovrstnim, individualiziranim in (re)konstruiranim teritorialnim identitetam v kontekstu lahko dostopne raznovrstnosti vsega sveta. Bolj ko so značilnosti, ki si jih enota (posameznik ali teritorialna skupnost) pridobi, različne, večja je verjetnost, da jih bo kombiniral(a) na edinstven način. Enote postajajo tako po svojih posameznih sestavinah bolj podobne vse večjemu številu drugih enot. Vendar pa se zaradi kombinacije teh značilnosti medsebojno razlikujejo.

Znotraj obrisov te splošne interpretacije bomo poskušali najti rešitev nasprotja med globalizacijo kot homogenizacijo in/ali globalizacijo kot diverzifikacijo. Po eni strani vidimo mnoge interpretacije sedanjih sprememb kot splošen trend proti svetovni homogenosti, kar pomeni, da ni več mesta za teritorialno različnost in teritorialne identitete. Po drugi strani pa je tudi veliko argumentov v prid povsem nasprotnega sklepa. Prvo razlago sta dobro izrazila Levitt in Smith. Levitt (1983) trdi: »Vseposod in v vseh pogledih se zdaj svet dviguje na skupni imenovalec svetovnega standarda.«⁵ Podobno trdi tudi Smith (1990), da »nastajajoča globalna kultura ni vezana na kraj ali obdobje. Je brez konteksta, resnična zmes različnih sestavin, privlečenih od vseposod in nikoder, ki se prenašajo z modernimi kočijami globalnih telekomunikacijskih sistemov.«

Po drugi strani pa drugi avtorji trdijo, da so še zmeraj pomembne lokalne, regionalne ali nacionalne razlike, ter opozarjajo na potrebo po ponovni oživitvi teritorialnih identitet. Tako je Agnew (1987) oporekal teorijam modernizacije, ki predstavljajo trend od različnosti in partikularnosti (»da ne rečemo barbarstva«) k homogenosti. Po njegovem mnenju »celo v svetu, ki mu vlada globalna delitev dela, kraj ohranja svoj pomen . . . Skupne izkušnje, ki jih povzročajo sile ‚nacionalizacije‘ in ‚globalizacije‘, še zmeraj posredujejo lokalne sile« (prav tam).

Podobno bi lahko pregledali tudi veliko število različnih interpretacij sedanjih sprememb na lokalni, regionalni in nacionalni ravni. Največkrat jih najdemo v »miroljubnem sožitju«, na primer tiste o »propadanju lokalne skupnosti« in »obnovljenem lokalizmu«; ali »propad regionalnih kultur« in »oživljanje regionalizma«; »izguba (preživetost) nacionalne avtonomije« in njen nadaljnji pomen oziroma njena ponovna vzpostavitev itd. Takšno stanje je jasen pokazatelj potrebe po celovitejši teoretični interpretaciji, ki bi omogočala upoštevanje protislovne narave osnovne dinamike prestrukturiranja in destrukcije teritorialne družbene organizacije. Ta knjiga naj bi naredila še en korak v to smer.

Čeprav so vprašanja, ki jih obravnavajo pisci prispevkov za to knjigo, zelo zapletena, pa vendarle lahko razpoznamo nekaj glavnih poudarkov. V tem besedilu jih predstavljam kot *naslednje tematske sklope*:

1. Prvič, konceptualizacije najširšega teoretičnega okvira so nakazane kot: enotnost nasprotij – individualizacije in globalizacije (Mlinar), kot napetost med

⁵ Nadaljuje takole: »Vseposod postaja vse bolj podobno vsemu drugemu, ko se preferenčna struktura sveta stiska v homogenizirano podobnost . . . Tiste razlike, ki pa le ostanejo, so sledi otrdele podedovane preteklosti glede na kulturne preference, nacionalne okuse in standarde« (prav tam).

soodvisnostjo in suverenostjo ter »večsmerne spremembe« (DiMuccio in Rose-nau), kot razmerje med globalizmom in lokalizmom (Strassoldo) oziroma kot univerzalizem in partikularizem (Larochelle).

2. Spremembe v zvezi s teritorialno podlago identitete zajemajo: proces deterritorializacije (Mlinar), spreminjajoče se funkcije teritorija (Larochelle in drugi) oziroma konkretne primere nastajanja (Strassoldo) ali erozije (Williams) regionalnih identitet.

3. Tretja tema zadeva razmerja med različnimi ravnmi s poudarkom na »lokalnih odzivih na globalne vdore« (Alger) kot tudi na nekaterih splošnejših vprašanjih o »zero sum« ali »positive sum« naravi teh razmerij (Teune), eroziji teritorialne hierarhije (Mlinar itd.).

4. Dva avtorja (Poche, Larochelle) opozarjata na različno naravo politično-ekonomske integracije in družbene identifikacije. To je kritika »mehanske koncepcije« globalnosti.

5. Peti – v tem uvodnem pregledu nakazani – kompleks obravnava preobrazbo iz danih v (re)konstruirane identitete in nekatere empirične pojavne oblike te preobrazbe, kot na primer »novi lokalizem« (Teune, Strassoldo in drugi).

1. Enotnost nasprotij: premiki navznoter in navzven

Eno izmed skupnih vprašanj, ki jih obravnavajo pisci prispevkov za knjigo, je, kot smo že omenili, razumevanje temeljne preobrazbe teritorialne družbene organizacije. Tega ne razumemo kot enosmerni proces globalizacije (integracije, homogenizacije ali univerzalizacije) niti ne enostavno kot neko obliko razmerja med raznimi ravnmi z ničelnim izidom v tem smislu, da kolikor več moči si pridobi večja teritorialna enota, več jo manjša enota izgubi.⁶ Čeprav uporabljajo avtorji različno terminologijo, se vsi uspešno izogibajo takšni enostranski interpretaciji.

Mlinar⁷ interpretira problem v kontekstu svoje paradigme prostorsko-družbene razvoja. Gre za enotnost nasprotnih teženj spreminjanja v smeri globalizacije (societalizacije, podružbljanja) in individualizacije (k večji avtonomiji in različnosti) skupin in posameznikov v nastajajoči svetovni družbi. Nezdružljivost teh dveh procesov – v smislu, da korak naprej v eni smeri privede do koraka nazaj v drugi se s časom vse bolj zmanjšuje, amplitude napredovanja v cik-cak nihanju postajajo vedno manjše, dokler ne dosežeta točke kakovostne preobrazbe iz nezdružljivosti v vzajemnost. Razmerje med individualizacijo in globalizacijo se tako spremeni iz takšnega, ki ga lahko razumemo kot »igro z ničelno vsoto« (zero-sum game), v razmerje s »pozitivno vsoto« (positive sum). Večja (globalna) medsebojna povezanost zvišuje možnosti za večjo individualizacijo in nasprotno. Ob takšni preobrazbi lahko vidimo neko dolgoročno perspektivo za (re)konstruirane teritorialne kot tudi deterritorializirane identitete. Zaradi procesa individualizacije se množijo in popestrujejo številni teritorialni in neteritorialni dejavniki ter si pridobivajo vse bolj neposreden dostop do – in možnost avtentičnega uveljavljanja svoje identitete znotraj – globalne (svetovne) družbe.

Strassoldo trdi, da »postmoderni človek ravno zato, ker je tako globoko vpet v globalne informacijske tokove, lahko občuti potrebo po oživitvi majhnih enklav

⁶ Dahl in Tufte (1973) pa po drugi strani navajata, kako manjše teritorialne enote vedno bolj z različnimi akcijami prepuščajo svojo avtonomijo večjim enotam.

⁷ Tu se omejujem le na splošni teoretični okvir; več o tem gl. v: Družboslovne razprave, št. 10.

domačnosti, intimnosti, varnosti, razumljivosti, organsko čutne interakcije, v kateri se sam izraža . . . Zaradi možnosti, da bi bili zaradi modernih komunikacijskih tehnologij izpostavljeni neskončni vrsti krajev, oseb, stvari, idej, je še bolj nujno imeti kot nadomestilo center, v katerem bi kultivirali sami sebe. Lahek dostop do vsega sveta z le malo časa in denarja daje nov pomen potrebi po nekakšnem subjektivnem centru – domu, skupnosti, soseski – iz katere človek lahko odide in se spet vrne vanjo ter si odpočije.«

Na podlagi te interpretacije razvejanosti in protislovne polarizacije se Strassoldo loti problema, kako razumeti, da še vedno potekajo nekatere temeljne spremembe v vrednotenju lokalizma in ukoreninjenosti. Medtem ko se zdi, da se je zgodovina odvijala premočrtno in enosmerno v smeri kozmopolitizma, univerzalizma in mobilnosti, so pojavne oblike lokalizma in ukoreninjenosti vseskozi šтели za znak zaostalosti ali celo reakcionarnosti. Toda bolj ko so se pojavljale izravnavaajoče sile, bolj je postajalo jasno, da to niso zgolj pojavi iz preteklosti ter da jih je treba ponovno ovrednotiti.

Di Muccio in Rosenau se osredotočata na nekako bolj specifično vprašanje o »preusmeritvah v lojalnosti«. Interpretirata jih kot *večsmerne pojave*, še zlasti kot »preusmeritve navznoter«, kadar se lojalnosti obrnejo k podnacionalnim skupinam in institucijam, in kot »preusmeritve navzven«, kadar se lojalnost preusmeri k nadnacionalnim ali transnacionalnim entitetam. O temi razpravljata ob širših integracijskih in dezintegracijskih spremembah v svetovni politiki ter razmišljata o nape-tosti med *soodvisnostjo in suverenostjo* države. Omejitve v identifikacijski teoriji in neofunkcionalistični teoriji lojalnostnih preobratov bi bilo treba premagovati s »teorijo o turbulenci« (Rosenau, 1990), ki ponuja možnost za večsmerno preusmeritev. Ta teorija trdi, »da so primeri nadnacionalizma in razvrščanja v podskupine (»subgrupizma«) *posledica iste globalne dinamike*, ki je privedla do razcepljenja sistema in globoke krize oblasti«. Avtorja poskušata razložiti preusmeritev razumevanja legitimnosti z vidika križanja *medsebojne odvisnosti* in vse večjih *sposobnosti posameznikov*. Po njunem mnenju »teorija o turbulenci vidi *sočasnost* integracije in dezintegracije, fragmentacije in agregacije, centralizacije in decentralizacije ne kot paradoks, temveč kot pričakovane procese«.⁸

Larochelle se loti najprej sporne smeri evolucije sveta kot integracije oziroma nenehne diferenciacije njenih sestavin. Trdi, da je umiritev te razprave pripisati ne toliko zmagi ene šole nad drugo kot »njihovi skupni nezmožnosti, da bi *hkrati* upoštevale *protislovne težnje*, ki obstajajo druga ob drugi v sinhronem sožitju . . .«. V svet usmerjena univerzalizacija po njegovem mnenju torej ne odpravlja konflikta, ampak ga celo razpihuje, še zlasti v smislu odpora proti grožnji poenotenja na podlagi teritorialne pripadnosti. In tako se »različnost razkriva kot moment enotnosti«. Pri tem se sklicuje tudi na Debraya (1986): »Konec univerzalnega izbruhne v univerzalno eksplozijo partikularizma.« Pisec torej dokazuje, da ideja o postmodernosti lahko predstavlja »proces krepitve in ponovne uveljavitve vrednosti *manjšinskih kultur*, ki so jih sodobni imperialisti sicer poskušali zavreči v prid cilja o globalni homogenosti«.

Zgodovinska razsežnost, ki jo uvaja Strassoldo, dopolnjuje to razpravo z razširitvijo razumevanja globalnosti. Spomni nas, da prav tako kot so se primitivne družbe istovetile s Človeštvom in Svetom, lahko kasneje najdemo analogno težnjo

⁸ Iz zgornjega vidimo, da upoštevatva – na strani, ki jo sam označujem kot individualizacijo – tako avtonomijo (suverenost) skupin kot (»veščine«) posameznikov. Kjer govorita o *napestih* med soodvisnostjo in suverenostjo, uporabljam koncept protislovja oziroma enotnost nasprotij med globalizacijo (integracijo) in individualizacijo (avtonomijo).

pri Evropi in Zahodu, da bi absolutizirala eno izmed posebnosti ter ji pripisala položaj globalnosti (univerzalnosti).⁹ To hkrati pomeni tudi spremembo v pojmovanju *globalnosti od ekskluzivistične homogenosti proti inkluzivnosti*, ki zajema prav vso različnost svetovne družbe. Vendar pa to še zmeraj sproža številna vprašanja, kot na primer ali »je človek lahko civiliziran na več kot en način«, ali so potrebne skupne temeljne vrednote, vprašanje strpnosti do različnosti ipd.

2. Teritorialna podlaga identitete

Glavni merili, ki opredeljujeta vsako *identiteto*, sta diferenciacija in kontinuiteta. Temeljiteje sta bili ti dve merili proučevani z vidika identitete posameznika; tako je na primer Baumeister (1986) opozoril, da »kar koli že razlikuje enega od drugih ter dela nekoga istega skozi čas, ustvarja identiteto«. Kot pa smo že omenili, namenjamo v tej knjigi večjo pozornost *teritorialni* podlagi kolektivnim – kulturni, etnični (nacionalni), politični in drugim – identitetam na lokalni, regionalni in državni ravni.

Teritorialna identiteta je brez pomena, če je ne soočimo in povežemo z različnostmi sedanosti in prihodnosti (Bassand, 1990). Ne obstaja sama po sebi, v izolaciji, marveč le v različnosti oziroma nasprotju do drugih teritorialnih identitet. »Enako kot posamezniki tudi mesta spoznajo, kaj so in kaj jih razlikuje od drugih, iz poenotnega opazovanja drugih« (Suttles, 1984). Konfrontacija in ne le gol obstoj v prostoru je tisto, kar prispeva k vzpostavljanju posamezne identitete. Ali z drugimi besedami: »Teritorializacijo kolektivov spremlja sinhrono vzpostavljanje odnosov z drugimi« (Sack, 1986). Larochelle pa nadaljuje: »Kajti tisto, kar združuje, vsebuje tudi tisto, kar izključuje.« Obstoj ovire hkrati »izraža *soodvisnost identitete in drugačnosti*«.

Boljša dostopnost na podlagi nove informacijske, komunikacijske in transportne tehnologije pospeši takšne konfrontacije na vseh ravneh teritorialne družbene organiziranosti.

Strassoldo v svojem poglavju predstavi značilno podlago za oblikovanje regionalne identitete v italijanskih razmerah. Primer »Lega Lombarda«, kjer so se čustva regionalne identitete sprevrgla v politično gibanje, bi vsaj delno lahko razložili: najprej kot vedno večjo sovražnost proti južnjakom, katerih posebnosti so postajale vse očitnejše in so se zato domačini počutili bolj neposredno ogrožene, in drugič kot konfrontacijo in nasprotovanje zatiralni centralni državi (parazitska birokracija, bizantinska praksa »rimskih strank« itd.). Oba razloga sta enako pomembna tudi za razlago sedanje vojne v Jugoslaviji.

Konec konfrontacije med Vzhodom in Zahodom v Evropi je privedel do »notranje razvrstitve italijanskih množic v dve glavni stranki«. In tako je po mnenju Strassolda »lahko prišlo do drugih temeljnih razhajanj«.

Bolj splošno bi to lahko obrazložili tudi z »dekompozicijskim vprašanjem« Petra Blaua (1977): »Koliko se diferenciacija družbe dogaja med substrukturami in koliko znotraj njih?« Po njegovi terminologiji bi omenjeni trend lahko označili kot »prodor difrenciacije v substrukture«, kar pomeni, da merilo diferenciacije med (širšimi) teritorialnimi enotami vse manj opredeljuje njihovo različno identiteto.

⁹ Ena od posebnosti, ki se pogosto uporablja za predstavitev globalnosti sodobnega sveta, je označena kot »amerikanizacija« v primerjavi z »modernizacijo« kot splošnim razvojnim procesom; vendar pa je tudi modernizacija deležna kritik, češ da nakazuje na »westernizacijo«.

Williams pokaže, kako »so bile v tem stoletju resno načete teritorialne podlage keltske kulture«. V primeru Walesa opaža, da najdemo danes namesto poprej jasnih jezikovnih ločevanj *mnoga stopnjevanja* valižanskosti. Prehod lahko torej razumemo kot premik od »valižansko« govoreče skupnosti k »valižansko govorečim posameznikom v skupnosti«, in to celo v mnogih delih osrčja dežele. Teoretično so značilna opažanja, da »so posamezniki zdaj bolj avtonomni in skušajo doseči jezikovno strnjenost (kontigviteto), ne da bi nujno pričakovali, da do te interakcije res pride v smislu *geografske neprekinjenosti*«. Vprašanje bi lahko (na novo) interpretirali kot enega v vrsti značilnih primerov »izločitve« (»disembedding«) (Giddens, 1991), ki spremlja oziroma celo označuje proces individualizacije.

Kot pravi Williams, je »ozemlje postalo novo torišče, na katerem prihaja do usklajevanja med lokalnimi in univerzalnimi, domačimi in tujimi interesnimi skupinami«. Opozarja, da *teritorij* »ni le kontekstualen, ni zgolj prizorišče nastopanja družbenoekonomskih dejavnikov, pač pa je že sam pomemben vir moči tako v *simbolnem kot v materialnem smislu*. Lastnina in nadzorstvo nad teritorijem sta po njegovem mnenju pogosto življenjskega pomena za preživetje specifičnih kulturnih skupin«. Pokaže, kako »se teritorialno zakoreninjene skupinske identitete soočajo z zunanjimi pritiski, ki so namenjeni, razvrednotenju kraja na mnogih ravneh prostorske hierarhije«. Nadalje svari pred možnostjo, da bi v naših analizah preveč na lahko opustili vlogo kraja in teritorija, namesto da bi poskusili preoblikovati njun vpliv.

Williams se osredotoča predvsem na analizo etnoteritorialne identitete v vedno bolj odprtem in prilagodljivem okolju. Zastavi si vprašanje: »Če je *teritorialna podlaga* manjših evropskih jezikovnih skupnosti *izpostavljena eroziji*, ali to nujno najavlja njihovo smrt?«¹⁰ To pa je del širšega vprašanja o razmerju med teritorijem, jezikom in družbenimi razmerami, ki jih poizkuša pojasniti s stališča prehoda od »v kraj osredotočene geografije« v »geografijo transakcijskega pretoka«.

Ta vprašanja nadalje obdela Larochelle. Loteva se spreminjajočega se pomena teritorialne razsežnosti, kot jo obravnavajo na področju mednarodnih odnosov in še zlasti v zvezi s konceptom soodvisnosti. Najprej dokaj trdno argumentira, da je »prostorska bližina *causa prima*, od koder so se v zgodovini lahko vzpostavljale večstranske vezi v vmesnih prostorih, ki ločujejo človeške skupnosti«. Zgodovinska prilastitev lokalitete s strani neke skupine ustvarja ugodne razmere za družbeno pripadnost, ki zaradi geografske meje pridobi prvi znak svoje upravičenosti (Duchacek, 1986).

Larochelle upravičeno opozarja, da svetovnim bratovščinam (komunizem, islamizem, krščanstvo) »ni uspelo razvrednotiti navezanosti ljudi na njihov košček zemlje, sicer vse bolj in bolj razkosan, a simbolično nič manj učinkovit«. Po njegovem mnenju so se celo nekateri poskusi zagovarjanja svetovne družbe v zadnjem času »izkazali brez možnosti, da bi premagali teritorialne okvire in identifikacijske postopke na tej podlagi«. Ugotavlja torej, da podoba »globalne vasi velja le dotlej, dokler globalno ne izbriše vasi«.

Vprašanje, ki pri tem morda ostaja odprto, pa je, da tudi »vasi« ne moremo jemati kot konstanto, kar pomeni, da je treba poudariti tudi njeno preobrazbo v kontekstu postmodernizma in globalne civilizacije. Celo »svetovna civilna druž-

¹⁰ Poleg tega je to tudi v zvezi z vprašanjem (in ne le za manjše jezikovne skupnosti), koliko je končni izid odvisen od defenzivne angažiranosti ogrožene skupnosti. Ogan (1988) je že opozoril, da čim bolj »soodvisen postane svet, tem več kultur se stopi druga v drugo. Neznana pa je točka, v kateri se odpor do tujih kultur zmanjša, tako da tuje vrednote prevladajo nad domačimi. Včasih do tega odpora niti ne pride. V dolgoročni perspektivi pa ni nobenega jamstva za preživetje določene identitete, čeprav vztraja pri odporu.

ba«, zastavljena kot mozaik in ne kot (ena sama) enota, ne more temeljiti na lokalnih kulturah kot homogenih in *skrajnih* fragmentih.

Ne moremo pričakovati, da bi trend k večji avtonomiji podsistemov prinesel neko vrsto *déjà vu*, t.j. vrnitev k vlogi podnacionalnih enot, kakršne so obstajale nekdanj. Kljub temu da se mnogi avtorji, kot na primer John Bennett (ki ga navaja Alger v svojem prispevku), osredotočajo na »zduževanje skupnosti v večje in večje sisteme«, tega ne bi smeli razumeti kot zduževanje v smislu »biljardnih krogel«. Z drugimi besedami, gre vedno manj za zduževanje nediferenciranih celot, vse bolj pa za zduževanje njihovih različnih sestavnih delov, ki privzemajo naravo avtonomnih dejavnikov v razširjenem globalnem kontekstu. Avtorji, ki zgolj opozarjajo, da lokalnih skupnosti ne bi smeli obravnavati kot plemenske otoke, si zatiskajo oči pred dejstvi, če ne upoštevajo tudi notranjega preoblikovanja teh enot. Lahko bi sprejeli, kar je napisal že Agnew (1987): namreč da je prostor »vedno bolj razdeljen v enklave, v katerih posamezne družbene skupine preživljajo dele svojega vsakdanjega življenja v izolaciji«. Vendar pa to ni absolutna izolacija, temveč neke vrste izločitev skupine iz njenega lokalnega okolja, kar hkrati pomeni tudi vključitev v širše ali celo globalne mreže. To je značilnost, ki jo – kot bomo videli – Teune in Strassoldo štejeta za eno izmed konstitutivnih razsežnosti »*novega lokalizma*«.

3. Večravenško prežemanje: majhne skupnosti in globalni problemi

Naslednje skupno zanimanje avtorjev se kaže v vprašanjih, ki zadevajo večravenško analizo in razmerja med posameznimi ravni. Globalizacija postavlja ipso facto ta vprašanja v ospredje. Toda namesto težnje, prisotne v »teoriji o svetovnem sistemu«, da bi bilo treba eno raven analize (nacionalno, državno) *zamenjati* z drugo (svetovno-ekonomsko), se zdi, da je v sedanji realnosti bolj upravičeno usmeriti pozornost na *proces spreminjanja* opredeljujoče in pojasnjevalne vloge pravih ravnih teritorialne organiziranosti v času.

Največ pozornosti posveča spremembam v razmerjih med ravni v svojem prispevku Chadwick Alger. Alger ne sledi glavni struji družboslovja, ki je bilo vedno zelo počasno pri priznavanju povezav med »*lokalnimi kraji in svetovnim sistemom*«, temveč kritično pokaže na težnjo raziskav, da se osredotočajo na »družbe«, ki pa so v glavnem pomenile isto kot države. To je nadalje pomenilo, da so svetovni odnosi omejeni na odnose med državami/družbami, odnosi med »*lokalnimi kraji*« pa so iz tega izključeni. Trdi, da tudi zanimanje za vpliv svetovnih povezav na lokalne kraje v zadnjem času še zmeraj označuje enosmerna perspektiva: vpliv globalne na lokalno raven.

Vendar pa Alger poskuša popraviti takšno gledanje, s tem da se osredotoči na lokalno angažiranost pri globalnih vprašanjih, na »*človeka oziroma majhne skupnosti ljudi*« kot »*temeljne dejavnike*«. Ne zanika, da so globalni vdori močnejši kot vsaka možnost za lokalni odziv ali odpor. Vendar pa obenem pokaže tudi na negativne implikacije pristranskega vtisa, da je vpliv enosmeren. Ta percepcija je povezana s težnjo, da bi *ignorirali ali podcenjevali* potencialne možnosti aktivnega lokalnega odziva na globalne vdore.

Alger ponudi celo vrsto primerov *lokalne angažiranosti* glede *globalnih vprašanj*. Tako na primer ugotavlja, da »se zdaj dogajajo dramatične spremembe v pripravljenosti lokalnih ljudi, da bi se vključili v reševanje zunanjepolitičnih vprašanj«. Državljeni so razvili različne strategije, da bi bili kos globalnim vdorom. Prizadevajo si uveljaviti univerzalne človekove pravice tako v svojih lokalnih

skupnostih kot tudi v oddaljenih krajih. Alger nadalje ugotavlja »porast v prizadevanjih, da bi dali mednarodna vprašanja na dnevni red mestnih organov oblasti ter da bi postavili zunanje-politična vprašanja pred volivce na lokalnih referendumih«. Tako pridemo do značilnega *mešanja različnih ravni* (prežemanja), kakršno vidimo lahko v »mestni zunanji politiki«, ko se lokalne oblasti ukvarjajo z (med)nacionalnimi vprašanji.

Alger v svojem pregledu novih oblik lokalnega aktivizma pokaže, kako so »lokalni ljudje«, namesto da bi se zgolj obračali na uradnike z višjih ravni glede sprememb v odnosih z drugimi deželami, »vzpostavili svoje lastne odnose z ljudmi v mestih v tujini. S takšnim delovanjem se spopadajo s tradicionalnimi normami, ki zadevajo udeležbo lokalnih ljudi pri svetovnih zadevah, tako da lokalna skupnost postane arena zunanje-politične aktivnosti, ali pa tudi z neposrednim angažiranjem v tujini.«¹¹

Namesto prakse, ki smo jo v Jugoslaviji poznali na primer kot lokalno avtonomijo glede lokalnih vprašanj oziroma avtonomijo z marginalizacijo, smo zdaj priče težnji po lokalni vpletenosti v globalna vprašanja. To pa je le pojavna oblika splošnega trenda k *zblíževanju* obstoječih ravni teritorialne organiziranosti. Tako lahko sledimo trendu k *lokalno-globalni konvergenci* oziroma celo njenemu zlivanju. Glede na Algerjevo predstavitev političnih gibanj bi na to lahko gledali, npr. z vidika zelenih, tako da bi hkrati upoštevali svetovno gibanje zelenih in hkrati »človeka ali majhne skupnosti ljudi... (kot) temeljne dejavnike« (Friebert in Hettne, 1982).

Medtem ko je Alger v svojem pregledu pomembnih raziskav prikazal vse večji obseg mednivojskih povezav in soodvisnosti, sta Di Muccio in Rosenau kritično proučila poseben primer preozke konceptualizacije. Opozarjata na omejenost teorij o regionalni integraciji, ki zanemarjajo globalna dogajanja in problem notranjih sprememb. Hkrati trdita, da ima »teorija o turbulenci« »večnivojsko kvaliteto«, saj prikazuje medsebojna razmerja med dejavniki »mikro« in »makro ravni« v svetovni politiki in predpostavlja »trajen proces razdruževanja celotnih sistemov in agregacijo različnih podsistemov znotraj celih sistemov okrog določenih vprašanj ali pa med celimi sistemi«.

To je v skladu z Mlinarjevo predstavitvijo *erozije* toge, večnivojske teritorialne hierarhije, težnje, da se preskočijo vmesne ravni, ter splošnega trenda k lokalni (individualni) in globalni konvergenci. Takšna perspektiva zagotavlja kljub sedanji prevladi enosmernih (globalno-lokalnih) tokov vedno širši prostor za – če že ne ohranitev, potem pa – vsaj (re)konstrukcijo teritorialnih identitet.

Vprašanje razmerja med lojalnostjo različnim ravnem teritorialne družbene organiziranosti obravnava tudi Henry Teune. Kakšne so preusmeritve v lojalnostih, ki spreminjajo vse večjo družbeno in politično fragmentacijo? Ali lahko pojav prekrivajočih se političnih entitet, ki jih je zadnje čase vedno več, pritegne individualne lojalnosti brez zmanjševanja prejšnjih ali ustvarjanja deljenih lojalnosti?

Teune trdi, da »imajo posamezniki lahko *po več lojalnosti* in da se te kar naprej preoblikujejo«. So prožne in ne nujno hierarhično urejene. Ugotovil je, da zahteve po lojalnosti niso nujno izključujoče. Že omejena privrženost je lahko zadostna podlaga, na kateri začnemo graditi sestavine za politične enote, sposobne za življenje.

¹¹ Friedmann in Wolff (1982, 320) sta že opozorila, da imajo mnogi lokalni problemi lahko le globalne rešitve; to pa tudi pomeni, da imajo lokalne akcije lahko globalne posledice. To bi nam moralo omogočiti – še zlasti z vidika »svetovnega mesta« – da hevrstično odkrijemo glavne strukturalne vzroke za specifične probleme (prav tam, 330).

Poleg fragmentacije, ki jo je opazoval v najbogatejših deželah (novi lokalizem), Teune tudi opaza, da sedanje gospodarsko nazadovanje (Vzhodna Evropa, Afrika) vodi k umiku in zapiranju temeljnih celic, kot so družina, narod in vera. »Z nazadovanjem se na vdore od zunaj odziva kot na ogrožanje. Posledica je lahko razpad večjih političnih skupnosti, ki so svojo legitimnost utemeljile na rasti.« Če pa naj bi svet doživel dolgoročno rast v naslednje stoletje, se lojalnost ljudi lahko razširi na nove entitete *brez izgube* starejših.

4. *Političnoekonomska integracija in družbena identifikacija*

Medtem ko nekateri avtorji v svojih prispevkih (Di Muccio in Rosenau, Strassoldo, Mlinar) opozarjajo, kot smo videli, da je *ista dinamika* podlaga za nasprotno procese, pa Poche trdi, da »se teritorialna identiteta razvija po svoji lastni logiki in ne po poteh, po katerih se uveljavlja proces globalizacije«. Arhetipske modele globalizacije »v splošnem prevzemajo s področij, ki zadevajo tehnologijo, komunikacije in svetovne trge, kar pomeni poenotenje kulturnih pojavov in premoč modelov identifikacije, ki *niso* nujno teritorialni«. Toda po Pochevem mnenju problem, s katerim se soočamo pri obravnavanju pojava globalizacije, ni izginjanje identifikacijskih znakov in vsebin. Materialni/funkcionalni proces globalizacije in interpretativni procesi, s katerimi si ga lastijo posamezniki in skupine, »so drugačnega reda...«. Zavrača »novo znanstveno« mišljenje, po katerem globalizacija ustreza razkroju družbenega nadzora (ali identifikacije) pri upravljanju organizacije. Zato nas poskuša, kot trdi, osvoboditi monopola nekam »*mehanskega pojmovanja* globalnosti« in »tisočletnega« strahu pred koncem teritorialnih identitet. Ne vidi razloga, zakaj naj bi »teritorij političnoekonomske integracije in teritorij družbene identifikacije sovpadala... Saj nista *istega reda*.«

Nihanja z vidika teritorialne identifikacije so v svojem toku precej počasnejša in zadovoljujejo povsem druge antropološke zakone kot nihanja v prostorski organiziranosti političnega nadzora. Pochejevo trditev bi lahko podprli tudi »eksperimenti« v Vzhodni Evropi, ki kažejo, da celih 45 oziroma 70 let nove politične organizacije ni bilo dovolj, da bi privedli do spremembe nekaterih teritorialnih identifikacij in pričakovanih sprememb lojalnosti (o kakem novem »sovjetskem človeku«, na primer, ni niti sledu).

Poche je torej izzval nekatere druge avtorje, ki poudarjajo, da predstavlja globalizacija in individuacija (avtonomija, suverenost, identiteta...) dve strani *iste temeljne* in protislovne *dinamike* razvojnih sprememb.

Ne glede na zgoraj opisano pa lahko ugotovimo, da obstajajo celo pri razmišljanju na podlagi ekonomske racionalnosti razlike med zagovorniki svetovne (segmentalne) homogenizacije na podlagi ekonomij obsega (Levitt, 1983) in drugimi, ki nadaljujejo z dokazovanjem potrebe po večji občutljivosti do lokalnih razlik v smislu »ko si v Rimu, se vedi tako, kot se vedejo Rimljani« (Rosow, 1988).

Larochelle enako kot Poche trdi, da prebujanje različnih oblik politične identifikacije nikakor ni podrejeno *odločilnemu* vplivu »*ekonomske spremenljivke*«.

Zdi se, da sedanje spremembe na Balkanu, v Sovjetski zvezi in še kje podpirajo njegovo interpretacijo. Vzpostavitev politične samostojnosti se zdi – vsaj začasno – pomembnejša kot vsako ekonomsko merilo, tako kot so npr. ekonomija obsega, teritorialna delitev dela, propad turizma itd. (da ne govorimo o človeških življenjih). Uporaba cirilice v Srbiji (čeprav v zadnjih desetletjih ne zelo dosledna) je postala v zadnjem času kljub tehničnim sitnostim in stroškom zaradi odmika od

zahodne standardizacije spet dosti pomembnejši simbol pripadnosti srbski identiteti.

Manj pa je jasno, kako to razmerje med politično identifikacijo in ekonomskimi determinantami niha glede na različne časovne okvire in druge kontekstualne razsežnosti. Opisna ponazoritev očitno ni dovolj. Lahko bi naštevali primere, ko se je izkazalo, da je bila *ekonomska moč* nacionalne ali kulturne manjšine odločilna za njeno politično identifikacijo in njeno preživetje kot teritorialne identitete. V tem smislu se nam zdijo značilne razlike med ekonomsko močno nemško govorečo manjšino na Južnem Tirolskem in ekonomsko slabotno in izginjajočo slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem.¹²

5. Dane in (re)konstruirane identitete

Medtem ko sta bili *ogrožanje in propadanje* teritorialnih identitet deležni velike pozornosti, pa je (re)konstrukcija in *spremenjena narava* teh identitet vzbujala veliko manj pozornosti. Medtem ko sociologija razlikuje med pripisanim in doseženim položajem (identiteto) posameznikov, je bila ta razlika pri teritorialno zasnovanih kolektivnih identitetah v glavnem zanemarjena. Nasplošno se ima teritorialna identiteta za zgodovinsko in kontekstualno dano in torej stabilno ter pasivno. Toda vedno večja konkurenca na nastajajočem svetovnem trgu (družbi) in »časovno-prostorska zgotitev« sta povzročili velik pritisk na potrebo po *identifikaciji in prevrednotenju* lastnih primerjalnih prednosti neke enote ter temu ustreznem oblikovanju podobe kot tudi družbenoekonomske in kulturne podlage nove identitete. Tako lahko razjasnimo pomemben del uganke, namreč: kaj se bo zgodilo z obstoječimi teritorialnimi identitetami? Medtem ko je bila v preteklosti konkretna teritorialna identiteta v glavnem vnaprej opredeljena, jo zdaj zmeraj bolj oblikujejo posebni individualni in kolektivni akterji.¹³

Vsak kraj je – tako na kolektivni kot tudi individualni ravni analize – postavljen pred vedno več različnih izbir, ki postajajo odločilne in določajo, koliko se bodo njegove značilnosti ohranile in uveljavile oziroma izginevale. To pa tudi pomeni, da *ne moremo pričakovati poenotenega odgovora* na vprašanja, kaj se bo zgodilo z obstoječimi teritorialnimi identitetami. Odvisno od akterjev dobimo torej zelo različne rezultate glede ohranjanja npr. etničnih identitet (sprememb v jeziku, izginevanje oziroma smrt jezika). Posamezniki lahko – na podlagi vse boljše dostopnosti kot rezultata komunikacijske revolucije, kot navaja Strassoldo – »svobodno gradijo odnose in skupnosti kjer koli v prostoru in pri tem pahnejo v nered staro hierarhično ureditev lokalnih skupnosti«. Pripadajo lahko vse večjemu številu družbenih krogov in »lahko svobodno (z vsemi potrebnimi kvalifikacijami) izbirajo med različnimi informacijskimi viri ter strukturirajo svoje lastno informacijsko okolje«.

Z ekonomskega stališča je Harvey (1989) opozoril na vse večjo občutljivost za

¹² Jasno pa je seveda, da ekonomski položaj ni edini pomembni dejavnik. Gre tudi za dejstvo, da imamo v prvem primeru manjšino, ki se zaveda, da govori enega glavnih evropskih jezikov, v drugem primeru pa ima manjšina za seboj narod, ki je eden najmanjših v Evropi.

¹³ Ni naš namen, da bi na tem mestu razlagali vse pomembne koncepte in teoretične interpretacije v zvezi s temi spremembami. Predvsem mislimo na Simmelovo (1964), Hirschmannovo (1970) in Allardtovo delo (1979). Tako je Allardt predstavil vedno manjši pomen teritorialne pripadnosti in porekla ter vse večji pomen individualne izbire in subjektivne samoidentifikacije kot podlage za etnično identiteto (npr.: ko ljudje vedno bolj obvladajo tuje jezike, postaja jezik, ki ga dejansko uporabljajo, vprašanje izbire).

razlike v prostoru in s tem tudi na vse mobilnejši kapital kot tudi na odziv posameznih krajev, ki se kaže v njihovem prizadevanju, da bi privabili kapital. Pri tem lahko dodamo: če že ne gre za izhodišče lokalne pobude in želje, pa gre zelo verjetno vsaj za odziv na zunanje ogrožanje obstoječega položaja posameznika, podjetja ali skupnosti in na takšni podlagi za uvedbo določenih spreminjevalnih programov.

Baumeister (1986) je že razpravljal o tem, kako »so ljudje postopno nehali čutiti, da njihove identitete in življenjske poti bistveno in nepreklicno opredeljuje njihov družinski izvor«. Isto bi lahko rekli o vlogi »stalnega bivališča« oziroma rojstnega kraja. Ko kraja bivanja ne jemljemo več kot *samoumevnost*, postane ena izmed alternativnih izbir vse bolj cenjena v primerjavi z drugimi možnimi kraji in torej okrepi *nagnjenje k aktivnosti*, da bi bodisi spremenili dane okoliščine bodisi zapustili staro lokacijo. Vse širša izbira dostopnih krajev *zmanjšuje odvisnost* od dane lokalitete in s tem prispeva k individualizaciji podskupin in posameznikov, kar še bolj poveča različnost v obnašanju teh avtonomnejših akterjev. Ta proces vodi stran od tradicionalne homogenosti in torej tudi stran od – vsaj enega tipa – teritorialne identitete.

Na podlagi izkušenj iz Walesa je Williams pokazal, da lahko pride do *erozije etnoregionalne identitete*, medtem ko hkrati potekata tudi intenziviranje in organizacija *regionalnega gibanja*. Vendar pa je tu pomembno razlikovati med tradicionalnimi, danimi teritorialnimi identitetami in »novim lokalizmom« ali regionalizmom. To razlikovanje sta obrazložila Strassoldo in Teune v svoji opredelitvi starega in novega lokalizma.

Medtem ko govori Strassoldo o starem lokalizmu kot »prvobitnem in nerazmišljujočem«, je novi posledica svobodne volje, zavestne izbire; prvi je »nujen in naraven«, drugi prostovoljen in nameren (racionalen). Stari lokalizem je težil k minimaliziranju stikov z zunanostjo, ohranjanju močne, zaprte meje, medtem ko se novi lokalizem v celoti zaveda drugega sveta in je povsem odprt za skupno delovanje z njim.

Stari lokalizem je temeljil na načelu izolacije, novi lokalizem pa napreduje na podlagi (intenziviranja) povezovanja v širšem prostoru. Prvi je bil a priori ekskluzivističen, medtem ko je novi (ne nasploh inkluziven, ampak prej) selektiven pri vzpostavljanju nadlokalnih povezav.

Vendarle pa ostaja vprašanje: ali je to *splah še lokalizem*? Z vse večjo odprtostjo proti drugemu svetu smo prišli do točke preobrazbe lokalne identitete. »Lokalno« se – vsaj v delih – prekriva z »globalnim«. Isti pojavi predpostavljajo tako »lokalno« kot »globalno« naravo. Torej bi lokalizem lahko postal nerazločljiv od globalizma. Kot smo že pokazali, se lokalna in globalna raven družbe zblížujeta. Toda glede na paradigmo o družbenoprostorskem razvoju (Mlinar) je treba razširiti tudi to interpretacijo. Preobrazbe na lokalni (tako kot na regionalni ali nacionalni) ravni ne moremo razumeti zgolj v razmerju do globalizacije. Upoštevati je treba tudi vedno večjo diverzifikacijo in avtonomijo akterjev (njihovo individualizacijo), ki oblikujejo »novi lokalizem«. Tako torej uveljavljanje individualnosti tudi konvergira z vse bolj *raznovrstnim* izražanjem lokalnosti.

Takšno spremembo lahko vidimo v Teunejevem prispevku, ki opisuje, kako nastaja »novi lokalizem« v mnogih predelih bogatih dežel. Ta proces obsega nove oblike urbanega združevanja za kolektivno aktivnost, s tem pa prinaša tudi večjo politično fragmentacijo. Teune navaja primere: 60% bivališč v zasebni lasti v ZDA je organiziranih v stanovanjska združenja; industrijski parki sestavljajo politične entitete, ki ponujajo storitve na polvolonterski podlagi; računalniško podprto

tiskanje časopisov v lokalnih skupnostih opravljajo honorarni pomočniki ipd. Toda tudi Teune tako kot drugi avtorji opozarja na dve plati tega procesa. Novi lokalizem ločuje, pa vendar lahko še ostane povezan s pomočjo globalnih komunikacij po satelitih, ladjah in letalih. Nacionalna država ni več »vratar«, kar je bila nekoč.

Končamo lahko z ugotovitvijo, da je opisani element v splošni razvojni paradigmi individualizacije in globalizacije. V takšnih razmerah smo postali pozorni na preobrazbo iz lokalne (analogno – regionalne, nacionalne) enote »an sich« kot »nehoten pojav« (Peachey, 1984) v enoto »fuer sich«, t.j. namerno izbrano ali izoblikovano teritorialno enoto. Medtem ko prva ne pušča prostora za individualno voljo in individualne razlike, je druga izraz in rezultat obeh. Novi lokalizem oziroma regionalizem se kaže tipično kot gibanje in ne kot (toga) struktura.

Vsaka teritorialna enota ima v razmerju do podskupin in posameznikov hkrati dve vlogi: (a) omejuje uveljavljanje njihovih posebnosti (potreb, možnosti) in (b) sama predstavlja – družbeno in fizično – razširitev in izraz njihovih posebnih identitet. Tisto, kar morajo razjasniti družboslovne raziskave, pa je njun spremenjajoči se pomen in razmerje med obema v času. Z vedno večjim dostopom do alternativ v širšem prostoru se omejevalna vloga danega okolja zmanjšuje. To odpira možnosti za diverzifikacijo in individualizacijo v globaliziranem kontekstu, ne pa že eo ipso tudi njune dejanske uveljavitve.

LITERATURA:

- Angnew, John (1987), *Place and Politics*, London, Allen and Unwin
- Alger, Chadwick F. (1992), *Local Response to Global Intrusions*; prispevek v knjigi
- Allardt, Erik (1979), *Implication of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society*, in: *Commentationes Scientiarum Socialium*, 19, Helsinki, Societas
- Baumeister, Roy F. (1986), *Identity: Cultural Change and the Struggle for Self*, Oford, Oxford University Press
- Bassand, Michel (1990), *Culture et Region d'Europe*, Conseil de l'Europe, Presses Polytechniques, Lausanne
- Blau, Peter (1977), *Inequality and Heterogeneity*, New York, Free Press
- Brown, Lester (1972), *World without borders*, New York, Vintage Books
- Boulding, Kenneth (1985), *The World as a Total System*, London, Sage Publications
- Dahl, Robert, Edward Tuft (1973), *Size and Democracy*, Stanford, Stanford University Press
- Debray, Régis (1986), *Les Empires contre l'Europe*, Paris, Gallimard
- Di Muccio, R.B.A. and James N. Rosenau (1992), *Interdependence and Sovereignty in World Politics*; prispevek v knjigi Duchacek, Ivo D. (1986), *The Territorial Dimension of Politics Within, Among and Across Nations*, Boulder and London, Westview Press
- Friberg, Mats and Bjorn Hettne (1982), *The Greening of the World: Towards a Non-Deterministic Model of Global Processes*, University of Gothenburg, Sweden (xerox)
- Friedmann, John and Goetz Wolff (1982), *World City Formation: An Agenda for Research and Action*, *International Journal for Urban and Regional Research*, Vol. 6, No. 3
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press
- Harvey, David (1989), *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Basil Blackwell
- Hirschman, Albert (1970), *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press
- Larochelle, Gilbert (1992), *Interdependence, Globalization and Fragmentation*; prispevek v knjigi
- Levitt, Throdore (1983), *The Marketing Imagination*, New York, The Free Press
- Mlinar, Zdravko (1992), *The Transformation of Territorial Social Organization*; prispevek v knjigi
- Moore, Wilbert (1966), *Global Sociology: the World as a Singular System*, *American Journal of Sociology* 71
- Ogan, Christine (1988), *Media Imperialism and the Videocassette Recorder: The Case of Turkey* *Journal of Communication*, Vol. 38, no. 2
- Ploman, W. Edward (1984), *Space, Earth and Communication*, Frances Pinter, London
- Poche, Bernard (1992), *Identification as a Social process: Territory as an Organizational or a Symbolic Area*; prispevek v knjigi
- Rosenau, James N. ed. (1990), *Turbulence in World Politics*, Princeton University Press

- Rosow, Jerome M. (ed.) (1988), *The Global Marketplace*, Oxford, Facts on File
Sack, R. D. (1986), *Human Territoriality*, Cambridge, Cambridge University Press
Simmel, George (1964), *Conflict, The Web of Group-Affiliations*, New York, Free Press
Smith, Anthony D. (1990), *Towards a Globe Culture? v: Global Culture*, edited by Mike Featherstone, London, Sage

Publication

- Strassoldo, Raimondo (1992), *Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence*; prispevek v knjigi
Suttles, Gerald (1984), *The Cumulative Texture of Local Urban Culture*, *American Journal of Sociology*, Vol. 90, No. 2
Teune, Henry (1992), *Multiple Group Loyalties and the Security of Political Communities*; prispevek v knjigi
Teune, Henry, Mlinar Zdravko (1978), *Developmental Logic of Social Systems*, London, Sage
Williams, Colin H. (1992), *Identity, Autonomy and the Ambiguity of Technological Development*; prispevek

v knjigi

Teze k mirovni vzgoji

Uvodna opomba:

Ta članek se kljub svoji splošnosti opira na specifične izkušnje z mirovno vzgojo v Avstriji. Zato bodo uvodoma predstavljene nekatere posebnosti položaja v Avstriji. Pri nas je povsod mogoče opaziti uravnotežen »pat« položaj političnih sil, ki ga je politolog Anton Pelinka nekoč označil kot »brezvetrje«¹ in ki inovacij ne spodbuja prav posebno. To velja še toliko bolj za šolstvo: ni obrambne vzgoje, vsekakor pa tudi zelo malo zakonskih nastavkov za zasidranje mirovne vzgoje. Kajpada je treba prav na področju šolstva razlikovati med zakonskimi določili in realno prakso poučevanja. Medtem ko je v prejšnjih desetletjih med učitelji verjetno prevladovalo militaristično ali vsaj militarizmu naklonjeno ozračje, pa se je po vsem videzu v zadnjem desetletju trend obrnil v nasprotno smer. Mnogi učitelji so na lastno pobudo pričeli z mirovno vzgojo. Pri tem se lahko opirajo med drugim na zakonska določila o »političnem izobraževanju«.

»Politično izobraževanje« pri nas ni poseben učni predmet, ampak je od leta 1978 naprej »učno načelo«, tj. integrirano naj bi ga vključevali v vse predmete, vendar to ni obvezno in se zato zlahka zanemari.

Politična vzgoja v šolah naj izhaja iz tega, da politično sfero zaznamujejo vrednostne predstave. Mir, svoboda, enakost in pravičnost so temeljne vrednote, na katerih mora temeljiti sleherni človeški celostni red in potemtakem sleherni politično delovanje. Pri tem pa se je treba zavedati, da so te temeljne vrednote pogosto v konfliktnem odnosu druga do druge in da se tudi pri enakih izhodiščnih idejnih predstavah v določeni situaciji lahko oblikujejo različna stališča glede uresničitve teh idej.

Politično izobraževanje se izvršuje . . . na treh področjih, ki drug drugo vzajemno pogojujejo:

1. Politično izobraževanje je posredovanje vednosti in znanja (. . .)
2. Politično izobraževanje je razvijanje sposobnosti in spoznanj (. . .)
3. Politično izobraževanje je zbujanje pripravljenosti za odgovorno delovanje. (Iz odloka o načelih »Politično izobraževanje.«)²

Osnova za to učno načelo ni (s strani parlamenta sprejet) zvezni zakon, ampak odlok ministrstva. Odtlej obstaja pri Ministrstvu za prosveto tudi lastni oddelek za politično izobraževanje. V besedilu odloka se pojem »mirovna vzgoja« seveda ne pojavi. V novih učnih načrtih za osnovne šole oz. splošne višje šole pa se sklicujejo na učno načelo »politično izobraževanje«, mirovna vzgoja pa je opredeljena kot sestavni del tega načela.

¹ Pelinka, Anton, Windstille. Klagen über Österreich. Dunaj-München (Medusa) 1985.

² Odlok Zveznega ministrstva za prosveto in kulturo, Z. 33 464/6-19a/1978 z dne 21. avgusta 1978. O njegovem nastanku prim. Bernard Natter, Ein brüchiger Konsens. Zu den Auseinandersetzungen um den Erlass »Politische Bildung« in den Schulen. V: Informationen zur deutschdidaktik, Celovec, Zvezek 2/1988, str. 6-14.

Avstrijska šola ima dve značilnosti:

1. Šolstvo je organizirano centralistično. Za spremembe šolskega zakona je potrebna dvotretjinska večina v parlamentu. Politično to pomeni, da do sprememb pride le, če obe veliki stranki (SPÖ in ÖVP) najdeta skupni jezik. Zvezne dežele imajo nekaj pristojnosti le na področju obveznega šolstva, ki pa je v glavnem omejena le na upravljanje. Učni načrti, urniki, tipi šol so določeni centralno. To zelo hromi inovativnost. Nekaj več dinamike se pričakuje z uvedbo t. i. »avtonomije šol«. Obstajal naj bi poseben fond ur, ki ga je mogoče zapolniti po željah učencev in učenek z izbirnimi-obveznimi predmeti.

2. V Avstriji je 9 let obvezne šole, vendar otroci preživijo le prva 4 leta v skupni ljudski šoli. Potem pride do ločitve: nižja gimnazija ali 4 leta glavne šole in eno leto politehnike. V zadnjih letih so bili učni načrti teh dveh izobraževalnih poti poenoteni. Izobraževanje učiteljev je vsekakor še vedno ločeno: gimnazijski učitelji in učiteljice se izobražujejo na univerzi, učitelji in učiteljice ljudske šole in glavne šole pa na pedagoških akademijah. Proračunska sredstva za glavno šolo so na učenca nižja kot za gimnazijo, pa tudi poklicne možnosti niso enake. Po opravljeni glavni šoli je v bistvu mogoče izobraženje za poklic (v obratu, z enim dnevom poklicne šole na teden). V zadnjih letih je vse več učencev in učenek glavne šole izkoristilo možnost, da prestopijo na poklicno višjo šolo in na ta način opravijo maturo, ki je pogoj za vpis na visoko šolo. Gimnazijski dijaki lahko ostanejo 8 let v gimnaziji ali pa po nižji gimnaziji prav tako končajo poklicno višjo šolo (trgovsko, tehnično, šolo za človekoljubne poklice ali gostinsko-turistično).

Na drugi strani obstaja tudi »duhovna obramba dežele« kot učno načelo prav tako na ravni odloka in prav tako z lastnim oddelkom v Ministrstvu za prosveto. Obisk vojašnic šoloobveznih otrok ob »Dnevu odprtih vrat« zvezne armade, dodatno izobraževanje učiteljev, ki ga izvajajo vojaški častniki, in podobne prireditve so slej ko prej povsem običajne.

Čeprav so zakonski temelji precej tanki, čeprav se mirovna vzgoja pri izobraževanju učiteljev tudi praktično ne pojavlja, pri dodatnem izobraževanju učiteljev pa le obrobno – so kljub temu v zadnjih letih mnogi učitelji zastavili lastne pobude za uresničevanje mirovne vzgoje. Mnogostranske in spontane aktivnosti med vojno v Zalivu so izraz teh prizadevanj. Vendar pa je mirovna vzgoja tudi v Avstriji še v povojih.³

Teze, predstavljene v nadaljevanju, se poskušajo sistematično približati tej temi, vendar ne pretendirajo na popolnost.

³ Prim. Fassman, Heinz/Münz, Rainer. Politische Bildung im Schulunterricht. Bericht über eine empirische Erhebung im Auftrag des BMUK. Dunaj 1991.

Ta empirična študija, ki se opira na anketo, opravljeno med približno 1350 učitelji in učiteljicami na različnih vrstah šol, se je dokopala do bolj diferenciranih in manj optimističnih izsledkov kot moje impresionistično dognanje. Med drugim nam kaže, da ima mirovna vzgoja precej majhno vlogo. Med temami, ki sploh postanejo predmet političnega izobraževanja, se jih le 3,3% nanaša na mirovno vzgojo; nadaljnjih 3,4% predstavljajo sorodne teme: »Manjšine, konflikti med narodnostmi, rasna diskriminacija«. V nasprotju s tem pa »Funkcioniranje države« predstavlja 10% tem, »Družina in zdravje« 14%, »Okolje« in »Zgodovina časa« pa po 16%.

1. Vzgoja v jedrski dobi je vzgoja za mir.

Današnji globalni problemi, osiromašenje »tretjega sveta«, zlom ekosistema, jedrska opustošenja in druge uničujoče vojne je mogoče obvladati le z radikalno spremembo kulturnega vzorca: gre za odvrnitev od militaristične kulture in preusmeritev h kulturi miru. Vzgoja je pomemben dejavnik te kulturne spremembe.

»Možnost našega dokončnega uničenja je, čeprav do tega nikoli ne bo prišlo, dokončno uničenje naših možnosti.« S tem stavkom je avstrijski filozof Günther Anders že v 50. letih opozoril na temeljne spremembe v jedrski dobi. Takrat oborožitveni sistemi sploh še niso bili tako razviti kot danes, deloval pa je tudi še »jedrski pat položaj« obeh supersil, ki je za ceno nenehnega oboroževanja začasno preprečil vojno (vsaj v Evropi). Danes, po koncu »hladne vojne« in po razpadu Sovjetske zveze, je bistveno več držav, ki imajo (jedrsko) orožje in žal tudi bistveno manj ovir za njegovo uporabo. Verjetni ostajajo novi horrorscenariji, v primerjavi s katerimi se zdi grozljiva tekma v oboroževanju z jedrskim orožjem obeh supersil skorajda odrešitev. Bolj jasno kot kdaj koli poprej se kaže: ob kazni propada je človeštvo danes prisiljeno, da konfliktov ne rešuje z orožjem. To pa pomeni tudi izjemno velik prelom z dosedanja tradicijo.

»Če želiš mir, ga pripravi« (Karl Barth). Naše razmišljanje in čustva, naša podzavest, celoten način našega bivanja so prepojeni s tradicijami bojevitosti. Zato trajnega miru ni mogoče zagotoviti zgolj s kratkoročnimi posegi v politični sferi. Dolgoročno so najbolj pomembne temeljite spremembe privzgojenih in z izročilom prenesenih načinov vedenja ljudi v njihovem vsakdanjem življenju: razvijanje kulture miru. Eden od elementov te kulture miru mora biti vzgoja.

Vzgoja je vselej nekaj več kot zgolj poklicno izobraževanje, kot usposabljanje za določene spretnosti in pridobivanje znanja. Vzgoja vselej pomeni »oblikovanje osebnosti«, socializacijo znotraj nekega sistema vrednot in v skladu z določenimi vzorci vedenja, vzgoja ima vselej tudi etično plat. Od razsvetljenstva naprej je oblikovanje osebnosti veljalo kot pot, ki naj ljudi povede »iz njihove nedoletnosti, za katero so krivi sami« (Immanuel Kant). V današnjem času pomeni vzgoja za mir – mir v zelo širokem smislu.

Toda, ali je človek zmožen miru? Ali je mirovna vzgoja sploh mogoča? Pogosto slišimo ugovor, da se ljudje po svoji naravi nagibajo k agresivnosti in se zato vojni ni mogoče izogniti toliko časa, dokler bodo obstajali ljudje. To stališče je gledano z znanstvene perspektive nevzdržno: 1. ker teze o naravni agresivnosti ljudi ni mogoče dokazati; 2. ker je vojna *družbeni* in ne biološki pojav.⁴

Konkretni primer:

Nemški raziskovalec miru Ekkehart Krippendorf primerja institucijo vojne z institucijo suženjstva, ki je verjetno še starejša od tega, kar imenujemo vojna. Tudi institucija suženjstva se je tisočletja dolgo zdela »naravna« in »nepogrešljiva«. Danes pa je načelo suženjstva odpravljeno. Če nanj v praksi še naletimo, pa ga vsesplošno obsojamo kot barbarski anahronizem.

⁴ Prim. k temu strnjeno Aleida in Jan Assmann. Kultur und Konflikt. Aspekte einer Theorie des unkommunikativen Handelns. V: Assmann, Jan/Harth, Dietrich (ur.). Kultur und Konflikt. Frankfurt (suhrkamp), 1990, str. 11–48.

2. Mirovna vzgoja je vzgoja za sposobnost živeti s konflikti.

Mir ne pomeni konca zgodovine, ampak novo zgodovinsko obliko, v kateri človeštvo živi s svojimi konflikti: mir kot možnost za samouresničevanje terja zmanjšanje osebne, strukturne in ideološkega nasilja in razvijanje novih, nenasilnih oblik za razreševanje interesnih konfliktov. V skladu s tem je mirovna vzgoja zbujanje pripravljenosti pri mladih ljudeh in usposabljanje mladih ljudi za to, da delujejo za mirno in zoper nasilno reševanje konfliktov – na vseh ravneh: na osebni, družbeni in mednarodni ravni.

Pojem »mir«

Obstajata dva pojma miru, ki ustrežata etimološkemu izvoru besede v nemškem oz. v italijanskem jeziku. Italijanska beseda »pace« je izpeljana iz latinske besede »pax«. Znano je, da »pax romana« ni pomenil nič drugega kot pomiritve nasprotnikov, tj. premagati nasprotnike tako, da se ne morejo več braniti in zato »dajo mir«. To je zelo slaba predstava o miru, vendar pa je to politični pojem. Nasprotno pa ima v nemškem jeziku »mir« (»Frieden«) isti koren kot prijateljstvo (Freundschaft). To je pozitivna predstava o miru, vendar pri nas mir vse preveč pogosto postaja abstraktni ideal, nepolitični pojem. Mislim, da bi bilo treba pozitivni koncept miru nemškega »Frieden« povezati s političnim razumevanjem rimskega »pax«, da bi lahko prišli do uporabnega aktualnega pojma miru. Pri tem nam je v pomoč raziskovanje pojma »nasilja«.

Pojem »nasilje«

Johanu Galtungu⁵ se lahko zahvalimo za razločevanje med osebnim in strukturnim nasiljem, ki je bilo medtem s svoje strani diferencirano kot politično, ekonomsko, kulturno, »ekološko« nasilje. Pri drugih avtorjih se temu pridruži še raven »ideološko nasilje«. Mirovna politika in mirovna vzgoja naj bi na vseh teh ravneh ponudili neko alternativo. Če mir definiramo kot največjo možno svobodo glede nasilnih odnosov na vseh ravneh, potem se mir iz utopničnega ideala spremeni v konkreten, četudi še vedno oddaljen, politični cilj.

Mir ne pomeni nebes brezkonfliktne družbe, v kateri se pretakata med in mleko, ampak povsem banalno neko družbeno stanje, polno nasprotij, nepravilnosti, neenakosti in problemov – kjer pa se kljub temu doseže neka pomembna stvar: konflikti se akceptirajo, razrešitev nasprotij, nepravilnosti, neenakosti in problemov pa se izvrši z nenasilnimi sredstvi. Vendar pa to pomeni, da se moramo precej bolj kot doslej posvetiti »drugemu«, nasprotniku, se pogajati, iti v smeri počasnih mirnih in ne hitrih vojaških rešitev. To je sicer manj, kot si v sanjah lahko želimo. Vendar pa tragični dogodki v razpadajoči Jugoslaviji kažejo, da mnogi ljudje tudi o tem »potrebem in skromnem idealu« lahko le sanjajo. Mir je »realpolitik« prihodnosti, ne: mir bi moral že danes postati »realpolitik«.

⁵ Johann Galtung. Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedensund Konfliktforschung. Reinbeck (Rowohlt) 1975.

Kaj to pomeni za mirovno vzgojo?

Prvič, pomaga, da jasneje opredelimo naloge in da razjasnimo nekaj priljubljenih nespornostov: osebna miroljubnost še ni angažiranje za politiko miru. Razviti je treba tudi pripravljenost vpletanja v (politične) konflikte in razvijanja nenasilnih alternativ pri tem. Mirovna vzgoja bo potemtakem morala imeti za cilj spretnost za mir, torej sposobnost za življenje s konflikti in ne miroljubnosti. Konkretni nastavki se ponujajo v življenjskem svetu učencev in učenk, ne nazadnje v sami instituciji šole.

Konkretni primer:

V novejših avstrijskih šolskih knjigah za nemški jezik (kot materni jezik) je komunikativni vidik jezika dobil večji pomen. Vendar pa si večina učbenikov ne upa poudariti pozitivnega vidika konfliktov. Namesto tega dajejo navodila in predloge za »pravilno« razpravljanje, za »pošteno« vedenje pri komuniciranju in poudarjajo cilj harmoničnega sporazumevanja. Le ena (vseskozi sporna) knjiga je izjema. Prilastila si je spoznanja mirovne pedagogike in gre zato po nasprotni poti. To poglavje se imenuje: »Skupno življenje – prepirati se je mogoče naučiti« in pričinja s konflikti, ki jih otroci doživljajo vsak dan, opogumlja jih, da jih verbalno izživijo in se šele potem postopno loti možnosti za reševanje konflikta.⁶

3. Zmožnost za mir je tako vsebina kot metoda vzgoje.

Učno načelo mirovna vzgoja povezuje »socialno učenje« in »politično izobraževanje« – v skladu z motom »Ljudi krepi, stvari pojasni« (nemški pedagog Hartmut von Hentig). Mirovna vzgoja se mora izvajati v obliki »priložnostnega pouka«, biti mora pa tudi vidik, s katerega se predstavlja sleherna (zgodovinska, kulturna) snov. Navsezadnje so potrebna tudi lastna tematska težišča.

Mirovna vzgoja zelo verjetno ne bo uspešna, če bo obsegala zgolj vpogled v dejstva. Mirovna vzgoja zahteva tudi spremembo lastne držbe. Zato mirovna vzgoja – vzgoja za mir, še ni to, da pri pouku ponudimo informacije o vojni in miru. Mirovna vzgoja namreč ni preprosto pridobivanje vednosti, ampak mora posredovanje vednosti iti z roko v roki z razvijanjem osebnega angažiranja. Po drugi strani pa tudi moralna pripravljenost ne zadošča, potrebno je izoblikovanje praktičnih sposobnosti: mir je tako vprašanje prepričanja kakor tudi vprašanje možnosti ustvarjanja.

Pri tem so za mirovno vzgojo še posebej pomembna nekatera temeljna načela demokratičnega in celostnega vodenja pouka:

– Demokratični slog pouka: učence in učenke vključevati v izbiranje snovi, v odločitve o uporabljeni metodi (glede na starostno stopnjo in učni predmet); na primer z zarisovanjem alternativnih možnosti, s stalno refleksijo pouka, z opogumljanjem izražanja lastnega mnenja in z dopuščanjem kritike itd.

– Učenje kot senzibiliziranje zaznavanja: Horst Rumpf meni, da se temeljna vprašanja kulturnega dela na novo zastavljajo. »Najpomembnejše vprašanje ne more biti več, kako je mogoče kulturne vsebine »posredovati« kar se le da učinkovito in s prihrankom časa – tj. da jih je treba pripraviti tako, da jih je mogoče asimilirati. Središčno postaja vprašanje, kako se je treba vsaj tu in tam v interesu uspešnega pridobivanja še nekoliko bolj zoperstaviti miku olepševanja, miku pri-

⁶ Chamrad/Grubich/Hiebl/Oswald/Porsch. *Lebendige Sprache*, 2. zvezek, Dunaj (Bohmann) 1986.

vlačne priprave, miku učenja primerne stilizacije. Kako je treba odkriti počasnost, kako je treba vzdrževati že ustvarjene distance, kako je treba ohraniti vsaj prvine občutkov tujosti in mučnosti, obupa nevednosti, da se ne bi resničnost zgodovine, kulture, znanosti na zglajenih hitrih poteh učenja povsem izgubila.⁷

– Raziskovalno učenje: Podobno kot zgoraj, ne gre za to, da preprosto predstavimo rezultate, ampak učence in učenke vključimo v proces spoznavanja, jih soočimo z različnimi političnimi pogledi. Primer: »Igra semaforja« – učenci in učenke naj naglo izrazijo svoje stališče do provokativnih izjav o neki določeni temi s pomočjo rdečih oz. zelenih kartic. Na ta način je mogoče spoznati kompleksnost snovi, iskanje odgovorov pa poteka precej bolj zavestno kot pri učiteljevem predavanju.

– Priložnostni pouk je prav tako pomemben kot sistematični pouk; primer: v razredu pogosto pride do spontanega konflikta. Učitelji jih lahko razumejo kot »oviro« pri pouku in jo naglo »odpravijo« ali pa konflikt izrabijo kot učno temo k praksi usmerjene mirovne vzgoje.

Konkretni primer:

V višjih razredih neke dunajske gimnazije obstaja od šolskega leta 1989/90 dalje šolski poskus »Socialno učenje – sposobnost živeti s konflikti – mirovna vzgoja«. Na podlagi spoznanja, da socialno učenje samo ne zadošča več, je neka izkušena učiteljica razvila koncept za uresničevanje vzgoje za mir v okviru obstoječih učnih načrtov in odtlej s svojim teamom dela pri uresničevanju tega koncepta.⁸

4. Mirovna vzgoja pomeni vzgojo v skladu z alternativnim sistemom vrednot

- Vzgoja k egoizmu
- Vzgoja k poslušnosti
- Vzgoja k pasivnosti in politični abstinenci
- Dominacija moškega
- Militarizem/neizogibnost zgodovinskih in aktualnih vojn
- »Warnografija«: povezava vojne in estetskega čara množičnih medijev
- Izgrajevanje predsodkov in podob sovražnikov
- Nacionalizem in šovinizem
- Človek kot gospodar stvarstva

- Vzgoja za solidarnost
- Vzgoja h kritičnemu razmišljanju
- Vzgoja za osebno angažiranje

- Vzgoja za enakopravnost spolov
- Pojasnjevanje vzrokov za zgodovinske in aktualne vojne
- Kritika množičnih medijev, produktiven pouk o medijih
- Zmožnost vživljanja, sposobnost menjave vlog
- Medkulturno zблиžanje
- Ekološka zavest, globalna odgovornost

Ti vidiki so temeljna načela, ki so lahko osnova slehernemu pouku (implicitne mirovne vzgoje); obenem pa vključujejo tudi številna tematska področja eksplicitne mirovne vzgoje. Če jih predstavimo v njihovi celosti, lahko pomagamo pri preprečevanju, da bi bila načela izigrana druga proti drugemu.

Konkretni primeri:

Posebej bi rad poudaril tri področja, ki se mi zdijo najpomembnejša in zelo aktualna, ki pa hkrati ustvarjajo tudi probleme:

⁷ Horst Rumpf, 1986, *Mit fremden Blick. Stücke gegen die Verbiederung der Welt*. Weinheim (Beltz), 1986, str. 21. V tej knjigi Rumpf na primeru spomenikov, posvečenih vojni, osvetljuje, kako je izostrovanje zaznavanja lahko plodno uporabljeno v mirovni vzgoji. (Lob des Fragens IV).

⁸ Irmgard Kügler. Der Oberstufen-Schulversuch »Friedenserziehung« na BRG IX na Dunaju – kritična bilanca po treh semestrih dela. V: *Informationen zur deutschdidaktik (ide)*, Celovec, Zvezek 1/91, str. 56–68.

1. Obvladovanje strahu pred vojno: Središčna točka mirovne vzgoje v 80. letih je bila strah pred jedrsko vojno. Ta nevarnost se je sicer razumljivo izražala v stacioniranih jedrskih raketah, vendar je kljub temu ostala posredna in abstraktna. Zato je bila najpomembnejša naloga mirovnega gibanja in mirovne vzgoje, da s številnimi čutnimi metodami nazorno prikažeta to nevarnost. Priljubljen primer je bil predstavitev posledic jedrskega bombardiranja na lastno mesto, simbolizirana s koncentričnimi krogi, ki so nakazovali posamezne stopnje razrušenja. V različnih literarnih delih so bile opisane predvidene posledice uničujoče jedrske vojne, bodisi v angleških stripih »Kadar piha veter« Raymonda Briggsa bodisi v nemški knjigi za mlade, avtorice Gudrun Pausežang »Poslednji otroci Schewenborna«. Že v 80. letih so tej »didaktiki prizadetosti« očitali, da se ne loteva strahov le zato, da bi jih premagala, ampak jih še neti in s tem učence in učenke bolj hromi kot mobilizira. Ti scenariji niso bili napačni, ampak so postali neaktualni, ko je z odpravo napetosti med Vzhodom in Zahodom kazalo, da je nevarnost jedrske vojne odvrnjena. Poleg tega sta zalivska vojna in vojna v (bivši) Jugoslaviji spremenili še marsikaj drugega: metode didaktike prizadetosti so povsem odveč takrat, kadar je tako ali tako vojna, po možnosti celo v lastni deželi ali v neposredni soseščini. Mirovna vzgoja mora danes bolj kot kdaj koli poprej ustvariti ozračje, v katerem je te strahove mogoče dopustiti, izgovoriti in jih s tem odpraviti ali jih vsaj izdržati.

2. *Vloga množičnih medijev*, še posebej vizualnih medijev se je izjemno povečala, kakor je zlahka mogoče dokazati na primeru zalivske vojne. Daleč od pravih informacij nam filmi in televizija ponujajo povezavo med estetskim čarom in nasiljem. Današnje predstavitve vojn v medijih bi lahko primerjali z zabavanjem ljudstva v prejšnjih stoletjih, ko so javne usmrtitve prištavali k velikim dogodkom. To, kar so v preteklosti lahko neposredno videli, je danes medijsko posredovano. Facit: znotraj mirovne vzgoje je medijska vzgoja vse pomembnejša sestavina.

3. Obvladovanje fascinacije z vojno je prav tako od zalivske vojne dalje postalo eno od aktualnih vprašanj. Posebno »atraktivnost« je vojna v Zaliwu dobila zaradi natančne uporabe najmodernejše visoke tehnologije. S tem (in s cenzuro) se je okreplil vtis o kemijsko čisti vojni (»kirurška operacija«), vidik nasilja in množičnih pobojev pa je bil docela potisnjen v ozadje. Vojna kot tehnični izziv, tj. kot igra. Nek film na avstrijski televiziji, ki je bil montaža računalniške igre in realnih bojnih vložkov, je to dobro prikazal. Ta medijska predstavitev je imela zelo očitne posledice za razpravo v šolskih razredih: učiteljico na neki tehnični srednji šoli, ki se je izrekla proti vojni, fantje niso resno jemali, ker ne zna ravnati z igračo. Mladi tehniki so se počutili kot eksperti za orožje in tehniko. Zato so le oni lahko presojali vojno in ne pacifistična učiteljica. Vojna je ostala stvar moških.

5. *Ni potrebna posebna mirovna didaktika, ampak uporaba metod na temo miru, usmerjenih k učencu.*

Mirovna vzgoja se sooča z istimi protislovji kot politično izobraževanje: kako je mogoče poučevati mir v svetu, kjer ni miru? Kako je mogoče vzgajati za nenasilje v šolskem sistemu, ki je sam ena od oblik strukturnega nasilja? Na kakšen način je mogoče ponuditi informacijo, ne da bi pri tem zapadli v manipulacijo? V kolikšni meri je mirovna vzgoja lahko več kot zgolj priprava na politično delovanje in v kolikšni meri že predstavlja politično delovanje? Teh protislovij ni mogoče razre-

šiti, ampak jih moramo v procesu vzgoje nenehno soreflektirati.⁹ Kar največja pravica učencev in učenk do soodločanja v zvezi s tem ponuja nemara izhod iz te dileme.

Didaktika mirovne vzgoje mora preizkušene metode samodoločenega pouka (Freinet pedagogika, projektni pouk, raziskovalno učenje) povezati s specifičnimi vsebinami odpravljanja nasilja in mirovnega razreševanja konfliktov. Pritožbe, da se to vse premalokrat dogaja, da »refleksija oblike posredovanja snovi precej zaostaja za stvarno-vsebinskim obvladovanjem ‚snovi‘«, so v zadnjem času povsem na mestu.¹⁰ In kakor pri slehernem oblikovanju osebnosti velja tudi pri mirovni vzgoji, da je osebni zgled učiteljice (učitelja) pomembnejši od mnenja, ki ga argumentirano zastopa. Učitelj za mirovno vzgojo, ki se v prostem času ne zavzema za mir, je prav tako neverodostojen, kot denimo učitelj književnosti, ki se ne navdušuje nad književnostjo.

Konkretni primeri:

● Prijem s pomočjo čutnih iger. Igro kot metodo poučevanja je mogoče uporabiti na raznovrstne načine (prim. tudi prispevek Roberta Mazzinija). Medtem ko je danes že ustaljeno prepričanje, da je socialne odnose mogoče zelo dobro obdelati z metodami igre (npr. New games, igra vlog, pedagoške metode gestalt psihologije), pa se pogosto prezre, da so igre zelo primerne za opozarjanje na dejanska stanja in za preprosto ponazarjanje zapletenih zvez s pomočjo modela (npr. s pomočjo iger načrtovanja). V Avstriji je na tem področju »Avstrijska informativna služba za razvojno politiko« (ÖIE) opravila pionirsko delo.¹¹

● Refleksija dejanskih stanj s predstavitvijo alternativ.

Primer: »igra prioritet«: učenci in učenke dobijo delovni list, na katerem so naštetih različni možni vzroki za zalivsko vojno. Njihova naloga je, da premislijo, kateri vzroki se njim zdijo najpomembnejši.¹²

● Proti osredičenju na učitelja oz. učiteljico in na besedilo: učenci in učenke sestavljajo spise in se ne učijo le iz knjig. Priljubljen primer so pisma učencev, ki jih le-ti pošiljajo politikom v zvezi z aktualnimi vprašanji. Ta pisma so tu in tam tudi objavljena.¹³

● Učni projekti: povezujejo celo vrsto zgoraj navedenih načel in metod; v ospredje postavljajo lastno odgovornost učencev in učenk in navezovanje na prakso. Na tem mestu metode projektov ne morem podrobneje obravnavati, zato bi poudaril le nekatere idealno-tipične značilnosti:¹⁴

- učitelji skupaj z učenci in učenkami izbirajo teme in načine poučevanja
- v ospredju je produktivno učenje in ne recipiranje vednosti
- skupno vrednotenje in ocenjevanje rezultatov

⁹ Prim. k temu Saxer/Wintersteiner. Von der Unmöglichkeit politischer Bildung in der Schule und von ihrer Notwendigkeit. 11 Thesen. V: Informationen zur deutschdidaktik (ide), Zvezek 1/1988, str. 15–25.

¹⁰ Ludwig Duncker. Die didaktische Rückständigkeit der Friedenserziehung. Eine pädagogische Kritik gegenwärtiger Ansätze. V: Duncker, Ludwig (ur.) Frieden lehren? Beiträge zu einer undogmatischen Friedenserziehung in Schule und Unterricht. Langenau-Ulm (Armin Vaas), 1988, str. 83–102.

¹¹ Prim. na primer: ÖIE (ur.) Spielekoffer »Frieden und Unterentwicklung«.

¹² Delovni list, ki sta ga sestavila Günther Gugel in Uli Jäger (Društvo za mirovno vzgojo, Tübingen) 1991; prim. tudi Günther Gugel in Uli Jäger (Društvo za mirovno vzgojo, Tübingen), Methoden in der politischen Bildungsarbeit (letak) 1991.

¹³ Glej med drugim Peace Bird (ur.). Kinder für den Frieden. München (Heyne-Verlag) 1989; ali novejši primer k temi o zalivski vojni: »Ich kann nicht beschreiben, wie die Angst ist« Kinderbriefe für den Frieden. Niedernhausen/Ts (Falken-Verlag) 1991.

¹⁴ Prim. k temu na primer Frey, Karl. Die Projektmethode, Basel in Weinheim (Beltz) 1990 (3. revidirana izdaja).

● mirovna vzgoja prekriva vse predmete in je zato bolj vsestranska in bližje življenju kot običajni pouk.

6. Mirovna vzgoja je medkulturalno učenje.

Naloga medkulturalne pedagogike je, da otopi »agresivni potencial sovražnosti do tujcev, ki je neločljivo povezana s strahom pred tujci. Na ta način je tistim pustolovskim politikom, ki take strahove netijo, da bi se potem ponudili kot »rešitelji«, oteženo izkoriščanje teh čustev« (Dietmar Larcher).¹⁵

Preoblikovanje nacionalnih držav v multikulturalne države je nepreklicno, tudi če politika tega pogosto ne vzame na znanje, tudi če je strah pred tujci pogosto uporabljen kot politično sredstvo. Medkulturalna zblizanja se ne dogajajo le med narodnimi manjšinami in večinami, ampak tudi med doslej naseljenim prebivalstvom in begunci ter migranti. Sem je mogoče prišteti še obmejne stike med prebivalci sosednjih držav.

Konkretni primeri:

Prostor, ki ga zavzema združenje Alpe-Jadran, bi kot predhodnik lahko postal model drugim regijam glede mirnega sožitja in sporazumevanje, ki sega čez meje. Tu že stoletja dolgo obstaja klasični multietnični položaj. S političnimi spremembami zadnjih let je nastala dodatna dinamika teh stikov, ki zajema tudi področje šolstva.

1. primer: College Alpe-Jadran. Prizadevno društvo iz Gradca, ki organizira seminarje za učitelje ter učence in učenke iz Furlanije, Slovenije in Avstrije, katerih cilj je tesnejše sodelovanje. Dolgoročno bi to društvo lahko ustanovilo mednarodno »šolo Alpe-Jadran«.¹⁶

2. primer: Društvo Alternativa Alpe-Jadran iz Gradca in Beljaka. Pripravilo je študijo »Medkulturalno učenje v prostoru Alpe-Jadran« in pri tem vzpostavilo in ovrednotilo meddeželne stike v domovini in v sosednjih tujih državah (Koroška, Štajerska, Gradiščanska, Slovenija, Hvaška, Severna Italija, Madžarska). Izsledki se prek šolanja učiteljev spet pretakajo v vsakodnevni pouk.¹⁷

Izoblikovanje načel, ponazorjenih s primeri, tako kot v tem članku, je zgolj korak pri delu, ki je pred nami in nemara sploh ni najpomembnejši. Po mojem mnenju je pomembna povezava praktičnih izkušenj s teoretsko refleksijo, ki jo je treba izvajati v stalnem sodelovanju med učitelji in znanstveniki in znanstvenicami. Modeli za tako sodelovanje že obstajajo v raziskovanju delovanja za učitelje.¹⁸ Tovrstno dokumentiranje izkušenj, pridobljenih med poučevanjem, se je pokazalo kot pomemben element šolske inovativnosti in bi ga bilo treba še bolj uporabljati pri mirovni vzgoji.

Kajpada ni treba, da smo prepričani, da bo sprememba v kulturnem vzorcu, ki jo mirovna vzgoja terja in obenem pomaga vzpostaviti, takoj naletela samo na privržence. Slej ko prej prevladujejo ravnodušneži in dvomljivci, ki drzno dejanje že vnaprej označujejo kot brezperspektivno. Vendar pri tem prezrejo resnico, ki

¹⁵ Dietmar Larcher. Fremde in der Nähe. Interkulturelle Bindung und Erziehung im zweisprachigen Kärnten, im dreisprachigen Südtirol, im vielsprachigen Österreich. Klagenfurt/Celovec (Drava), 1991, str. 9.

¹⁶ Kratka predstavitev je objavljena v alpe-adria, reviji mirovnih gibanj Alpe-Jadran, zvezek 2/1991, str. 20 (natisnjena tudi posebej: Interkulturelles Lernen im Alpen-Adria-Raum).

¹⁷ Glej izčrpno študijo Bettine Gruber, Interkulturelle Schulkontakte im Alpen-Adria-Raum. Beljak, 1991.

¹⁸ Kot standardno delo o tem priporočamo: Altrichter, Herbert/Posch, Peter. Lehrer erforschen ihren Unterricht. Eine Einführung in die Methoden der Aktionsforschung. Bad Heilbrunn/Obb. (Klinkhardt) 1990.

tiči v Gandhijevih besedah: »Verjeti, da se nekaj, kar se v zgodovini še nikoli ni zgodilo, ne bo nikoli zgodilo, pomeni, da ne verjamemo v človekovo dostojanstvo.«

* * *

Pričujoči tekst je predelana različica predavanja na 1. mednarodnem seminarju »Mirovna vzgoja na prostoru Alpe-Jadran« (med 17. in 21. 8. 1991) v Tolminu (Slovenija).

Avtor:

Werner Wintersteiner, didaktik za nemški jezik na Inštitutu za germanistiko Univerze v Celovcu; urednik revije »Informationen zur deutschdidaktik« (ide); aktiven na področju mirovne politike in izdajatelj revije »alpe adria«.

Prevedla: Zlata Gorenc

ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC*

Moratorij za stečaje – komu je z manj stečajni lažje?

V članku želimo prikazati, ali in kako je moratorij za vlaganje prijav za začetek stečajnega postopka, ki je bil sprejet s sklepom Izvršnega sveta Republike Slovenije in je začel veljati 5. 7. 1991, vplival na število stečajev podjetij pri nas. Nesporno je, da se je zaradi navedenega sklepa zmanjšalo število pravnih oseb, ki jih je služba družbenega knjigovodstva predlagala za stečaj. Z navedenim pa se je predvsem zmanjšala obremenjenost gospodarskih oddelkov sodišč s stečajnimi zadevami. Manjši ali nikakršen vpliv pa je imel omenjeni moratorij na splošno nelikvidnost v gospodarstvu. Podobno pa se tudi škoda, ki je bila s to nelikvidnostjo povzročena, ni zmanjšala – postavlja se vprašanje, ali se ni celo povečala. Prav gotovo se je prerazporedila – po vsej verjetnosti od bogatejših in močnejših, k šibkejšim in revnejšim.¹

1. Pravni okviri veljavnega »moratorija za stečaje podjetij«

Iz zakona o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji² je razvidno, da njegove določbe opredeljujejo predvsem dogodke, ki pogojujejo začetek prisilne poravnave, stečajnega postopka in likvidacije (trajna nelikvidnost in poslovanje z izgubo). Ekonomski interes upnika oz. dolžnika pa bi moral biti osrednji motiv, da se ti postopki tudi pravočasno začnejo.

Odsotnost tega interesa nadomešča zakon o finančnem poslovanju³ v 20. in 21. členu, ko predvideva roke, v katerih je služba družbenega knjigovodstva dolžna podati prijavo pristojnemu sodišču za uvedbo stečajnega postopka. Po zakonu so obveznosti službe družbenega knjigovodstva ob nesolventnosti naslednje:

1. če je organizacija neprekinjeno nesolventna 30 dni ali 30 dni s prekinitvami v preteklih 45 dnevih,
2. če se ne izpelje sestanek z upniki v 15 dneh oz. če se nesolventnost ne razreši z odpisom terjatev ali na drug način,
3. če je organizacija neprekinjeno nesolventna 60 dni ali 60 dni s prekinitvami v preteklih 75 dneh,

* Dr. Alenka Žnidaršič-Kranjc, znanstvena sodelavka Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

¹ V članku navajamo posamezna spoznanja, ki izhajajo iz raziskave o stečajih podjetij v RS v letih 1989–1991, ki jo opravljajo v Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

² UL SFRJ, 84/1989.

³ Uradni list SFRJ, št. 10/89, 26/89, 35/89, 58/89, 79/89 in 61/90.

4. posebno v letu 1989, če je organizacija neprekinjeno nesolventna 90 dni ali 90 dni s prekinitvami v preteklih 120 dneh, – mora organizacija v 15 dneh izpeljati sestanek z upniki zaradi poravnave ali odloga roka za plačilo obveznosti (20. člen zakona),

– dolжник ali upnik lahko vloži prijavo pristojnemu sodišču zaradi pospešitve stečajnega postopka (21. člen zakona),

– služba družbenega knjigovodstva je nemudoma dolžna vložiti prijavo pristojnemu sodišču za uvedbo stečajnega postopka (22. in 29. člen zakona).

20. in 21. člen zakona o finančnem poslovanju torej opredeljujeta pogoje, v katerih smejo oz. morajo dolжник, upnik oz. služba družbenega knjigovodstva vložiti prijavo za začetek stečajnega postopka, pri čemer s tem zakonom ni predvidena obveznost za uvedbo stečaja, temveč postopnost pri sprejemanju ukrepov za sanacijo nelikvidnosti dolžnika in finančno konsolidacijo podjetja oz. zaščito dolžnika in upnikov. Celo v 21. členu ni predvidena obveznost, temveč možnost za uvedbo stečajnega postopka, kar je sicer v 22. členu z opredelitvijo rokov nesolventnosti sicer posredno omejeno. Kljub temu pa tudi po prijavi nesolventnega podjetja o uvedbi stečajnega postopka odloča pristojno sodišče, ki odloča o uvedbi stečajnega postopka po pregledu konkretnega finančnega položaja posameznega podjetja.

Ustavni zakon Republike Slovenije⁴ ki se v Sloveniji uporablja od 23. 1. 1991, je podaljšal navedene roke iz zakona o finančnem poslovanju na 90 oz. 120 dni, če pravna oseba izkazuje večje dolgoročne obveznosti do virov sredstev (trajni kapital, dolgoročne rezervacije in obveznosti), do stalnih sredstev (nematerialne in materialne naložbe, dolgoročne finančne naložbe in obvezne dolgoročne naložbe). Pri izgubarjih je treba pri ugotavljanju dolgoročnih obveznosti do virov sredstev upoštevati še izgubo. Izkazano izgubo je treba odšteti od vseh dolgoročnih obveznosti do virov sredstev.

S sklepom Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije pa je bil zaradi nastalih razmer (prekinitev oziroma zmanjšanje plačilnih tokov med republikami) sprejet moratorij za vlaganje prijav oz. uvedbo stečajnega postopka po 22. členu zakona o finančnem poslovanju, zato služba od takrat pa do preklica sklepa ne vlaga prijav za stečaje pravnih oseb, ki imajo žiroračun blokiran določeno število dni.

2. Uvedba in predlagatelji stečaja

Analiza podatkov o predlaganih in uvedenih stečajih podjetij, ki so prikazani v tabeli 1, opozarja vsaj na tri probleme oz. posebnost:

1. število predlaganih stečajev je 2-krat večje kot število uvedenih stečajev;
2. pretežni predlagatelj stečajev je služba družbenega knjigovodstva;
3. število uvedenih stečajev ni pravi kazalec nelikvidnosti v našem gospodarstvu.

V nadaljevanju bomo posamezne probleme podrobneje analizirali.

⁴ Ur. l. RS, št. 4/91.

Tabela 1: Predlagani in uvedeni stečajni podjetji v družbeni in mešani lastnini za leta 1989–1991

Leto kazalec	1989	1990	1991	1989–1991
2	15	134	263	418
3	11	60	115	186
4	11	53	90	154
5	73,3	44,7	43,7	45,1

Legenda:

2 – število predlaganih stečajev

3 – število uvedenih stečajev nad vsemi podjetji

4 – število uvedenih stečajev nad družbenimi in mešanimi podjetji

5 – uvedeni stečaj/predlagani stečaj v % (5 = 3:2)

3. Predlagani in uvedeni stečaj

Število predlaganih stečajev je več kot 2-krat večje kot število dejansko uvedenih stečajev. V celotnem opazovalnem obdobju je bilo le 45,1% predlaganih stečajev tudi uvedenih. Kot podrobneje prikazuje tabela 1, je velik del razlike med predlaganimi in uvedenimi stečajmi mogoče pripisati rešitvi stečajne zadeve, s tem da je bil predlog umaknjen, zavržen, zavrnjen ali pa je bil stečajni postopek ustavljen. Posebno v letu 1991 je ta odstotek nesorazmerno velik, saj je bilo na omenjene načine rešenih kar 49,8% vseh stečajnih zadev.

Razlog za navedeno je mogoče iskati v tem, da posamezne rešitve za razrešitev plačilne nezmožnosti dolžnika zaradi večjega prizadevanja dolžnika ali pa zaradi večje pripravljenosti za dialog tako pri upnikih kot tudi pri posameznih državnih inštitucijah postanejo sprejemljive, šele potem ko je že vložena zahteva za uvedbo stečajnega postopka. Navedeno tezo potrjuje prav visoko povečanje deleža primerov, ko je bil predlog za uvedbo stečajnega postopka umaknjen. Ta delež se je povečal z 2,9 v letu 1990 na 15,6 v letu 1991.

Tabela 2: Oblike razreševanja vloženi prijavi mimo sklepa oziroma uvedbe stečaja ali prisilne poravnave

	1989		1990		1991	
	abs	100%	abs	100%	abs	100%
1. prejeti stečaj	15	100%	134	100%	269	100%
a) umaknjen predlog			4	2,9%	42	15,6%
b) zavržen predlog	3	20%	3	2,4%	11	4,1%
c) zavrnjen predlog			1	0,7%	31	11,5%
d) rešeno na drug način*			12	8,9%	50	18,6%
Rešeno od a–d	3	20%	20	14,9%	134	49,8%

LEGENDA:

Rešeno na drug način pomeni, da je bil postopek ustavljen.

Vir: RS – st/I

Sorazmerno nizek delež uvedenih stečajev v primerjavi s prejetimi predlogi pa

kaže, da avtomatizem predlaganja podjetij za stečaj, kar se pogosto očita veljavnemu zakonu o stečaju, prisilni poravnavi in likvidaciji, vendarle ne pomeni hkrati tudi avtomatizma uvedbe stečajev, saj so sodišča praviloma preverjala, ali so izpolnjeni pogoji za začetek stečajnega postopka, in tudi preverjala ekonomsko-finančno stanje dolžnika v predhodnem postopku.⁵

4. Predlagatelji stečaja

Predlagatelj stečaja je kar v 84,2% služba družbenega knjigovodstva. Posebej v zadnjih dveh letih je predlagatelj stečaja tudi dolžnik sam (v 11,4% primerov). Upniki podjetij, ki bi po svojem ekonomskem interesu – zavarovanje svojih terjatev morali biti predlagatelji stečaja, so to le v 2,8% ali 12 primerih. (Podrobnejše podatke glej v tabeli 3.)

Tabela 3: Predlagatelji stečajev v letih 1989–1991

	1989		1990		1991	
	abs	100%	abs	100%	abs	100%
1. Upnik	0	0%	6	4,5%	6	2,2%
2. Lik. uprav.	0	0%	0	0%	0	0%
3. SDK	10	66,6%	112	83,6%	230	85,5%
4. Organ DPS	4	26,7%	0	0%	0	0%
5. Dolžnik	1	6,7%	16	11,9%	31	11,6%
6. Po uradni dolžnosti	0	0%	0	0%	2	0,7%
SKUPAJ	15	100%	134	100%	269	100%

Vir: RS – st/I

Razlogi za to, da je skoraj izključen predlagatelj stečaja SDK, so vsaj naslednji:

a) Zakonska ureditev

Zakon o finančnem poslovanju⁶ namreč določa, da je po preteku v zakonu predvidenega roka služba družbenega knjigovodstva dolžna vložiti prijavo za začetek stečajnega postopka pri pristojnem sodišču.

b) Odsotnost pravega ekonomskega interesa upnika oz. dolžnika.

Njun ekonomski interes bi morali biti osrednji motiv, da se stečajni postopki podjetij pravočasno začnejo, če bi seveda tržno gospodarstvo delovalo v vseh svojih prvih.

Tako pa dolžniki zaradi nepoznavanja vsebine in potekov stečajev podjetij, nesposobnosti realno presoditi trenutni in prihodnji položaj podjetja, pogosto pa tudi zaradi nezmožnosti priznati lasten neuspeh odlagajo trenutek uvedbe stečajnega postopka tako dolgo, da v podjetju praktično ni možna nikakršna sanacija več. Podobno tudi upniki zaradi že naštetih razlogov, pogosto pa tudi zaradi

⁵ Glej 75. in 80. člen Zakona o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji, UL SFRJ, št. 84/1989.

⁶ Glej 22. člen Zakona o finančnem poslovanju, UL. SFRJ, 10/89, 26/89, 35/89, 58/89, 79/89 in 61/90.

možnosti, da breme svojih neizterjanih in neizterljivih terjatev prenesejo na druge⁷, ne vlagajo zahtev za začetek stečajnih postopkov.

Odsotnost ekonomskega interesa upnika in dolžnika tako na eni strani v nekem smislu nadomešča zakon o finančnem poslovanju z navedbo časovnih rokov za uvedbo stečajev, po drugi strani pa hkrati tudi omogoča in podpira takšno neekonomsko obnašanje.

c) Predlagatelj stečajnega postopka (z izjemo SDK in drugih organov) mora praviloma položiti predujem za kritje stroškov za uvedbo stečajnega postopka, ki je razmeroma visok.

Stečajni dolžnik je zaradi blokade svojega žiroračuna pogosto v položaju, da tega predujma ne more poravnati. V podobnem položaju je lahko tudi upnik, katerega terjatev je lahko poleg navedenega tudi v nesorazmerju z zahtevanim ali predvidenim pologom ali pa se mu zdi strošek nepotreben zaradi avtomatizma pri predlaganju stečajev. Da je navedeno dejstvo lahko problem, kažejo svetovne izkušnje.⁸ Vrsta podjetij z obveznostmi, ki jih ne morejo poravnati, enostavno »vegetira« – obstajajo, pa ne poslušajo, upniki pa nikoli ne izterjajo svojih terjatev.

d) Upniki imajo precej slabši pregled nad celotnim stanjem dolžnika, kot ga ima SDK.

5. Dejansko »stečajno stanje« v našem gospodarstvu

Število predlaganih stečajev v zadnjem letu ni ustrezen pokazatelj podjetij, za katera je mogoče reči, da izpolnjujejo pogoje za stečaj. S sklepom IS Skupščine Republike Slovenije, sprejetim 5. 7. 1991, je bil zaradi razmer v gospodarstvu kot posledica gospodarskih in političnih nesoglasij med republikami in same vojne, zaradi česar so se zmanjšali plačilni tokovi med republikami, sprejet moratorij za vlaganje prijav za uvedbo stečajnega postopka po 22. členu zakona o finančnem poslovanju, po katerem je služba družbenega knjigovodstva dolžna po določenem času blokade žiroračuna pravne osebe vložiti predlog za stečaj.

V nasprotju s splošnim prepričanjem torej ni bil uveden moratorij za stečaje, temveč le moratorij za vlaganje prijav službe družbenega knjigovodstva, kar pomeni, da je tudi v drugem polletju prihajalo do stečajev, in sicer:

- na podlagi prejetih predlogov SDK in drugih predlagateljev, ki so vložili zahteve za uvedbo stečaja nad posameznim podjetjem do 5. 7. 1991,
- na podlagi predlogov za stečaj, prejetih od upnika, dolžnika ali drugih predlagateljev po 5. 7. 1991.

Naveden sklep IS RS je torej sicer v drugem polletju bistveno zmanjšal število predlogov za uvedbo stečajnega postopka, kar pa ne pomeni, da je tudi izboljšal razmere v gospodarstvu. Splošna nelikvidnost podjetij, kar je bil tudi v preteklem obdobju glavni razlog za vložitev predloga za uvedbo stečajnega postopka, se ni izboljšala, temveč poslabšala. To nam kažejo na eni strani podatki o blokadah žiroračunov nad 5 dni v mesecu, ki so prikazani v tabeli 5, in podatki o številu podjetij, ki so izpolnjevala pogoje za stečaj po 22. členu zakona o finančnem poslovanju.

⁷ Primer za to bi lahko bile banke, ki breme neplačenih terjatev vključujejo v kalkulacijo za izračun aktivnih in pasivnih obresti in hkrati čakajo na sanacijo bančnega sistema na makroekonomski ravni.

⁸ Glej Magnusson, D.: *Company bankruptcies...*, s. 3.

Tabela 4: Število podjetij, ki so izpolnjevala pogoje za stečaj po 22. členu zakona o finančnem poslovanju

Leto 1991	Število vloženih prijav SDK* za stečaj oz. podjetij, ki so izpolnjevala pogoje za stečaj**	Število zaposlenih
Januar	29	5.238
Februar	32	8.882
Marec	30	6.015
April	33	4.571
Maj	30	2.845
Junij	38	2.216
Skupaj 1-6	192	29.767
Julij	76	24.515
Avgust	90	16.126
September	51	11.730
Oktober	55	6.210
November	68	4.331
December	39	2.183
Skupaj 7-12	379	65.095
SKUPAJ 1991	571	94.862

Vir: Interni podatki SDK

Legenda:

* Na tem mestu navajam podatke o številu vloženih prijav za začetek stečajnega postopka po podatkih SDK, ki se razlikujejo od istih podatkov, dobljenih iz obrazcev RS-st/1 Sekretariata za pravosodje. Po njihovih podatkih je število vloženih prijav SDK za stečaj podjetij znašalo v letu 1991 230. Te podatke navajam podrobneje v tabeli 3.

** Podjetje izpolnjuje pogoja, da SDK vloži prijavo, če je v skladu z 22. členom zakona o finančnem poslovanju, če je blokirana neprekinjeno 60 oz. s prekinitvami 75 dni oz. če ima v bilanci stanja pravna oseba večje dolgoročne obveznosti do virov sredstev od stalnih sredstev po 90 oz. 120 dneh blokade.

Tabela 5: Podatki o blokadah žiroračunov nad 5 dni v letu 1991

	GOSPODARSTVO			NEGOSPODARSTVO		
	Število pravnih oseb z blokir. žiroračuni	Povprečni znesek blokacij v tolarjih	Število zaposlenih	Število pravnih oseb z blokir. žiroračuni	Povprečni znesek blokacij v tolarjih	Število zaposlenih
0 za leto 1990	342	2.316.667.573	153.880			
Januar 1991	696	4.183.185.225	247.196	113	180.559.015	21.432
Februar 1991	625	4.306.050.038	213.158	105	209.113.217	25.115
Marec 1991	780	4.356.662.744	218.645	142	223.610.356	28.731
April 1991	712	4.501.207.206	190.614	167	298.063.708	31.314
Maj 1991	679	4.622.821.689	176.924	146	308.964.584	29.524
Junij 1991	696	4.821.225.819	176.311	159	317.088.786	30.562
Julij 1991	820	5.830.855.657	193.836	150	391.706.585	33.921
Avgust 1991	784	6.020.393.621	176.411	128	322.931.205	30.814
September 1991	851	6.727.669.092	171.462	121	412.871.670	29.885
Oktober 1991	889	7.445.017.547	176.295	92	326.677.405	26.914
November 1991	976	8.454.723.325	186.441	95	404.946.934	24.387
December 1991	1.006	10.946.254.442	180.057	92	316.826.262	24.954

Vir: Interni podatki SDK

Upoštevanje teh podatkov tudi bistveno spremeni sliko o razsežnosti problema stečajev podjetij, saj medtem ko število uvedenih stečajev v letu 1991 predstavlja le 0,6% vseh podjetij, kar je blizu dolgoročnemu povprečju v ZDA⁹, pa je slika popolnoma drugačna, če upoštevamo še podjetja, nad katerimi bi bil po vsej verjetnosti uveden stečaj, če ne bi veljal moratorij za predlaganje stečajev. Pri opredelitvi števila teh podjetij izhajamo iz podatka, da je izpolnilo pogoje za prijavo za stečaj v drugem polletju 379 podjetij. Ker je bilo v letu 1991 dejansko uvedenih stečajev nad podjetji le 43,7% vseh predlaganih, lahko iz tega sklepamo, da bi bil, če ne bi bil sprejet moratorij za vlaganje prijav za stečaj, v drugem polletju uveden stečajni postopek nad 166 podjetji. Tako bi bilo v letu 1991 ob tej predpostavki uvedenih 281 stečajev ali 1,5% vseh podjetij, kar je že na gornji meji števila stečajev iz dolgoročne raziskave o številu stečajev v ZDA. Glede na to da je bila ta konica dosežena v ZDA v letih največje krize in da je takšna kriza tudi v RS v trenutku analize, se zdi ta odstotek podjetij v stečaju sprejemljiv.

Vendar pa je treba upoštevati, da so stečaji veliko pogostejši v novih podjetjih, ki poslujejo manj kot 5¹⁰ oz. 8 let¹¹. V ZRN je med stečaji v letu 1985 le 34,8% takšnih podjetij, ki poslujejo več kot 8 let. Stečaj je tudi pogostejši pri t. i. nevpisanih podjetjih – posameznikih ter vpisanih podjetnikih. V teh dveh kategorijah je v ZRN v letu 1985 (podobno pa velja za celotno obdobje 1977–1985) uvedenih kar 49,5% vseh uvedenih stečajev.¹² Delež delniških družb in velikih podjetij v skupnem številu stečajev je zanemarljiv. (Glej tabelo 6.)

Tabela 6: Stečaji glede na obliko podjetja v ZRN v letu 1985 v %

Pravna oseba	v %	absolutno
1. Nevpisani podjetnik – posameznik	29,3	3.986
2. Vpisani podjetnik – posameznik	8,9	1.219
Osebn družba	10,6	1.443
4. Znotraj tega d. .o. o.	7,4	1.012
5. Družba z omejeno odgovornostjo	50,8	6.921
6. Delniška družba	0,1	20
7. Vpisana zadruga	0,1	12
8. Drugo	0,2	24
Skupaj	100,0	13.625

Če predpostavimo, da so med našimi podjetji podjetja s krajšim časom poslovanja predvsem zasebna podjetja¹³, ki praviloma nimajo zaposlenega nobenega ali enega delavca¹⁴, kar so realne predpostavke, in v nadaljevanju računamo delež stečajev uvedenih nad družbenimi podjetji, ki so zaradi velikosti in trajanja poslovanja manj rizična in bi torej moral biti delež uvedenih stečajev nižji kot za vsa podjetja, ugotovimo, da to ni tako, celo več, da je delež stečajev v podjetjih, ki ne

⁹ Dolgoročna analiza stečajev v ZDA je pokazala, da je bil delež stečajev glede na število podjetij med 0,1 in 1,5%, najvišji je bil v letih 1929–1934 in med 1979 in 1984. Schall D. s. 784.

¹⁰ Glej D. Aveni, A. s. 1120–1221, Eichberger, J., s. 707, Schall. D., s. 784–785.

¹¹ Liebl, K., s. 9.

¹² Liebl, K., s. 15.

¹³ Navedena predpostavka je realna, saj se je število pravnih oseb z leta 1990 na 1991 povečalo za 4238, od tega predstavlja povečanje 3721 pravnih oseb ali 87% povečanje števila zasebnih podjetij.

¹⁴ V letu 1991 je bilo nad zasebnimi podjetji uvedenih 25 stečajev. V teh podjetjih sta bila zaposlena le dva delavca.

sodijo v rizično skupino, višji kot dolgoročno ugotovljen najvišji delež stečajev nad celotno populacijo v ZDA med krizo.

Med uvedenimi stečajmi v letu 1991 je bilo 90 od skupno 115 ali 78,2% uvedenih nad podjetji v družbeni oz. mešani lastnini. Če predpostavimo, da bi se to razmerje ohranilo tudi v stečajih, uvedenih v drugem polletju, če ne bi bilo moratorija za stečaje, ugotovimo, da bi bil v celem letu 1991 ob predpostavki enakega % uvedenih stečajev v primerjavi s prejetimi predlogi in enakega deleža družbenih v primerjavi z zasebnimi podjetji kot v prvem polletju 1991, uveden stečaj nad 219 družbenimi podjetji. To pa predstavlja v primerjavi s celotno populacijo družbenih podjetij 4,68%, kar je 2,9-krat večji odstotek, kot je odstotek stečajev podjetij v najbolj kritičnih letih v ZDA v celotni populaciji, tj. ob upoštevanju bolj rizične skupine, kot pa je skupina družbenih podjetij, ki se ocenjuje kot manj rizična. (Podrobnejše podatke glej v tabeli 7.)

Tabela 7: Delež podjetij v stečaju v primerjavi z vsemi podjetji

	1990	1991
1) število vseh pravnih oseb v gospodarstvu	14.116	18.404
2) število družbenih	4.390	4.694
3) število zasebnih	9.281	13.002
4) število uvedenih stečajev		
absolutno	60	115
% glede na 1	0,4	0,6
5) število uvedenih druž. stečajev		
absolutno	53	90
% glede na 2	1,2	1,9
6) število uvedenih ob upoštevanju 22. člena zakona o finančnem poslovanju		
a) vsa podjetja (število):		
absolutno	–	281
% glede na 1	–	1,5
b) družbena podjetja (število):		
absolutno	–	215
glede na 2	–	4,7

Navedeno spoznanje je pomembno vsaj z dveh vidikov:

1. da je kljub drugačnim statističnim podatkom delež stečajev v podjetjih, ki so pomembni del gospodarstva, večji, kot je v svetu,

2. da je s stečajmi povzročena škoda po vsej verjetnosti večja, kot je ugotovljena škoda zaradi stečajev v svetu.

6. Škoda je zaradi odlaganja začetka stečajev v podjetju večja

Problem pa ni le to, da je število podjetij, ki dejansko izpolnjujejo pogoje za stečaj, večje, kot kaže statistika, temveč to, da so posledice odlaganja stečajev, če podjetja po ekonomskih in pravnih merilih izpolnjujejo pogoje za stečaj, hujše, kot

bi bile, če bi se stečaj normalno začel (če bi se) in končal. Razlogi za navedeno so naslednji:

– Že omenjeni statistični podatki kažejo, da je tudi po vložnem predlogu za stečaj v manj kot polovici primerov stečaj tudi začet. V skoraj polovici primerov stečajni postopek ni uveden. Kot že omenjeno, sta razloga za navedeno povečana aktivnost pri dolžniku na eni strani in večja pripravljenost upnikov in družbe za takšno zavarovanje stečajnega dolžnika, ki bi omogočilo večje poplačilo terjatev. Če predlog za stečaj ni vložen, se dolžniki praviloma znajdejo v nekakšnem pat položaju, ki jim ne omogoča ukrepanja: upniki zahtevajo plačila, za popuščanje in razgovore niso dovzetni, blokada se nadaljuje in celo veča.

– Namesto takojšnjega reševanja ključnih problemov v poslovanju in na ta način preprečitev stečaja pomeni moratorij za veliko večino podjetij predvsem zavlačevanje, dodatno zadolževanje, povečane stroške poslovanja in v končni fazi stečaj in likvidacija, saj podjetij zaradi prevelikega nesorazmerja med terjatvami in obveznostmi ni mogoče več sanirati.

– Splošno neplačevanje obveznosti postaja razlog za nelikvidnost vedno večjega števila podjetij in v končni fazi tudi za večanje števila podjetij, ki zakonsko in ekonomsko izpolnjuje vse pogoje za stečaj.

– Podjetja z visoko stopnjo nelikvidnosti so praviloma oproščena, imajo odložena ali pa enostavno ne plačujejo nikakršnih obveznosti do družbenopolitične skupnosti, kar ogroža normalno poslovanje v družbenih dejavnostih (zdravstvu, šolstvu), onemogoča aktivnejšo socialno politiko, pa tudi politiko zaposlovanja.

– V podjetjih s trajno nelikvidnostjo se osebni dohodki ne izplačujejo ali se izplačujejo z veliko zamudo, kar veča socialne stiske in prelaga odgovornost in posledice z družbe, ki jih zaradi neporavnavanja obveznosti do nje ni sposobna prevzeti, na posameznika.

– Ob nelikvidnosti ni zavarovan interes upnika, tako da imata tako lastnik kot tudi menedžment dejansko proste roke pri razpolaganju s sredstvi, pogosto tudi na račun in v škodo upnika.

– Določeni upniki – predvsem upniki z večjo močjo – imajo možnost, da se poplačujejo na škodo preostalih.

7. V čigavem interesu je sprejet moratorij za vlaganje prijav za začetek stečajnega postopka?

Ob tem se seveda zastavi vprašanje, v čigavem interesu je sprejet »moratorij« za vlaganje prijav za začetek stečajnega postopka. Odgovor je preprost. Predvsem v interesu tistih, ki imajo ob zavlačevanju uvedbe stečaja lahko določene koristi, to pa so:

1. *Družba, država, politika.* Ta je z moratorijem za vlaganje prijav poskušala zadržati hitro naraščanje števila stečajev in si pridobiti čas za učinkovito ukrepanje. Po devetih mesecih, kar moratorij velja, se seveda postavlja vprašanje, ali ni bilo tisto, kar je bilo mogoče storiti, že storjeno in da tistega, česar ni bilo mogoče storiti že do zdaj, tudi v prihodnje ne bo. Zato je po našem mnenju čas, da se ponovno preveri družbena sprejemljivost uvedenega moratorija in poskušajo presoditi tudi stroški, ki s tem nastajajo.

Če to ni ali ne bo kmalu storjeno, se dejansko postavlja vprašanje, ali tudi »država« iz odlaganja stečajev ne pobira koristi, ki niso neke »splošne družbene koristi«. Da je moratorij za stečaje v bistvu namenjen predvsem nabiranju politič-

nih točk ali celo koristi, ki jih imajo od zavlačevanja stečajev najpomembnejši upniki.

2. *Lastniki in v razmerah, ko tega lastnika ni, država, zaposleni, upravitelji – družbenega premoženja.* Stečaj je predvsem tudi varovalec upnikov pred t. i. »moralnim hazardom«. Do »moralnega hazarda«¹⁵ v razmerju dolžnik-upnik prihaja zato, ker lahko dolžnik spremeni svojo poslovno politiko, potem ko je z upnikom podpisal pogodbo. Lahko zmanjša lastna sredstva in jih nadomesti s posojilom in tako poveča tveganje posojilodajalca, lahko izbere investicijski program, ki je bolj rizičen kot tisti, ki naj bi maksimiziral vrednost podjetja in ki ga je podprl posojilodajalec. Moralni hazard je posledica možnosti dolžnika, da spremeni svoje popogodbeno obnašanje, tako da se bogastvo seli od posojilodajalca k posojilojemalcu.¹⁶ Z odlaganjem stečaja dajemo njihovim lastnikom oz. upravljalcem dejansko možnost, da iz podjetij umaknejo lastna sredstva (ustanavljanje novih podjetij pri nas) in zaradi posebnih interesov dajejo prednost posameznemu upniku, v obeh primerih pa oškodujejo preostale udeležence v morebitnem bodočem stečajnem postopku.¹⁷

3. *Največji upniki.* Če stečaj ni pravočasno uveden, lahko nekateri upniki – podobno kot lastniki – izboljšujejo svoj položaj nasproti drugim. Tako stečaj praviloma ni v interesu močnejših upnikov, predvsem bank in lastnika, ki poskušajo izboljšati svoj položaj v primerjavi z drugimi – na račun preostalih – šibkejših, tj. predvsem zaposlenih, majhnih upnikov. Če se stečaj odlaga, imajo največji upniki možnost, da zmanjšajo svoje terjatve do bodočega stečajnega dolžnika ali da jih ustrezno zavarujejo – vse na škodo preostalih udeležencev v bodočem stečajnem postopku – večkrat tudi nezakonito.

8. Sklep

Sprejeti moratorij za vlaganje prijav za začetek stečajnega postopka je seveda odpravil potuho, ki jo je takšna zakonodaja dajala upnikom. Če želijo zaščititi svoj ekonomski interes, ki bi jim moral biti imanenten, morajo sami poskrbeti za svojo lastno zaščito. Problem je, da je odlaganje stečaja prav v interesu močnejših – šibkejši pa običajno nimajo ne znanja ne sredstev, da bi stečajni postopek začeli. Podobna situacija pa je tudi pri dolžniku. Predvsem bojazen pred stečajnim postopkom, pogosto pa tudi špekulativni razlogi ali celo pritiski največjih upnikov preprečujejo podjetjem s trajno nelikvidnostjo, da bi sama vlagala zahtevo za začetek stečajnega postopka, da bi tako preprečila še hujšo škodo in kot posledico likvidacijo stečajnega dolžnika.

Končna posledica je večja škoda tako za družbo kot celoto kot tudi za posameznike – predvsem delavce. Kolikšen del škode ima posamezni upnik ali sam dolžnik, pa je predvsem odvisno od moči vsakega od njih in od »sposobnosti«, da prevali škodo, ki bi jo moral poravnati, na drugega.

¹⁵ Hax, H., s. 84.

¹⁶ Miller, M. H., s. 39–46, Smith, C. W. and Werner, J. B., s. 118, Drukarczyk s. 308–319, I. 1981, Gavish, B. in Kalay, A., s. 21–30, Green, R. C., s. 119–124.

¹⁷ Ali ni bil to dejanski razlog za spor v zvezi z obveznicami Mebla in v nadaljevanju LB SB Gorica in SKB?

Uporabljena literatura:

1. D'Aveni, R. A.: Dependability and organizational Bankruptcy: An Application of Agency and Prospect Theory. *Management Science* 35/1989/9, s. 1120-1138.
2. Eichenberger, J.: A Note on Bankruptcy Rules and Credit Constraints in Temporary Equilibrium. *Econometrica* 57/1989/3, s. 707-715.
3. Geis, G., Meier R. F.: *White Collar Crime*. London, The Free Press 1977, 356 s. 4. Hax, H.: Economic Aspects of Bankruptcy Law. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 141/1985/1, s. 81-103.
5. Hanak, G., Morawetz, I.: Konkurs als Strategie? *Kriminalsoziologische Bibliografie* 12/1985/46, s. 18-44.6. Ivanjko, Š.: Pravne posledice uvedbe stečaja. Strokovni seminar: *Nelikvidnost, prisilna poravnava, stečaj in položaj delavcev*, Društvo pravnikov v gospodarstvu Maribor in GV Ljubljana, februar 1990 s. 5-31.5.
7. James, S. (et all): The Administrative Costs od Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance* 37/1982/1, s. 219-226.6. 8. Liebl, K.: Geplante Konkurse? (I. Morawetz). Recenzija, *Kriminalsoziologische Bibliografie* 12/1985/46. s. 79-82.
9. Leigh, L. H.: *Economic Crime in Europe*. London, The London school of economics and Political Science 1980, 211 s. 7.
10. Levi M.: Betrugerischer Bankrott: Zahlunghahigkeit als Problemlosung. *Kriminalsoziologische Bibliografie* 12/1985/46. s. 1-18.
11. Magnusson, D.: Company bankruptcies and economic crime. *Posvetovanje o problemih gospodarske kriminalite*, Ljubljana, 16-18. april 1991, s. 5.
12. Magnusson, D.: Different Types of Economic Crimes at Bankruptcy. *Posvetovanje o problemih gospodarske kriminalite*, Ljubljana, 16-18., april 1991, 4 s.
13. Plavšek, N.: Nekateri pogostejši procesni problemi v gospodarskih sporih. *Pravosodni bilten*, 12/1991/1-2, s. 31-51, 11.
14. Reporter for 1986 and *Resource Material series No. 31*. Fuchu, UNAFEI 1987, 321 s.
15. Rimann, B. R.: *Wirtschaftskriminalitat*. Zurich, Schulthless Polygraphischer Verlag 1973, 340 s.
16. Ude, L.: Stečaj kot način prenehanja podjetij. Strokovno posvetovanje, *Društvo pravnikov v gospodarstvu* Ljubljana, Gospodarski vestnik, Izobraževalno seminarska dejavnost, Ljubljana, november 1990.
17. Zirpins, W., Terstegen, O.: *Wirtschaftskriminalitat*. Lubeck, Max Schmidt-Romhild 1963, 1067 s.
18. White, J. M.: The Corporate Bankruptcy Decision. *Journal of Economic Perspectives* 3/1989/2, s. 129-151.

Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki

Preden se lotimo razmišljanj o nekaterih dilemah slovenske zunanjepolitične usmeritve, je prav, da opredelimo sam predmet razmišljanj. Univerzalizem v zunanji politiki je usmerjenost na celoto sveta, v vsestranskost in vseobsežnost odnosov in procesov, ki potekajo med posameznimi subjekti v mednarodni skupnosti. Nekoč je nujnost takšne usmeritve determinirala družbenoekonomska razvojna stopnja posamezne družbe, teritorializirane v državi. Danes je vse manj držav, če sploh, katerih razvojna stopnja ne zahteva tovrstne zunanjepolitične usmeritve. Tudi v vidika razmišljanj o tem, da mednarodni odnosi postajajo vse bolj svetovna politika,¹ so le redke države takšne, da ne želijo sodelovati pri načrtovanju tovrstne politike. Ne le da se zavedajo, da če se ne bodo ukvarjale z (mednarodno) politiko, se bo ta ukvarjala z njimi, temveč se tudi zavedajo, da čeprav ne morejo dosti vplivati na svetovno politiko, se morajo vsaj dovolj zgodaj pripraviti na njene posledice. Univerzalizem je torej pojav današnjega časa, ki ga pogojujeta enotnost in nedeljivost odnosov in procesov v svetu.²

V nasprotju z univerzalizmom je regionalizem v zunanji politiki usmerjenost na prostorsko omejen prostor, čeprav lahko prav tako zajema celoto odnosov in procesov, ki se odkrijejo med posameznimi subjekti v regionalni mednarodni skupnosti. Toda pri tem je treba ločiti različne pojavnne oblike in procese, ki jih zaradi hitrega razvoja v mednarodni skupnosti terminološko še nismo ustrezno razmejili in jih označujemo z generičnim izrazom regionalizem. V resnici gre pri tem za različno prostorsko razprostranjenost pojava (regionalno, subregionalno in obmejno sodelovanje), za različno raven oz. različne subjekte sodelovanja (države in subdržavne ozemeljske enote) ter za različen obseg in celo različno intenziteto sodelovanja (od kooperacijskih do integracijskih procesov). Ne da bi podrobno razčlenjevali pojav regionalizma, pa kaže vendarle omeniti, da bomo obravnavali t. i. mednarodni regionalizem (vkjučno s subregionalnim in obmejnim sodelovanjem), kjer so bili subjekti sodelovanja vedno država³ in t. i. (čisti) regionalizem (čezmejni in mednarodni), kjer so subjekti sodelovanja doslej v glavnem subnacionalne ozemeljske enote.

Zunanjo politiko bomo v pričujočem sestavku pojmovali kot dejanja družbe, teritorializirane v državi, ki so usmerjena na mednarodno okolje, pri čemer taka dejanja zajemajo celoto političnih, gospodarskih kulturnih in drugih področij. Toda pri tem so ta dejanja rezultat dejavnosti tako nacionalne države kot tudi drugih subjektov po eni strani in po drugi strani zajemajo celoto procesa od načrto-

¹ Glej npr.: James N. Rosenau: *Turbulence in World Politics – A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, New Jersey 1990, ali: Heinrich E. Strakosch: *Vom souveränen Staat zur Staatengemeinschaft*, Boehlau Verlag, Wien 1988.

² Vprašanja vojne in miru, varnosti, gospodarskega razvoja, varstva okolja, politike do terorizma in mamil ipd. so vprašanja, ki se v enem svojem delu lahko rešujejo le na univerzalni ravni.

³ Winfried Lang govori o dveh ravneh regionalizma. V ožjem smislu zajema celotno državo, sicer pa le del ozemlja države, kar naj bi bil t. i. transnacionalni ali čezmejni regionalizem. Glej: W. Lang: *Regionalismus auf internationaler Ebene*, v zbirki: *Regionalismus in Europa*, Band I, Interreg Muenchen 1981, str. 253–256.

vanja in odločanja v zunanji politiki do uresničevanja zunanjepolitičnih odločitev⁴. Slovenije pri tem ne bomo obravnavali kot statično kategorijo subjekta, ki je enodimenzionalen, temveč kot dinamično kategorijo večplastnega subjekta, ki se spreminja v zgodovini. Njeni notranjepolitični procesi, ki so sicer tudi med drugim determinirani z mednarodnim okoljem, so gotovo tisti procesi, ki bodo odločujoče vplivali na njeno zunanjepolitično dejavnost, toda po drugi strani so prav procesi v mednarodni skupnosti tisti spreminjajoči se okvir, znotraj katerega bo uspevala in se razvijala ali pa životarila njena zunanja politika. Ta dilema postane pomembna, če se zavemo, da je vsaka zunanjepolitična dejavnost predvsem v funkciji razvoja posamezne družbe. S tem postane zunanja politika tisti barometer, ki najjasneje kaže razvoj posamezne družbe.

Preobrazba Slovenije iz subjekta v mednarodnih odnosih, kar je bila kot republika s širokimi zunanjepolitičnimi pooblastili v zvezni državi, v subjekt mednarodnega prava, kar je postala kot suverena država v mednarodni skupnosti, zahteva sicer temeljno preusmeritev načrtovanja in uresničevanja zunanjepolitičnega delovanja, toda s tem pa ne tudi popolne opustitve preteklega zunanjepolitičnega delovanja. Zavzemamo se torej za temeljno, toda ne tudi popolno spremembo v zunanjepolitičnem delovanju.

V preteklosti je Slovenija imela formalno pomembno vlogo pri načrtovanju in uresničevanju zunanjepolitične dejavnosti nekdanje zvezne države⁵. Toda dejansko je bila njena vloga na tem področju v določeni meri obrobna. Glavni razlog je po našem mnenju ta, da zaradi sistema odločanja, ki je potekal po politični liniji, Slovenija sama ni izražala zadostnega interesa niti za soustvarjanje niti za soizvajanje zunanjepolitične dejavnosti zvezne države. Zunanja politika se kljub ustavnim določilom npr. iz leta 1974 ni načrtovala niti se njeno uresničevanje ni nadziralo v zakonodajnem organu, temveč je težišče dejavnosti v partijskem vrhu in se je izvajalo preko nomenklature⁶. Prav ta sistem odločanja je po eni strani poskrbel za univerzalno in globalno zunanjepolitično usmeritev, zanemaril pa je gotovo nekatere možnosti za regionalno povezovanje. Ne da bi se globlje spuščali v občutljiv odnos med posameznimi centri odločanja in uresničevanja zunanje politike,⁷ je treba na tem mestu le ugotoviti, da so strankarsko politične odločitve v zunanji politiki nujno delne in s tem neustrezne z vidika varovanja celote nacionalnega interesa. Zunanja politika bi torej tudi v novi državi morala biti nad- ali medstrankarski sporazum oz. dogovor, uresničevanje pa bi moralo slediti vzorcu nestrankarstva notranjega in obrambnega ministrstva.⁸

Prav proti koncu enostrankarske vladavine pa je Slovenija preseгла zgolj sodelovanje pri državnem obmejnem regionalnem sodelovanju in je na podlagi zuna-

⁴ O različnih pojmovanjih zunanje politike glej npr.: Reinhard Meyers: Die Lehre von den Internationalen Beziehungen-Ein entwicklungsgeschichtlicher Ueberblick, Droste Verlag, Duesseldorf 1977, str. 18-22, in Vlado Benko: Mednarodni odnosi, druga prenovljena izdaja, Založba Obzorja, Maribor 1987, str. 433-467.

⁵ Mislimo predvsem na Zbor republik in pokrajin v zvezni skupščini, na pooblastila po zveznem zakonu o sklepanju mednarodnih pogodb, na dogovorjen odstotek posameznikov v predstavništvih v tujini int. glej npr. B. Bučar: Mesto in vloga SRS v mednarodnih odnosih (izbrani vidiki), magistrska naloga, FSPN, Ljubljana, 1986.

⁶ To pa je nujno povzročilo uresničevanje delnih in zasebnih interesov na račun celovitega reševanja vprašanja. Ena od ugotovitev pri tem je, da je bila Slovenija sama kriva za neustrezno udeležbo pri načrtovanju in uresničevanju zunanje politike zvezne države in da je s tem pripomogla k prevladi določenih drugih delov države.

⁷ Trenutno je odnos opredeljen v slovenski ustavi in do določene mere v zakonu o zunanjih zadevah. Toda tudi ne glede na morebitne bodoče normativnopravne dopolnitve in rešitve bo treba počakati na zadostno prakso, ki bo ovrgla ali potrdila določene pomisleke ob sedanjem načrtovanju in uresničevanju zunanjepolitične dejavnosti Slovenije.

⁸ Glede na izkušnje po slovenski osamosvojitvi bi kazalo razmisliti ne le o nestrankarstvu profesionalnega aparata v zunanjem ministrstvu po zgledu britanskih »civilnih uslužbencev«, temveč celo o tem, da bi bil zunanji minister sicer strankarsko postavljen, toda bi po zgledu predsednika republike začasno prekinil svoje delo v stranki.

njepolitičnih pooblastil razvila živahno čezmejno in mednarodno subnacionalno sodelovanje. Ne glede na druge koristi je prav tovrstno sodelovanje med drugim tudi pripomoglo k njenemu prizadevanju za samostojno in enakopravno komuniciranje z drugimi državami v mednarodni skupnosti. Predvsem pa se je s tem vključila v sodobne evropske tokove in procese.⁹ Pri tem se nehote postavi vprašanje, koliko, če sploh, naj Slovenija nadaljuje s tovrstno dejavnostjo in ali naj se posveti zgolj novostim zunanjepolitične usmeritve, ki jih povzroča njen status suverene države.

Gotovo mora biti temeljna novost t. i. globalna slovenska zunanjepolitična usmeritev. Ta ni pomembna le v začetnem obdobju nastajanja neke državnosti, o čemer nam priča praksa novonastalih držav v antikolonialnem procesu. Zagotovitev čim večjega števila priznanj, vzpostavitev diplomatskih stikov in globalna razporeditev odnosov novonastalih držav z množico »starih« in uveljavljenih držav zanje niso bile le jamstvo nedotakljivosti in obstoja, temveč so jim tudi olajšale vstop v organizirano mednarodno skupnost, tj. v mednarodne organizacije. Predvsem pa so jim tudi omogočile alternativne možnosti gospodarskih in drugih stikov, prepotrebni za njihov najracionalnejši razvoj.¹⁰

Prav zato bi se globalna usmeritev slovenske zunanje politike morala ohranjati tudi v prihodnje oziroma, če je bila taka politika zanemarjena, in zdi se, da je bila, se bo morala globalna usmeritev s precejšnjo mero selektivnosti trajno umestiti tudi v prihodnje delovanje Slovenije kot države v mednarodni skupnosti, če je zaželena optimalna zunanja politika v funkciji razvoja družbe. Najprepričljivejši argument, čeprav ne edini, je gotovo ta, da je tudi pri gospodarskem sodelovanju s tujino treba razmišljati globalno. Ne zahodnoevropske in druge razvite države ne propulzivne novoindustrializirane države (npr. t. i. azijski tigri) se ne zapirajo v regionalne okvire in so prisotne povsod tam, kjer vidijo kakršne koli možnosti za svoj gospodarski prodor. V to jih po eni strani sili lasten gospodarski razvoj, toda po drugi strani ga s tem tudi omogočajo.

Omenili smo, da bi Slovenija kot majhna država pri svoji globalni zunanjepolitični usmeritvi morala delovati selektivno. Selektivnost bi bilo treba izdelati na podlagi mrežnega prepletanja meril, ki bi predvsem zajemala naslednje elemente: sodelovanje z najpomembnejšimi subjekti v organizirani mednarodni skupnosti (različne mednarodne organizacije), sodelovanje z globalno in regionalno najpomembnejšimi varnostno-političnimi subjekti (stalne članice VS, regionalni hegemoni, sosednje države ipd.) in razpršeno gospodarsko sodelovanje v cilju pokrivanja različnih regij (npr. celih kontinentov in kulturnocivilizacijskih regij, kot so npr. arabski svet, Vzhodna Evropa, Latinska Amerika ipd.). Poseben poudarek bi moral biti dan tehnološko najbolj razvitim državam in tistim, s katerimi smo doslej imeli najintenzivnejše stike (Nemčija, Japonska ipd.). Pri tem ne bi smeli zanemariti tistih trgov, ki so tudi perspektivno zanimivi, na katerih je vrsta držav, ki so tudi plačilno sposobne, in tistih trgov, na katerih najlažje prodremo z obstoječimi

⁹ Glej npr.: Kurt Duwe (Hrsg.): Regionalismus in Europa – Beitrage ueber kulturelle und sozio-oekonomische Hintergruende des politischen Regionalismus, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main 1987.

¹⁰ Nobena država, predvsem pa ne novonastala država, se ne bi smela pretesno vezati ne politično in ne gospodarsko zgolj na en trg. To jo naredi lahko do te mere ranljivo, da postane dejansko protektorat. Mutatis mutandis se je tega zavedala tudi nekdanja Jugoslavija, ki je na podlagi sklepov iz Karadorževa poizkušala svoje ekonomske odnose tretjinsko razdeliti med zahodne in vzhodne države ter države v razvoju. To ji sicer nikoli ni uspelo, toda predvsem zaradi notranjepolitičnih in gospodarskih razlogov in ne zato, ker gre pri državah v razvoju za »klub revnih«, s katerimi ne moreš uspešno gospodarsko sodelovati in trgovati. Poleg tega poznamo v svetu in v zgodovini vrsto držav, ki so drago plačevale svojo enostransko zunanjepolitično in gospodarsko usmerjenost.

primerjalnimi prednostmi. Če k temu prištejemo še področja, za katera bo Slovenija imela interes zaradi skrbi za izseljence, zdomce in manjšine, dobimo optimalno razporeditev slovenske prisotnosti v tujini.

Tako selekcionirana globalna zunanjepolitična usmeritev bi sicer pokrivala celoto subjektov in njihovih odnosov v mednarodni skupnosti, racionirala pa bi vendarle prostorsko prisotnost in zastopanost. Poleg tega bi se posamezne ciljne točke slovenske prisotnosti v svetu seveda med seboj prekrivale in to dejstvo bi lahko vplivalo tako na tip predstavnštva (npr. rezidenčnost, karakter ipd.) kot na številčno zasedenost takih predstavnštev. Toda v tem pogledu bo morala Slovenija prevzeti vse obveznosti in pravice suverene države, kajti končno je to tudi v njenem interesu. Na najpomembnejših točkah bi lahko ustanovili t. i. slovenske hiše oz. domove, ki bi skrbele za celoto kulturnih, narodnostnih, znanstvenotehničnih, prosvetnih, gospodarskih, športnih, toda tudi diplomatskih in konzularnih stikov. S predstavitveno dejavnostjo, morebitnimi gostinsko-turističnimi storitvami ipd. bi lahko celo taka hiša do določene mere sama poravnala svoje stroške. Nekje na drugem koncu premice pomembnosti pa bi lahko bile države, v katerih bi imeli zgolj častne konzule ali celo domačine za svoja diplomatska predstavništva (t. i. *regnocoles*) ali pa celo sploh ne bi imeli svojih stalnih predstavnikov. Nekje vmes pa bi bila predstavništva, ki bi pokrivala več držav skupaj, kjer bi bila skupna ali posebna diplomatska, konzularna, kulturnoinformacijska, gospodarska in podobna predstavništva. Obseg dela, merjen z učinkovitostjo, bi bil tisti, ki bi določal številčnost in stalnost osebja v takih predstavništvih.

Znotraj globalizma pa je razumljivo že na začetku ena od prednostnih nalog slovenske zunanje politike gotovo usmeritev na evropski meddržavni regionalizem. Danes ni dvomov o tem, da bo Slovenija morala sodelovati v Svetu Evrope (SE) in na Konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE), vsaj dokler bodo te organizacije oziroma aranžmaji obstajali¹¹. V njih potekajo procesi, ki so vitalnega pomena za posamezne evropske države. Vsaj za SE pa se nam zdi, da ne bi smeli biti prisotni le kot država, temveč tudi v telesu, ki ga poznamo pod imenom Konferenca lokalnih in regionalnih oblasti Evrope (CLRAE)¹². Biti prisoten v Evropi in njenih družbenih procesih, pomeni sodelovati ne le na državni ravni, temveč tudi v procesih, ki potekajo od »spodaj navzgor« in jih poznamo pod pojmom »grass root democracy« (demokracija pri koreninah). Evropa je namreč predvsem Evropa ljudi. Od slovenske aktivnosti pa bo odvisno, koliko bo sooblikovala politiko v (obeh) omenjenih procesih in si s tem ustvarjala specifično politično težo v evropskem prostoru.

Zdi pa se, da bo težavnejše sodelovanje z drugima dvema regionalnima združenjema, ki sta pretežno, toda ne zgolj, ekonomski.¹³ Ne le zato ker je v tem primeru politika druge strani bolj omejitvena, temveč tudi zato ker prednosti in slabosti sodelovanja Slovenije niso popolnoma nedvoumne. Nujno potrebna bi bila poglobljena in kontinuirana analiza integracijskih tokov v Evropi, predvsem z vidi-

¹¹ Slovenija je že polnopravna članica KVSE in enak status pričakuje v SE, kjer ima status posebne gostje in je delovno vključena v del medvladnega sodelovanja v okviru programa Demostenes.

¹² V tem telesu je Slovenija prisotna z lokalno ravniho, tj. s Konferenco lokalnih oblasti, ki je bila ustanovljena v Mariboru. Regionalna raven pa ostaja uganka, dokler Slovenija ne bo našla lastnih upravnopravnih in praktičnih rešitev.

¹³ Obe združenji sta zaradi jezikovne konvencije označeni kot »regionalni«, čeprav se zdi, da je ta oznaka ostanek preteklega ideološko-političnega regionalizma. Z vidika kulturne, zgodovinske, civilizacijske in drugih enotnosti evropskega prostora od Atlantika do Urala in od Norveškega do Sredozemskega morja bi bila ustrežnejša oznaka subregionalno združenje. Tudi z vidika regionalnih mednarodnih organizacij SE in KVSE je oznaka regionalno združenje za ES in EFTO zastarelo.

ka odnosov v Evropski skupnosti (ES), odnosov med ES in Evropskim območjem svobodne trgovine (EFTA), tj. odnosov znotraj Evropskega gospodarskega območja (EEA). Posebno pozornost bi pri tem kazalo posvetiti sporazumom, ki jih ES in EFTA sklepata s tretjimi državami. Pri tem morajo Slovenijo voditi lastni državni interesi. Da je to običajno v mednarodni skupnosti, nam kaže primer Avstrije, ki niti ni skrivala vzporednih pogajanj glede vključitve v ES in EEA, kar je lahko begalo zgolj tiste opazovalce, ki so spregledali državni interes.

Na meddržavni subregionalni ravni se je Slovenija vključila v povezovanje znotraj Pobude za sodelovanje srednjeevropskih držav (nekdanja Penta- oziroma Heksagonala), toda ob tem bi morala neprestano spremljati možnosti za sodelovanje na nekdanjem jugoslovanskem ozemlju ter v tej smeri prevzeti tudi določeno pobudo. Takšna pobuda pa ne bi smela biti omejena le na nekdanjo jugoslovansko državo, temveč na celoten evropski prostor, ki ni zajet v »trdnjavi evropske integracije«. Ob neuspehih ali neustreznih dogovorih z evropskimi integracijami bi se zdel alternativni scenarij gospodarskega povezovanja koristen iz vrste razlogov. Politično bi krepil položaj slovenije in omogočal gospodarsko sodelovanje z opiranjem na lastne sile, kar v svetu poznamo pod izrazom »sodelovanje jug-jug«, ne da bi s tem oslabil prizadevanja za polnopravno vključitev v evropske integracijske procese. Menimo, da bi ta prizadevanja zgolj okrepila in izboljšala pogajalski položaj Slovenije in ji s tako strategijo tudi olajšala prihodnje enakopravno sodelovanje z razvitimi evropskimi državami. S tem bi se tudi morda izognila »srednje-ameriškemu sindromu«, kjer poteka sodelovanje sever-jug na račun sredine in bi morda lahko ustvarila perpetuacijo modela center-periferija, kar bi bilo gotovo v njeno lastno korist.

Doslej opredeljena zunanjepolitična usmeritev je prav gotovo temeljna sprememba dosedanje zunanjepolitične usmeritve. V določeni meri je edina izjema povezovanje v nekdanjem jugoslovanskem prostoru, toda tudi v tem primeru gre za radikalno drugačno zasnovane odnose tako po kakovosti kot po količini, da lahko vendarle govorimo o temeljni preobrazbi. Kazalo pa bi vendarle ohraniti določeno kontinuiteto dosedanjega zunanjepolitičnega delovanja.

S tem mislimo predvsem na to, da bi morala Slovenija ohranjati svoje dosedanje mednarodno subnacionalno regionalno delovanje v Evropi. Ne gre zgolj za to, da se ohranijo vezi s tistimi subjekti mednarodnih odnosov, ki so Sloveniji pomagali pri nastajanju njene državnosti in ki ji lahko pomagajo tudi v prihodnje oziroma bo sodelovanje temeljilo na recipročnih interesih. Analiza dejavnikov, ki determinirajo realno moč posamezne države v mednarodni skupnosti, nam kaže, da so številne subnacionalne regije enakopravnejši partner Slovenije v mednarodni skupnosti, kot to velja za vrsto držav v mednarodni skupnosti, tudi evropskih. Že prostorska bližina nekaterih razvitih trgov kaže na to, da bo Slovenija ostala tesno povezana s subnacionalnimi regijami, kot sta npr. Bavarska ali Furlanija-Juljska krajina. Prav tako pa jo bosta obmejna in narodnostna problematika silili v čezmejno, tudi regionalno sodelovanje s subnacionalnimi regijami onkraj državnih meja (npr. Koroška, Štajerska idr.).

Ne glede na notranjo ustavnopravno in politično prakso ureditve regionalizma na Slovenskem se zdi, da bi lahko slovenska država ohranila večino dosedanjega usklajevanja in neposrednega subnacionalnega mednarodnega regionalnega sodelovanja. V začetku morda le na podlagi ozemeljske kontigvitete regij (tj. čezmejno dvostransko in večstransko sodelovanje ter mednarodno regionalno sodelovanje tipa Alpe-Jadran). Kasneje pa bi svoje mednarodno sodelovanje ob soglasju prizadetih evropskih regij lahko razširila tudi na širši evropski prostor, s čimer bi zgolj

ohranila in poglobila dosedanje stike. Mnogo je aktivnosti, ki se v Evropi rešujejo na regionalni in ne na državni ravni. Problemi, s katerimi se ukvarjajo npr. evropske obmejne regije (AGEG), značilno industrijske (RETI), vinogradniške ali periferno obmorske (CRPM), če naštejemo samo nekatera združenja, so gotovo problemi, s katerimi se srečuje tudi Slovenija. Ne gre pa zanemariti tudi političnih vprašanj, s katerimi se regije ukvarjajo, kajti prihodnja združena Evropa naj bi bila tudi Evropa regij.

Sodelovanje Slovenije kot države z evropskimi subnacionalnimi regijami bi lahko sprožil procese, ki bi se jim lahko pridružile tudi druge evropske, predvsem novonastale države. To gotovo v ničemer ne bi ogrozilo slovenske državnosti in ne bi škodovalo slovenskim interesom. Lahko pa bi ti procesi celo spremenili politični zemljevid Evrope in v njem bi Slovenija lahko našla svojo posebno politično težo kot protagonist takšnega procesa. Zato pa se nam zdi, da bi ob svoji temeljni preusmeritvi zunanjepolitičnega delovanja Slovenija morala ohraniti dobršen del svojega dosedanjega zunanjepolitičnega delovanja.

Temeljni protargument tovrstnemu slovenskemu zunanjepolitičnemu delovanju je, da se država kot subjekt mednarodnega prava ne more povezovati s subnacionalnimi ozemeljskimi enotami, čeprav so te subjekt mednarodnih odnosov. Pri tem pa se pozablja, da je svojčas, še pred osamosvojitvijo, Slovenija na podlagi zveznih ustavnopravnih pooblastil tudi sodelovala z nekaterimi državami in mednarodnimi organizacijami v mednarodni skupnosti. In pri tem Slovenija ni bila nikakršna izjema, saj sodelovanje držav s subnacionalnimi ozemeljskimi enotami drugih držav ni redkost v mednarodnih odnosih,¹⁴ celo mimo volje držav, katerih del so določene ozemeljske enote. Zadržke pri tovrstnem sodelovanju postavljajo predvsem suverene države, ki ne vidijo smisla in interesa v sodelovanju s subjekti »nižjega ranga«. Glede na to da bi v primeru Slovenije le težko podvomili o smislu in interesu sodelovanja z nekaterimi subnacionalnimi ozemeljskimi enotami drugih držav, se kar samo vsiljuje mnenje, da gre za pomisleke o sodelovanju s subjektom »nižjega ranga«. Številne tuje države oz. njihovi voditelji ne pomišljajo dosti, ko zbirajo okoli sebe državnike dejansko šibkejših držav ali celo vplivne skupine ali posameznike. Merilo je korist, ki si jo od tovrstnih stikov obetajo, in ne prestiž, ki zgolj lahko škodi. Zdi se, da Slovenija torej ne zna izkoristiti t. i. »drugega dekolonizacijskega« vala, s čimer med drugim nujno postaja in ostaja majhna država med formano sebi enakopravnimi subjekti.

Če smo zapisali, da je Slovenija majhna država (v svetovnem merilu), pa kaže trditev le nekoliko relativizirati. Na vsak način ne gre za t. i. mikrodržave, ki se posebej obravnavajo v mednarodni skupnosti. Sama delitev na majhne, srednje in velike države¹⁵ v mednarodni skupnosti pa z razvojem gospodarstva in predvsem s krepitvijo miru in varnosti postaja vse manj pomembna. Pomenljivejša se zdi delitev na šibke in močne države, kjer za Slovenijo ostajajo še vse možnosti odprte. Moč države po našem mnenju namreč ni odvisna le od vojaškega dejavnika oziroma od klasičnih dejavnikov, ki so sestavina moči v mednarodni skupnosti, kot npr. prebivalstvo, ozemlje ipd. Zdi se, da je v sodobni družbi moč države vse bolj odvisna od gospodarstva po eni strani in od ideologije oz. politike po drugi. Pri gospodarstvu je vsekakor najpomembnejša stopnja celotnega družbenoekonom-

¹⁴ Glej npr. B. Bučar: Oblike predstavljanja subnacionalnih ozemeljskih enot v mednarodni skupnosti, *Pravnik*, 5-7/1990, str. 263-270.

¹⁵ Merila klasifikacije običajno upoštevajo velikost ozemlja in število prebivalstva, kar pa samo po sebi ne pove zadosti o državi sami.

skega razvoja predvsem priključek na znanstveno-tehnično revolucijo, toda tudi vprašanje socialnega miru oz. stopnja soglasja. Slednje pa že posega v ideologijo kot odnos do sveta, kot politiko do vprašanja demokracije, varstva človekovih pravic in pravne države. Demokracija se običajno pojmuje kot politični večstrankarski sistem¹⁶, čeprav je po našem mnenju to mnogo preozko pojmovanje, človekove pravice pa morajo zajemati tako individualne kot kolektivne človekove pravice vseh treh generacij. Navedeno so torej temelji neke stabilne in urejene države in tudi tisti elementi, ki bodo v prihodnosti ločevali bogate od revnih držav in s tem tudi velike od majhnih držav. Njihova politika bo torej determinirala majhnost, ozkost in zaprtost družbe po eni strani oz. velikost, širokost in odprtost družbe po drugi strani, kar je prvi pogoj za vsakršen razvoj družbe. V bistvu torej vključevanja, vpenjanja v sodobne razvojne tokove današnje mednarodne skupnosti. Eden od kazalcev tega pa bo gotovo odnos do univerzalizma in regionalizma v slovenski zunanji politiki.

¹⁶ V slovenskem prostoru in drugih vzhodno- in jugovzhodno evropskih državah se slišijo kot herezija in revizionizem zahodnoevropska razmišljanja o nezadostnosti in celo preseženosti določenih funkcij klasičnega večstrankarskega sistema.

IVAN ZUPAN

Slovenski plinovodni sistem včeraj, danes in jutri

Predstavitel: Vloga Ivana Zupana, dipl. inž., je bila pri plinifikaciji Slovenije ves čas vidna. Začetki aktivnosti segajo v leto 1969, ko je kot član takratne slovenske vlade vodil pogajanja, da bi do plinifikacije Slovenije prišlo vzporedno z gradnjo mednarodnega plinovoda TAB čez Avstrijo v Italijo. Takratne mednarodne politične razmere so odločile drugače.

Drugi krog aktivnosti je bil sprožen leta 1973 in že leto kasneje je bila sprejeta odločitev o gradnji plinovodnega sistema in postavitvi temeljev sedanje družbe z omejeno odgovornostjo. Ivan Zupan je ves čas v najožjem vodstvu družbe, že več kot 14 let pa je predsednik skupščine družbe. Imenovani je dal osebni pečat pomembnim drugim odločitvam v energetiki Slovenije.

Uredništvo: Nadaljnja rast slovenskega gospodarstva bo nedvomno odvisna tudi od okolja, ki pa je degradirano. To bo nedvomno omejevalni dejavnik pri nadaljnjem razvoju. Nastaja vprašanje, kakšne energetske vire bi kazalo uporabljati. Mnogi sodijo, da ima zemeljski plin velike prednosti. Je edini primarni energent, ki brez kakršne koli transformacije pripelje do vsakega potrošnika. Ta dejstva narekujejo v razmislek nadaljnjo plinifikacijo Slovenije.

Ali nam kot dolgoletni predsednik skupščine družbe Petrol Zemeljski plin d.o.o. lahko predstavite, kako je do plinifikacije Slovenije prišlo, kakšna sta sedanje stanje, organizacijska oblika in kakšni so prihodnji načrti?

Zupan: Zgodovina plinifikacije sega nazaj v 74. leto. Gospodarske organizacije, potencialne porabnice plina, so se odločile, da pridobijo nov energetski vir. Ustanovile so rizično skupnost, združile so lastna sredstva, najele posojila in sprejele kombinirano obveznost prevzemanja plina in poravnavanja obveznosti. Zgradile so magistralni plinovodni sistem in pričele z dobavo plina. Sovlagatelji so se z ustanovitvenim aktom dogovorili, kako bodo s plinovodnim sistemom v svoje in splošno dobro gospodarili, kar pomeni sprejemati odločitve in nositi posledice. Takratna ustanovitevna pogodba je imela vse značilnosti družbe z omejeno odgovornostjo. Republika je tako odločitev moralno, pa tudi materialno simbolično potrdila. Uspešna gradnja, solidno gospodarjenje in redna preskrba s plinom potrjujejo pravilnost takratne odločitve.

Uredništvo: Govorite, da so se sovlagatelji ves čas počutili in obnašali kot lastniki, ki družbo sami upravljajo, in to v dobi, ko politika ni prenesla podjetniškega ponašanja.

Zupan: To je točno. Dejavnost Zemeljskega plina je bila ves čas organizirana kot družbeno podjetje s svojo samoupravo, toda sovlagatelji so preko skupščine in izvršilnega odbora sprejemali vse bistvene odločitve in nosili tudi posledice. Ves čas smo imeli nekako dvovladje, ki je bilo koristno, možno le ob velikem razumevanju vodilnih na obeh straneh.

Uredništvo: Ali niso bili poskusi, da bi vas nekako spravili v kako organizacijsko obliko, tako, kot so bile takrat uveljavljene.

Zupan: Takih poskusov podružbljanja plinovodnega sistema je bilo več. Zakon o energetiki je leta 1981 celo uzakonil rešitev, da bi s prenosom pravic do upravljanja na novo ustanovljeno samoupravno interesno skupnost posredno razlastili dosedanje »lastnike«.

Uredništvo: Pravite »uzakonil«. Kako pa ste potem obstali?

Zupan: Uprli smo se. Dokazovali smo, da je politika dvolična, da pri vprašanju skupnih naložb govori eno, dela pa drugo, uspelo nam je, da je republiška skupščina leto kasneje s skupščinskim priporočilom posredno preprečila razlastitev in s tem omogočila kohabitacijo v naslednjem desetletju.

Uredništvo: Pa ste kot predsednik skupščine tak nezaslišan upor politiki preživel?

Zupan: Sem, pa še ugled in položaj sem si utrdil, tako da smo do konca osemdesetih let odnose z oblastjo z lahkoto usklajevali. Je pač tako, da se v svetu spoštuje samo realna sila, tudi in predvsem intelektualna.

Uredništvo: Zdaj poslušate kot družba z omejeno odgovornostjo. Kako vam je uspela preobrazba iz prejšnjega pollegalnega stanja?

Zupan: Konec osemdesetih let je prišlo do politične odmrznitve. Zvezni zakon o podjetjih (leti 1988 in 1989) je odprl vrata podjetništvu in lastninjenju ob ugotovitvi, da družbena lastnina v podjetjih nima lastnika, ki bi v interesu povečevanja vrednosti lastnine skrbel za učinkovito gospodarjenje. Privatizacija je torej nujna, tega smo se v Zemeljskem plinu ves čas zavedali in tako tudi delali. V drugi polovici 1989. leta so prenehale delovati interesne skupnosti energetike, njihove funkcije pa so prevzeli upravni organi.

Uredništvo: Vi ste se organizacijsko uredili, zakaj pa ne drugi v energetiki?

Zupan: V Zemeljskem plinu smo vedeli, kakšna organizacijska oblika bi nam najbolj ustrezala, pa smo prvo priložnost tudi izkoristili. Znano je, da je sreča na strani pogumnih. Po doseženem soglasju o delitvi premoženja smo oblikovali pogodbo o ustanovitvi družbe z omejeno odgovornostjo, aprila lani pa jo je registracijsko sodišče v Ljubljani tudi registriralo.

Uredništvo: Tako gladko pa tudi ni vse šlo. Slišali smo o pomislekih v kolektivu, pa tudi nekaj zavlačevanja je bilo.

Zupan: Kaj pa se v življenju pomembnega dogodi brez odpora? Interesi so različni, ob reorganizaciji pa je priložnost, da jih posamezne strani poskušajo tudi uresničiti. V našem primeru smo nesoglasja uspešno razrešili.

Uredništvo: In kako je zdaj organizirana vaša družba?

Zupan: Naša družba Petrol, Zemeljski plin je družba z omejeno odgovornostjo. K njej je pristopilo 162 družbenikov. Naloga družbe je uresničiti interese družbenikov, s tem da za njihove potrebe kupuje in distribuira potrebne količine zemeljskega plina, in to pod najbolj ugodnimi pogoji. Družbeniki preko organov upravljanja družbo vodijo in tudi nadzirajo. Družba je odprta za vse sedanje in tudi prihodnje porabnike plina in kot taka vključena v sistem reševanja gospodarskih vprašanj.

Uredništvo: K družbi pa niso pristopili vsi porabniki plina.

Zupan: Točno. Osem dosedanjih članic ni pristopilo. Še naprej so ostale porabnice plina, ohranile so vse obveznosti in ugodnosti iz lastništva, menijo pa, da jim ni treba sodelovati pri upravljanju družbe. To nikogar ne moti, pa tudi potrebno ni, da bi si kdor koli lastil patronat nad njihovimi interesi.

Uredništvo: Tu ste nekoliko pikri, zakaj?

Zupan: To je vaša interpretacija. Zaščitniki se pojavljajo in iščejo področje dela. Rad bi jim dopovedal, naj najdejo kaj bolj primerne. Osebnost pa sem imel vedno spoštovanje pred tistimi, ki so pregreto skrbeli za moje dobro. Svojo življenjsko filozofijo sem črpal iz Cankarjeve črtice, kjer je zapisal »... zver, ki si jemlje sama in ne mara darov«. V življenju si je treba vse priboriti.

Uredništvo: Kaj pa republika? Na skupščini ste svojčas napovedovali njen pristop.

Zupan: Tudi to je točno, za to smo si tudi prizadevali. Vladi smo na podlagi kapitalskega deleža, ki ga ima, ponudili partnerstvo in s tem soupravljanje družbe. Tedanji IS je marca 1990 izdal soglasje k našemu predlogu preoblikovanja v družbo z omejeno odgovornostjo, sprejel ponujeni delež in določil podpisnika za pristop k družbi in pri tem menil, da bi se po tem lahko zgledovali tudi drugi. Iz nam ne povsem razumljivih razlogov se ponudba ni uresničila. V družbi še vedno menimo, da bi bilo sodelovanje predstavnika vlade v upravnih organih družbe koristno za obe strani.

Uredništvo: Vse v zvezi s preoblikovanjem, vključno s soglasjem vlade, ste opravili še pod prejšnjo oblastjo, le registracijo pod sedanjo. Zdaj se približuje druga obletnica prevzema oblasti. Kaj koristnega je sprememba prinesla za preskrbo z zemeljskim plinom in za obstoj ter poslovanje družbe?

Zupan: Rad bi se pohvalil, pa ne morem. Seveda tu splošnih deklaracij o dobrih namenih ne štejem.

Sedanja vlada proti vsem pričakovanjem:

- ni zavzela nikakršnega stališča do zakona o energetiki iz leta 1981,
- ni opredelila in objavila svojega programa in pogledov do tako pomembne dejavnosti, kot je energetika,
- s svojimi akcijami pa nenehno izvaja take organizacijske posege, s katerimi poskuša republiški administraciji zagotavljati odločanje.

Zakon o energetiki iz leta 1981 je v energetskega gospodarstvu dokončno zatrl zadnje ostanke podjetništva. Novoustanovljenim interesnim skupnostim volonter-ske sestave, in to kar na treh, štirih ravneh, je formalno dal oblast gospodarja. Ker pa ti niso vedeli niti mogli kaj početi z njo, je seveda vsa oblast ostala politiki, ki je počela, kar je hotela. Pa še izgovor je imela, da javnost to od nje zahteva, pri tem pa za neuspehe dolžila druge.

Od takega zakona, ki formalno še vedno velja, upošteva pa ga nihče, bi se vlada najmanj morala distancirati, če še ne kaj več.

Uredništvo: Kaj lahko navedete v dokaz takim trditvam? Saj ne mislite, da je to hvalnica vladi.

Zupan: Pojdimo kar po vrsti. Januarja preteklega leta je prišel na »svetlo« osnutek zakona o »javnem podjetju Petrol«, ki bi zajemalo vse, od naftnega in plinskega gospodarstva do gostinstva in prevoznitva. Torej vse od infrastrukturne dejavnosti do zadnje črpalke, gostincev in šoferjev. Podjetje bi vodil generalni direktor z vseobsežnimi pooblastili. Za dekor bi bila tudi upravni in nadzorni odbor, ki bi lahko kaj svetovala ali v skladu s preteklo prakso zavzemala stališče. Generalnega direktorja in predsednika upravnega in nadzornega odbora bi postavljala vlada, ki bi poleg tega imela še vrsto pravic do neposrednega poseganja. (Avtor gornjega osnutka ni podpisan, dvomov o izvoru pa tudi ni.)

Lani (15. 11. 1991) so sledile teze za zakon o preskrbi za energijo. Če je imel omenjeni osnutek še navidezno podjetniško vsebino, v »tezah« ni nobene besede več o svobodnem podjetništvu, tržnem gospodarstvu, konkurenci, niti o obvladovanju monopolov, ki so sami po sebi tehnična nujnost, ampak ena sama kontinuirana, vedno manj prikrita težnja po centralizaciji s ciljem povečevanja politične moči, s končnim ciljem poseganja v gospodarstvo.

Še na neko posebnost bi bilo treba opozoriti. Ta zakon družbo Zemeljski plin spreminja v javno podjetje. Republika, boljše republiška administracija, si v njem želi zagotoviti večinsko odločanje ne glede na višino vloženih sredstev, poleg tega pa še vrsto pravic do poseganja v poslovanje. Pri tem se predlagatelj ne spušča v »podrobnosti«, kako bi na primer razlastili kar 160 družbenikov, v našem primeru podjetij, ki ustvarjajo kar polovico družbenega proizvoda Slovenije.

Uredništvo: Ali niso taki ukrepi potrebni, da ne pride do monopola?

Zupan: Zanimivo. Družba Zemeljski plin oskrbuje s plinom svoje člane, ti pa družbo upravljajo in nadzirajo, pa tudi nosijo vse posledice svojih odločitev. Tu bi lahko filozofirala o naravnem monopolu, ki je tehnična nujnost. Toda tu ni nobene monopolnega obnašanja ali zaprtosti. Torej nobene potrebe po skrbništvu, ne države ali kogar koli drugega.

Uredništvo: Ali imajo sporne teze za zakon enak odnos do vseh energetskega gospodarstev?

Zupan: Obravnavane teze zajemajo elektrogospodarstvo in zemeljski plin, trgovanje s tekočimi gorivi pa je brez utemeljitve izvzeto. Podjetji, ki to dejavnost upravljata, imata monopolni položaj. Kupci tekočih goriv nimajo nobenega vpliva, kaj šele nadzora nad njunim poslovanjem. Med njima ni konkurence, le trg si nekako delita. Pri tem pa sta obe profitni organizaciji. Tak pristop, ki je milo rečeno protekcionističen, predlagatelja zakona diskreditira.

Uredništvo: Kako pojasnujete to težnjo po politični nadoblasti nad gospodarstvom? Pa ja ne boste rekli, da je to nadaljevanje politike, tako značilne za kardeljsko državo.

Zupan: Dr. Hribar je načel vprašanje o izvoru in koreninah politike kardeljanstva. Z njim bi se kar strinjal, da je za oblastnike nadvse zapeljiva misel, da tudi ekonomsko področje ne sme imeti popolne avtonomije, da pripada neki instituciji nad njim. Po Kardeljevem tolmačenju je bila to partija. Sedanja oblast hoče nekaj podobnega, le tega jasno ne pove.

Uredništvo: Državnocentralistična prevlada nad gospodarstvom vas resnično vznemirja.

Zupan: Le kako me ne bi? Ali nimamo dovolj svojih izkušenj iz preteklih petdesetih let, pa tudi svetovnih? Mitterrand je s filozofijo vloge države in potrebo po podržavljenju prišel na oblast, pa zmoto spoznal in priznal, pa na oblasti tudi ostal. Vse druge je odneslo. Šele konec sedemdesetih let je bila dokončno zavržena več kot petdeset let prisotna dilema, državno ali zasebno. Veliki svetovni filozofi so se navduševali nad novimi dogmami in šele očitno gospodarsko zaostajanje in končno propad tako imenovanih realno socialističnih gospodarstev po svetu sta to filozofijo dokončno ovrgla.

Pri nas odločno pogrešam poglobljene analize posledic kardeljske politike, posebno zadnjih dvajset let. Pa ne zato da bi komu kaj očitali, temveč zato da bi zmote toliko spoznali, da jih ne bi ponavljali. Preveč smo zaostali, da bi si luksuz učenja na napakah prevečkrat in ponovno dovolili.

Uredništvo: Državi ste partnerstvo in sodelovanje pri upravljanju ponudili, pa nam je opisano obnašanje oblasti toliko manj razumljivo. Svoj čas ste mnoge nesporazume urejali z osebnimi stiki?

Zupan: Treba je vedeti naslednje: sodelovanje v upravnih odborih takih ali drugačnih družb je zelo zahtevna zadeva. S predlogom je treba seznaniti večino članov upravnega odbora, ki so strokovnjaki z različnih področij in predvsem dobro vedo, kaj je koristno za njihovo podjetje. S slabo utemeljenimi predlogi skoraj ni možno uspeti, pa še kaka grenka pade od časa do časa.

Mnogo laže je »politiko« voditi iz kabinetov oblastnih organov, vzvišeno zahtevati dopolnila in modro razsojati brez možnosti ugovora. Naša družba je desetletja omogočala udeležbo predstavnikom vlade in gospodarstva na sejah upravnega odbora. Tudi z osebnimi stiki smo poskušali, pa ni bilo odziva. Ponujanja pa tudi ni bilo.

Uredništvo: Vse kaže, da ste izraziti nasprotnik takega poseganja države v gospodarstvo. Kakšna je po vašem vloga države v gospodarstvu sodobnega sveta?

Zupan: Tu si ni treba nič novega izmišljati. Treba je pogledati po svetu, pri tistih, ki jim gre dobro. Vloga države je v sodobnem svetu nepogrešljiva. Pravni strokovnjaki občudujejo visoko strokovno in predvsem učinkovito državno upravo v sosednjih najbolj razvitih državah. Taka uprava skrbi predvsem za:

- take okvirne pogoje gospodarjenja, da bo razvoj mogoč in čim večji,
- razvoj tistih dejavnosti, ki jih podjetništvo ne rešuje ali pa ne dovolj,
- obvladovanje in odpravljanje monopolov povsod, kjer bi delovali negativno.

Razvoj avtonomnih nosilcev gospodarske podjetnosti, kjer je država lahko, v specifičnih primerih pa celo zaželen partner, ne pa absolutni upravljavec, mora postati osrednja funkcija gospodarske politike naše mlade države.

Pri tem menimo, da pravni nadzor nad svobodo pripada vsem trem delom državne oblasti. Koncentracija oblasti v enem delu pa prepogosto ovira, če že kar ne onemogoča druga dva dela, predvsem pa javnost. Nastaja nov, neobvladljiv monopol. Kritična analiza družbenega stanja in spoznanje soodvisnosti naj bi bila vodilo pri iskanju smeri izhoda iz časovno pogojenih družbenih konfliktov. V sodobni družbi nobeno področje ni absolutno avtonomno, vse se giblje v vedno večji odvisnosti. Umetnost politike je v sinhroniziranem usklajevanju in iskanju optimalnih rešitev.

Uredništvo: Pa se le pojavlja trditev, da plin ni navadno tržno blago, temveč javna dobrina.

Zupan: Javna dobrina kakor zrak in voda? Plin je povsem navadno tržno blago. Posebnost je v tem, da je povsod po svetu organiziran kot veliki sistem, ki je naravni monopol. Monopolne vplive je treba paralizirati. V našem primeru to opravljajo družbeniki, ki so lastniki in porabniki plina. Družba je odprta za vse morebitne porabnike, pa tudi vladi smo ponudili soupravljanje. Krog nadzora je s tem sklenjen.

Uredništvo: Tudi v uspešnih zahodnih demokracijah obstajajo in dobro delujejo velike državne aglomeracije, posebno v energetiki.

Zupan: Kar pravite, je resnično. Dodati pa je treba,

- da so nastajale zgodovinsko pogojeno,
- da je zanje značilno, da imajo vpeljan sposoben menedžment,
- da so si parlamenti zagotovili učinkovit nadzor,
- da pa jih kljub temu pogosto reorganizirajo na podjetniški podlagi.

Samo primer. V Avstriji je ob proračunski razpravi vsako leto tuđi govor o podržavljeni industriji, njeni učinkovitosti in vlogi države. Kaj pa pri nas?

Uredništvo: Kaj naj bi po vašem država počela v energetiki ali natančneje v plinskem gospodarstvu?

Zupan: Vladi bi najprej priporočil, da opredeli načela svoje energetske politike. Morda bodo nekako ista, kot so naša: zanesljiva, kakovostna, cenovno ugodna in ekološko sprejemljiva preskrba z energetskimi viri.

– Vlada naj bi za energetiko sprejela in uresničevala načelo, da se potrošniki svobodno odločajo, katere energetske vire bodo uporabljali, le emisija v ozračje in vode mora biti v mejah predpisov.

To načelo je zelo daljnosežno, ureja vse odnose med posameznimi energetski-

mi viri in gospodarstvu, odpira njihovo perspektivo. Prizadete, predvsem rudarstvo, pa rešuje v skladu z nacionalnimi interesi in gospodarskimi možnostmi.

V skladu s tržno usmeritvijo in svobodnim podjetništvom, priznanima civilizacijskima pridobitvama, naj bi vlada reorganizirala energetske dejavnosti, tako da bo maksimalno prišlo do izraza podjetništvo ob hkratnem obvladovanju škodljivega monopolnega obnašanja. Pri zadnjem bo država odigravala vlogo, ki ji pripada.

– Vsi predpisi in nadzor nad emisijo in onesnaževanjem, varnostjo in vse drugo so njena stvar in obveznost.

– Za plačevanje nafte in plina bo šlo letno kar okoli 400 mio. Bogate države to urejajo s protidobavami, vezanimi posli in podobno. Tu sta na potezi vlada z bankami in v gospodarski zbornici povezano gospodarstvo, tisto, ki bo imelo koristi od izvoza, ki se mu s tem odpira. Vlada bo vsaj enkrat letno v parlamentu poročala o svoji politiki in dosežkih pri oskrbi z energijo.

Uredništvo: Ali lastninjenje ni priložnost, da se uredi vse to?

Zupan: Rešitev je:

– v smiselni izvedbi lastninjenja, v tem, da bodo novi lastniki preko organov upravljanja in poslovođenja prevzeli odgovornost in tveganje za obstoj in razvoj novih družb,

– v delovanju države, ki bo s svojimi zakonodajnimi posegi poleg ustvarjanja splošnih pogojev gospodarjenja skrbela za uresničitev družbenih interesov, tistih, ki presegajo podjetniške. To pa je brez dvoma tudi naloga paraliziranja monopolnega obnašanja vsakega in povsod, kjer se bo pojavil.

Še bi lahko naštevali, pa ni treba. Vse, kar se bo pojavilo, bo treba reševati. Vlada pa tako in tako lahko posega na vsa področja, če meni in dokaže, da bo to koristno.

Uredništvo: Te vaše misli so izziv, da primerjamo vaše poglede s tistim, kar ponuja zasnova zakona o energetiki.

Zupan: Zakonska zasnova ponuja naslednje:

– zakon predvideva ustanovitev javnega podjetja za elektriko in plin,
– v teh podjetjih si vlada zagotavlja večinsko odločanje ne glede na kapitalске deleže,

– ne glede na to da po prejšnjem členu vlada dela kar hoče, si v predlogu še nadalje zagotavlja pravico in možnost določanja tarif, cen, vpogled in nadzor nad pogodbami in podrobno določa, kaj kdo sme delati,

– obljublja nacionalni energetski program za 20 let,
– obljublja operativne programe za vsaki dve leti,
– direkcijo za energetiko na republiški in lokalni ravni,
– svet za energetiko Republike Slovenije,
– svet porabnikov energije in strokovno poslovno združenje izvajalcev,
– stroške za vse omenjeno pa vključuje v ceno.

Posebnost pa je, da oskrbo s tekočim gorivom, ki ima vse lastnosti monopola, izpušča iz zakonske ureditve. Tudi vprašanje nabave zemeljskega plina je izločil.

Uredništvo: Pri nas se kar naprej slišijo zahteve, naj bi država kot dobra mama skrbela za vse. Ali ni pričakovati, da se bo nekaj podobnega zgodilo tudi v tem primeru?

Zupan: Na to je tudi zasnova zakona tempirana. Če ne bo stroka spregovorila in ponudila racionalnejše rešitve, bo to tako.

Uredništvo: Kaj bi vi predlagali kot racionalnejšo rešitev?

Zupan: V najinem dialogu sva praktično že dokazala, da takega zakona nihče ne potrebuje, pa tudi v svetu ga ne boste našli. Tudi pot rešitve sva nakazala. Pa kljub temu le nekaj misli:

– da bi imela država vso oblast nad energetiko, je tehnični in ekonomski nesmisel. Tu ne bova izgubljala besed;

– direkcije za energetiko nihče ne potrebuje. V elektrogospodarstvu menijo, da je po ukinitvi EGS in RES že tako in tako še krog 100 delavcev brez prave zaposlitve;

– svet za energetiko Republike Slovenije, ki naj bi nekaj usklajeval, sprejemal stališča, ki jih običajno nihče ne posluša, in vodil javne razprave. To spominja na preteklo obdobje;

– svet porabnikov energije in poslovno združenje izvajalcev. To je sposojena Kardeljeva misel. Praktično to pomeni, da zakon lastnikom zemeljskega plina jemlje lastnino in razpolagalno pravico, velikodušno pa jim dovoljuje, da se sestajajo in jamrajo, med drugim o tem, kaj vse so izgubili.

Vse skupaj se spreminja v paradiranje, ki zamegljuje dejanske razmere in politiki omogoča, da bolj ali manj dela po svoje. Pri tem pa je očitno, da sebi odpirajo privilegirana delovna mesta in krepijo monopolni položaj. Saj jih bo še kdo obdolžil za plagiat.

Uredništvo: Če prav razumemo vaša razmišljanja, zastopate tezo, naj poslovne odločitve sprejemajo tisti, ki odgovarjajo tudi za posledice svojih odločitev.

Zupan: To je osnovna značilnost podjetništva. Posledice odločitev vedno nekdo nosi. Posledice odločitev vlade padejo na vse državljanke, podjetniške pa na lastnike, posredno pa tudi na zaposlene.

Uredništvo: Ali lahko navedete primer, ko so politične odločitve povzročile težave, morda vaši družbi.

Zupan: Na žalost, lahko. Država je z nerazumnim zakonom o nadzoru cen naši družbi povzročila izgubo, nelikvidnost, neplačevanje dobav plina in s tem grožnjo ustavitve dobav. Če se grožnja uresniči, bosta katastrofalno prizadeti industrijska proizvodnja Slovenije in preskrba mest (Ljubljana, Maribor in Celje). Dolgoročna preskrba Slovenije s plinom bi bila lahko resno ogrožena. V Rusiji so plinovodni sistemi v kritičnem stanju, da ne govorim o obveznostih, da moramo račune poravnati, čeprav plina ne bi prejeli (Alžirija).

V vsem 14-letnem delovanju naša družba ni bila v takem položaju. Nobeno dopovedovanje in dokazovanje nista pomagali vse dotlej, dokler ni prišlo do tožb in groženj dobavitelja, da bo ustavil dobave. Država je v zakon zapisala, da bo nosila posledice, ki jih bo povzročila z uresničevanjem svojega zakona. Zdaj ko so računi na mizi, pa . . .

Uredništvo: Tu ste nekoliko skopi, bralce bi zanimalo kaj več.

Zupan: Zaenkrat dovolj. Če se bo vse ugodno razrešilo, bomo na vse pozabili, v nasprotnem primeru pa bo grmenja še preveč. Tistim, ki imajo škarje v rokah, pustimo čas.

Uredništvo: Zdaj bolje razumemo vaše poglede. Politiki ponujate rešitve, da se izmota iz godlje, v katero je zabredla. Ne moremo mimo ugotovitve, da se bomo ponovno učili na lastnih napakah. Ponuja se nam zanimivo vprašanje. Na eni strani politika sama po nepotrebnem tišči v poseganja, predvsem v gospodarstvu, posledic, ki sledijo, ne zmore obvladovati, na drugi strani pa jo javnost po sredstvih obveščanja poziva, kaj vse naj bi počela, predvsem reševala, s tem pa se tudi vmeševala.

Zupan: Na ta pojav je odgovoril že Bajt v vaši reviji. Najhujša je samoprevara, subjektivno sicer prijetna, je zapisal, razvojno pa usodna, dodajam jaz.

Z dvema vrstama samoprevar se srečujemo. Nosilec prve je vladna politika, ki se verbalno sklicuje na svobodno podjetništvo in tržno gospodarstvo, v praksi pa izvaja centralizacijo in politično prevlado nad gospodarstvom. Zakon o javnih podjetjih, ki je v zadnji fazi sprejema, to nazorno potrjuje. Napoveduje namreč nacionalizacijo kar skoraj polovico gospodarske dejavnosti Slovenije. Kam to vodi, nam je iz bližnje preteklosti znano.

Druga samoprevara izhaja iz vsesplošnega mnenja in zahtev, kaj bi v interesu sociale, solidarnosti in ne vem še česa morali pokrivati iz ne vem katerih skladov. Že res, da je samo država tista inštitucija, ki edina nenehno drži roko v tujem žepu. Toda take zahteve bi državo pripeljale do tega, da čezmerno posega po družbenem proizvodu in ga prerazdeljuje. To je delala pokojna Jugoslavija, v Sloveniji pa smo to nenehno obsojali, saj nas je »podela« izčrpavala. Država, ki ji je dano, da globoko zajema in sama prerazdeljuje, pa dolgo ni demokratična.

Prvo samoprevaro je možno odpraviti s spremembo vlade, z drugo pa je težje. Rešitev je v usposabljanju in spodbujanju k drugačnemu razmišljanju, tako da bodo ljudje sposobni prevzemati odgovornost in aktivnosti za lasten razvoj, eksistenco svoje družine in s tem celotne družbe.

Tu se mora država prva normalno obnašati. Državno zakonodajo in pravni red je treba razumeti kot blagovne pogoje za razvoj uspešne ekonomije in s tem demokracije, težnjo države za prevlado države nad gospodarstvom pa kot zavoro.

Uredništvo: Preden skleneva obdobje zadnjih dveh let po prevzemu oblasti, še beseda, dve v zvezi z alžirskim plinom. Vprašanje, ali je bila odločitev vlade za to navezavo smiselna, dopolnjujem: kdo je dejansko dal pobudo za navezavo na ta dodatni vir, zakaj in kdo je sprejel odločitev?

Zupan: V Evropi ni države, ki bi se napajala s plinom samo iz enega vira, pa naj bo ta vir še tako zanesljiv. Zadnjih 14 let z dobavo plina iz nekdanje SZ dejansko ni bilo večjih težav, toda politično in tehnično tveganje sta obstajali. To je naša družba ugotovila in z namenom, da pridobi še dodatne količine, sprožila in vodila aktivnosti, da je do ustrezne pogodbe prišlo. Slovenska vlada je s tako odločitvijo soglašala in nas aktivno podpirala v več kot 4-letnem boju z Beogradom. Vse bolj postaja jasno, da je bila odločitev pravilna.

Uredništvo: Pa še eno vprašanje. Govoriva o družbi Zemeljski plin. V javnosti, sredstvih obveščanja pa je vedno govor samo o Petrolu. Vse dobro in slabo je

povezano z njim. Družba je praktično v popolni anonimnosti. Kakšno vlogo ima Petrol v vaši družbi?

Zupan: Petrol je od same ustanovitve eden izmed članov. Delovna organizacija Zemeljski plin je bila do preoblikovanja v družbo v sestavi sozda Petrol, sedanji status pa je znan, samostojna družba. Tu je nekaj inercije, tudi površnosti, pa še kaj. Petrol pa je član.

Uredništvo: Zdaj pa nam na kratko predstavite plinovodno omrežje Slovenije. V Sloveniji se premalo zavedamo pomena in obsega delovanja vaše družbe.

Zupan: Plinovodno omrežje v Sloveniji obsega skupaj 901 km cevovodov različnih premerov in tlakov. Od tega 719 km na visokem in 182 km na nizkem tlaku, 59 merilnih regulacijskih postaj na visokem in 88 na srednjem tlaku. V gradnji so še 4 postaje. Merilnih postaj na nizkem tlaku pa je še 21. Slovenski plinovodni sistem je tako postal del obsežnega evropskega plinovodnega sistema. Zmogljivost plinovodnega sistema znaša 3.5 mrd kubičnih metrov na leto z nekako polovično zmogljivostjo iz vsake napajalne smeri. Čez severni priključek pri Čeršaku uvažamo plin iz Rusije, transportiramo pa po mednarodnem plinovodu TAG do meje, naprej pa po slovenskem plinovodu.

Čez zahodni priključek pri Novi Gorici pa plin uvažamo iz Alžirije, transportiramo pa ga po italijanskem plinovodu čez Tunizijo in Italijo do Nove Gorice.

Vzhodni priključek pri Rogatcu. S te strani smo povezani s hrvaškim plinovodnim sistemom. Za Hrvaško transportiramo večje količine plina, pri njih pa imamo tudi podzemno skladišče.

Poraba plina je dokaj sezonska. Za izravnavo porabe imamo dve podzemni skladišči, v Avstriji pri OEMV za 40 mio kubičnih metrov in v Hrvaški pri INI za 50 mio. Vsa leta opravljamo tudi raziskave za domače podzemno skladišče, tako da na podlagi dosedanjih raziskav računamo z možnostjo skladiščenja za okoli 150 do 200 mio kubičnih metrov. Največjo prodajo plina smo v višini 900 mio kubičnih metrov dosegli v 1988. letu.

Družba si vsa leta prizadeva za kakovostno oskrbo s ceneno energijo. S ceno pokriva stroške poslovanja in dogovorjeni obseg naložb, dobička pa ne ustvarja, zato tudi ne deli. To je posebnost naše družbe. Letos dokončujemo plinifikacijo Posavja in Dolenjske, končana pa je gradnja priključka na italijanski plinovodni sistem pri Novi Gorici. Naložbo v višini 35 mio \$ je v dobrem dvotretjinskem deležu financirala družba z lastnimi sredstvi. Nadaljujemo z obsežnim vlaganjem za priključitev novih odjemalcev. Izdelan je razvojni program plinovodnega sistema do leta 2020.

Uredništvo: Nič določnega niste rekli o širjenju uporabe plina za široko uporabo.

Zupan: Uporaba plina za široko uporabo je, kot sami pravite, minimalna, vpliv individualnih kurišč na onesnaženje okolja pa največji. Upravni odbor naše družbe je konec lanskega leta sprejel vrsto ukrepov, da bi to porabo povečali. Ukrepi gredo v smeri spodbujanja in tehnične, pa tudi finančne pomoči prihodnjim vlagateljem. Pri novogradnjah so vlaganja v ogrevanje, pa tudi obratovanje nižja kot pri kurilnem olju, vprašanje pa je oddaljenost od priključka. Pri rekonstrukcijah bo težje. Najbrž bodo potrebni ukrepi komunalnih oblasti in finančna pomoč. Začeli smo in zgled smo dali.

Uredništvo: Po vsem povedanem bi lahko povzeli, da sta uvedba in uporaba plina v Sloveniji komparativna prednost v tehnološkem in ekološkem pogledu. Kaj pa v finančnem, breme?!

Zupan: V tehnološkem in ekološkem pogledu je uporaba plina nesporna prednost. V finančnem pa jo je tudi možno ustvariti. Plin spodbuja uporabo konkurenčnih goriv. Pri kurilnem olju ne bo nobenih problemov, oba sta iz uvoza, plin pa je cenejši. Oba pa plačujemo s tujo valuto. Problem je plačevanje. Industrijsko razviti svet to plačuje s protidobavami, s tistimi izdelki, ki so plod komparativnih prednosti domače proizvodnje. Tako se krog prednosti sklene. Pri plačilu plina Rusiji to v prvih zametkih že deluje, le utrditi jo bo še treba. Usoda mlade slovenske države bo odvisna od ustvarjalne dejavnosti na vseh področjih, tudi te, ki jo tu nakazujem, in ne od demonstracij, stavk in cestnih zapor.

Uredništvo: Vaša sklepna misel?

Zupan: Slovenski plinovodni sistem spada kot povsod v svetu v vrsto **velikih sistemov**. (Relativna majhnost tu ni ovira). Nastal je iz interesa gospodarstva, se razvijal in dosegel sedanjo stopnjo, zato ker je izpolnil interese ustanoviteljev. Nastal in razvijal pa se ni sam od sebe. Sedanjo raven je dosegel tudi zato, ker so v njem delali ljudje, ki so vedeli, kaj hočejo, in so znali delati. S tem želim vsem neimenovanim izreči zaslužen priznanje.

Uredništvo: Hvala za prijeten razgovor.

Z Ivanom Zupanom se je pogovarjal dr. Janez Škerjanec

Ljubljana, 15. april 1992

Uredniški zapis

Uredništvo revije je že v preteklosti pripravilo vrsto odmevnih okroglih miz, na katerih smo obravnavali teoretično zanimive in tudi družbeno izzivne teme. Pripravljali smo jih kot študijske projekte, pri katerih so sodelovali zelo kompetentni družboslovci. Tokrat objavljamo razprave z okrogle mize na temo Razvoj – konec neke ideologije. V tej zvezi smo že v številkah 8–9 in 10–11/91 predstavili uvodne študije (dr. Staneta Južniča, Ideologija razvoja; dr. Andreja Kirna, Vzpon in kriza ideje napredka; dr. Zdravka Mlinarja, Teorija ideologije in strategije razvoja, dr. Marjana Senjurja, Ideologija razvoja ter dr. Vida Pečjaka, Konec histmata).

Na okrogli mizi revije Teorija in praksa so sodelovali: dr. Stane Južnič, dr. Zdravko Mlinar, dr. Peter Klinar, dr. Andrej Kirn (vsi profesorji FDV); dr. Hubert Požarnik, profesor Medicinske fakultete; dr. Drago Ocvirk, profesor Teološke fakultete in dr. Rudi Rizman, profesor Filozofske fakultete; dr. Frane Adam, docent FDV; dr. Marjan Svetličič, profesor FDV; dr. Danilo Türk, profesor Prave fakultete; dr. Adolf Bibič, profesor FDV; dr. Bogomil Ferfila, docent FDV in dr. Mojca Novak, raziskovalka Inštituta za družbene vede.

STANE JUŽNIČ

Uvod

Moja prednost je, da sem smel svoja razmišljanja na temo današnje okrogle mize že objaviti v dveh številkah Teorije in prakse. V uvodni besedi se tako lahko omejim le na tisto, kar naj bi zadevalo ustvarjanje določenega vzdušja, če mi seveda take namere pričujoči ne bodo očitali kot speljevanje razprave v smer, ki si je ne želijo.

Proti koncu 20. stoletja je že moč nedvoumno zaznati, da smo priče zlomu velikih eksplikativnih miselnih sistemov, ki so se izoblikovali v Evropi po humanizmu in renesansi in zmagi racionalizma. Izkazali so se, naj tako rečem, kot ideologije in dejanski razvoj je šel v veliki meri mimo elaboriranih teoretskih konstruktov. Še posebej je treba poudarjati polom ideologij s totalizirajočimi ali celo totalitarnimi razsežnostmi.

Ni samo za, naj tako rečem, družbeno in politično prakso in gospodarska načrtovanja nastopil nov čas preverjanj, iskanj in tavanj. Vse to se mora izražati v znanosti. Negotovosti in nezagotovljenosti v marsičem izsiljujejo »neteoretičen« v pogled v spreminjajočo se stvarnost. Skoraj vsi pomembni dogodki so se zgodili, ne da bi jih kdo predvideval. Če pa je bila, naj se pošalim, preteklost nepredvidljiva

va, kako naj potem še verjamemo, da imamo predvidljivo bodočnost. Pa še kaka pesimistična misel se nam pri tem prikraje: Ali sploh imamo bodočnost?

Vidim pa tudi v znanosti, ki bo morda v določenem novem smislu sooblikovala prihodnost, nekaj upanja. Tako številni so njeni izsledki tudi na področjih, ki zadevajo človeka in njegovo družbo, da postaja možno, naj mu tako rečem, kompleksno razmišljanje. To bi bila nova oblika »integracije« znanj in spoznanj iz tistih dosežkov v znanosti, ki nam dajejo oporo v svojih gotovostih.

Včasih so znanstvena odkritja taka, da se ne izkaže takoj njihova daljnosežnost. Vzemimo primer razvojne nauka ali evolucijske teorije, katerega temelje je postavil Charles Darwin, ne da bi vedel, kako bodo deževali dokazi o njeni pravilnosti. Karl Linne je izdelal predtem sistematiko živih vrst, pa se mu še sanjalo ni, da odgovarja evolucijskemu nauku. Sam je verjel v tisto, kar bi danes imenovali kreacionizem, torej v božje delovanje pri ustvarjanju vsake vrste posebej. Človeka je sicer vstavil v sistematiko, vendar je iz nje izvzel njegovo dušo in upošteval le telo. Morda je bila tudi v tem njegova genialnost.

V naši sodobnosti se posebno hitro razvijajo biološke znanosti in med njimi, na primer, molekularna antropologija. Včasih spet nastajajo univerzalizirajoče teorije, kot je tista iz sociobiologije, pa vendar so možni tudi prodori mimo biološkega determinizma. Kaj vse nam ima še povedati genetika!

Propad velikih ideologij torej smem šteti le za propad določenega tipa znanosti in ne znanosti kot take. Predvsem pa je skrajni čas, da se znanost preneha mešati s politiko. Če je slednja »umetnost možnega« in ima torej vlogo aktivnega človeškega dejavnika v razvojnem smislu, je pri tem politika tudi nevarno hazardiranje. Praviloma ne more obvladati posledic lastnega početja. Njena tveganja so včasih več kot nevarna. V tem smislu politika lahko sloni le na tisti znanosti, ki vselej zahteva le poenostavljene gotovosti. Zaplete se taka znanost s politiko, ki je le upoštevanje interesov, priložnosti in osebno obarvana želja po pomembnosti.

S tem sem povedal, da so ideologije propadle tudi zato, ker so se pretirano vezale na politiko. Ko danes govorimo o ideologiji razvoja, je to posebno izrazito. Poglejmo le tako imenovane nerazvite države, ki so jim evfemistično rekli »države v razvoju«.

Ponekod ravno ideologija razvoja »še živi«, ker pri njej vztrajajo korumpirane elite, ki vladajo kleptomansko. To je paravan, s katerim skrivajo svoje čisto zasebne in osebne interese. V tem smislu je konec ideologij razgalil še zlasti tiste politike, ki so hoteli, naj jim verjamemo, da delajo »za narodov blagor«. Ideologija razvoja se je raztreščila še zlasti z vidika težav, ki jih imajo tiste nerazvite države, ki so nanjo najbolj prisegale.

Ne smemo pa pozabiti, da je naša civilizacija dejansko miselno rasla in svoja prepričanja včasih nasilno širila v druge na domnevi o nezadržnem napredku. Temu je rada dodajala eshatološka pričakovanja in zazibala se je v sen o svoji veličini celo z različnimi oblikami soterizma, božanskega in človeškega. Na tem mestu bi bilo odveč spomniti na to, da so močno žive civilizacije, ki slonijo na drugačnih projekcijah človeka in njegove družbe. Nekatere so se, če tudi tu uporabimo ta izraz, razvojno izkazale celo v tistem smislu, kot si razvoj kot gospodarsko rast predstavljajo tvorci teorij o razvoju nasploh. Spet druge civilizacije se nam kažejo kot grozeče. Razvojna zaostajanja so prevedla skozi religijo v protest in konfliktnost.

Morda je rešitev predvsem v zbliževanju v svetu, ki je postal en in enoten. Tako kot v znanosti bi kazalo iskati sintezo tudi skozi razvidne različnosti in nesovpadnosti sodobnega sveta.

Še nikoli tako varni in tako ogroženi

Tema našega razgovora je bila zastavljena zelo široko in upam, da bomo našli medsebojna stičišča in prišli tudi do dialoga. Na kratko bom nakazal tako »pogled nazaj« kot tudi »pogled naprej«.

Pogled nazaj nam kaže konec neke ideologije, konec neke teorije in neke strategije, kar vse je mogoče pojasnjevati predvsem glede na enostranskost koncepcije razvoja, ki je pretekla desetletja prevladovala v socialističnem in komunističnem gibanju. To enostranskost vidim predvsem v tem, da je bila vsa pozornost osredotočena samo na napredovanje v smislu procesa *socializacije* (pa je bila sinonim institucionalizacije) ob neupoštevanju ali ob podrejanju druge strani, to je težnje k večji avtonomiji sistemov in posameznikov. Dejstvo, da je prevladala enostranskost, je avtomatično pomenilo tudi izločitev tistega, kar se je sicer v marksizmu štelo, da je gonilna sila razvoja, to je *protislovnost* tega razvoja.

Če bi se oprl na terminologijo Petra Blaua, bi rekel, da je bila upoštevana samo integracija (kar smo pri nas označevali s podružbljanjem), ne pa tudi povečevanje notranje diferenciacije. Blau govori o »penetraciji diferenciacije v substrukture«, ki pogojuje tudi domet integracije preko danih okvirov (teritorialnih sistemov, nacionalnih držav ipd.). Lahko bi vzeli tudi terminologijo Georga Simmla, ko govori o »Kreuzung sozialer Kreise«, tako da se povečuje avtonomija vse večjega števila vse bolj raznovrstnih subjektov po eni strani in njihovo širše povezovanje, s katerim se zmanjšuje odvisnost od katerega koli posameznega subjekta po drugi strani.

Značilnost vseh socialističnih družb, ki so poudarjale podružbljanje, pa je bila, da so to podružbljanje interpretirali le v *okvirih nadzorovanega* delovanja, kar je praktično pomenilo omejitev komunizma na nacionalne okvire. Kot pravi Duchacek, je namesto socializacije nacionalizma prevladala nacionalizacija socializma.

Danes pa se preusmerjamo iz socializacije v privatizacijo, vendar se hkrati izpostavljamo nevarnosti, da pride do še ene od tistih značilnih nihanj, ki se sicer ponavljajo že skozi desetletja in stoletja. Prehajamo iz enega ekstrema v drugega, npr. ne da bi upoštevali, da je – v informacijski dobi – pred nami čas še dosti višje stopnje »socializacije«, kakršne še nikoli v zgodovini ni bilo. Vendar pri tem ne gre več za njeno omejevanje na okvire »nacionalne države«. V preteklosti smo imeli veliko teoretiziranja o odmiranju države hkrati z njeno dejansko hegemonijo. Danes, ko poskušamo bolj sproščeno vstopati v širši svet, v času, ko se vse bolj ugotavlja, da je (nacionalna) država že preživela, pa se pri nas pojavlja prepričanje, da je nekakšna rešiteljica slovenstva.

V našem »pogledu naprej« z vidika majhnega slovenskega naroda izstopa naslednji paradoksalen položaj: še nikoli v zgodovini ni bil slovenski narod tako varen v odnosu do teritorialnega ekspanzionizma velikih narodov in sistemov; še nikoli kot majhen narod nismo bili tako zaščiteni (ne glede na to, kar Janez Janša pripravlja pri nas z vidika naše obrambe). Kakor se to sicer lahko zdi absurdno, pa vendarle – ob tem ko smo v nekdanji Jugoslaviji še skorajda v vojnem stanju, lahko hkrati – ugotavljamo, da se je v Zahodni Evropi že iztekel čas teritorialnega ekspanzionizma, ki je skozi vso zgodovino potiskal identiteto majhnih narodov.

Danes pa že lahko preberemo naslov »Western Europe and the impossible

war«; gre torej za konec osvajalnih vojn. Pred dnevi sem v svojem predavanju v »stari« Gorici opozarjal na radikalno spremembo, ki jo kaže npr. en milijon mrtvih na soški fronti, danes pa – kot smo rekli – konec teritorialnega ekspanzionizma. Namesto osvajalnih vojaških spopadov med posameznimi državami imamo »čakalno listo«, dolgo vrsto, kjer čakamo, da bi nas sprejeli v širši krog evropskih držav, vendarle ob predpostavki o priznavanju naše avtonomije in identitete.

S tem pa prehajam na drugo točko, da še nikoli v zgodovini nismo bili *tako ogroženi* kot danes. pri tem ne gre za okupacijo, saj nas ne bo niti Italija niti Nemčija ali kdor koli v tem smislu okupiral. Nadnacionalne norme, standardi in organizmi so postali tako pomembni, da tega ne dopuščajo, pa tudi medsebojna povezanost in odvisnost tega ne dopuščata. Ob vsem razočaranju nad vlogo velikih sil celo v prostoru nekdanje Jugoslavije, vendarle – vsaj za zdaj – mednarodna skupnost ostaja dosledna v tem, da ne priznava nikakršnih *nasilnih sprememb meja*.

Če pravim, da še nikoli nismo bili tako ogroženi kot danes, imam tu v mislih nazoren primer, ko je naša nova ustava sicer sprejela nekaj, kar pa bomo očitno morali izločiti, če se bomo hoteli vključiti v Evropsko skupnost; sicer se bomo sami izločili iz Evrope. Tujci namreč ne morejo postati lastniki nepremičnin. Na zemljevidih Evrope pa že vrisujejo puščice, ki kažejo, kako se povečuje pritisk iz severnega dela Evrope proti južni; izkušnje iz Avstrije nam kažejo, kako se dvigujejo cene zemljišč ob vdiranju tujega kapitala.

»V Evropi brez meja«, o kateri so pri nas tudi brezmejne iluzije, ker poudarjamo samo lepšo stran medalje, je torej zajeto tudi vprašanje o ogroženosti in preživetju kakor še nikoli v zgodovini. V preteklosti smo bili dosti bolj ločeni od drugih narodov, danes pa prihaja do *prežemanja kultur in narodov*; naše razprave pa se večinoma omejujejo samo na kratkoročne ukrepe. Aleksander Bajt je v Naših razgledih – sicer kot ekonomist – že pisal o nevarnosti, da bomo postali »hlapci na svoji zemlji«; nakazal je nujne *kratkoročne* zaščitne ukrepe. Toda v dolgoročni perspektivi je vprašanje še dosti težje: predvsem je to vprašanje, ali je končni »izid« sploh v naših rokah. Koliko je ta problematika sploh – z vsemi sredstvi, ki jih imamo – obvladljiva? Dimitrij Rupel je izražal prepričanje, da bo problem slovenstva v temeljih rešen, s tem ko bomo dobili svojo samostojno državo. Vendar pa hkrati na Zahodu ugotavljajo, da je nacionalna država že preživela in se tudi sama umika v zgodovino.

Ob obetajočih perspektivah ekonomskega razvoja torej hkrati – kljub izobilju lepih besed o bogastvu raznovrstnosti (tudi v okviru Evropske skupnosti) – ni videti zagotovil in perspektiv dolgoročnega »etnorazvoja«.

PETER KLINAR

Liberalnejše poti razvojnih sprememb

Pri branju gradiva, ki se nanaša na tematiko te okrogle mize, in pri poslušanju predgovornikov, se mi odpirajo nekatere dopolnitve in dileme.

Prvi sklop mojih dopolnilnih razmišljanj zadeva ugotovitve o neskladnosti

sprememb in razvoja na posameznih področjih. Točno Južničevo in Senjurjevo splošno ugotovitev o neskladnosti gospodarske rasti in razvoja družbenopolitičnih odnosov je mogoče ponazoriti z ekonomskimi spremembami: od industrijskih k storitvenim dejavnostim, rastjo produktivnosti in ekonomske potrošnje na eni strani, ki jih ne spremljajo ustrezne družbenopolitične spremembe, vidne pri uveljavljanju splošne mobilnosti, tolerance, konsenzualne demokracije in družbene participacije, na drugi strani. Družbenopolitični odnosi niso skladni z ekonomskimi razvojnimi spremembami.

Neskladnosti sprememb na posameznih področjih je treba dodati še dve neskladnosti, ki se mi zdita pomembni za današnjo razpravo. Govoriti kaže o neskladnostih med različnimi ravnmi sprememb. V mislih imam ravni: individualnih sprememb (stališča), skupinskih sprememb (odnosi, komunikacije, statusi, organizacije ipd.) in družbenih sprememb (stratifikacija, politični sistem). Če vzamemo za primer našo družbo, kažejo empirični podatki, da sistemske politične spremembe v prejšnjem političnem režimu niso pogosto bolj izrazito odsevale v skupinskih spremembah (npr. neučinkovanje vsiljene celodnevne šole na družinske odnose). Še manj so sistemske spremembe učinkovale na individualne spremembe (na primer sistemskemu zavračanju zasebne lastnine ni uspelo spremeniti pozitivnega individualnega vrednotenja zasebne lastnine).

Drugi sklop neskladnosti družbenih sprememb, ki bi ga kazalo vključiti v našo razpravo, pa zadeva neskladnost stroškov sprememb. Omenil bi ekonomske, socialne in psihološke stroške. Ekonomski stroški (naložbe) učinkujejo na povečevanje življenjskega standarda, hkrati pa povzročajo socialne stroške v obliki zniževanja zdravstvenih ravni in naraščanja onesnaževanja, prometnih nesreč, kriminala, nasilja, političnega cinizma ipd. Ekonomske razvojne spremembe povečujejo deleže nezaposlenih. Zastavlja se vprašanje, kako zaposliti številne profile strokovnjakov. Ekonomski stroški so neskladni s socialnimi kakor tudi s psihološkimi stroški. Z ekonomskimi spremembami naraščajo psihološki stroški: dehumanizacija, izguba individualnosti, robopatologija z alienacijo in duhamorno rutino, strah, negotovost ipd. Stalen ekonomski razvoj bolj znižuje kot zvišuje blaginjo, na kar opozarjajo naraščajoči socialni in psihološki stroški ter njihova neskladnost z ekonomskimi stroški. Dvig ekonomskega standarda je povezan z nesorazmerno velikimi socialnimi in psihološkimi stroški.

V razpravo bi vključil še dvojje vprašanj, ki se mi zdita pomembni za slovenske razmere. Najprej nekaj besed o vzorcih sprememb v majhnih družbenih sistemih. Znani so številni procesi uveljavljanja sprememb v majhnih družbenih sistemih, od katerih se zdi, da proces difuzije ni najbolj primeren. Pri difuziji gre za celovitejši prenos elementov drugih velikih kultur, ki se razpršijo v sistemih, ki jih prevzemajo, s tem pa postajajo ogroženi izvorni kulturni elementi majhnih družbenih sistemov. Za majhne družbene sisteme se zdi, da sta sprejemljiva druga procesa vzorcev družbenih sprememb, to sta procesa; adopcije in akulturacije.

Adopcija je postopen, premišljen, selektiven proces sprejemanja in uporabe sprememb iz drugih sistemov. Do tega procesa je mogoče priti z izborom različnih informacij in s preizkušanjem učinkov sprememb na majhnih vzorcih, še posebej z vidika kompatibilnosti teh sprememb z obstoječo socialno strukturo, kulturo ipd. V slovenski družbi imamo slabe izkušnje iz preteklosti in sedanjosti pri uvajanju eksperimentalnih sprememb na ravni celotne družbe. Odločitev za adopcijo sprememb je mogoča po temeljito opravljenih predhodnih postopkih, ki šele zagotavljajo uveljavljanje selektivne in premišljene adopcije sprememb.

Za slovensko družbo, ki jo štejem med majhne družbene sisteme, utegne biti

uporaben vzorec uveljavljanja sprememb proces akulturacije. Akulturacijo je mogoče razumeti kot sprejemanje nekaterih elementov druge kulture, ne pa celotne kulture, kar zagotavlja takšne družbene spremembe, ki ohranjajo lastno kulturo. Akulturacija se loči od difuzije prav po delnem in ne celotnem sprejemanju drugih kultur, kar omogoča, da je ta proces hitrejši in učinkovitejši od difuzije.

V sedanjem pluralističnem svetu s pojavi interkulturalizma se zastavlja vprašanje, kako morejo majhni in manj razviti družbeni sistemi priti do recipročnosti akulturacijskih procesov, brez katere ni družbenih sprememb, zasnovanih na procesih tolerantnega kulturnega pluralizma in razvitejše adaptacije.

Selektivna adaptacija in akulturacija sta procesa, ki se zdita uporabna pri uveljavljanju vzorcev sprememb v majhnih družbenih sistemih.

Drugi sklop problemov, povezan s slovensko družbo, se nanaša na strategijo sprememb. Zdravko Mlinar je oblikoval tezo, da za Slovenijo velja, da se premika od razmer, značilnih za teorijo odvisnosti in opiranja na lastne moči, egalitarizma ter nacionalizma, k liberalnejši strategiji odprtih vrat in k antiegalitarni in antinacionalni usmeritvi. Upravičeno je dodal, da se Slovenija od te druge smeri še začasno umika. Z Mlinarjevim mnenjem o antiegalitarizmu kakor tudi o dolgoročnejši strategiji odprtih vrat se je mogoče načeloma strinjati. Odpirajo pa se dileme o začasnosti nacionalizma oziroma o prehodu v antinacionalizem. Pojavljajo se številni znaki, ki govorijo, da obdobje nacionalizma ne bo kratkotrajno. Notranji argumenti za to trditev so naslednji: slovenska nacionalna država je pravkar nastala in še ni povsem razvita. Nacija postaja središče vsega in med glavne politične dejavnike prištevamo nacionalno usmerjene politične stranke. Razmahnili so se nacionalni konflikti in pretrgali stiki z drugimi narodi nekdanje Jugoslavije. Nacionalna država se ukvarja z zapletenimi problemi ustvarjanja pravne države in reda. Ob afirmativnih elementih etnonacionalizma, usmerjenega v graditev samostojne nacionalne države, se porajajo tudi problematični elementi etnocentričnega etnonacionalizma (skrajni nacionalizem, revanšizem ipd.), ki zavirajo modernizacijo nacionalne države v smeri njenih odprtosti za uveljavljanje posebnih regionalnih, manjšinskih in individualnih interesov in civilne družbe. Modernizacija nacionalne države zahteva omejitve državnih pristojnosti in sprejemanje procesov tolerantnega etničnega pluralizma, brez katerih nadnacionalni integracijski procesi niso mogoči. O pojavih nemodernega razvoja slovenske nacionalne države govorijo nerazviti etnični pluralizem v odnosih do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije, obravnavanje imigrantov iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije, zapiranje pred imigracijami iz teh okolij, protekcionistični osnutek zakona o tujcih ipd..

Zunanje znake, ki opozarjajo na dolgotrajnost obstoja nacionalne usmeritve slovenske družbe, bi mogli posplošeno izraziti z zunanjo strategijo priprtih ali zaprtih vrat Zahoda do nastajajočih postsocialističnih družb. Zahod doživlja integracijo, Vzhod pa dezintegracijo in med oba dela Evrope se postavlja nova meja (nova železna zavesa), ki jo gradi tokrat Zahod, kar zadeva pretok ljudi (migracije). Zahod se čuti ogroženega pred migracijskimi pritiski z Vzhoda in sprejema omejitvene ukrepe migracijske politike, s katerimi se tudi rušijo liberalnejša načela imigrantske politike (pluralistične integracije). Odnos Zahoda do Vzhoda in širših evropskih integracijskih procesov ni razviden le iz njegove strogo selektivne migracijske politike, ki sprejema predvsem nosilce razvoja (strokovnjake) z Vzhoda, druge množične imigrantske kategorije, vključno z begunci pa zavrača, marveč tudi iz počasnih in zadržanih načinov sodelovanja pri reševanju jugoslovanske krize, pri hitrejši modernizaciji novih nacionalnih postsocialističnih držav ipd.

Kje so notranje možnosti za utiranje poti k liberalnejši strategiji razvojnih sprememb, ki hkrati odpirajo vrata navzven? Strategijo sprememb kaže usmeriti k nenasilnim spremembam, delovanju civilne družbe, socialnih gibanj. Gre za ustvarjanje družbenega razpoloženja za množično odzivanje na razvojne spremembe. Dosedanja slovenska družba je bila pod pritiski politokracije navajena na prisilne, vsiljene, nedemokratske družbene spremembe, pa zaradi tega manjša družbena podpora spreminjevalnim procesom. Politični sistem, ki ima tudi danes z eksplozijo nacionalne države in z iniciranjem strategij družbenih sprememb tako pomembno težo, vendar kot pravi J. Berger, ne posebej družbe in je le eden od družbenih podsistemov, zato se precenjuje v zvezi s strategijami družbenih sprememb. Te je, kot rečeno, treba zasnovati na odprti družbi, na razmahu civilne družbe in na prostovoljno sprejetih, množično uveljavljenih družbenih spremembah.

ANDREJ KIRN

Evolucija, napredek, merila napredka

Za razumevanje napredka in razvoja so pomembna tri vprašanja: kako, zakaj in čemu napredek. Lahko so cilji napredka sprejemljivi, ne pa načini njihovega uresničevanja. Cilji napredka so lahko odvisni od vzrokov za določeno stanje in ko teh ni več, se tudi cilji spremenijo.

Vsaka teorija razvoja, posebno še napredka, je vrednotno obremenjena. Ni mogoče konstruirati nevrednotne, nekateri bi rekli čisto znanstvene objektivne koncepcije razvoja in napredka. V tem hipu smo namreč že do kolen zabredli v močvirje razprav med vrednotami in znanstveno objektivnostjo. Ker sem o tem obširneje pisal v uvodni študiji k zborniku Znanosti v družbeno vrednotnem svetu, Ljubljana 1988, se ob tej priložnosti v to problematiko ne bom spuščal. Bi pa samo poudaril, da aksiološke znanosti ne zožujem in ne izenačujem z ideološkostjo. Načeloma vsak družboslovni znanstveni pojem prevzame ideološko funkcijo zunaj znanosti, vendar pa to še ne pomeni, da se v znanosti ne obravnava v skladu z obstoječimi standardi družboslovne znanstvene objektivnosti in utemeljenosti. Ideologija razvoja še vedno obstaja zunaj in znotraj znanosti, toda to še ne pomeni znanstvenega diskreditiranja ved, ki se ukvarjajo s socialnopolitičnim in gospodarsko-tehnološkim razvojem. Ideološkost po mojem tudi ne obstaja samo v državni in politični instrumentalizaciji določenih idej in spoznanj.

Pri razpravah o družbenem razvoju in napredku imajo svojo teoretsko, prenosno sporočilno vrednost sodobne diskusije biologov, ki se sprašujejo, ali je možno govoriti o napredku v okviru biološke evolucije. Želel bi posredovati nekaj njihovih ugotovitev, ki so lahko produktivne in koristne za družboslovce.

Ob stoletnici smrti Darwina 1982 je bil organiziran znanstveni simpozij. Gradi-va zanj so izšla pod naslovom »Evolution from Molecules to Man«. Nekateri udeleženci so izrazili pomisleke do takšnega naslova, češ da postavlja Darwina v neko progresistično tradicijo, ki pri njem nima opore, ker je zanj bila evolucija neusmerjen proces, ki poteka dokaj počasi in ne vodi nikamor. Vendar mi ni

jasno, kako avtorji takšno oceno lahko uskladijo z Darwinovo (154:203) trditvijo: »Cilj naravnega izbora je izboljšati sleherno organsko bitje...«. Sociolog Herbert Spencer naj bi preoblikoval evolucijo v splošno progresivno doktrino. David L. Hull je v Darwinovem delu *Izvor vrst* naštel, da se omenja »napredek« 12-krat, vendar v polovici primerov zgolj kot sinonim za spremembe, ki so obravnavane neaksiološko, nevtralnno. Pri bežnem pregledu slovenskega prevoda (Darwin, 1951) pa takšne pogostosti nisem mogel najti. Darwin omenja »razvoj« razvoj s »spremembami«, »napredovanje organizacije«, nisem pa odkril termina »napredek«. Vendar pa so tudi pri Darwinu formulacije, ki so služile drugim njegovim interpretom za dokaz, da je Darwin razumel evolucijo kot napredek. »... ker naravni izbor dela izključno za dobro vsakega posamičnega bitja, bodo vse telesne in mentalne sposobnosti težile napredovati k popolnosti« (Nitecki, 1988:9). Vendar biti v napredku po Darwinu ni rezultat prirrojene težnje ali notranje sile k popolnosti, ampak »zunanega dinamičnega pogoja«, Darwin je spletel skupaj evolucijski pojem napredka z moralnim napredkom v svojih trditvah, da je naravni izbor odgovoren za napredek in moralno izboljšanje človeka. Nekateri sodijo, da je pozitivna in produktivna tista tradicija, ki je razdvojila evolucijo in napredek oziroma poskušala evolucijo očistiti aksiološke obremenitve, ki jo je prinesla povezava s pojmom napredka. Toda kljub temu so bili progresisti po oceni Ruse (Nitecki, 1988:8) vsi veliki tvorci sintetične teorije evolucije: Ronald Fischer, Georg Gaylard Simpson, G. Ledyard Stebbins, Julian Huxley in Theodosius Dobszansky. Mnogi biologi so skeptični do uporabe pojma napredka v biološki evoluciji, ker je pojem napredka aksiološki (vrednotujoč) in zato ni strogo znanstveni pojem, njegova uporaba implicira vrednotne sodbe, te pa niso sestavina znanstvenega diskurza, za katerega naj bi bile značilne empirične preverljive hipoteze in objektivni opisi. Takšno stališče pa kaže na obremenitev z določenim razumevanjem znanosti ter s specifičnim razumevanjem razmerja med znanstveno objektivnostjo in vrednotami. Biolog Julian Huxley je bil prepričan, da je možno evolucijski napredek opredeliti, ne da bi se zatekali k vrednotnim sodbam in vrednotnim predpostavkam. Vendar mu to ni uspelo. Huxley je predlagal, naj se najprej raziščejo značilnosti, ki ločujejo »višje« od »nižjih« organizmov. Vsak evolucijski proces naj bi se obravnaval kot progresiven, če so dosežene lastnosti, ki označujejo »višje« organizme. Takšen pristop je očitno krožen glede na razmerje med »dejstvi« (značilnosti) in vrednotujočim stališčem. Na lastnosti, ki ločujejo višje od nižjih organizmov. Vsak evolucijski proces naj bi se obravnaval kot progresiven, če so dosežene lastnosti, ki označujejo »višje« organizme. Takšen pristop je očitno krožen glede na razmerje med »dejstvi« (značilnosti) in vrednotujočim stališčem. Na lastnosti, ki ločujejo višje od nižjih organizmov, se že gleda skozi vrednotujoča teoretska očala. Uvedejo se vrednotujoče oznake, kot so »višji« in »nižji« organizmi.

Biolog Ayala (1988) je ugotavljal, da je Huxley že predpostavil, da je napredek gotovo dejstvo. Skratka, na dejstva se je že gledalo vrednotujoče in hkrati naj bi takšna ovrednotena dejstva dokazovala objektivno vrednotno neobremenjeno teorijo evolucijskega napredka. Najbrž je točna ugotovitev Ayale, da ni uspelo nobenemu poskusu opredeliti napredka kot čisti biološki pojem (Ayala, 1988:84).

Razvoj in napredek predpostavljata spremembe. Spremembe pa ne vključujejo nujno niti razvoja niti napredka. Sosledje sprememb je lahko usmerjeno ali ni usmerjeno. Biologi uporabljajo izraz »directional change«. Usmerjenost sprememb je več kot nepovratnost. Z mešanjem kart nikdar ne pridemo nazaj na izhodiščno stanje, toda vsakokratna razporeditev kart ne kaže nobene usmerjeno-

sti sprememb. Če je usmerjenost sprememb takšna, da se lahko govori o evoluciji, pa ni nujno, da je to že hkrati napredek. Biologi so to povezavo izrazili s pojmom »evolucijski napredek«, ki že implicira možnost, da nima vsaka evolucija oblike napredka. Napredek ima dva elementa:

a) čisto opisnega, da je bila usmerjena sprememba narejena, in

b) aksiološkega, da je narejena sprememba boljša glede na sprejeti standard, sprejeta merila.

Gotovo je umestno opozorilo, da niso vsa aksiološka merila moralna. »Boljša« se lahko uporabljajo v čisto tehničnem, normativnem, ne pa moralnem smislu. »Boljša« npr. v pomenu večje učinkovitosti, kompleksnosti, raznovrstnosti idr. Smotrna in uporabna se mi zdita za družboslovce tudi razlikovanje in definicija posplošenega, poenotenege ter delnega, nepoenotenege napredka (»net progress«, to je napredek v preseku, povprečju). Posplošeni, poenoteni napredek naj bi bil tisti, kjer je vsak poslednji člen v evolucijskem zaporedju vedno boljši od predhodnega. Delni, nepoenoteni napredek pa tega pogoja ne izpolnjuje. Dopašča prostorsko in časovno fluktuacijo in ne zahteva, da so členi vsakega evolucijskega zaporedja vedno in povsod boljši od prejšnjih. Če bi definiciji te dve vrsti napredka uporabili za družbeni napredek, potem posplošeni, poenoteni napredek ne pride v poštev, ampak kvečjemu delni napredek. Sicer pa celo biologi za svoje lastno področje ugotavljajo, da ne glede na to, kakšni standardi in merila napredka se izberejo, imamo skoraj vedno opravka s fluktuacijo v vsakem evolucijskem rodovniku. Družbeni napredek se ni izvil iz te splošne evolucijske značilnosti. Nikdar ni bil napredek hkrati za vse, v vseh smereh in na vseh področjih v vsakem času. Enostavno ni bilo družbenega napredka po vseh možnih merilih. To pa še nikakor ne pomeni, da ne moremo empirično potrditi številnih in raznovrstnih delnih napredkov v družbi. Ayala ugotavlja, da v biologiji ni nobenega edinega posplošenega merila evolucijskega napredka. Torej ne v evoluciji življenja sploh in ne v družbi ni mogoče identificirati splošnega poenotenege napredka. Toda v primerjavi z biološko evolucijo humanistični in etični ideali upajo, da je nemožnost poenotenege, splošnega napredka morda le samo prehodna zgodovinska značilnost, ki pa ne izključuje možnosti, da bo družbeni napredek v bodočnosti postal napredek za vse in na vseh področjih. Takšna pričakovanja so po mojem iluzorna in utopična. Ko se je npr. v družbah blaginje že zdelo, da bo napredek res prevzel splošno obliko ali vsaj da ta možnost postaja realnejša, pa je ta isti napredek izpadel kot partikularen v odnosu do onesnaženja okolja. Njegova partikularnost pa se lahko izkaže tudi časovno glede na porazdelitev naravnih virov med generacijami in na možne časovno oddaljene medgeneracijske ekološke posledice. Napredek v družbi in v splošni evoluciji življenja ostaja časovno, prostorsko in področno partikularen napredek. In le znotraj te partikularnosti se lahko postavlja vprašanje večje ali manjše splošnosti meril napredka. Ayala je pokazal, da so tako ali drugače sporna vsa predlagana »obča« merila napredka (obči znotraj »net progress«), kot so: porast genetične informacije, ekspanzija življenj, kompleksnost, obseg in različnost prilagoditve, specializiranost. Sam je ponudil merilo porasta zmožnosti živih bitij, da pridobijo, predelajo in kopičijo informacije, ki služijo za nadzor, prilagoditev ali spremembo okolja. To merilo je toliko bolj zanimivo in pomembno, ker se polno uveljavlja v razvoju družbe, njene znanosti in tehnologije. Toda Ayala se ni vprašal, ali napredek po tem merilu vsaj v okviru družbe ne služi samo nadzoru človeka nad njegovim fizičnim okoljem, ampak je tudi izvor destrukcije okolja, posplošuje nepredvidljiva in neobvladljiva tveganja, služi vojni in prevladi nad človekom. Tudi informacijsko merilo napredka se ne izkaže samo

za delno, ampak v določenih smereh in v določenem času tudi za avtodestruktivno. Napredek s pomočjo rasti informacij, ki vodi k degradaciji, slabšemu, pa ni več napredek.

Za človeško bistvo je najpomembnejše moralno merilo napredka. Vse druge oblike napredka, kot ekonomski, znanstveni, tehnološki, izgubijo svoj smisel, če ne vodijo k moralnemu napredku ali pa celo prispevajo k njegovemu nazadovanju. Edinole moralni napredek ima notranje vrednosti po sebi, vsi drugi napredki imajo predvsem instrumentalno vrednost in bi morali biti v končni instanci v funkciji moralnega napredka. Za moralni napredek je na določeni stopnji razvoja bistven tudi ekonomski, politični, znanstvenotehnološki ter socialni napredek. Ta zveza pa ni vedno nujno pozitivna, ampak je lahko tudi negativna tako na nizki kot tudi na visoki stopnji razvoja. V zgodovini je bil pogosto delni kulturni in ekonomski napredek za nekatere odkupljen z moralnim in socialnim nazadovanjem in zatiranjem drugih. Ni bilo napredka za vse na vseh področjih in po vseh merilih. Danes nima trajne perspektive ne samo ekonomsko-tehnološki, ampak tudi ne socialni in kulturni ter moralni napredek, če ne bo zadovoljivo rešen civilizacijski ekološki sindrom. Ogrožena je lahko celo že dosežena stopnja socialnega, ekonomskega, kulturnega in moralnega napredka. Vse dosežene zvrsti in ravni napredka se bodo lahko obdržale in razvijale samo, če bodo spoštovani ekološki pogoji in omejen napredek.

LITERATURA

- Ayala, J. F. (1988): Can »Progress« be Defined as a Biological Concept? v: Nitecki, M. H. (ed.) (1988): *Evolutionary Progress*, The University of Chicago Press, Chicago and London (nadalje označeno s kratiko »EP 1988«)
- Darwin, C. (1954): *O nastanku vrst*, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Hull, D. L. (1988): *Progress in Ideas of Progress*, v: »EP 1988«
- Nitecki, M. H. (1988): *Discerning the Criteria for Concepts of Progress* v: »EP 1988«
- Provine, B. W. (1988): *Progress in Evolution and Meaning of Life*, v: »EP 1988«
- Ruse, M. (1988): *Molecules to Men: Evolutionary Biology and Thoughts of Progress* v: »EP 1988«

HUBERT POŽARNIK

Premik k novi paradigmi razvoja

Tukaj je govor o koncu ideologij. Mislim, da je konec mila beseda in da gre v resnici za polom zelo konkretnih ideologij. Zadnje čase razpravljamo o kapitalizmu in socializmu na drugi ravni, v bistvu pa gre za izvedenke egocentrizma in antropocentrizma. Če hočete, gre za polom evrocentrizma in industrializma. Gre za polom. In z mojega zornega kota moram reči, hvala bogu, da je do tega poloma prišlo, da se torej še naprej ne navdajamo z iluzijami, da je možno industrializem ohranjati. Žal je ta polom danes bolj subtilno zaznan v nekih krogih, intelektualnih, medtem ko v praksi o tem polomu še vedno ni kaj dosti videti. Bolje rečeno – videti je samo simptome poloma, ki se kopičijo, medtem ko velik del politične prakse znanosti tega poloma še ne prizna in skuša z metodami in usmeritvami iz preteklosti naravnati prihodnost. Čim prej se moramo rešiti miselnih konstruktov, s katerimi se danes ukvarja del znanosti, teoretiziranja, prikrite nevroze evropske

inteligence, ki objektivno samo služi oprijemljivim, zelo materialnim interesom skupin, držav itn.

Ali je prihodnost nepredvidljiva? Kam gremo, je jasno. Zelo majhen del človeštva živi v luksuznem vagonu tega vlaka, ki gre nekam in nihče ne ve, kam, kdo vodi ta vlak, kdo je v lokomotivi (in če so tračnice naprej – op. Južnič). Skozi okno vidimo levo in desno odcepišča, pa se ne ustavimo in se ne sprašujemo, kam to gre, ali je to tista svetla prihodnost, v katero hočemo priti? Pogled skozi okno pa nam kaže hkrati tudi vedno večje kupe umazanije in tudi vedno večjo onesnaženost človeka, izropanost planeta itn. Kam gremo? Mislim, da vemo, kam. Ne samo v polom ideologij, ampak v polom celotnega človeštva. Mislim, da bi se morali ustaviti in od temelja premisliti vse tisto, kar nas uspava. Da vzamemo na primer pod lupo, kaj je pod današnjimi pogoji to, kar imajo slovenski ali evropski ekonomisti za napredek. Ali ni to sama izguba za človeštvo? Ali da se vprašamo, kakšno je razmerje med kvaliteto in kvantiteto, kaj je danes sploh kvaliteta ali kaj je dobiček. Ali ni to, kar ekonomija sešteva in prikazuje kot dobiček, morda sama izguba za naravo in človeštvo?

To, kar potrebujemo, je nova paradigma, popolnoma nov miselni in vrednostni vzorec. Potrebujemo nov, globalni civilizacijski in kulturni načrt. Ta načrt mora vključevati vse naše delo in življenje. Obstajajo množice knjig, žal pri nas večinoma neprebranih, ki govorijo o tem. Te knjige odkrivajo potrebo po večji odgovornosti, po novi etiki, po slovesu od etablirane znanosti – in to ne na podlagi »zelenih« čustev, ampak iz zelo trdnih in oprijemljivih dejstev. Kaj je danes sodobna znanost že vse odkrila, a žal nima do teh stvari nikakršnega filozofskega, duhovno-kritičnega in moralnega odnosa. Posebno je zanimivo, da so prav družboslovci danes zelo slabi filozofi. Zelo slabo vedo, kam gremo, in se o tem neboljeno in zmedeno sprašujejo, medtem ko so med naravoslovci, posebno fiziki in biologi, danes pravi filozofi. Filozofi prihodnosti, ker jim predmet raziskovanja kaže mnogo novih stvari. Če vprašate fizike, astrofizike ali kozmologe, vam bodo povedali npr., da je v kozmosu na delu princip, ki usmerja dogajanje od preprostega h kompleksnemu, princip samoorganizacije, princip »od mrtvega k živemu«, da je opaziti princip, ki pelje od materialnega k duhovnemu. Iz tega se da marsikaj izvesti za našo sedanost in prihodnost.

Lahko rečemo, da ni nobene škode, če človeštvo propade. Vendar prav omenjena spoznanja govorijo, da ni samo naša odgovornost do generacij, ki prihajajo za nami, tisto, kar nas zavezuje za ohranitev življenja na našem planetu, ampak so v igri še druge stvari.

Objektivni tok, kam gredo stvari, je treba danes nujno razpozhati. Zato moramo mobilizirati vse, ki imajo še zdrava čutila, jasen pogled in voljo. Prej je bil govor o naši poti v Evropo. Bojim se, da pozabljamo, da je Evropa, ki jo imamo v mislih in v katero želimo, v prvi vrsti Evropa etaž generalnih direktorjev, koncernov, multinacionalnih in bančnih družb. Torej Evropa, ki je v zatonu. Na srečo je znotraj nje še ena Evropa, bolj ekološka, nenasilna, kulturna. Vprašanje je torej, za katero Evropo se bomo danes odločili. To se mi zdi pomembna in usodna politična odločitev.

Nov odnos do ideje razvoja

Strinjam se z ugotovitvami glede sprememb v duhovnem ožračju naše civilizacije, ki jih je omenil dr. Požarnik. Medtem ko je doslej tekla beseda bolj o materialnem razvoju ali pa o razvoju na posameznih področjih, bi se nekoliko ustavil pri duhovnem ozadju ideje razvoja in zgodovinskosti. Kot vsaka misel, se je tudi misel o razvoju pojavila v določenem prostoru in času.

V okviru kozmične religije poznajo le kozmični, ciklični čas, v katerem dojemajo spreminjanje kot nekaj slabega, kot korupcijo. V religiji obljube, to je v judovstvu in krščanstvu, pa se pojavi novo pojmovanje časa: linearno. To je povsem nova in izvirna predstava o času. Čas in z njo dogajanje v družbi (zgodovina) imata pozitivno vsebino, saj sta usmerjena k zadnji dopolnitvi, k uresničitvi obljube, v eshaton, k Bogu. O tem je veliko razmišljal nekdanji marksist, dober Heglov poznavalec Papaioanou v delu *La consecration de l'histoire*. Pojem razvoja je povezan s krščanstvom in evropsko civilizacijo. Drugim ni znan in ga v glavnem zavračajo. Ker splošno duhovno ozračje v drugih civilizacijah še vedno vidi v spreminjanju nekaj slabega, ljudje tudi niso motivirani za napredek na posameznih področjih družbenega življenja, tudi gospodarskem ne.

Ideja razvoja pa je postala problematična tudi v naši civilizaciji takrat, ko se je sekularizirala, ko je postala Bog zgodovina ali ko je postal napredek Bog. Svet se je začel zapirati vase, v svojo samozadostnost. Včeraj sem imel v rokah intervju z nobelovcem Octaviem Pazom, ki meni, da je zmota stoletja ali hereza zamenjava Boga z zgodovino. Če je človek ateist, nadaljuje, potem bo treba živeti s to negacijo, ne pa si izmišljevati nadomestke, ki so čiste blodnje in imajo usodne posledice. V zvezi z zgodovino ne moremo več govoriti, da bi bila usmerjena in ima kak smisel, hkrati pa ne moremo reči, da je povsem iracionalna, nesmiselna. Po njegovem mnenju je zgodovina pluralna, ne pa ena: zgodovin je več. Ta smisel je povezan z duhovnim ozračjem, ki se poraja v svetu. Pomaga si z Einsteinom in pravi, da Bog ne igra kock z vesoljem, zato ni vse zgolj naključje in da tudi slučaj uboga neko logiko, ki je mi ne poznamo.

To govorim zato, ker je že H. Požarnik nakazal nove oblike znanstvenega pristopa, ki pristopajo k stvarem celovito in sistemsko. S tem ko se je ideja razvoja, zgodovine, rasti, napredka sekularizirala, se je vse to skrčilo v eno samo usmeritev ali cilj, ki ga je mogoče doseči z znanostjo (scientizem), ali razrednim bojem, ali bojem za obstanek, ali z vojnami med narodi. Vsakokrat je to vodilo v določeno vrsto totalitarizma in nasilja.

Nova miselnost, ki se poraja v evropski civilizaciji, spreminja svoj odnos do te ideje (sekulariziranega) razvoja. Zdi se, da se uveljavljata dva pogleda. Prvi je »new age«, ki predstavlja neko razpršeno kozmološko religioznost in opušča eshatološko perspektivo ter se vrača nazaj k usodi (moira). Drugi pa je krščanski, ki vztraja pri obljubi božjega kraljestva ob koncu časov, vendar se ta v določeni meri uresničuje že tu na osebni in družbeni ravni.

Tu so nove ideje z novimi vrednotami, ki v okviru tega sveta niso usmerjene k poenotenju ali totaliteti. Sploh odpade določena usmerjenost, razvoj, dokončni tuzemski eshaton se izgubi, pač pa nastaja povezovanje različnega. Od tod izvirajo nove metode reševanja različnosti in sporov med nami; ne več z razrednim bojem,

ampak s pogovorom, soglasjem. To pa ne vodi v totalitarizem, temveč v demokracijo. V odnosu do narave se zato pojavlja govor o ekologiji in ekoloških odnosih, v katere je vključen tudi človek.

Z vidika krščanstva bi rekel, da je misel o ekološki sistemski povezanosti sveta in družbe, vsaj kar se tiče katoliške Cerkve od koncila naprej, močno navzoča. Na tem področju je nastal cel družbeni nauk, še pomembnejše pa so pobude in delovanje Cerkve v svetovnem merilu za vse tesnejše sodelovanje, povezovanje in premaganje konfliktov ob spoštovanju različnosti. Različnost je razumljena kot bogastvo. Delovanje Cerkve ni zanemarljivo, saj je čez milijardo sedemsto milijonov kristjanov, ki poslušajo ta govor o vrednosti različnosti, o sožitju in solidarnosti ter dialogu. To vodi k preseganju možnih spopadov med religijami. Kot je znano, so tudi te doslej reševale sporna vprašanja po logiki spopadanja, ne pa dialoga. Če omenim tretji svet, tam o ateizmu sploh ne moremo govoriti in verjetno še dolgo ne bomo mogli. Vsepovsod je namreč opazna močna prenova verstev, vključno s hinduizmom in budizmom, kar pa se lahko sprevrže v versko nestrpnost (in v ideologijo – op. Južnič). V Indiji je trenutno silno hudo, ker se hinduizem spreminja v zelo nestrpno verstvo in hindujci poskušajo Indijo očistiti 80 milijonov muslimanov in 20 milijonov kristjanov. To je sedmina prebivalstva.

So torej novi trendi v naši civilizaciji, ki se odpovedujejo totaliteti, h kateri naj bi vodil razvoj. Ostajajo pa močni tudi stari trendi, pri nas in v drugih civilizacijah, ki ni nujno, da sploh imajo idejo o razvoju, pa vendarle izključujejo vse tiste, ki se nočejo vtopiti v njihovi totaliteti. Ko torej razmišljamo o razvoju in zgodovini na katerem koli področju, ne smemo prezreti vloge velikih religijskih in vrednostnih sistemov pri oblikovanju ideje razvoja in zgodovine ali pa pri njunem oblikovanju bodisi na pojmovnem področju bodisi družbenem. Dokler se ta vseobsežna obzorja ne spremenijo in ne vključijo ideje razvoja, seveda ne v njeni sekularizirani obliki, so vsa prizadevanja za gospodarski razvoj bolj jalova.

PETER KLINAR:

Zdravko Mlinar je rekel, da smo v Sloveniji relativno varni na eni strani, po drugi strani pa ogroženi. Zanimivo je, da se Zahodna Evropa ne počuti tako varne. Vseljevanje Muslimanov kot imigrantov v Zahodno Evropo mnogi dojemajo kot nevarnost za zahodnoevropsko civilizacijo. Tako nastajajo neonacionalistična, fašistična gibanja, ki dobivajo skrajne absurde in nasilne oblike. Bral sem članek, da v času, ko Evropa slavi petstoletnico konca zadnje islamske države v Evropi (Granade), hkrati doživlja močne procese nove islamizacije.

Pred prihajajočimi (post)progresivnimi družbami?

Upravičeno si lahko zastavimo vprašanje, ali gre le za ironijo zgodovine ali pa za kako racionalno ne še povsem razložljivo dejstvo, da se na koncu tega stoletja – točneje tisočletja – srečujemo s podobnim findeseclovskim pesimizmom, s kakršnim so se srečevale družbe in intelektualne elite na koncu prejšnjega stoletja. Čeprav so zgodovinske primerjave na mestu, pa moramo tokrat ugotoviti, da je pereča kriza civilizacijskega modela ali natančneje modela moderne danes mnogo usodnejša in podprta s številnimi kritičnimi družbenimi in ekološkimi dejstvi. Očitno je ideja napredka po svojem epohalnem in zmagoslavnem pohodu prišla do točke, ko postavlja tudi svoje dosedanje »vernike« pred dvome, če že ne kar fundamentalistične zavrnitve.

S krizo ideje napredka se pojavlja ne le intelektualno spodbujena potreba po zgodovinskem premisleku njenega nastanka in njenih poznejših vsakokratnih instrumentalizacij. Najprej in predvsem dejstva, da je izšla iz judovsko-krščanske tradicije linearnega razvoja proti utopičnemu cilju, nadalje njene reformatorske faze, ki je to (pre)veliko idejo prestavila iz nebes na zemljo, in na koncu še razsvetljenskega obdobja, ki je ideji napredka prvič v človeški zgodovini dalo sekularno obliko. Čeprav so na njen naslov že dosti prej, ko je bila še na vrhuncu svoje življenjske moči, prihajale levo in desno obarvane kritike, vse to ni moglo ustaviti njenega zmagoslavnega pohoda vse do današnjega dne, ko imajo podobne kritike dosti večjo prepričevalno moč. Pravzaprav je celotna današnja družbena znanost zaznamovana s kritikami, ki so jih na progresivno vizijo naslovili njeni tako imenitni predstavniki, kot so to Freud, Weber, Durkheim, Lukacs, Simmel in drugi. Ene je vznemirjal nehumani tok zgodnjega industrijskega kapitalizma, nova tveganja, ki jih je prinašala vsepovprek delujoča sekularizacija, in druge represija, ki so jo izvajale številne nedemokratske oblasti v Evropi in še posebej zunaj nje. Endemične patologije življenja v modernih razmerah, ki so z dvema svetovnima vojnoma zdesetkale Evropo (med žrtvami so bili vse prevečkrat najboljši in najbolj nadarjeni, včasih kar cele generacije), depresije in množični genocidi, ki jih je prvič v zgodovini tehnično omogočil industrijski napredek, so ponujeni intelektualcem bogato in dejansko oprijemljivo dokazno gradivo tudi za najbolj apokaliptične scenarije napredka.

Po drugi svetovni vojni se je kritična ost ideje napredka za nekaj časa otopila. K temu so pripomogli kitajska revolucija in sploh milenijska pričakovanja, povezana s komunističnim projektom, nastajajoča blaginja države v najbolj razvitih kapitalističnih državah, dekolonizacija, uspehi narodnoosvobodilnih gibanj in upanja, ki so se pozneje hitro razblinila tako kot tudi v vseh drugih omenjenih primerih v hiter razvoj in modernizacijo tretjega sveta. Ta družbeni optimizem je dosegel svoj vrh v šestdesetih letih in je še v istem desetletju doživel svoj zaton. Zahodna kapitalistična gospodarstva so vstopila v daljše obdobje depresije, še slabše pa se je kazalo tretjemu svetu in svetovnemu komunizmu, ki je konec 80. let doživel dokončni polom. Čeprav se, kot so prepričani nekateri, v zgodovini nikoli ne dogaja nič novega, pa ta vseeno znova in znova preseneča in nenapovedano vzne-

mirja. Kot je znano, »čeprav se zgodovina ponavlja«, ni nihče (če zanemarimo izjeme) napovedal študentskega socialnega izbruha v šestdesetih letih, prav tako lahko rečemo, da ni nihče napovedal kolosalnega propada komunizma na tak oz. podoben način. Kdo bi lahko napovedal, da bo jugoslovanska usoda celo bolj tragična od sovjetske? Intelektualci so zaradi te svoje nezmožnosti napovedovanja resignirani nad svojimi profesionalnimi usposobljenostmi, pravzaprav sploh nad orodji, ki jih v tem pogledu daje na racionalne argumente oprta družboslovna analiza. V zadnjem desetletju je ideja napredka izgubila svojo dotedanjo vodilno intelektualno vlogo, ki se je tokrat premaknila v korist tistih intelektualnih tokov in celo gibanj, ki so se raje opirala na nelinearno, še več, na iracionalno razumevanje razvoja družbenega, na dokončno prevlado družbene in še posebej kulturne fragmentacije. Ni težko dokumentirati tistih empiričnih pojavov, ki so obudili k življenju take fundamentalno različne intelektualne predpostavke: najprej omejeno planetarno ekološko destrukcijo, širši razmah verskega fundamentalizma, nevarnosti jedrske vojne in sploh jedrske tehnologije, oseka in izguba tradicionalnih moralnih norm kot neobhodnih sestavin moralne kohezije v družbi.

V družbeni teoriji je upadanje vere v napredek kot vrednostni sistem prineslo posebne posledice. Sociološke teorije, ki so izhajale iz zamisli, da se odvijajo družbeni, kulturni in psihološki razvoj samodejno, so izgubile svojo veljavnost. Prav tako se je v družbeni teoriji naselil močan dvom, da peljejo določeni družbeni pojavi do povsem zanesljive oz. napovedljive družbene posledice. Na primer, da industrializacija, sekularizacija in diferenciacija s pomočjo večkrat povečane dejavnosti izobraževalnega kompleksa in demokracije vodijo naravnost k emancipiranemu človeku oz. človeški kolektiviteti. Dvom ni prizanesel niti nemu tako samoumevnih prepričanj, kot je apriorno pozitivno razumevanje vloge intelektualcev, znanstvenikov in drugih avtonomnih profesionalnih skupin, ki ne odigravajo tiste konvencionalno razumljene vloge, kot se od njih običajno pričakuje. Kriza zaupanja v moč ideje napredka se je na ta način nadalje prevedla v krizo eksplanatorne moči in emancipacijske samoumevnosti sociološkega teoretičnega instrumentarija in krize tradicionalne paradigme o realnih silah in nosilcih družbenega razvoja, kar zahteva reformulacijo, če že ne popolnega odpisa dosedanjega razumevanja napredka.

Vendar so na mestu zmernejša opozorila o ambivalentni globalni izkušnji 20. stoletja. Na eni strani imamo v resnici opraviti z velikanskim in tragičnim nazadovanjem (dve svetovni moriji, genocidi, razraščanje državnega terorizma, totalitarne in avtoritarni režimi, ekološka destrukcija, kult potrošništva itd.), vendar se lahko na drugi strani napredek izkaže tudi s človeku prijazno in naklonjeno tehnologijo, znanostjo, univerzalnim uveljavljanjem človekovih pravic in še bi se našlo marsikaj. Takšno ambivalentnost našega časa najbolje dokazujejo v svojih delih največji mojstri družbene misli v tem stoletju, vzemimo na primer Webra, Durkheima, Simmla, Wittgensteina, Freuda, Keynesa, Levi-Straussa, Sartra, Marcuseja in druge, ki so vsemu navkljub ohranili *upanje* oz. alternativo: da morejo racionalne razlage iracionalnosti to krotiti. V njihovih teoretičnih nastavkih je mogoče razbrati misli, da prihaja čas, ko je treba idejo napredka opreti na bistveno manj totali(tari)stične povezovalne naprave, kot so to (mednarodni) red, nacionalna država, (mega)narodi, velika social(istič)na gibanja in spremljajoče (mega)ideologije. Na sociologih in ne samo na njih je, da poiščejo alternativne postrazvojne oz. postprogressivne modele družbene integracije, ki bodo bistveno bolj upoštevali pluralno sestavljenost (post)modernih družb.

V alternativah ideji napredka najdemo skrajnosti, za katere bi težko rekli, da

prispevajo k preseganju te doslej prevladujoče civilizacijske paradigme. Mislimo na glorifikacije postnapredka za vsako ceno: na primer na slavljenje sprememb *per se*, na dialektiko družbenih sprememb, ki se sploh ne ozirajo na načelo kontinuitete (napredovanje družbenih procesov) v smeri preteklost-prihodnost) in kjer je vsaka sprememba legitimna in enakovredna vsaki drugi. Sociologe, ki proučujejo najbolj štrleča obeležja postmodernega bivanja, zanimajo v tej zvezi trije najbolj značilni družbeni pojavi najnovejšega časa: destrukcija družbe, nestabilnost denarja in negotovost zakonov. Te nove reference hkrati izpričujejo intelektualno in praktično nemoč, da bi se družba soočila z njimi na do zdaj preizkušane načine. Tradicionalne agense družbenega razvoja pri tem že zamenjujejo novi družbeni nosilci: najprej mladina, ki producira nepregledne subkulture, nove cerkve ali bolje rečeno moralne sekte, ki se pojavljajo kot varuhi moralnih in tradicionalnih vrednot, in tisti intelektualci, ki so zavrnilo tradicionalna orodja, naslovljena na svet gospodarstva in politike, in namesto njih sprejeli izzive, ki prihajajo iz sveta postmoderne kulture in postzgodovine, t. j. zgodovine brez slehernih eshatoloških obremenitev.

Nekoliko realnejši premisleki ideje napredka raje zastavljajo ta problem z razlikovanjem dveh sicer medsebojno si nasprotujočih zamisli napredka: tehnološke in moralne. Preživetje človeštva zahteva relativno sožitje med tehnološkim in moralnim napredkom in ne vztrajanja pri takih neuskladljivih antinomijah, kot so to racionalnost in romantika, evolucija in ravnotežje ter utilitarni in komunikativni um.

Kje je v svetu, v katerem je ideja napredka prenehala biti atraktivna, mesto za intelektualce? Vse doslej (vsaj od antičnega sveta naprej, predvsem pa z razsvetljensko dobo) je bilo intelektualcem naloženo, da bodisi izražajo ideje ali pa se sami povzpnejo na mesto političnih voditeljev. Po klasični liberalni zamisli naj bi intelektualci nastopali kot samozavestni služabniki najširšega javnega interesa. V najbolj zreli fazi modernosti postanejo intelektualci profesionalci, ki s tem, ko se vključijo v gospodarski in birokratski sistem, izgubijo ali pa opustijo svoj kritični duh – vlogo »nepriustranskih strokovnjakov«. V postmodernem svetu se intelektualci, potem ko se razočarajo nad idejo napredka in sploh modernosti, začnejo ukvarjati s takimi perečimi javnimi problemi, kot so to na primer kakovost življenja in ohranitev njegovega dostojanstva in ne brezkompromisen boj za kake nove razredne interese. Nove intelektualce zlahka prepoznamo v najrazličnejših postmodernih ekoloških gibanjih in gibanjih za človekove pravice.

Zygmunt Bauman prepozna novo držo intelektualcev v naslednjih značilnih trditvah. V trditvah dramatika Frederica Raphaela, etnično zelo samozavestnega Žida, da se »vseposod počuti kot tujec«, in Georga Steinerja, da je »njegova domovina pisalni stroj«. Intelektualce, zavezane konvencionalnim predstavam o njihovi posvečeni vlogi, pa prav gotovo vznemirja postmodernistična trditev filozofa Wittgensteina, da je »železniška postaja edino mesto, kjer se da pogovarjati in reševati filozofski problem«. Bauman ugotavlja, da se intelektualcem tokrat morda prvič v zgodovini obetajo vloge, ki ne delajo iz njih (razrednega ali kako drugačnega) orodja, prav tako pa tudi intelektualci ne potrebujejo vzvišene in posvečene vloge, ki bi druge sloje, poklicne skupine ali kar cele razrede spreminjala v njihovo zgodovinsko orodje.

Tudi družbene vede, med njimi še posebej sociologija, stojijo pred novimi izzivi. S starimi teoretičnimi paradigmi v postprogresivnem času ni več mogoče priti daleč. Razumevanje družbenih procesov in struktur samo z vidika družbene diferenciacije oz. funkcionalne specializacije, racionalizacije in pluralizacije ne

zadostuje več. Ugledni sociologi takim klasičnim sociološkim dihotomijam, kot so to »Gemeinschaft« in »Gesellschaft« ali zoperstavljanje posvetnega in sakralnega, celo pripisujejo odgovornost za vznik sedanjih etničnih in verskih fundamentalizmov. Omenjeni fundamentalizmi se pojavljajo kot neizbežen odgovor na diktate mondializacije (globalizacije) in v določeni meri tudi skrajne profanizacije samih etabliranih verskih ustanov. Alain Tourraine in Cornelius Castoriadis sta med redkimi mednarodno uveljavljenimi sociologi, ki se jim je uspelo iztrgati iz ukleščene etablirane mednarodne sociologije v durkheimovske (če se omejimo samo na to »šolo«) standardne sociološke kategorije. Za njiju družbena diferenciacija sploh ni nekaj objektivnega, temveč namišljenega (»self-fulfilling prophecy«) in kot taka seveda tudi sama konstitutivna ideja zahodne razvojne paradigme. Njuna postmoderna drža vključuje zavzemanje za »demokratizacijo diferenciacije«, t. j. za pluralne vzorce oz. module diferenciacije, in ne zvestobe eni sami totalni paradigmi, ki jo pripusti k življenju vsakokratni zgodovinski »vrh« oz. »center« oblasti.

Najmanj, kar lahko povzamemo iz povedanega, je to, da stojimo pred nalogo reformulacije napredka. Kljub temu da je ideja napredka ena najstarejših, če ne kar najstarejša ideja v shranjenem spominu človeštva, je še daleč od tega, da bi jo morali (že) pokopati. Bilo bi celo usodno, če bi to naredili prej, preden bi se konkretne družbe usposobile za samopreobrazbo (»avtotransformacijo«), ali če to prevedemo v sociološko oznako, dejansko uveljavile kot *aktivne (post)progresivne družbe*.

FRANE ADAM

Dileme posocialističnega razvoja

Če bi strnili rezultate makrosocioloških preučevanj družbenega razvoja in modernizacije, bi prišli do nekaj pomembnih ugotovitev. Za nas je pomembno, da skušamo te ugotovitve aplicirati na dileme in perspektive posocialističnega razvoja. V tem smislu bi prišli do naslednjih rezultatov. Vse državno organizirane družbe, vsaj večina sedaj eksistentnih, so bolj ali manj vključene v okvir svetovne ekonomije in svetovne družbe. Vse te družbe na nek način reagirajo na impulze, ki prihajajo iz epicentrov modernosti, se pravi, da tradicionalnih družb v smislu imobilnosti, avtarkičnosti, zavezanosti tradiciji v bistvu ni več oziroma o njih ne moremo govoriti. Te družbe so doživele večje ali manjše spremembe. Kar se tiče manj razvitih obrobni družb, lahko govorimo o obmodernih družbah. To je na nek način veljalo tudi za bivše socialistične družbe.

Ko presojamo možnosti in dileme, s katerimi se srečujemo zdaj in tu, je v teoriji zelo razširjena misel, ki je sicer vsi ne delijo, da razvoj ni unilinearen, kontinuiran, ireverzibilen, sinhroniziran, ampak da je razvoj večkrat lahko tudi multilinearen, kaotičen, reverzibilen, nesinhroniziran. Če bi imeli opravka z unilinearnim razvojem, bi lahko ugotovili, da je vsaka moderna družba tudi industrijska družba in obratno, vendar pa vsaka industrijska družba ni (nujno) moderna družba. To velja zlasti za bivše socialistične družbe, ki so bile industrijske družbe, vendar niso bile moderne družbe, ampak so bile obmoderne družbe (se pravi vsaj v evropskem kontekstu periferne družbe).

Tretja ugotovitev zadeva odnos tradicija-modernost. Ugotovljeno je bilo, da ne gre za nezdržljivost, možna je produktivna kombinacija tradicionalnih elementov in modernih inovacij, npr. Japonska kot zelo očiten primer, se pravi, včasih uspe cepiti moderne strukture na tradicionalno družbeno matrico ob določenih strukturalnih predpostavkah. Zlasti pa je zelo pomembno, da se lahko izvede socialna mobilizacija, ki je nujna za modernizacijski prodor na tradicionalni osnovi. To je bilo prav na Japonskem in verjetno tudi v drugih državah, ki so se razvile iz zelo skromne, revne startne pozicije na raven razvitih držav.

Naslednja ugotovitev zadeva tako imenovane premike v centru modernosti. Če gledamo zgodovino modernizacije v smislu obdobja dolgega trajanja, lahko opazimo določene premike. Lahko se spet zadržimo na fenomenu Japonske, tudi na fenomenu Nemčije, ki je bila zapozneta v modernizaciji, pa je zdaj evropski epicenter modernosti, in to v tehnološkem in drugih pomenih. Če primerjamo (na osnovi DBP) Italijo in Anglijo – Italija je tudi klasičen primer zapoznelca – vidimo, da je prva v zadnjih desetih letih prišla na raven Anglije. Potem imamo premike znotraj držav, kot je npr. Bavarska v Nemčiji, ki je bila zmeraj najbolj agrarna, najmanj moderna v Nemčiji, zdaj pa je center tehnoloških inovacij skupaj z Baden-Württembergom. Zdaj sem govoril o premiku epicentrov modernosti, gre pa tudi za premike tako imenovane periferije ali polperiferije. Ne drži teza, da so tiste družbe, ki so se v določenem zgodovinskem obdobju vzpostavile kot periferije, obsojene tudi v prihodnosti na periferni ali polperiferni status. Tu imamo model »štirih malih tigrov«, ki je falzificiral tezo dependenčne teorije (teorije odvisnosti), da odvisnost od svetovne ekonomije, od svetovnega centra pomeni zavoro v razvoju. Po drugi strani imamo tudi druge take družbe, npr. v Evropi Finsko, ki je evropsko nasprotje štirim malim tigrom, in je bila tudi čista periferija v Evropi, a je zdaj dosegla raven, ki jo približuje evropskemu centru (kljub trenutni krizi). Če se primerja uspešen razvoj, ki so ga naredile nerazvite ali države v razvoju, vidimo, da so bile nekatere pri tem uspešne, večina neuspešna. Pri tistih, ki so bile (relativno) neuspešne, izstopa fenomen dualne družbe, ki ga je na primeru Latinske Amerike tematiziral teoretik modernizacije Gino Germani. Ta tip družbe pa ni prisoten na, denimo, Japonskem ali pri štirih malih tigrjih, ki so se razvile v dokaj homogene družbe z majhno stopnjo marginalizacije. Ko govorim o dualni družbi, imam v mislih družbo, ki je razcepljena po različnih razsežnostih, po socialni oz. socio-ekonomski razsežnosti (velike razlike med bogatimi in revnimi sloji), politični, kulturalni, prostorski razsežnosti. Obstaja ozka elita ali center (enklava) ter večinska eksklava, ki živi bodisi tradicionalno življenje, bodisi da je marginaliziran del v modernem okolju.

Kar zadeva vprašanja posocialističnega razvoja, dilem, ki so povezane s tem, sem skeptičen do tistih tez ali pričakovanj, ki pravijo, da se lahko izmaknemo paradigmi, ki je značilna za moderno industrijsko družbo in katere kulturalne in duhovne temelje je najbolj ostro izrisal Max Weber. Skeptičen bi bil do dejstva, da se lahko nek razvoj na ta način preskoči, da se poskuša stopiti iz polmoderne družbe v postmoderno. Imam sicer afiniteto do kritičnih pomislekov, ki izhajajo iz postmodernih, »new age« ekoloških gibanj itn., kot sociolog pa zelo težko sprejemam tezo, da se lahko izognemo neintendiranim in manj simpatičnim posledicam moderne družbe, zasnovane na kapitalistični ekonomiji in parlamentarni demokraciji. V tem pogledu sem zelo skeptičen in bi rekel, da smo vpeti v proces globalne westernalizacije. S tega vidika sem imel vedno pomisleke do vseh tistih tez, ki so prisojale teoriji modernizacije poanto poudarjanja westernalizacije, evropocentrizma. Mi smo v položaju, ko ne moremo izbirati, ali bomo bolj ali manj

westernalizirani ali bolj ali manj evropocentrični, mi se moramo ujeti v ta horizont in iz tega horizonta ne moremo izskočiti. Če bi poskušali izskočiti iz tega horizonta, smo obsojeni na stagnacijo in ne bi prišli daleč v svojem razvoju, če bi se temu izognili. Lahko pa se poskušamo izogniti določenim patologijam. Glavna patologija kot posledica kapitalističnega razvoja, ki ga bomo morali sprejeti in v katerega bomo morali iti, je prav dualna družba. Postsocialistične družbe se lahko razvijajo v smeri, ki je podobna zahodnoevropskemu modelu uravnoveženega, policentričnega razvoja, bodisi v smeri dualnih družb. Če imam pred očmi Rumunijo, Bolgarijo, Srbijo in druge, mislim, da gredo naravnost v smer dualne, razcepljene družbe latinskoameriškega, deloma afriškega tipa. Kar mi lahko naredimo, je to, da se poskušamo temu izogniti. Slovenija ima tu komparativne prednosti, ki bi jih morala v tem smislu izkoristiti. Če se bomo temu izognili, bomo prišli prej v »postmoderno« (postindustrijsko) stanje. Na ta način bomo lahko tudi ekološke parametre na nek način ekonomsko vrednotili oziroma vgradili v ekonomski razvoj. Če bomo šli v uravnovežen in bolj organski razvoj, bo možna intenzivnejša in tudi enakopravnejša komunikacija z Zahodno Evropo, z epicentrom modernosti. Poudarjam pa, da sem zelo skeptičen do tega, da bi poudarjali velik manevrski prostor, ki da ga imamo na razpolago pri izbiri razvojnih možnosti. Bolj bi si prizadeval za realnopolitičen, pragmatičen način razmišljanja. Šele ko bi dosegli določeno raven moderne družbe, lahko razmišljamo tudi o možnosti »postmoderne« paradigme.

PETER KLINAR

Z bistvom vsebine predhodne razprave se strinjam, le k zadnjemu delu imam svoj komentar. Mislim, da toliko selektivni bomo morali verjetno že biti, da ne bomo sprejeli vseh problematičnih vplivov iz okolja, v katerem živimo in ki determinira naša ravnanja pri omejenem izboru sprememb. Znano je, da je Zahod v manj razvita okolja preselil veliko umazane industrije, prodal tretjerazredno (tudi škodljivo) potrošniško blago ipd.

MARJAN SVETLIČIČ

Uveljavljanje globalnih meril

Zelo se strinjam z zadnjo razpravo. Živimo v svetu globalnih meril, na katera nimamo velikega vpliva, imamo pa možnost in vpliv na to, kako jih uveljavimo na svojem domačem terenu. Tukaj naj bi bilo bistvo boja: način in intenzivnost uveljavljanja svetovnih meril, ki jim ne moremo uiti. Slovenija je namreč tako majhna ekonomija oziroma družba, ki se mora že od vsega začetka zavedati, da ne more svetu vsiljevati nekih svojih, popolnoma drugačnih meril. Takšne ambicije bi presegale realnost. To je bila slabost tudi preteklega razvoja, ki je bistveno odstopal od prevladujočih svetovnih meril. To pa seveda ne pomeni nekritičnega uveljavlja-

nja vsega, kar nam svet ponuja, niti odstopanja od naših lastnosti, zlasti kulturnih, pač pa le poskušanja njihovega uveljavljanja na način, ki ga svet priznava, ki ga svet pozna. Sprejemanje temeljne linije svetovno priznanih meril in v njihovem okviru poskus uveljavljanja svojih specifičnosti na način, ki ne ogroža uresničevanja temeljnih niti mednarodnih meril, je podlaga uspešne razvojne strategije.

To je moje splošno izhodišče za nasprotovanje tezi dr. Požarnika o negaciji dobička kot merila pri določanju razvojne strategije. Čeprav sem daleč od tega, da bi menil, da je dobiček idealno merilo, da ga ni treba ustvarjalno uporabljati in dopolnjevati, pa trenutno (še) nimamo nikakršnih boljših meril, ki bi dobiček nadomestila. Trenutno nimamo boljših meril za merjenje učinkovitosti. Postavljam tezo, ali ni bil tako obsojani socializem najboljši primer negacije dobička kot merila, ali ni Albanija najočitnejši primer, da ne naštevam drugih, negacije dobička kot merila? Dobiček je in bo merilo, treba ga je dopolnjevati z merili, ki bi omogočila ohranjanje človeštva in njegov uspešen razvoj ne le v tej ali nekaj naslednjih generacijah, pač pa nasploh. Skratka gre za tako imenovan »sustainable« razvoj, katerega bistvo je razvoj ne le za to, pač pa za zanamске generacije. Ta koncept postaja vsak dan bolj razčlenjen, tudi kriterialno, in vendar je daleč od tega, da bi zanikal temeljna sporočila merila dobička.

Trdim, da negacija dobička kot rdeče niti usmerjanja razvoja gospodarstva pravzaprav pomeni negacijo tržne ekonomije. Obenem in ob odsotnosti drugega, vsaj »laboratorijsko« preverjenega merila, ki bi ga nadomestil, pomeni le nadomeščanje enega voluntarizma, ki smo mu bili priče v preteklosti, z drugim voluntarizmom. Ali res moramo ponavljati napake? Kot da je splošno pravilo vsakega revolucionarnega obdobja, in danes prav gotovo »države prehoda« živijo takšno obdobje, voluntarizem. Kot da so revolucionarji »cepljeni« za zaslepljenost, da je »svete« cilje, za katere se zavzemajo, mogoče uresničiti, le če je za to dovolj močna volja.

Naj to ponazorim. Nekemu kolegu v Zagrebu sem pred petnajstimi leti recenziral študijo, v kateri je navajal merilo samoupravne učinkovitosti. V recenziji sem mu predlagal, naj napiše formulo. To mi je zelo zameril. To je voluntarizem.

Tretja teza. Zdi se mi, da plovemo v nevarnost, da fetišiziramo konec ideologije kot razvoja, kajti vsaka ideologija je preveliko (dogmatsko) priseganje na nekaj. Tu je tudi nevarnost prevelikega priseganja in s tem ustvarjanja nove ideologije, ideologije konca ideologije razvoja. To se pravi, vse je minljivo, bodimo samokritični in realni pri dimenzioniranju tega problema.

In za konec le nekaj besed o nekaj konkretnih razvojnih vprašanih Slovenije. Nevarnost za nas je dajati kakršne koli recepture, treba je čakati na impulze od spodaj, iz gospodarstva. Le temeljni nosilci razvoja so sposobni najti konkurenčne prednosti v »krvavem« konkurenčnem boju. Nobena, še tako prosvetljena država te njihove funkcije ne more nadomestiti. Država lahko le bolj ali manj uspešno postavlja okvire, v katerih ti subjekti delujejo, pošavlja določene »kretnice« nekih temeljnih smeri, ne pa kakšnih bolj določenih receptur. To ni mogoče celo v velikih ekonomijah, kot so na primer ZDA, ki v bistvu določajo svetovna merila, kaj pa šele v majhnih ekonomijah. V ne tako daljni preteklosti, v obdobju, v katerem smo že začeli uvajati elemente trga in izvozne usmeritve (vsaj na papirju), samo že bili priče »receptni« razvojni strategiji. Ta je na primer potiskala delovno intenzivne dejavnosti v kot kot neperspektivne. Kasneje pa se je izkazalo, da, prvič, te dejavnosti nosijo največji del naših izvoznih dohodkov in, drugič, da jih sama tehnologija tako prestrukturira, da tudi njihovo opredeljevanje kot tako delovno intenzivne ne zdrži več kritike. In če upoštevam danes še toliko bolj nepredvidljive

razmere na svetovnem trgu, ko se celo največja transnacionalna podjetja raje zatekajo k medsebojnemu sodelovanju, strateškim zavezništvom in s tem ohranjanju statusa quo (oziroma doseženega tržnega deleža), kot pa da bi vse postavila na kocko in hotela konkurentom odvzeti njihov tržni delež, so recepture še toliko nevarnejše. Za to so potrebna tako velika vlaganja, da jih še največji komaj zmorejo. Nepredvidljivost razmer, političnih, ekonomskih in tehnoloških, pa je tako velika, da so tudi tveganja skoraj nevzdržna.

Slovenija je majhna, preskok s 23 na 2 milijona prebivalcev pomeni, da je eno temeljnih meril za Slovenijo prilagodljivost in iskanje »lukenj« v svetu, v katerem živimo. Ta prilagodljivost, hitro odzivanje na gibanja v svetu, bi morala postati temeljno geslo razvojne strategije. Za to pa so potrebni dobre, hitre in cenene komunikacijske povezave ter sposobni strokovnjaki, ki jih bodo znali najbolje in najhitreje izkoristiti. Človeški dejavnik ob teh infrastrukturnih temeljnih pogojih postaja osrednja točka razvoja.

Temu svetu ne bomo mogli »komandirati« in mu vsiljevati svojih meril.

DANILO TÜRK

Ustaljene in nove prvine ideologije razvoja

Zelo zanimivo je bilo prebrati članek dr. Južniča (Teorija in praksa, št. 8–9, 1991), ki je podlaga današnji razpravi in ki vsebuje zelo kategorično, rekel bi, voltairjansko kritiko ideologije razvoja in z njo povezanih iluzij. Pravzaprav je radikalnost te kritike tudi imenitna provokacija, saj naravnost izziva radikalne odgovore in radikalne sklepe. V svoji razpravi bom zato poskušal dokazovati, da ideologije razvoja še ni konec, in povedal bom, katere sestavine te ideologije bodo aktualne v tem desetletju in v začetku prihodnjega tisočletja. Seveda bo moj pogled delen, saj za razvijanje holističnega pristopa v taki kratki razpravi ni pravih možnosti.

Dovolite pa mi, da najprej reagiram na nekatere teze, izrečene v dosedANJI razpravi.

Najprej nekaj o tezah, ki jih je izrekel dr. Rudi Rizman. Omenil je, da ni bilo napovedi, da bo Sovjetska zveza razpadla. To pravzaprav ni točno, saj je bilo tovrstnih napovedi kar nekaj. Pred kratkim mi je prišla v roke knjižica predavanj o zunanji politiki ZDA, ki jih je l. 1950 George Kennan imel v Chicagu. Ta izvrstni poznavalec mednarodnih odnosov in sovjetske stvarnosti je zelo natančno analiziral razvojne perspektive sovjetskega imperija in napovedal njegov razpad. Zmotil se je le v času – predvideval je zlom v sedemdesetih letih.

Kennanova analiza je primer racionalne, dejali bi hladnokrvne analize, ki je možna, če se v njej napoveduje dovolj oddaljena katastrofa. Drugače pa je, če katastrofa neposredno grozi. Naj pri tem omenim nekega drugega izvrstnega poznavalca sovjetske stvarnosti britanskega antropologa in sociologa Ernesta Gellnerja, ki ga je tudi omenil dr. Rizman. Februarja 1991 sem poslušal predavanje Ernesta Gellnerja, v katerem se je pred začetkom katastrofične faze razpada Sovjetske zveze zavzemal za reforme in za nekakšno »anglikanizacijo« sovjetske

komunistične partije in sovjetskega političnega življenja. Menil je, da je za sovjetsko družbo kar prav, da socializem preživi kot nekakšna religija (temu bi mi seveda rekli ideologija), ki je nujno potrebna za preprečitev popolne družbene dezintegracije. Treba jo je le narediti za manj usodno, jo »anglikanizirati«, a vendar ohraniti njeno integrativno funkcijo. Že takrat se mi je zdelo, da je tako razmišljanje pač zamenjava analize z izražanjem želja («wishful thinking»), značilna za intelektualce, ki se neposredno srečujejo s katastrofičnimi možnostmi. Ideologija, ki jo racionalna analiza kritizira, postane v takem položaju sprejemljivejša, njena družbena koristnost pa je deležna priznanja.

Toda vrnimo se k naši današnji temi in spomnimo se neke zanimive Gellnerjeve misli, zapisane pred desetletji v položaju, ki ga ni bremenila groza bližajoče se katastrofe. Gellner vidi antropološko bistvo ideje razvoja kot ideje trajnega izboljšanja (ta ideja je seveda nova in povezana z nastankom industrijske družbe) v nadomestitvi človeške agresivnosti (Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983, str. 22), gre za »... trajno odkupovanje družbene agresivnosti z materialnim izboljšanjem...«. Če se ideja razvoja razume tako, je jasno, da prenehanje materialnega izboljšanja nujno poveča družbeno agresivnost, v sovjetski (ali v jugoslovanski) družbi pa so posledice sprostitev družbene agresivnosti seveda katastrofalne. (Zanimiva je primerjava med navedeno tezo in Gellnerjevim nedavnim razmišljanjem o koncu zgodovine, o katerem je govoril dr. Rizman).

Če je navedena teza pravilna – meni se zdi, da je – bomo previdni s trditvami o koncu razvojne ideologije. Če je razvoj »odkupovanje družbene agresivnosti«, ga ni mogoče opustiti, na ravni človekove zavesti pa mu je treba najti idejno podobo, torej ideologijo. Kot nekomu, ki se ukvarja z mednarodnim pravom, pa se mi zdi pomembno tudi to, da je ta ideologija na svoj način podprta tudi z normami mednarodnega prava. Tako Ustanovna listina Združenih narodov v 55. členu določa razvojne cilje, h katerim so zavezani člani ZN in Organizacija združenih narodov. Splošna deklaracija o človekovih pravicah vsebuje v 28. členu pravico vsakogar »do take družbene in mednarodne ureditve, v kateri bo mogoče uresničevati vse človekove pravice«. Prvin ideologije razvoja je v normah mednarodnega prava seveda še veliko več. Razvoj je postal tudi predmet mednarodnopravnega normiranja.

V prvi polovici osemdesetih let sem imel priložnost sodelovati v razpravah v Združenih narodih o pravici do razvoja. Morda veste, da je Generalna skupščina leta 1986 sprejela posebno deklaracijo o tem. V teh razpravah sem se srečeval z ameriškim sociologom Petrom Bergerjem, s katerim sva veliko razpravljala o ideoloških vidikih pravice do razvoja. Meni se je namreč ta projekt (priprava deklaracije) zdel izrazito ideološki in v tem nisem videl nič slabega. Pravo in programi OZN tako ali drugače generirajo ideologijo razvoja. Gre za to, da se ji da prava vsebina. Razvoj ni ekonomska ali kakršna koli druga »ekspertska« ali »objektivna« zadeva. Strinjam se s tezo, ki jo je v danjšnji razpravi izrekel dr. Kirn, da je razvoj nujno vrednostno določena zadeva. Slej ko prej menim, da je zato prav, da se pojem razvoja veže na paradigmo človekovih pravic, in to vse človekove pravice – državljanske, politične, ekonomske, socialne in kulturne pravice. Tako ustvarjena ideologija razvoja se mi zdi popolnoma sprejemljiva. Težave seveda nastanejo, če se človekove pravice omejujejo na neko selekcijo pravic – denimo samo na državljanske in politične (liberalna opcija) ali samo na ekonomske in socialne (socialistična opcija). K temu problemu se bom še vrnil na koncu svojega prispevka.

S Petrom Bergerjem sva, kot rečeno, veliko razpravljala o ideologiji razvoja. V eni od teh razprav mi je dejal, da je za to ideologijo potrebno pravzaprav dvoje: natančno izdelana utopija in demokratični kapitalizem. Natančno izdelana utopija prispeva cilje, demokratični kapitalizem pa je – empirično ugotovljivo – edino sredstvo, ki naredi ideologijo razvoja učinkovito in uspešno. Človekove pravice so pomembne s stališča obeh sestavin: pomagajo konstruirati utopijo in postavljajo meje kapitalizmu. Ostaja pa odprto, kako se pri tem človekove pravice pojmujejo in ali je družba sposobna imeti holističen pristop k tem pravicam in ustrezno zgrajen pravni in preostali mehanizem njihovega uveljavljanja in varovanja. To pa je seveda že druga zgodba.

Razpravljanje o pravici do razvoja me je naučilo verjeti, da bodo nekakšne variante ideologije razvoja verjetno ostale tudi v prihodnje. Pravih alternativ temu še ne vidim. Nekaj časa je bilo videti, da bo alternativa v tistem, kar je dalo ekološko gibanje in kar je komisija Brundtlandove imenovala s težko prevedljivim izrazom »sustainable development«. Nekaj časa se je zdelo, da je bila iznajdena alternativa razvojnim ideologijam, vendar pa je danes mogoče reči, da je »sustainable development« bolj tautologija kot pa definicija nekega novega pojma, ki bi ponudil celovito alternativo ideološko opredeljenim pogledom na razvoj. Naj mi dr. Požarnik ne zameri, vendar se mi zdi, da »novo ozračje«, ki ga je omenjal in ki je rezultat ekološkega gibanja v Evropi in Ameriki, še ni tako, da bi lahko govorili o nečem radikalno novem in o nečem, kar že spreminja stvarnost.

Iz vsega povedanega je mogoče sklepati, da bomo še naprej soočeni z nujnostjo ideologij razvoja. Ta nujnost bo še naprej pogojena s potrebno po odkupovanju družbene agresivnosti, ki generira ne le potrebo po materialnem izboljševanju, ampak tudi po spremljajoči ideologiji. Kaj bodo glavni elementi te ideologije? Dovolite mi nekaj prognoziranja.

Najprej, menim, da bo še naprej zelo pomembna vsebina ideologije razvoja pojem rasti. Brez rasti ni materialnega izboljšanja (vsaj srednjeročno in dolgoročno) in zato bo rast še naprej predmet oboževanja. Poglejmo grozo, ki spremlja sedanjo recesijo v ZDA, in predstavljajmo si navdušenje, ki bo sledilo, če se posreči vzpostavitev novega ciklusa rasti. Rast bo še naprej več kot merljiva količina – ostala bo osrednja prvina ideologije razvoja.

Druga prvina bo socialna in bo verjetno izražena kot »zmanjševanje revščine« (poverty reduction). V zadnjih letih sem imel veliko opravka s strokovnjaki Svetovne banke, pristojnimi za to tematiko, ki je pridobila veliko prominentnost v delu Svetovne banke, zlasti po letu 1990, ko je banka objavila svoje znamenito poročilo o svetovni revščini. Odpravljanje revščine je izrazito ideološko opredeljena dejavnost, ki lahko zaposluje duhovno in birokratsko sfero, tudi če ni realnih rezultatov (tak je zdaj dejanski položaj). Ta pristop seveda ne vodi v kritiko in odpravo vzrokov revščine. Seveda pa je boljše, da obstaja skrb v zvezi z revščino, kot pa da bi bil ta pojav spregledan ali obravnavan ravnodušno. Razsutje Vzhodne Evrope bo verjetno radikaliziralo razpravo o njem.

Tretji element bo ekološki, izražen kot skrb za okolje v profitno opredeljenem razvoju. Bojim se, da ne bo prišlo do prevlade holistične ekološke alternative, kakršne si želiva z dr. Požarnikom, ampak da bo razvoj, utemeljen na kapitalistični ekonomski paradigmi, pač kooptiral nekaj skrbi za okolje in da bo to zlasti ideološko poudarjeno.

In končno, tu bo tudi selekcija prvorazrednih človekovih pravic – tistih iz skupine temeljnih državljskih in političnih pravic. Ekonomske, socialne in kulturne pravice bodo še naprej v ozadju in verjetno še naprej ne bodo imele kakšne

posebne mobilizacijske funkcije. To je seveda zelo daleč od holističnega pristopa k človekovim pravicam, ki smo ga hoteli uveljaviti v OZN, med drugim tudi s pravico do razvoja.

Ni nujno, da bo ta sestav štirih glavnih elementov ideologije razvoja imel kakšno skupno podobo, in nejasno je, kako bo politično izražen. Menim pa, da ni dvoma, da bo nekakšna ideologija razvoja ohranjena in bo označevala naše življenje do konca tega tisočletja in še malo čez.

ADOLF BIBIČ

Konec zgodovine?

Čeprav gre naša razprava proti koncu, moram reči*, da spodbude, ki nam jih je dal s svojo uvodno, antropološko zasnovano in celo pesniško začinjeno besedo kolega dr. Južnič, niso popustile. Tudi druge dosedanje razprave in prejšnje objavljene študije v *Teoriji in praksi* o koncu razvojne ideologije so izzivalne. Na koncu ostaja vprašanje, ali je res napočil konec zgodovine?

Dovolite, da se najprej dotaknem vprašanja ideologije, o kateri je pravkar tekla beseda. Govoriti o »koncu ideologij« je seveda delno terminološko vprašanje. Kaj pravzaprav ta beseda pomeni? Če jo jemljemo v pomenu, kakršnega je dobila v delu družboslovne literature, zlasti anglosaške, kjer ideologija često pomeni »sistem idej, verovanj in prepričanj«, potem bi težko govorili, da je nastopil njen konec. Res je, da je v današnji dobi prelomov in krize čutiti veliko normativno praznino glede takšnega sistema verovanj, vendar to niti v faktu niti v deontološkem smislu ne pomeni, da postaja vprašanje verovanj in prepričanj glede poti v prihodnost – o tej gre v prvi vrsti beseda – odveč. Nasprotno: etično-politični ideali, s katerimi se bolj ali manj pokriva takšen pomen ideologije (ideali, kot so npr. svoboda, enakost, solidarnost, blaginja, varnost, toleranca, mir), so še kako odprto polje razmišljanja in našega delovanja. Seveda pa je odprto tudi vprašanje njihovega pomena v novih razmerah, odprto je vprašanje premikov v njihovih prioritetah in medsebojnih odnosih, novo vsebino in obseg dobivajo kot občečloveške vrednote, ki se čedalje bolj globalizirajo.

Drugače pa se vprašanje ideologije in njenega konca zastavlja, če jemljemo besedo v kakšnem drugem pomenu, v katerem se uporablja. Če jo npr. razumemo kot s sebičnimi skupinskimi interesi popačeno zavest, ki zakriva in prikriva dejanskost; ali če jo razumemo v smislu velikih, kot je uvodoma dejal kolega Južnič, tradicionalnih eksplikativnih sistemov, kot so konservativizem, boljševizem, liberalizem, socializem, komunizem itd. Vse to so besede, ki so vzniknile v določenih zgodovinskih razmerah, ki so bile, res po eni strani poskus, da se pojasni tok človeške zgodovine, hkrati pa tudi (včasih bolj včasih manj), da se napove njen nadaljnji razvoj. To so miselni sistemi, so po svoji vsebini vezani na določene sloje, skupine, interese. Izpostavljeni so neizprosnemu kriteriju preverjanja v praksi, ki pokaže, koliko so realni, koliko utopični, koliko so univerzalni, koliko partikulari-

* Redigiran in nekoliko razširjen tekst iz razprave na okrogli mizi *Teorije in prakse*.

stični, koliko so emancipacijski, koliko zatiralski. Nedvoumno: v takšnem razumevanju in v takšnem kontekstu so ti eksplikativni sistemi zgodovinske tvorbe, doživljajo svoj vzpon in zaton, toda hkrati so tudi v medsebojni interakciji, vplivajo drug na drugega. Prav tako, kar je empirično vprašanje, vsebujejo v manjši ali večji meri trajnejše naboje, ki preživijo v novih povezavah kot občečloveško izročilo, ki so torej več kot izgubljene iluzije, ki jih je tudi polna zgodovinska izkušnja. Če torej danes govorimo o »koncu zgodovine«, »koncu ideologij«, moramo upoštevati to dejstvo.

To velja tudi za socializem, na katerega se predvsem misli, ko se govori o »koncu«. Res je, kot nekakšen zaključen sistem idej, ki izključujoče konkurira z drugimi sistemi, kot nekakšna obljubljen dežela na zemlji, ki tekmuje z obljubljen deželo v nebesih, kot centralizirani zgodovinski um, ki samozavestno izstopa iz predzgodovine, da bi zgodovino suvereno in racionalno usmerjal in ji zapovedoval – takšne ideje in takšnega gibanja je konec.

Poleg monistične socialistične izkušnje obstaja tudi socialdemokratska socialistična izkušnja. »Postsocializem« bo drugačen in mora biti drugačen tudi glede na različne izkušnje »socializma«. Staro razumevanje zgodovine, njenega razvoja in smisla je doživelo krizo (znamenje te krize pa je, med drugim, ravno zlom »realnega socializma«) kot unilinearno razumevanje zgodovine, ki se giblje premočrtno po zakonih zgodovinskega napredka; doživelo je tudi krizo, kolikor je vztrajalo pri monokavzalnem pojasnjevanju zgodovinskega gibanja, kolikor ga je torej razumelo zgolj kot posledico ekonomskega determinizma ali shematično polarnih socialnih bojev ali kot zgolj posledico kakšne psihološke determinante. Konec je tudi teleološkega pojmovanja zgodovine, ki naj bi se gibala k nekemu vnaprej postavljenemu ali predpostavljenu zgodovinskemu cilju v novo utopijo ali antiutopijo. Konec je torej starega pojmovanja zgodovine. Ali pa je tudi konec zgodovine?

Vsekakor smo na koncu XX. stoletja doživeli take radikalne prelome, da govorjenje o koncu zgodovine in koncu ideologij zakonito prihaja na dnevni red. To se kaže tudi v zadregi, s katero skušamo poimenovati novo stanje, v katerem smo se znašli. Ključno oznako skušamo določiti s predpono »post«. Smo v dobi »postindustrializma« in »postindustrijske družbe«; smo v dobi »postkomunizma«, »postsocializma«; smo v dobi »postkapitalizma«; končno smo v dobi »postmoderne« itd. Ta besedica »post«, kot jo razumem, izraža prepričanje, da nismo več »tam«, hkrati pa je popolnoma odprta glede tega, »kam«. Prihodnost je prazna (prim. dr. Veljko Rus: Med antikomunizmom in postsocializmom). Ob koncu XX. stoletja smo, lahko bi rekli, na najbolj usodnem razpotju v dosedanji zgodovini. Kajti »prazna prihodnost« ni samo znamenje naše načelne svobode, marveč tudi stanja negotovosti. »Kam« je ključno vprašanje, na katero pa moramo odgovoriti iz »sedaj«. Ta »sedaj« pa prihaja iz spoznanja, da znanstveni in tehnološki napredek, ki tako usodno označuje našo dobo, predstavlja velikanski pozitivni dosežek glede človekove sposobnosti, hkrati pa tudi predstavlja veliko nevarnost: ustvarja nov tip družbe, ki jo nemški družboslovec Ulrich Beck imenuje »*Risikogesellschaft*«. Torej »družba tveganja« je tista družba, v kateri je res dosežena visoka stopnja družbene blaginje in tudi (zakaj ne bi tega dodali?) politične svobode. Toda hkrati je to družba, kjer je pod vprašanjem ne samo dosedanje pojmovanje zgodovine, marveč tudi zgodovina sama: prvič je lahko človek ustvaril takšno orožje, da lahko uniči človeški rod; prvič je razkril takšne genetskotehnične postopke, s katerimi lahko ne le pospešuje produktivnost, marveč tudi tako spreminja življenje, da ga ogrozi; prvič je napredek produkcijskih zmožnosti ustvaril in ustvarja takšne nenamerne posledice, ki bi lahko, če bi jih prepustili lastnemu

toku, povzročile ne le čedalje več bolezni, marveč celo smrt človeške vrste (ozonski lijak itd.) Ni naključno, če v znanosti prihaja čedalje bolj v ospredje problematika *rizika* (toda ne samo v poslovnem smislu), *kaosa* in *katastrof* (o teh pojavih večkrat tehtno piše in je tudi danes govoril dr. Kirn). Problemi človeka postajajo čedalje bolj problemi človeštva, poleg parcialnih problemov, ki dobivajo nov pomen, se čedalje bolj soočamo z *globalnimi* problemi (demografski problem, beda, zmanjševanje virov, onesnaževanje okolja, nasilje, itd.). To so znamenja dobe, ki pričajo, da je res nastopil »konec ideologij« kot parcialnih in »sebičnih« sistemov pogledov na človeka in družbo. Da smo prekoračili *rubikon* zgodovine in tudi da na prvih korakih »postzgodovine« plovemo po razburkanih valovih globalnih problemov in globalnih tveganj v prostoru, ki je odprt v čas, ki je načelno neskončen, toda ravno zaradi novih tveganj lahko tudi praktično usodno končen. V tem smislu je čas, ki ga živimo, nov čas, po nepričakovanih ovinkih smo ne na »koncu zgodovine«, marveč na »koncu predzgodovine«, toda ne iz vzrokov, o katerih je govoril Marx, in ne po poti, ki jo je predvideval, marveč po ovinkih, po katerih smo prišli do podobnega problema: kako obvladati – ob vsej veljavi *poslovnega tveganja* (njegovega univerzalnega pomena se socialisti niso zavedali) – *globalna tveganja*, da ne bi na koncu predzgodovine napočil dejanski konec zgodovine.

»Konec zgodovine« torej ne pomeni – tako mislim v nasprotju s tu večkrat citiranim ameriškim filozofom Franciscom Fukuyamo, ki je ravno v novejšem času lansiral idejo »konec zgodovine« – triumf le enega »izma«, namreč liberalizma, ker je zgodovina preveč neobvladljiva stvar, da bi dopuščala dokončne zmage. Nedvomno je liberalizem pokazal življenjske sposobnosti, ki so morale presenetiti njegove kritike na levi in desnici. Namesto »konca liberalizma«, ki so ga številni diagnostiki večkrat ugotavljali in v različnih časih ponavljali, se je v soočenju z izzivi časa znal prilagajati in tudi napolnjevati z novimi vsebinami. Njegova močna stran je vztrajanje pri razlikovanju med civilno družbo in državo kot strukturalno zakonitostjo moderne dobe (prim. Dahrendorf). Prav tako je dojel nekatere »naravne« resnice glede gibanja tržne ekonomije. Tudi ne smemo prezreti njegovega poudarka na vrednosti človekove individualne svobode, kakor koli je bila ta ujeta v zgodovinske determinizme. S teh vidikov (in morda še katerih) je liberalizem velika izkušnja, ki ni samo izraz razrednih interesov, marveč vsebuje dejansko močno občečloveško jedro. Toda sam liberalizem deluje v svetu, ki se je toliko spremenil, da se je znašel ob koncu XX. stoletja pred eksistenčnimi, etničnimi in razvojnimi vprašanji, ki prej niso bila znana in na katera kot liberalizem ni odgovoril, čeprav je morda odločilno prispeval k ustvarjanju pogojev za pripravo tega odgovora.

Slejkoprej tudi v *družbi tveganja* obstajajo nekatera temeljna protislovja, na katera lahko odgovori le nova, kot je dejal dr. Požarnik, »paradigma« razvoja, ki bi morala, menim, odgovoriti na nekatera temeljna protislovja sodobne »postdobe«.

Pri tem mislim zlasti na tri protislovja:

Prvič. Razmerje med individualizacijo in socializacijo v sodobnem svetu. Nasproti pritiskom leviatanskega kolektivismu, ki je izničil individualnost, je ob koncu XX. stoletja napočila doba novega individualizma. Geslo »privatizacija« je samo en vidik tega pojava. Toda mar nam ne grozi, da bomo, potem ko smo zavrgli eno skrajnost, zajadrali v območje druge? Kot da »socializacija« zaradi zloma realnega socializma ne obstaja več, kot da problem socializacije ni več problem. Seveda ne mislim na to besedo v pomenu, kot ga je uporabljal npr. Karl

Korsch ali kot ga uporabljajo sodobni teoretiki politične kulture. Ko govorim o »socializaciji«, ki je v protislovju z individualizacijo, mislim na to, da ob čedalje večji individualizaciji poteka proces (oziroma bi bilo potrebno, da poteka) čedalje večjega upoštevanja drugih, sočloveka, človeštva. Liberalno načelo *laissez faire* je bistveno dopolnjeno in omejeno z načelom zavestnega povezovanja ljudi zaradi skupnega razreševanja skupnih problemov, kar je ravno načelo socializacije.

Drugič. Res so propadli sistemi totalnega in centraliziranega planiranja. Nasproti njim se v novejšem času pojavlja ideja o »avtopoesis«, o avtonomnosti, o »samokrmiljenju« (Selbststeuerung) v manjših, decentraliziranih, mikrosamo-upravnih skupnostih. Toda ob avtonomizaciji se hkrati, v zadnjem času čedalje bolj, pojavlja ideja *globalizacije*, o kateri smo govorili (o čemer večkrat razpravlja kolega dr. Mlinar). To je, lahko rečemo, čedalje globlje protislovje, ki ga liberalni model, če z njim razumemo model *laissez faire*, ni razrešil. Poleg racionalnosti, ki jo je izkazal z orientacijo v tržno gospodarstvo in z dosežki na področju politične demokracije, je dopustil vrsto globokih iracionalnosti, med katerimi je tudi protislovje med spontanostjo in med potrebno globalno intervencijo zavesti. Zlom realnega socializma in zlom centralističnega planiranja ne pomenita tudi zanikanja potrebe, da se najdejo novi mehanizmi – ravno zaradi izziva družbe tveganja – s katerimi naj bi se koordinirano obvladovali globalni družbeni problemi vsega človeštva ali problemi manjših človeških skupnosti.

Tretjič. S tem je povezano protislovje med čedalje večjo potrebo po svobodi narodov na eni strani, na drugi pa po njihovem vse tesnejšem sodelovanju. Sedanji emancipacijski procesi narodov nas ne smejo zaslepiti do te mere, da bi pozabili na potrebo po čedalje pristnejšem in širšem združevanju narodov (sodobni krvavi etnični konflikti nas opozarjajo na nevarnost te pozabe). Razne oblike regionalnega, evropskega in svetovnega povezovanja narodov pričajo o železni nujnosti »internacionalizacije« v dobi »postmoderne«. To so, med mnogimi drugimi, nekatera temeljna protislovja sodobnega časa, ki je načelno neskončno odprta, lahko pa tudi, če človeštvo ne bo sposobno razrešiti teh nasprotij, čas dokončnega izteka in konca zgodovine.

Nova »paradigma« življenja, sobivanja in razvoja človeka in človeštva bi zato morala, mislim, biti odprta za vse velike izkušnje človeka, njegovih skupin in skupnosti in človeštva; morala bi temeljiti na nujnem, a kritičnem vključevanju znanstvenega in tehnološkega napredka; morala bi obsegati etične, socialne, ekonomske, kulturne in politične komponente; vključevati bi morala temeljni konsenz glede nekaterih bazičnih vrednot, ki naj bi jih spoštoval vsakdo in vsi. Menim, da bi se takšna »paradigma«, če jo tako neskromno imenujem, lahko oblikovala v treh smereh:

Najprej bi morala upoštevati izkušnje velikih zgodovinskih izročil, zlasti liberalizma, krščanstva in socializma, t. j. politične svobode, personalizma in socialne pravičnosti.

Ta paradigma bi morala, dalje, – to je imperativ časa – zajeti tudi napredek sodobne znanosti in tehnologije, ne v klasični mehanski obliki, marveč v sodobnem »reflektiranem« pomenu. Upoštevati bi torej morala sodobno elektronsko revolucijo, ki daje nov pomen informacijam in komunikacijam, pa znanju kot temeljni proizvodni sili ter novi planetarni razsežnosti sodobne človekove eksistence. Hkrati pa bi morala upoštevati etnično odgovornost znanosti za (možne) škodljive posledice znanstvenega in tehnološkega napredka, da bi se tako izognili možnim katastrofam in celo katastrofičnemu koncu zgodovine.

Nova paradigma bi morala, končno, temeljiti na nekaterih temeljnih vredno-

tah kot premisi vseh oblik človekovega mišljenja in delovanja. Med take vrednote štejem zlasti načelo svobode in enakosti, ki predpostavlja svobodo; načelo pluralizma in tolerance; načelo večine, omejeno z načelom priznavanja manjšine; načelo mirnega razreševanja konfliktov, ki na mikroravni vodi do konfliktno-kooperativnega sožitja in na makroravni do tistega miru med narodi, ki ga je že napovedoval Kant.

Mislím, da je pri nas na Slovenskem, kjer smo bolj žrtve naše avtoritarne tradicije z njenimi »desnimi« in »levimi« fundamentalizmi kot pa dediči liberalizma, zlasti pomembno poudariti pomen pluralizma in tolerance, ki edina lahko omogočita, da se izkoristijo vsi ustvarjalni potenciali slovenskega naroda in preprečita, da se nujne razlike med interesi in pogledi ljudi ne sprevržejo (znova) v sovražno razcepljenost.

BOGOMIL FERFILA

Relevantne svetovne razvojne izkušnje

V svojem prispevku bi rad opozoril na nekatera spoznanja, ki jih je mogoče uporabiti tudi pri sedanjih slovenskih razvojnih razpotjih. Skušal bom predstaviti pozitivne zglede (evropski in azijski razvojni koncept), pa tudi nekatere napačne poteze, ki so jih v svojem razvojnem kolapsu vlekla južnoameriške države.

1. *Evropske politike kompromisa*

V povojnem obdobju je Evropa svoje številne probleme (fizično uničenje, lakota, vplivi depresije 1930. leta itd.) pričela urejevati s strategijo kompromisa. Poglejmo najprej švedsko izkušnjo iz 30-tih let, ki je nekakšen prototip zgodovinskega kompromisa. V tem obdobju so švedski socialdemokrati pričeli ustvarjati povezavo z Agrarno stranko. Vsaka stran se je odrekla svoji tradicionalni politiki v zameno za podporo enega od svojih ciljev. Socialdemokrati so se tako odrekli svojemu nasprotovanju kmetijskim subvencijam, Agrarna stranka pa nasprotovanju kompenzacijam delavcem med brezposelnostjo. Sprva so konservativne stranke in delodajalci nasprotovali temu sporazumu, ko pa se je 1936. leta potrdil na volitvah, je bil vsesplošno sprejet. 1938. leta so se predstavniki biznisa, delavcev in kmetov zbrali v Saltjobadezu za drugo pogodbo: socialisti naj bi sprejeli zasebni nadzor menedžmenta in naložb v zameno za polno priznanje sindikalnih pravic, visokih mezd, welfare paketa, polne zaposlenosti; biznis pa naj bi dobil v zameno nadzor podjetij in odpoved štrajkov; kmetijstvo naj bi sprejelo takšne koncesije delu in biznisu v zameno za stalno podporo kmetijstvu.

Švedski zgodovinski kompromis je bil tako sklenjen že pred začetkom druge svetovne vojne. Kljub temu da je bil nedvomno tudi pod pritiskom zunanjih dejavnikov, je nastal kot rezultat dogovora avtonomnih skupin.

Po vojni so v Zahodni Nemčiji zavezniki nevtralizirali avtoritarno desnico in komunistično levico. Podpirali so centralistne politične sile (Konrad Adenauer) in

krščanske demokrate. Kancler Adenauer in gospodarski minister Erhard sta zavrnila planski pristop, ki so ga zagovarjali nemški socialdemokrati. Sindikati so dobili močne organizacijske pravice ter sedeže v direktorskih boardih. Močna welfare mreža je ščitila ljudi pred pritiski poslovnih krogov.

V Veliki Britaniji so volitve 1945. leta postavile prvo nemanjšinsko laburistično vlado v britanski zgodovini. Po eksperimentiranju s planiranjem in nacionalizacijo se Velika Britanija ponovno vrne k tržni ekonomiji.

Povojna prilagajanja so bila najtežja v Franciji in Italiji, kjer so nastopili resni konflikti z delavstvom. Teoretično je bila širina razprav o razvojnih možnostih precej širša kot v drugih državah.

Vse te države pa so se v povojnem obdobju začele postopoma premikati proti širokemu družbenemu konsenzu oziroma kompromisu. Levica se je sprijaznila s trgom in zasebno lastnino, kapitalisti so sprejeli sindikate in kolektivna pogajanja v ustavnem okviru ter welfare državo. Oboji so podpirali kmetijske programe, kmetijski sektor pa industrijske cilje. Vsi so do neke mere sprejeli določeno stopnjo vladne intervencije in regulacije, za uravnavanje in ohranjevanje polne zaposlenosti pa so uporabljali demand management. Brez dvoma je k ustvarjanju širokega družbenega konsenza prispeval svoje tudi ugoden gospodarski položaj. Povojna Zahodna Evropa, ZDA, Kanada in Japonska so imele obdobje izjemne rasti. Prosperiteta je preseгла razredne meje, množična potrošnja in hitra gospodarska rast sta zmanjševali socialno napetost. Kompromis je bil takrat videti močnejši, kot si je kdor koli v njegovem začetnem obdobju lahko predstavljal. Temu so bile prilagojene tudi tedanje ekonomske politike – uravnavanje povpraševanja in poudarek na mešani ekonomiji. Teoretični diskurz se ni več ukvarjal s temeljnimi dilemami nacionalizacije, delavske participacije, osnovnimi tržnimi načeli, protekcionizmom, marveč so v prvi plan prišle dileme učinkovitega menedžmenta. Evropska levica se je postopoma odrekala nacionalizaciji in drugim značilnostim ortodoksnega marksizma, komunistične partije so se obračale proti evrokomunizmu, konservativne stranke pa so sprejele welfare državo in keynesijanski pristop k polni zaposlenosti.

2. Azijski razvojni boom in polom Latinske Amerike

Azijski tigri (Južna Koreja, Singapur, Hongkong, Tajvan) so razvojni fenomen 20. stoletja (na čelu z Japonsko seveda). Vendar tudi druge azijske države stopajo po njihovi poti – Tajska, Filipini, Kitajska.

Naraščajoča krivulja gospodarske rasti v azijskih državah, ki ji ni videti konca, je nedvomno izjemen dosežek. Dodatno ga še poveča dejstvo, da je večina azijskih držav uvoznic nafte in so bile tako bolj kot države Latinske Amerike prizadete z naftnim šokom v 70-tih letih. Seveda pa so nanj v primerjavi z latinskoameriškimi državami ustrezno reagirale.

Lahko navedemo tri poglobitve razloge razvojnega uspeha azijskih držav:

1. Večina teh držav je imela v primerjavi z ZDA ter državami OECD in Latinske Amerike zelo nizke startne osnove. Tudi danes so še na nizki stopnji razvitosti, vendar pripravljene in sposobne za hiter razvoj (low level catch-up stage of development). Zato so donosi od naložb v izobraževanje in materialne vire visoki.

2. Nedvomno je ključno vlogo odigral prodoren in uspešen narodnogospodarski menedžment. Posebej se je to pokazalo pri odločanju o zadolževanju pri

komercialnih bankah, inflaciji in davčni politiki. Podobno kot latinskoameriške države so tudi azijske države najemale razvojna in premostitvena posojila, ko so imele plačilne probleme ob naftnih šokih. Vendar so bile pri tem mnogo preudarnjše. Države, ki so bile visoko zadolžene, kot na primer Bangladeš, Indija, Pakistan, so najemale posojila predvsem pri tujih vladah in mednarodnih institucijah ob fiksni obrestni meri in drugih pogojih, ne pa pri komercialnih bankah pod spreminjajočimi se pogoji (floating rates). Uspelo jim je zadržati majhen javni (vladni) sektor, sorazmerno majhno število državnih uslužbencev (z izjemo Indije), z relativno nizkimi plačami. Kot neposreden odgovor na naftna šoka so ukinali vse subvencije domačim porabnikom nafte. Te države praviloma vodijo konzervativno davčno politiko ter so zelo previdne z inflacijo. To je veljalo v prvi vrsti za Indijo, pozneje pa so takšne strategije sprejele tudi Kitajska, Indonezija, Južna Koreja, Tajvan, ki so vse imele izkušnje s hiperinflacijo v prejšnjih desetletjih.

3. Azijske države so posebno pozornost posvečale pospeševanju izvoza in izvozne usmerjenosti, diverzifikaciji izvoznega programa in ohranjanju kompetitivnosti domače valute. Zato jim je na svetovnem trgu uspelo povečati delež lastnega izvoza. Tudi trgovinska povezanost med samimi azijskimi državami je bila večja kot med državami Latinske Amerike.

Če primerjamo latinskoameriške razvojne izkušnje na eni strani ter izkušnje azijskih in OECD-držav na drugi strani, lahko ugotovimo dve bistveni razliki:

1. Za latinskoameriške države so značilne velike in stalne razlike v dohodku različnih skupin prebivalstva (npr. vrednost Ginijevega koeficienta v 60-tih in 70-tih letih za latinskoameriške države je bila 0,527, za azijske 0,395, za OECD 0,379, za ZDA pa 0,404).

Neenakost v Latinski Ameriki je bila dediščina starega kolonialnega sistema izkoriščanja (suženjstva v Braziliji in peronstva drugje). Lastništvo zemlje ni bilo nikoli tako široko distribuirano kot v Aziji, Evropi in ZDA. Edina zemljiška reforma je bila izvedena v Mehiki, kjer pa so zemljo dali mehiškim zadrugam (egidos). Izobrazbene možnosti kot poglavitni dejavnik vertikalne mobilnosti sodobnih družb so bile močno zožene in omejevale, velike so bile tudi variacije regionalnih neenakosti (npr. v Braziliji je bil razpon v dohodku per capita med zveznim okrožjem in Piani 1980. leta 9:1, v Mehiki 6,3:1, v ZDA in Franciji največ 2:1, v Nemčiji 2,6:1 itd.).

2. Visoka inflacija v državah Latinske Amerike je imela korenine zlasti v čezmernem vladnem trošenju, ki je močno presehalo realne vire financiranja.

MOJCA NOVAK

Na čem svet stoji?

Tako pojem »razvoj« kot različni koncepti, katerih predmet »obdelave« je, so zadnja desetletja na precej slabem glasu. Evforija, ki je spremljala gradnjo med drugo svetovno vojno razrušenih držav in družbenih sistemov ter na novo nastalih držav, osvobojenih kolonialne prevlade, je porodila tudi različne programe, kako dohitevati zahodni, razviti svet. Kolonije so postale »države v razvoju«, socialistič-

ni Vzhod pa se je branil konceptov konvergiranja s trditvami, da je to način, kako si hoče kapitalizem prisvojiti socializem. Iluzije, očitno tako konceptualne kot politične in ideološke, da je različnim državam na voljo več poti v prihodnost – kapitalizem, socializem in še kakšne vmesne variante, kot npr. jugoslovansko samoupravljanje, so se razblinile s padcem berlinskega zidu. Toda ta padec je potegnil za sabo tudi nekatere delitve sveta: na Vzhod in Zahod, na socializem in na kapitalizem. Ostali so samo razviti in vsi tisti, ki temu bolj ali manj uspešno, bolj ali manj obotavljivo sledijo. Svet je postal vsaj navidezno enoten. Ali kot bi dejali nekateri angažirani zgodovinarji: prave alternative zahodnemu tipu razvoja (zaenkrat) ni. Nekdanje socialistične države se bodo morale prilagoditi (na svoj način!) zahodnim načelom razvoja in delovanja do določene mere (vsaj!), če bodo hotele z njimi sodelovati. Zahodni tip modernizacije prevladuje, zaenkrat brez tekmeca, pa naj nam je to všeč ali pa ne.

Ker pa so bili (in so še) koncepti razvoja (vsaj!) dihotomno oblikovani, je z razrušenjem berlinskega zidu – čeprav so se jugoslovanske notranje meje trgale in razkrajale vsaj nekaj let prej – nastal tudi vakuum v konceptualnem prostoru. Zdi se, da ni več konceptualne poti naprej; kot da ni več luči na koncu predora, navidezno čvrste opore čez majavo brv nad razpenjanimi vodami v soteski. Neka zelena ali nehotena prihodnost se je končala. Koncept ali paradigma socialističnega razvoja se je zrušila sama vase. Toda v ogledalu se ni razbila samo iluzija, da so želje in deklaracije dovolj trdno jamstvo tudi za njihovo uresničitev. Prav tako je spodletelo iluziji, da razvoja ne moremo niti pojmovati niti načrtovati ali le neodgovorno sanjariti o njem javno kot samoumevnem sosledju ali samoumevnem prenosu določenih pobud ali zgledov. In menim, da se zadrega manka konceptov ihtavo zaletava v nesocialistične koncepte podobno kot pred desetletji v socialistične. Kajti nočemo več znane, toda neželene preteklosti in polagamo brez razmisleka vse sanje in želje v neznano, toda želeno prihodnost. Zato se zdi, da potrebujemo novo oporo za brv, po kateri bomo šli, novo paradigmo, na podlagi katere bomo napovedovali prihodnost, da se nam ne bo treba ukvarjati s sedanostjo in še manj s preteklostjo, da bi se iz nje česa naučili. Skratka, »a new paradigm is wanted«, zlepa ali zgrda; še najboljše pa bi bilo, če bi jo dobili zastonj. In v tej ihtavi dirki za vero v prihodnost bomo spet pozabili, kaj je bilo zgrajeno v preteklosti, na čemer svet stoji. In modri zgodovinarji se bodo hahljali v brado, ko bodo opazovali in ko že zdaj opazujejo konceptualne zmede družboslovcev, ki bi radi napovedovali dogajanja na Vzhodu, pa si s svojimi lepljenkami ne morejo nič pomagati. Eden od odgovorov, ki bi jim ga lahko ponudili v razmislek, bi lahko bil naslednji: kolegice in kolegi, ne glejte tako daleč naprej, pogled je zamegljen; ozrite se raje nazaj – s starimi analitskimi koncepti si lahko marsikaj pojasnite. Samo malo garanja in kopanja po zgodovinpisni evidenci, pa boste našli nove odgovore na stara vprašanja. In ne izogibajte se regresijam in diskontinuitetam; čeprav jih živite, so le navidezne. Čeprav nove družbene ureditve, novi sistemi začenjajo zgodovino in štetje svojega časa vedno znova in na novo, ostajajo preteklost in spomini nanjo v ljudeh; včasih samo v legendah in besednem izročilu; toda ostajajo. Zato namesto da samo vztrajno strmimo v črnino predora prihodnosti in iščemo luč njegovega konca, se lahko zazremo tudi v znano in jasno preteklost in poskušamo ugotoviti, zakaj so se pretekli, zavrženi, toda še pred kratkim časom tako opevani koncepti zrušili vase. Saj vendar niso bili le kos papirju, neprimeren za reciklažo! V ta namen bi si bilo dobro še enkrat prebrati kitajsko modrost, s katero je profesor Kirn sklenil svoj prispevek: »Kdor hoče imeti dobro brez zlega, red brez nereda, ta ne pozna načel nebes in zemlje, ne ve, kako so povezane stvari.«

SAMO KROPIVNIK*

Empirično raziskovanje parlamentov

Širši okvir

I. Uvod

Tudi površnemu opazovalcu je jasno, da zaradi očitnih razlik ne moremo na enak način obravnavati parlamentov v neki afriški državi, v neki razviti zahodni demokraciji in v neki socialistični državi. Še več: tudi parlamentov, denimo, Velike Britanije in Italije ne moremo enako obravnavati. Med seboj se vse preveč razlikujejo, denimo, po zakonih, ki določajo njihovo strukturo, način menjave njihove sestave, način dela, odnose z vlado, šefom države in drugimi institucijami političnega sistema, po njihovi moči in podobnih merilih. Seveda pa se še bolj kot po normativni ureditvi razlikujejo po dejanskih stanjih in procesih.

Prav tako pa ne moremo preprosto sprejeti stališča, da je vsak parlament nekaj edinstvenega in z drugimi neprimerljivega, saj so prav tako kot razlike očitne tudi podobnosti. Zato se mi zdi, da je pri tako imenovanem »empiričnem raziskovanju« osrednje vprašanje, kaj pogojuje razlike in podobnosti. Seveda je glede na raznovrstnost stvarnosti utopično pričakovati, da lahko v kateri koli model ujameмо vse pomembne razlike. *Treba pa je poskusiti najti model, ki zajema dejavnike, ki v najširšem smislu pogojujejo (ne nujno določajo) tista stanja in procese v parlamentu, ki so navadno predmet empiričnega raziskovanja.*

Parlament je zgolj ena, a z drugimi močno povezana institucija političnega sistema, zato se mi zdi smiselno najprej najti model za stanja in procese v celotnem političnem sistemu. Za upoštevanje konkretnjših razlik glede odnosov med institucijami političnega sistema s poudarkom na parlamentu je v nadaljnjih korakih verjetno še dovolj časa.

V literaturi je mogoče najti vrsto zgledov. Tradicionalni model je postavljen zelo na široko: ustroj političnega sistema in procesi v njem so pogojeni z linijami cepitve, ki prevladujejo v neki družbi. Ta model je bil večkrat plodno uporabljen in ima celo vrsto izpeljav, ki poudarjajo le določene linije cepitve kot univerzalne. Duverger pa je, zavedajoč se osrednjega pomena političnih strank, postavil model mnogo ožje: politični sistem je pogojen s številom političnih strank. S tem je kot merilo za proučevanje političnih sistemov implicitno postavil strankarske sisteme. Ta korak v nekem širšem kontekstu ne bi bil opravičljiv, saj je strankarski sistem le sestavni del političnega sistema, vendar je v danem kontekstu iskanja opisanih dejavnikov popolnoma upravičen. Zato ga bomo tudi pri nadaljnjih korakih privzeli kot upravičenega. Sisteme je nato glede na število strank razdelil na posamezne tipe in te tipe vsebinsko opisal glede na stanja in procese v njih. Ta zožitev modela

* Samo Kropivnik, strokovni sodelavec na FDV.

se mi zdi pomembna, saj je število političnih strank spremenljivka, ki jo lahko merimo. Hkrati pa je število političnih strank dolgoročno tesno povezano s številom in pomembnostjo linij cepitve v družbi, zato zožitev modela ne pomeni prevelike poenostavitve (Duverger, 1964; Beyme, 1985; Sartori, 1976).

Duvergerjeva tipologija je relativno enostavna. Sisteme je glede na število strank razdelil le v tri tipe: v enostrankarske, dvostrankarske in večstrankarske. Taka tipologija seveda ima določeno pojasnjevalno moč, posebej v odnosu do volilnega sistema, vendar hkrati prekriva pomembne razlike. Za empirično raziskovanje institucij političnega sistema je danes premalo občutljiva.

Mnogo občutljivejša je Sartorijeva tipologija, ki je v dostopni literaturi o empiričnih raziskavah institucij političnega sistema tudi največkrat uporabljena (Haller, 1987; članki v *European Journal of Political Research*, npr. Vol. 18 – No. 1; referati srečanj ECPR od 1972 do 1991). Moje mnenje je, da izpolnjuje osnovno zahtevo: *Sartorijevi tipi zajemajo dejavnike, ki v najširšem smislu pogojujejo (in ne nujno določajo) tista stanja in procese v parlamentu in političnem sistemu v celoti, ki se navadno empirično raziskujejo.*

II. Dvodimenzionalna Sartorijeva tipologija

Sartorijeva tipologija, ki jo je razvil iz klasifikacije, je dvodimenzionalna. Pri določitvi tipa sistema je treba upoštevati dve merili:

1. stopnjo fragmentiranosti in
2. stopnjo polariziranosti sistema.

Prvo merilo se nanaša na število političnih strank, drugo pa, v grobem, na razsežnosti ideološkega kontinuuma in intenziteto (lastnosti) teh razsežnosti. V skladu s tema meriloma dobimo sedem osnovnih tipov sistemov:

1. enostrankarski,
2. enostrankarski s hegemonistično stranko,
3. enostrankarski s predominantno stranko,
4. dvostrankarski,
5. umirjeni večstrankarski,
6. polarizirani večstrankarski in
7. atomizirani večstrankarski.

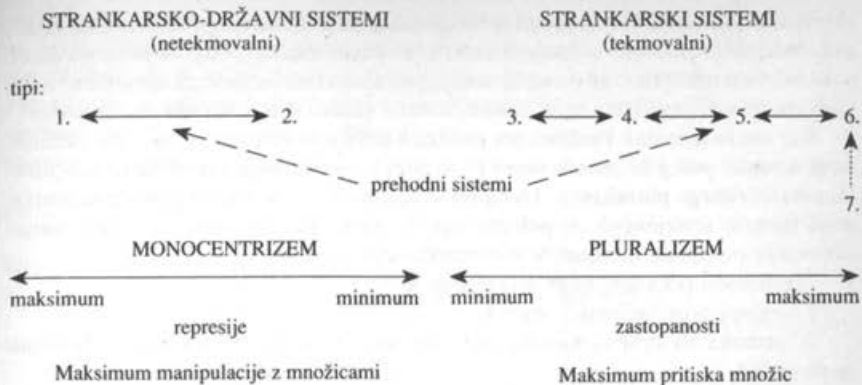
Strukture moči, ki prevladujejo v prvih šestih tipih in so za empirično raziskovanje institucij političnega sistema posebno pomembne, so naslednje:

1. monopol,
2. hierarhija,
3. unimodalna koncentracija,
4. bimodalna koncentracija,
5. nizka fragmentiranost in/ali depolarizirana segmentacija ter
6. visoka fragmentiranost in polariziranost.

Za ta prispevek zadostuje, da tipologijo predstavimo le še z naslednjo nazorno skico: (glej na str. 535).

Iz skice je mogoče razbrati, kateri sistemi so med seboj prehodni oziroma kje je točka diskontinuitete kontinuuma, ki ločuje dve veliki skupini sistemov, kot tudi, kakšna so obeležja posameznih skupin sistemov oziroma posameznih sistemov in kakšna so obeležja komunikacijskih tokov v njih.

Točka diskontinuitete je točka, čez katero prehod ni mogoč, ne da bi se prekršila lastna konstitutivna pravila sistema. V tem smislu je jasno, da je kontinuum že

SLIKA 1. Sartorijeva tipologija sistemov. Števíla od ena do sedem se nanašajo na predstavitev tipov na prejšnji strani. Izpuščeni so podtipi strankarsko-državnih sistemov. Vir: Sartori, 1976: 283.

zaradi tega lahko le heterogen pojmovni kontinuum, ne pa integralni ali celo razmernostni v matematičnem smislu. Poleg tega razdalje na njem pomenijo različno intenziteto in nekatere izmed njih niso merljive: razdalja med enostrankarskim sistemom s hegemonistično stranko in enostrankarskim sistemom s predominantno stranko (med 2. in 3., na intervalu, kjer je točka diskontinuitete) ter razdalja med polariziranim in atomiziranim pluralizmom (med 6. in 7., kjer je 7. tip zgolj mogoč, nima pa približka v realnosti).

Na prvi pogled gre torej za tipologijo, ki je primerna le za tako imenovane »kvalitativne analize« institucij političnih sistemov. Razvidno je, da je celotna logika vzpostavitve parlamenta, njegovega delovanja in njegove razpustitve oziroma zamenjave odvisna od tipa sistema. Moj interes pa je ta trenutek mnogo ožji. Zanima me, ali je mogoče kvantificirati obe merili tipologije do te stopnje, da ju je potem mogoče uporabiti za identifikacijo tipa sistema in za raziskovanje odnosov s in med stanji in procesi, ki so pomembni za kvantitativno raziskovanje parlamentov. Kvantitativno raziskovanje parlamentov pa obsega predvsem različne verjetnosti, denimo verjetnost, da bodo v parlament izvoljene te in te stranke s takšnim in takšnim številom poslancev, da bo vlada sestavljena iz predstavnikov teh in teh strank, da se bodo te in te stranke povezovale v glasovalne ali vladne koalicije, da bosta trajnost in trdnost teh koalicij takšni in takšni, da bo razmerje med zavezanostjo poslancev stranki ali lokalnim interesom takšno ali drugačno, da bo odgovornost vlade in opozicije takšna ali drugačna, da bodo prevladovali takšni ali drugačni problemi, da se bodo ideološke razlike med strankami večale ali manjšale in kakšen bo sploh njihov pomen, da bo javnost bolj ali manj spolitizirana (če sploh), da bo določen zakon sprejet in podobno.

Za slovenski parlament se mi zdi tema še posebej zanimiva. Ne da bi operacionalizirali pojem fragmentiranosti sistema (kar bom storil v nadaljevanju z njegovo kvantifikacijo), se zdi, da je fragmentiranost v slovenskem sistemu velika. O tem priča ogromno registriranih političnih strank (preko sedemdeset), veliko strank, ki so nastopile na volitvah, veliko strank, ki so zastopane v parlamentu, in neprestano porajanje novih političnih strank. Vrednost enega izmed indikatorjev tipologije bo po pričakovanju torej visoka. To seveda ne pomeni, da bo avtomat-

sko visoka tudi vrednost drugega indikatorja, to je indikatorja polariziranosti sistema. Vendar je glede na sedanje stanje to povsem mogoče. Mogoče je torej, da se slovenski sistem bliža tipu polariziranega pluralizma ali pa ga je že mogoče uvrstiti vanj, čeprav je predvsem novi sistem, torej v skladu z zgornjo skico, prehodni!

Ker me ta trenutek kvalitativna analiza v smislu uvrščanja sistemov ne zanima, bom navedel poleg že znanih samo še za dani kontekst najpomembnejše značilnosti polariziranega pluralizma. Treba pa je poudariti, da je Sartorijevo razlikovanje med tipoma umirjenega in polariziranega pluralizma bistveno za razumevanje delovanja političnih institucij v večstrankarskih sistemih.

Značilnosti polariziranega pluralizma so:

1. obstoj protisistemskih strank,
2. stranka ali stranke zasedajo tudi sredino ideološkega kontinuuma (sredina je mogoča),
3. nasprotja med strankami,
4. polariziranost, tj. velika intenzivnost razdalj na ideološkem kontinuumu,
5. centrifugalne volilne težnje, usmerjene od centra k ekstremom ideološkega kontinuuma,
6. velik pomen ideologije, ker stranke usmerjajo pripadnike k polarizaciji,
7. neodgovornost strank, ker so določene stalno izključene iz vlade, in
8. stranke vedno obljublajo preveč (tj., tudi tisto, česar ne morejo izpolniti), da bi prekosile nasprotnike (*Powell, 1987*).

Gre torej za značilnosti določenega tipa, ki ne pogojujejo le raziskovanja parlamenta, temveč vseh institucij političnega sistema. Njihov vrednostni pomen pa je negativen!

III. Mere fragmentiranosti

Sartori je sam predlagal nekaj mer fragmentiranosti sistemov, ki različno upoštevajo število, pomembnost in moč (to je velikost) strank.

1. Prva mera

Prva mera upošteva predvsem število političnih strank, delno popravljeno glede na njihovo pomembnost (*Sartori, 1976: 118–130*). Gre preprosto za štetje strank v sistemu, pri čemer pa moramo upoštevati natančno določena pravila, ki se nanašajo na pomembnost strank. Pri takem štetju stranke, ki po določenih merilih niso pomembne, preprosto izpustimo. Merila za presojo so povsem kakovostna in dopuščajo veliko mero subjektivnega vpliva raziskovalca. V vsebinskem smislu se nanašajo predvsem na sposobnost stranke, da stopa v koalicije, in na njeno sposobnost blokiranja sistema.

2. Druga mera

Druga mera (*Sartori, 1976: 300–304*) prav tako upošteva predvsem število in pomembnost strank, vendar je mnogo natančneje določena. Gre za indikator fragmentiranosti vlad, ki temelji na številu v vladi dejansko (ne zgolj potencialno)

pomembnih strank, relativiziranem glede na trajanje mandata parlamenta. Dejanska pomembnost je zopet določena s kakovostnimi merili, vendar operacionalizacija indikatorja v celoti dopušča raziskovalcu manj subjektivnosti, kar poveča zanesljivost in veljavnost merjenja, njegove vrednosti pa imajo boljše numerične lastnosti, predvsem glede primerljivosti.

Mero lahko zapišemo:

$$FG = n \left(\sum_{i=1}^N c_i \right)^{-1}$$

kjer je:

n ... število mandatov parlamenta (običajno konstanta z vrednostjo 1)

c ... spremenljivka, katere vrednost je za eno vladno v enem mandatu parlamenta enaka 1, in

N ... število strank, pomembnih za vladne koalicije.

Poglejmo preprost primer: V enem mandatu parlamenta ($n = 1$) je bila ves čas na oblasti ena vlada ($c = 1$), sestavljena iz treh strank ($i = 1, 2, 3$), zato je FG enako 0,33.

Čeprav obstajajo tudi druge možnosti, je tako iz numeričnih kot vsebinskih razlogov smiselno vedno upoštevati le en mandat parlamenta, torej določiti n kot konstanto z vrednostjo ena. Kadar potem želimo izračunati vrednosti indikatorja za daljše časovno obdobje, preprosto izračunamo eno izmed običajnih mer centralne tendence (aritmetična sredina, modus, mediana, geometrijska sredina) iz vseh vrednosti za to obdobje. Katero, je odvisno od konkretne oblike porazdelitve vrednosti mere za dano obdobje.

Ker je povsem običajno, da se v enem mandatu parlamenta zamenja na oblasti več vlad, se vrednost spremenljivke c spreminja. Lahko jo zapišemo kot:

$$c = m^{-1}$$

kjer je m število vlad v enem mandatu parlamenta. S to rešitvijo smo pripisali enako težo vsem mandatom parlamenta ne glede na njihovo trajanje. To seveda ni idealna rešitev, vendar je boljša kot druge, ki zanemarijo število vlad v enem mandatu ali pa pripisujejo enako težo vsem vladam ne glede na njihovo trajanje.

Manjša je fragmentiranost vlade, višja je vrednost indikatorja. Najvišja vrednost je ena – v enem mandatu je na oblasti ena vlada, sestavljena iz ene stranke.

Za primer so v spodnji tabeli navedene povprečne vrednosti indikatorja (leta 1947–74), izračunane za nekatere evropske države in urejene po padajočem vrstnem redu.

Švedska	.67	
Norveška	.58	
Irska	.53	
Belgija	.51	
Avstrija	.48	(1945 – 73)
ZRN	.44	
Francija	.41	(V. rep.)
Danska	.35	
Italija	.28	
Finska	.27	
Švica	.27	
Nizozemska	.26	
Francija	.20	(IV. rep.)

TABELA 1. Vrednosti mere fragmentacije vlad. Vir: Sartori, 1976: 303.

Mera seveda ostaja sporna, saj meri fragmentiranost sistema preko fragmentiranosti vlad, kar ni vedno korektno. Čeprav doslej ni bila velikokrat uporabljena, je zaradi stalnega nastajanja novih raziskovalnih metod njena vrednost še vedno odprto vprašanje. Zato jo je smiselno vedno znova uporabljati in presoјati.

Čeprav slovenska vlada ni na oblasti še niti en mandat in je za primerjave smiselno računati le povprečne vrednosti, poglejmo, kakšna bi bila njena vrednost ob predpostavki, da bo vladajoča koalicija na oblasti v nespremenjeni sestavi do konca mandata parlamenta:

$$\begin{aligned}n &= 1 \\m &= 1 \text{ (predpostavka)} \rightarrow c = 1 \\i &= 1, \dots, 6\end{aligned}$$

Torej $FG = .17$, kar je glede na zgornjo tabelo najnižja vrednost. Primerjava pa je seveda dvomljiva, ker gre za drugo časovno obdobje in predvsem ker bi jo bilo smiselno primerjati le z vrednostmi parlamentov drugih mladih demokracij, tj. predvsem nekdanjih vzhodnih političnih sistemov.

Ob koncu je treba opozoriti, da ima mera neprimerno obliko. Ker gre za mero fragmentiranosti, bi glede na ime lahko pričakovali, da bo pri višjih vrednostih fragmentiranost večja. Vendar je prav nasprotno – fragmentiranost narašča, ko se vrednosti približujejo ničli (ki je pa nikoli ne dosežejo). Smiselno se mi zdi to pomanjkljivost odpraviti tudi zaradi lažje primerljivosti z drugimi merami. Matematično je to povsem preprosta operacija, saj je le treba odšteti vrednost indikatorja od ena, da bi dosegli želeni popravek. Vendar to ostaja le moj predlog.

3. Tretja skupina mer

Pri tretji skupini mer, ki sta jih predlagala Lijphart in Blondel (*Sartori, 1976: 304–306*), gre za upoštevanje števila in velikosti strank. Predlagala sta izračun kumulativnih deležev glasov (za dve stranki, tri stranke in tako dalje do skupnega števila strank), ki so jih stranke dobile na konkretnih volitvah. Izkazalo se je, da je tako dobljena slika zelo zamegljena, zato je Sartori poskusil s povprečnimi kumulativnimi deleži glasov in povprečnimi kumulativnimi deleži mest v parlamentu, izračunanimi za daljše obdobje. Zavedati se je treba, da je vpliv konkretnega volilnega sistema na vrednosti mere pri prvem merilu manjši, pri drugem pa večji. Vendar se slika ni bistveno zjasnila, verjetno predvsem zato, ker so taki indikatorji neobčutljivi za razlike med strankami in ne upoštevajo njihove pomembnosti. Za primer: kumulativni delež glasov za dve stranki znaša 50 – ne moremo pa vedeti, ali sta teh 50% glasov dobili stranki, ki sta pripravljene na sodelovanje, ali stranki, med katerima je prevelik ideološki prepad ali pa katera izmed njiju sploh ni pomembna in bo ostala osamljena kljub visokemu deležu glasov. Seveda pa ne smemo pozabiti, da je pomembnost hramenoma izpuščena na račun velikosti strank. Gre za drugačno informacijo kot pri prejšnjih indikatorjih.

Kljub dosedanjim kritikam in odrinjenosti teh mer poglejmo njihove vrednosti za iste države kot v prejšnji tabeli. Vrednosti so izračunane za deleže glasov in deleže mest v parlamentu za obdobje 1945 do 1973 kot povprečni delež za kateri

koli največji dve stranki in urejene po padajočem vrstnem redu po deležih mest v parlamentu.

	sedeži	glasovi
Avstrija	94	89
ZRN	85	81
Irska	79	74
Belgija	77	72
Švedska	69	67
Italija	68	65
Norveška	67	63
Francija	63	53
Danska	61	61
Nizozemska	59	58
Švica	51	49
Finska	49	47

TABELA 2: Kumulativni deleži sedežev v parlamentu in glasov na volitvah. Vir: Sartori, 1976: 306.

Interpretacija je seveda naslednja: čim nižja je vrednost, manj glasov (sedežev) sta dobili skupaj največji stranki oziroma večja je fragmentiranost, ker obstaja več drugih strank (še manjših). Vrednosti padajo od sto proti nič, vendar ničle ne dosežejo. Zopet je interpretacija ravno nasprotna od pričakovane, zato bi kazalo tudi pri teh merah, če jih že uporabljamo, težave premostiti tako, da njihovo vrednost odštejemo od sto.

Vrednosti indikatorjev za Slovenijo bi bile (le za DPZ RS):

	sedeži	glasovi
dve stranki	33	31,77
tri stranke	47	44,75
štiri stranke	62	57,30
pet strank	72	66,81
šest strank	82	75,65
sedem strank	90	83,04
osem strank	96	88,41
devet strank	100	91,95

TABELA 3: Kumulativni deleži sedežev v parlamentu in glasov na volitvah za RS. Slovenija ima zopet najnižje vrednosti izmed vseh navedenih držav.

4. Četrta mera

Četrto mero je predlagal Rae, upošteva pa število in velikost strank. V vsebinskem smislu je močno podobna prejšnji skupini mer, vendar je zaradi matematičnih popravkov mnogo korektnjša. Doslej je bila uporabljena za predstavitev fragmentiranosti volilnega telesa in parlamenta, sam pa ne vidim razlogov, zakaj je ne bi uporabili tudi za prikaz fragmentiranosti vlad. Prav tako vidim možnost, da pri izračunu upoštevamo tudi pomembnost strank, tako da za izračun izberemo le

tiste stranke, ki so pomembne po kakovostnih merilih, ki jih upoštevamo pri izračunu prve in predvsem druge mere. Zapišemo jo:

$$F = 1 - \sum_{i=1}^N p_i^2$$

kjer je:

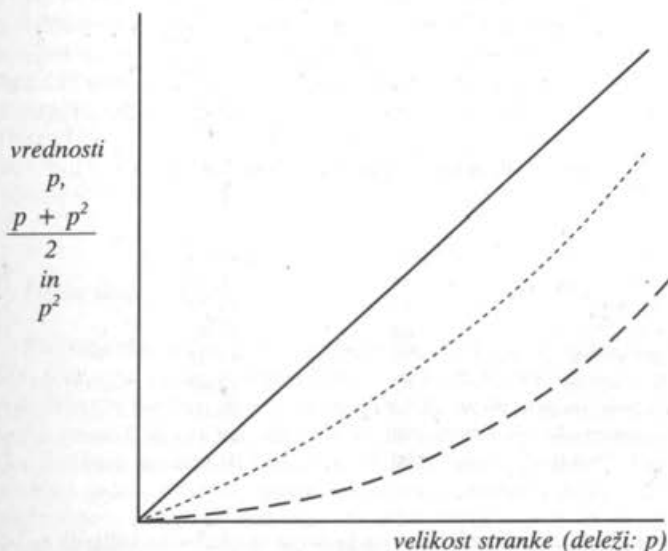
p ... delež glasov (sedežev, mest) stranke i in

N ... število (pomembnih) strank.

Ker F računamo za parlament, volilno telo in vlade, ga lahko označimo F_p (parliament), F_e (electorate) in F_g (government).

Vrednosti tečejo od nič proti ena. Interpretacija je tokrat pričakovana: višja je vrednost, večja je fragmentiranost. V vsebinskem smislu je vrednost indikatorja verjetnost, da dva naključno izbrana člana parlamenta (vlade) pripadata različni strankama oziroma da sta dva naključno izbrana volivca volila različni stranki.

Iz zgornje formule je razvidno, da imajo večje stranke večji vpliv na vrednosti indikatorja. To je tudi najpomembnejša matematična korekcija prejšnje skupine mer. Vendar je kvadratna funkcija morda prav tako pretirana kot linearna. Zato bi morda kazalo upoštevati Sartorijev popravek, razviden iz spodnje skice:

SLIKA 2. Vpliv velikosti stranke na vrednost indikatorja. Ker gre za deleže in verjetnosti, sta obe lestvici v stotinah. Vir: Sartori, 1976: 308.

Polna črta predstavlja linearno zvezo (p namesto p^2), prekinjena črta kvadratno funkcijo (Raejev F) in črta iz pik predlagani popravek:

$$F = 1 - \sum_{i=1}^N (p_i + p_i^2) * 2^{-i}$$

s katerim zmanjšamo občutljivost indikatorja na velikost prvih nekaj največjih (najmočnejših) strank.

Vrednost indikatorja je seveda smiselno izračunati za vsak mandat parlamenta (vlade, volitve) posebej in nato z ustrezno mero centralne tendence predstaviti daljše izbrano obdobje. V naslednji tabeli so predstavljeni povprečni F_p za obdobje 1945–1973, izračunani za že prej predstavljene države, in tokrat urejeni po rastočem vrstnem redu:

Avstrija	.556
ZRN	.614
Francija (V.)	.620
Irska	.649
Belgija	.667
Švedska	.685
Norveška	.691
Finska	.716
Italija	.721
Danska	.755
Nizozemska	.787
Francija (IV.)	.790
Švica	.801
Finska	.804

TABELA 4. Vrednosti Raejevega indikatorja fragmentiranosti parlamenta. Vir: Sartori, 1976: 313.

Za Slovenijo pa:

$$F_p = .871$$

torej zopet najvišja vrednost.

Pri izračunu vrednosti za volilno telo naletimo na težave, ki so posledica volilnega sistema, vendar niso nepremostljive. Ker pa ta trenutek nimamo na voljo vrednosti za druge države, ga tudi za Slovenijo nismo izračunali. Pri izračunu vrednosti za vlado pa se pojavijo težave zaradi strankarsko neopredeljenih ministrov. Ta trenutek ne vidim smiselne rešitve tega problema.

5. Povzetek

Obravnavane mere fragmentiranosti sistema imajo različne temelje, zato se mi zdi smiselno uporabljati več kot eno mero hkrati, čeprav to ni običajno. Prav tako se mi zdi smiselno upoštevati predlagane popravke in glede na posebnosti raziskav ali objektov raziskovanja razmisliti o možnosti obtežitve posameznih mer. Posebej pomembno pa je, da mer ne uporabljamo na slepo, zlasti ker njihova številka merska raven zlahka zavede raziskovalca, da tudi pojave, ki jih meri, interpretira na intervalni ali celo razmernostni lestvici.

Za konec je treba še enkrat spomniti, da ima Slovenija po vseh merah največjo stopnjo fragmentiranosti. Ker pa je naš sistem predvsem »prehoden«, bi bilo

smiselno dobljene vrednosti primerjati predvsem z drugimi mladimi demokracijami.

IV. Mere polariziranosti

1. Uvod

Mere polariziranosti sistema so mnogo trši zalogaj kot mere fragmentiranosti. Pri zadnjih smo upoštevali samo tisto fragmentiranost, ki se je izrazila na volitvah in se oblikovala skozi volilne sisteme. Zato smo imeli opravka s tako imenovanimi trdimi podatki, ki so od mnenjskih mnogo bolj zanesljivi ter v vseh pogledih laže dostopni (časovno, organizacijsko, finančno . . .). Mere polariziranosti pa temeljijo na mnenjskih podatkih. Če zanemarimo problem vzorca, sta osrednja problema, kakšno vprašanje naj zastavimo anketiranim in na kakšni lestvici naj merimo odgovore. Rešitvi obeh problemov sta skupni pri obeh znanih merah polariziranosti.

2. Zajem mnenjskih podatkov

Treba je zastaviti vsaj dve vprašanji. V enem prosimo anketirane, naj v skladu s svojim političnim prepričanjem določijo svoje mesto na kontinuumu levo – desno. Večkrat ponovljene raziskave so pokazale, da so se anketirani pripravljani dovolj natančno identificirati na ideološkem kontinuumu, če jim je ta ustrezno predstavljen. Gre torej za vprašanje merske lestvice, na kateri zbiramo odgovore. Praksa je pokazala, da je najustreznejša desetstopenjska grafično predstavljena lestvica, na kateri sta vsebinsko določena le oba njena ekstrema (levo in desno). Nikakor pa se ne obnese atributivna lestvica ne glede na število kategorij (*več v Kropivnik, 1990*).

V drugem vprašanju anketirane prosimo, da navedejo politično stranko, ki ji pripadajo oziroma ki jo volijo. Vprašanje je lahko tudi kompleksnejše, če želimo med-seboj ločiti, denimo, volivce stranke, njene pristaše ter njene aktiviste. Gre pa vsekakor za občutljivo vprašanje, pri katerem moramo žal vedno dvomiti o kakovosti podatkov ter vedno znova preizkušati njihovo veljavnost in zanesljivost. Zato so priporočljiva tudi dodatna, testna vprašanja.

3. Prva skupina mer

Prvo skupino mer polariziranosti sistema sta razvila Sani in Sartori (*Sani & Sartori, 1983*). Anketirane sta ločila na skupine po strankarskih opredelitvah, izračunala centre skupin na kontinuumu levo – desno ter nato kot mere polariziranosti uporabila razdalje med centri skupin ter različne znane mere različnosti, podobnosti ter prekrivanja med skupinami. Tako dobljene mere so se dobro ujemale s Sartorijevo apriorno kvalitativno tipologijo. Razkrile so razlike, ki jih mere fragmentiranosti seveda niso mogle zaznati.

Čeprav je mere pohvalil sam avtor tipologije, ne moremo mimo dejstva, da imajo vse skupine enako težo ne glede na število pristašev, ki so v posamezni skupini. Tako je vrednost mer lahko visoka zaradi ideološke oddaljenosti dveh velikih skupin ali pa velike in majhne skupine oziroma dveh majhnih skupin, kar

4. Druga mera

Navedeno pomanjkljivost prve skupine mer je odpravil Powell (*Powell, 1987*) z mero polariziranosti, ki ima vse kvalitete prejšnjih mer, hkrati pa upošteva tudi velikosti skupin. Temelji na standardnem odklonu obteženih centrov skupin pripadnikov strank od skupnega povprečja in jo lahko zapišemo:

$$P = \frac{\sum_{i=1}^p n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2}{N - 1}$$

kjer je:

\bar{x}_i ... center (povprečje) opredelitev (merjenih na lestvici levo – desno) pristašev stranke i ,

\bar{x} ... center opredelitev vseh anketiranih,

n_i ... število pristašev stranke i ,

N ... število vseh anketiranih in

p ... število strank.

Vrednosti P za izbrane evropske države, urejene po rastočem vrstnem redu, so:

Irska	.61
Norveška	1.07
Švica	1.09
ZRN	1.21
Danska	1.23
Avstrija	1.32
Francija (V.)	1.50
Belgija	1.54
Nizozemska	1.61
Švedska	1.75
Italija	1.80
Finska	1.90

TABELA 5. Vrednosti Powellowega indikatorja polariziranosti sistema. Vir: Powell, 1987: 177.

Vrednosti P se raztezajo od 0 do največ blizu 5, če za merjenje odgovorov uporabimo desetstopenjsko lestvico. Interpretacija vrednosti je pričakovana: višja je vrednost, večja je polariziranost v sistemu.

5. Povzetek

Seveda pa je zopet treba posvariti pred slepo uporabo mer. Čeprav imajo njihove vrednosti lastnosti intervalne ali celo razmernostne lestvice, merijo pojave, ki jih je mogoče razvrstiti le na raznovrstnem pojmovnem kontinuumu. Zato je pri uporabi in predvsem interpretaciji mer potrebno obilo previdnosti.

Za Slovenijo mer polariziranosti seveda ne moremo izračunati, ker nimamo ustreznih podatkov. Glede na stalno spreminjajoče se politične razmere bi bila njihova kakovost in predvsem »rok trajanja« verjetno vprašljiva. V prihodnosti pa bi kazalo začeti s sistematičnim zbiranjem mnenjskih podatkov o političnih opredelitvah volivcev.

Poznamo torej več različnih mer fragmentiranosti in polariziranosti sistemov. Njihove podlage so različne, vsem pa je skupno, da jih je treba uporabljati s predurkom in precejšnjo mero previdnosti. Smiselno jih je sproti prilagajati novim spoznanjem in specifičnim problemom ter uporabljati več mer hkrati. Slednje nam omogočajo multivariantne metode za analizo podatkov, ki so se v polni meri pričele uveljavljati v družboslovju šele konec sedemdesetih let. Zato je naša prva naslednja naloga natančno proučiti odnose med posameznimi merami. Glede na relativno majhno število mer polariziranosti in na dejstvo, da je vsa nasprotja v družbi nemogoče meriti na enem ideološkem kontinuumu, pa bi kazalo poskusiti najti večdimenzionalen ideološki prostor (npr.: en problem ali ena linija cepitve sta predstavljena na eni dimenziji) in v njem preizkusiti postopke, ki so znani iz multivariantnih metod za razvrščanje v skupine (mere različnosti in podobnosti, algoritmi za združevanje, ...) (več v Ferligoj, 1989).

Treba se je še enkrat spomniti, da je osnovna tipologija sistemov dvodimenzionalna in da gre pri merah fragmentiranosti in polariziranosti za dve osnovni različni skupini mer. Med tema skupinama ni skoraj nikakršne povezanosti, saj sta za določen tip sistema značilni, denimo, visoka fragmentiranost in nizka polariziranost, za drugi tip pa visoka fragmentiranost in visoka polariziranost. Raziskave so pokazale, da je korelacijski koeficient med obema skupinama mer, izračunanih za obdobje po drugi svetovni vojni, zelo nizek, npr. 0.13 (Lane & Ersson, 1987).

Za konec nam ostane še hiter pregled mer posameznih značilnosti določenih tipov sistemov. Te mere so še dokaj neizoblikovane in prepuščene iznajdljivosti raziskovalca. Skoraj brez izjeme pa temeljijo na mnenjskih podatkih, točneje na samoidentifikaciji anketiranih na ideološkem kontinuumu in nekaterih dodatnih informacijah o odnosu anketiranih do političnih strank. Kot dodatni vir informacij pa so običajni tudi trdi podatki, konkretnije volilni izidi. Metode, ki se navadno uporabljajo za izračun takih mer, so različne statistične metode za analizo razpršenosti podatkov, za merjenje podobnosti in različnosti v prostoru, regresijska analiza ter linearni ali loglinearni modeli.

Zaradi velike odprtosti postopkov za izračun mer in velikega pomanjkanja raziskav je v literaturi zelo težko najti uporabne rezultate. Eno izmed prvih sistematičnih študij tega problema je mogoče najti v Powell, 1987.

Seveda pa nas navedene težave ne smejo odvrniti od načrtovanja podobnih raziskav v našem prostoru. Zlasti zato ker so podatki o samoidentifikaciji volivcev na ideološkem kontinuumu eni izmed redkih mnenjskih podatkov, ki jih je v politologiji mogoče uporabiti za najrazličnejše namene. Tako bi morala biti odprtost postopkov predvsem izziv, ne pa nepremostljiva ovira.

LITERATURA

- Bebler, A. & Seroka, J. (1990). *Contemporary Political Systems. Classifications and Typologies*. London: Lynne Rienner
- Beyme, von K. (1985). *Political Parties in Western Democracies*. Hants: Gower Publishing Company Limited
- Bialock, H. M. Jr. (1960). *Social Statistics*. Ljubljana: Mladinska knjiga in McGraw - Hill
- Dillon, W. R. & Goldstein, M. (1984). *Multivariate Analysis*. New York: Wiley
- Duverger, M. (1964). *Political Parties*. London: University Paperbacks
- Ecpr: *Index of Workshop Papers*. Colchester: Central Services of The European Consortium for Political Research
- Ferligoj, A. (1989). *Razvrščanje v skupine*. Ljubljana: RI FSPN
- Goati, V. (1984). *Savremene političke partije. Komperativna analiza*. Beograd: Naučna biblioteka

- Haller, M. J. (ed., 1987). *The Logic of Multiparty System*. Boston: Kluwer Academic Publishers
- Kropivnik, S. (1990). *Kvaliteta podatkov v mnenjskih politoloških analizah*. Ljubljana: diploma na FSPN
- Lane, J. E. & Ersson, S. (1987). *Multipartism*. V Haller, 1987: 153–172
- Lisethaug, O. & MacDonald, S. E. & Rabinowitz G. (1990). *A Comparative Spatial Analysis of European Party Systems*. Scandinavian Political Studies, Vol. 13 – No. 3: 227–254
- Powell, B. Jrr. (1987). *The Competitive Consequences of Polarized Pluralism*. V Haller, 1987: 173–189
- Rabinowitz, G. & MacDonald, S. E. (1989). *A Directional Theory of Issue Voting*. American Political Science Review, Vol. 83 – No. 1: 93–121
- Sainsbury, D. (1990). *Party Strategies and Party – Voter Linkages: Editor's Introduction*. European Journal of Political Research, Vol. 18 – No. 1: 1–8
- Sani, G. & Sartori, G. (1983). *Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies*.
- Daalder, H. & Mair, P. *Western European Party Systems*. London: Sage, 307–340
- Saris, W. E. (1988). *Variation in Response functions: a Source of Measurement Error in Attitude Research*. Amsterdam: Sociometric Research Foundation
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press

PETER KLINAR*

Pasti in obeti nacionalnih držav na Vzhodu

Po konferenci o Narodu in državi, majhnih narodih in etničnih manjšinah v nastajajoči Evropi

Obsežno gradivo Evropske znanstvene konference, ki se je v organizaciji Mednarodne znanstvene konference – manjšine za jutrišnjo Evropo (ISOMET) in Evropskega centra za etnične in regionalne študije (ECERS) univerze v Mariboru od 3–5. februarja 1992 ukvarjala s številnimi problemi »naroda in države, majhnih narodov in etničnih manjšin v nastajajoči Evropi« spodbuja različna razmišljanja. Naša razglabljanja smo zasnovali na nekaterih zamislih različnih avtorjev, udeležencev konference, ki zadevajo problematiko nastajajočih nacionalnih držav v Vzhodni in Srednji Evropi.

Usmeritev na nastajajoče nacionalne države majhnih narodov

Pozornost družboslovja se v nepričakovanih dramatičnih obdobjih razpadanja socialističnih sistemov usmerja na probleme novo nastajajočih nacionalnih držav, ki se oblikujejo v postsocialističnih družbah Srednje in Vzhodne Evrope. Nove nacionalne države pogosto vključujejo tudi majhne narode in raznovrstne etnične manjšine. Nastaja nov zemljevid Evrope, ki je v srednjem in vzhodnem delu razdeljena z novimi državnimi mejami (Haller).

Usmerjena pozornost na nove nacionalne države Vzhoda je utemeljena, saj so med njimi in znotraj njih opazni raznovrstni etnični problemi in vidni zaostreni etnični konflikti. Etnični problemi so težko rešljivi, kar kažejo tudi odprti etnični konflikti v zahodnih evropskih državah, ki se lahko pohvalijo z dolgotrajno demokratično tradicijo in razvitejšo politično demokracijo (Kreft).

Ko so socialistične družbe – zapoznele v svoji modernizaciji – v Evropi začele razpadati, je splahnela njihova ideologija in v tem vsesplošnem sistemskem, insti-

* Dr. Peter Klinar, redni profesor na FDV.

tucionalnem, vrednostnem in idejnem razkroju se v anomičnih razmerah začenja vse bolj uveljavljati etnična in religiozna identiteta, ki še ostajata v bistvu kot edini identiteti (Flere). Tako ni presenetljivo, da dobiva nacionalizem vse večji pomen.

Protislovni nacionalizem

O razumevanju nacionalizma se sprožajo mnogi nesporazumi. Zahod, zaposlen z nadnacionalnimi evropskimi integracijskimi procesi in uveljavljanjem post-modernih etničnih pluralističnih integracij, nacionalizem negativno vrednoti in ne kaže razumevanja za izbruhe nacionalizma na Vzhodu, v njih vidi predvsem nevarne dezintegracijske težnje.

Pojavi nacionalizma na Vzhodu so večdimenzionalni. Najprej je v njih treba videti upor proti umetnemu socialističnemu internacionalizmu in spodbudo za oblikovanje političnih gibanj, usmerjenih v izgradnjo samostojnih nacionalnih držav in preko njih k nadnacionalnim evropskim integracijskim procesom. Takšne vidike sicer zgodovinsko zapoznelega nacionalizma na Vzhodu (če seveda ne izraža etnocentričnega sovraštva do drugih etničnosti) je treba pozitivno ovrednotiti, saj odseva težnje po tem, da narodi pridobijo svojo politično streho, avtonomijo, suverenost na temelju pravice do samoodločbe.

Hkrati pa je treba opozoriti tudi na ekstremne etnocentrične značilnosti vzhodnoevropskega nacionalizma, ki je nasploh pogost pojav v kriznih prehodnih obdobjih. Ta nacionalizem je razplamtel etnične konflikte do nasilnih oblik, državljskih vojn in se je pokazal v izrazito agresivnih pojavnih oblikah v razmerjih do narodov in etničnih manjšin, ki dolga obdobja živijo v geografski bližini, na etnično mešanih ozemljih ipd. (Langer). Srečujemo šovinizem, iredentizem, medsebojno vplivanje secesionizma in unitarizma, s pojavi diskriminacije, etnične distance, socialnih dezorganizacij in patologij. Agresivni skrajni nacionalizem forsirajo politokracije novonastalih etničnih političnih strank; s populističnimi akcijami dobiva množično socialno zaledje. Spremljajo ga ekonomske in informacijske blokade, informacijske vojne ipd. Deluje teorija grešnega kozla, ki razplamti neracionalno medetnično sovraštvo. Nacionalnim politokracijam služi agresivni nacionalizem kot sredstvo za utrjevanje na oblasti, saj etnični konflikti zamegljujejo socialne razmere in odlagajo izbruhe socialnih konfliktov. Nastaja absurdna situacija, ko boj proti socialističnemu totalitarnemu monizmu rodi tudi pojave skrajnega, problematičnega nacionalizma (Janjić, Surčulija).

Sodobna načela medetničnih odnosov

V luči nacionalnih teženj po uveljavitvi suverenih nacionalnih držav začenja v nastajajočih postsocialističnih vzhodnoevropskih družbah vzporeden proces nastajanja nacionalnih držav. Če se omejimo pri tem na majhne narode, potem zanje veljajo nekatera načela medetničnih odnosov (znotraj nacionalnih držav) in mednacionalnih odnosov (med nacionalnimi državami), ki jih nacionalne države ne morejo prezreti ob svojem nastajanju.

Lapidarna oznaka teh načel se glasi: uveljavljanje etnične enakopravnosti in avtonomije, namesto etnične stratifikacije, razvijanje procesov funkcionalne socialne stratifikacije, namesto etnične stratifikacije, nadomeščanje procesov vsiljene

asimilacije in raznovrstnih oddaljevalnih in razdruževalnih procesov s procesi tolerantnega pluralizma ter interkulturalizma (Klinar).

Upoštevanje teh načel more omejiti tradicionalni, zapozneli razvoj nacionalnih držav in ga preusmeriti k modernejšim, sodobnejšim pojavnim oblikam nacionalnih držav, odprtih za mednacionalne integracije. Perspektiva majhnih narodov, njihovega razvoja preko sodobnejših nacionalnih držav zahteva dopolnitev gornjih načel z nekaterimi načeli, ki zadevajo odnose med narodi in manjšinami znotraj okvirov samostojnih nacionalnih držav. Nacionalne države so pred zahtevami strogega spoštovanja manjšinskih etničnih pravic, ki omogočajo razvite stike manjšin s svojimi matičnimi družbami. Etničnim manjšinam so dolžne zagotoviti večjo avtonomijo z odprtostjo nacionalnih držav do regionalizma in medregionalnih integracij, ki potekajo preko državnih meja (Hilf, Tremul).

Nesuvereni majhni narodi v obdobju socializma

Majhni narodi vzhodnoevropskih držav v bistvu niso v svojem razvoju mogli priti do ravni nacionalnih držav. Njihovi poskusi, da bi postali hkrati kulturni in politični narodi s priznano popolno politično suverenostjo in avtonomijo, niso bili v zgodovini uresničeni. Med njimi so bili tudi narodi, ki so izgubili svoje suverene nacionalne države (baltiški narodi) in nazadovali do ravni etnonarodov z omejeno politično suverenostjo in avtonomijo.

Težnje po lastni nacionalni državi so se porajale pri ekonomsko bolj in manj razvitih narodih. Pri prvih in pri drugih zaradi omejene politične suverenosti, ker so v vzhodnih federacijah prevladovali večji in politično močnejši narodi, kar je povzročalo specifično inkongruenco etnične stratifikacije, ko so številčnejši, vendar manj ekonomsko razviti narodi s koncentrirano politično močjo prevladovali nad maloštevilčnejšimi, ekonomsko razvitejšimi narodi, ki jim je bila njihova politična moč omejena zaradi nepriznane polne politične suverenosti. Pri teh majhnih narodih je tako bila prisotna dvojna inkongruenca: med kulturnim in političnim značajem naroda in med njegovo ekonomsko razvitostjo ter politično suverenostjo.

Klasične, tradicionalne značilnosti nacionalnih držav v postsocialističnem obdobju

Ob razpadu socialističnih sistemov na Vzhodu je mogoče razumeti, da so se pri majhnih narodih, potisnjenih v zapoznele in nerazvite modernizacijske procese, brez uveljavljene civilne družbe in konstituirane nacionalne države najprej pojavile vzporedne težnje po uveljavitvi nacionalnih držav (Langer) in politične pluralne strankarske demokracije.

Večina novonastalih političnih strank teži s svojimi etničnimi programi k ustvaritvi zamisli o lastnih nacionalnih državah, tako da ta politična usmeritev postane prevladujoča. Ko nastajajoče nacionalne države dobivajo osrednji pomen, se začne nja faza uveljavljanja klasičnih, tradicionalnih tipov nacionalnih držav, ki so v postmodernih družbah Zahoda že preživele oblike spoja med narodi in državami.

Oblikovanje nacionalnih držav ni prispevalo k vzporednemu razvoju modernizacijskih pojavov v vzhodnoevropskih družbah. Zavrte so bile možnosti, da se v bok politične družbe postavi civilna družba (Kreft), da se nacionalna centraliza-

cija razbremenjena z regionalizmom in avtonomijo manjšin, da se strankarska politokracija prevladujočih etničnih strank postavi pod nadzor javnosti in da dobi namesto nacionalne politokracije večjo težo profesionalizacija ipd.

V evforičnem času uveljavljanja nacionalnih držav je malo posluha za upoštevanje posebnih (manjšinskih) in individualnih interesov. Možnosti za nastajajoče nacionalne države za njihovo odpiranje v svet in za nadnacionalne integracije so omejene. Vedeti je treba, da je nastajanje nacionalnih držav daljši proces in da so razvite zahodne družbe previdne pri vzpostavljanju stikov z novimi vzhodnimi nacionalnimi državami ne samo zaradi njihove nepopolne izoblikovanosti, marveč tudi zaradi hudih socialnoekonomskih kriz teh držav v zgodnejših obdobjih njihovega postsocialističnega razvoja. Tako postajajo nacionalne države za sodobni čas prevelike, ker puščajo premalo pristojnosti lokalnim organom in posameznim institucijam, hkrati pa so tudi premajhne glede na razmah nadnacionalnih integracij (Langer).

Nastajanje novih nacionalnih držav sproža notranje in zunanje etnične konflikte in še predno se te uveljavijo kot celovite države, se že znotraj njih krepijo elementi centralizma, poudarjene kontrole moči, ekskluzivnosti etničnih načel. Zaostritve etničnih konfliktov z izbruhi nasilnih etničnih konfliktov in državljanskimi vojnami pa utrjujejo tradicionalne, nemoderne značilnosti nacionalnih držav z zaviranjem avtonomnih komunikacij in nadzor medijev (ki prizadeva začetno pluralizacijo medijev), represivnim populizmom in avtoritarnostjo. Demokracija znotraj nacionalnih držav je omejena na strankarske volitve (Janjić). Zapoznala modernizacija je zavrta.

K utrjevanju zgodnjih, tradicionalnih značilnosti nacionalnih oblik prispevajo tudi večinska načela demokracije, ki jih uveljavljajo nekatere novonastale nacionalne države Vzhodne Evrope. Etnične manjšine in nevečinski deli narodov so tako odrinjeni od političnega odločanja in zagotovljena je prevlada večinskih etničnih strank, ki so nosilke volje prevladujočega naroda znotraj nacionalne države. Vloga opozicije tako postaja nepomembna. Večinsko načelo demokracije utrjuje okrepljena moč predsednika nacionalne države, izvršne oblasti in omejuje moč predstavniških teles. Večetnične nacionalne države se bodo začele usmerjati proti modernejšim oblikam nacionalnih držav, ko bodo sprejemale načela konsenzualne demokracije, ki zagotavljajo enakopravnejše vključevanje vseh segmentov družbe – vključno z etničnimi manjšinami in deli narodov, ki bivajo zunaj svojih matičnih družb – v procese političnega odločanja. S tem se odpirajo možnosti za avtonomijo manjšin, spoštovanje njihovih pravic in za oživitev etničnega pluralizma kakor tudi večstrankarskega in decentraliziranega političnega sistema (Goati).

Nacionalna država pomeni možnost za ohranitev in uveljavitev posebnosti narodne kulture in uveljavitev narodne suverenosti, hkrati pa tudi nujno etapo na poti k nadnacionalni integraciji. Danes se že zastavlja vprašanje, kaj po nacionalni državi. V svojem predolgem vztrajanju pri zgodnjih razvojnih stopnjah pa utegne zavirati prilagajanje na evropske vzorce modernizacije in tako more tradicionalna nacionalna država zapirati narod in etnične skupine v ozke provincialne okvire in preprečevati uveljavljanje mednarodne konkurence in mednarodnih standardov.

Problemi manjšin in nastajajoče nacionalne države

Z začetki demokratizacije ob nastajanju novih nacionalnih držav so problemi etničnih manjšin zanemarjeni, njihovo reševanje pa odloženo. Prevladujoči narodi

so namreč prezaposleni z graditvijo svojih nacionalnih držav. Pričakovanja, da bi v preteklosti deprivilegirani narodi utegnili iz lastnih izkušenj razumeti vitalne interese manjšin, ki bivajo z njimi v okvirih novih nacionalnih držav, se ne uresničijo povsem. Že omenjeni večinski sistem demokracije prizadeva manjšine, širi se revanšizem proti skupinam, ki so bile privilegirane v prejšnjem režimu. Te nastajajoče manjšine moremo označiti za umikajoče manjšine. Med umikajoče manjšine štejemo ideološko politične manjšine, npr. privilegirane pripadnike prejšnjega režima, pa privilegirane pripadnike etničnih manjšin (npr. imigrantskih skupin prevladujočega naroda, ki so se naseljevali med drugimi narodi in opravljali politične dejavnosti, povezane s politično močjo). V ta tip manjšin sodijo tudi neverujoči, če se znotraj nacionalnih držav utrdijo religiozna ideologija in politični vpliv ter moč cerkve.

V drugi tip manjšin sodijo zahtevajoče manjšine, ki zahtevajo avtonomijo in priznanje svojih, kolektivnih pravic (nekdanje deprivilegirane etnične ali ideološko-politične manjšine).

Odnosi, ki nastajajo glede manjšin so zapleteni. Prihaja do inkongruence ravnanj do posameznih manjšin med institucionalno in neinstitucionalno ravnanje. Nekdanje privilegirane skupine izgubijo svoje privilegije in postanejo deprivilegirane manjšine, nekdanje deprivilegirane manjšine pridobivajo svoje pravice in izgubljajo manjšinski status, nekatere od njih postajajo privilegirane skupine. Takšni procesi utegnejo biti nevarni za demokracijo, ker lahko vodijo do antagonističnih polarizacij in ogrožanj tolerance, kar omejuje možnosti za razvoj pluralizma. Tradicionalno usmerjene nacionalne države tolerirajo majhne manjšine, ki ne razpolagajo z večjo količino moči in so prevladujočemu narodu – večini povsem nenevarne. Do drugih večjih in pomembnejših manjšin pa ne izražajo tolerantnih odnosov. Ker socializacija v toleranci do različnega ni bila značilnost nekdanjih socialističnih družb, kjer nastajajo nove tradicionalno usmerjene tradicionalne države, potem se zdi, da ni presenetljiv sklep o problematičnosti odnosov med večino in manjšinami v teh družbah (Mucha).

Pogled naprej – k modernim nacionalnim državam

Majhne nacionalne države, ki nastajajo na vzhodu Evrope, se morajo izogibati dvema skrajnostma. Prvo skrajnost bi mogli označiti za nekakšno svetost etnične narodne pripadnosti, utelešene v nacionalni državi. Uveljavljanje te skrajnosti more voditi do pretiranega zapiranja v nacionalne okvire, v žalovanje za vsem, kar se spreminja, in v oteževanje prilagajanja, na svetovne kulturne dosežke, globalizacije, tolerantnega pluralizma in interkulturalizma. Druga skrajnost pa utegne voditi v hitro izgubljanje avtohtonih kulturnih značilnosti in suverenosti majhnih nacionalnih držav, ki se otesajo atavističnih kulturnih usedlin kot nesmiselnih za procese modernizacije, ki jih je mogoče hitro preseči s socialno-ekonomskim razvojem, odprtim v razviti svet, kar z drugimi besedami pomeni omogočanje asimilacije in doseganje preko nje nadnacionalne integracije (Šatava).

Majhni narodi, ki oblikujejo svoje nacionalne države, stojijo pred težavno nalogo reševanja notranjih medetničnih in zunanjih mednacionalnih konfliktov, v katere so zapleteni. Hitro se morajo otestiti podobe, ki se ustvarja o njih, namreč da so sprti navznoter in navzven z vsem drugim etničnim okoljem. Moderne nacionalne države zahtevajo etnično toleranco in na njej zasnovano nadnacionalno integracijo, kar pomeni, da se ne morejo graditi na etničnih konfliktih, še posebej

ne na nasilnih etničnih konfliktih. Razvitejše družbe omogočajo disperzijo vseh socialnih konfliktov, njihovo sproščanje in reševanje, kar sproža pobude za medetnična približevanja, povezovanja in sodelovanja. Ob številnih načinih omejevanja etničnih konfliktov (Rizman) se porajajo tudi zamisli o priučevanju na skupno življenje z etničnimi (nenasilnimi) konflikti (Bien).

Evropsko združevanje z nastankom postsocialističnih majhnih nacionalnih držav dobiva nove razsežnosti. Najprej se Zahod sam ne more integrirati brez Srednje in Vzhodne Evrope in postaviti težko prehodne meje med Zahodno in Vzhodno Evropo. Nadalje pa stoji Zahod tudi pred predrugačenjem do zdaj uveljavljenih načinov integracij, po katerih so ekonomsko in politično močne ter številnejše nacije prevladoval nad manj razvitimi z omejeno politično močjo in maloštevilnejšimi narodi. Predrugačenje dosedanjih načinov integracij zahteva upoštevanje interesov majhnih in manj razvitih nacij Vzhoda (Haller, Langer), kar hkrati zahteva spreminjanje in demokratiziranje evropskega (kon)federalizma in regionalizma, sprejemljivega za Vzhod.

Modernizacijo novonastalih nacionalnih držav zahtuje že omenjena načela za sodoben razvoj medetničnih odnosov. Izgrajevanje modernih nacij zahteva postopno ločevanje naroda kot neodvisne socialne skupnosti od njegove države (Janjič), kar hkrati pomeni izgubljanje etnocentričnih elementov skrajnega nacionalizma, usmerjenega na državo in podprtega z njeno močjo. Ni težko ugotoviti, da takšna razvojna usmeritev nacionalnih držav z omejitvijo državnih pristojnosti sloni na nujni uveljavitvi civilne družbe, avtonomiji manjšin, tolerantnem pluralizmu kot izhodišču enakopravnijših integracijskih procesov na različnih ravneh.

VIRI:

- M. Haller: New Societies or Social Anomour of where will the Awakening of Ethnic and National Consciousness in Europe Leed?
- L. Kreft: Postsocialism and Nation State
- S. Flere: Tolerance as Requirement for Ethnic Conflict Resolution
- A. Langer: Nationalism and Federalism in Europe Today
- Ž. Surčulija: Inter-ethnic Conflicts and the Basis of Democracy Development in Post Real-Socialist Multinational Societies
- D. Janjič: Desintegration of Yugoslavia and Inter-ethnic Conflicts
- P. Klinar: Ethnic Conflicts in Postsocialist Societies in Europe
- M. Tremul: La tutela della minoranza Italiana in Slovenia e Croazia
- R. Hilf: Magna Charta Gentium et Regionum
- V. Goati: »Večinska demokratija« u postkomunističkim višenacionalnim zemljama
- J. Mucha: Cultural Minorities and the Majority Rule.
- L. Šatova: Problems of Ethnicity and Ethnic Identity: Living Reality
- R. Rizman: Sociological Dimension of Conflicts between Ethnonationalisms
- Y. Bien: Learning to Live with Ethnic Conflict

Desni ekstremizem na pohodu

(Italija, Francija, Nemčija, Avstrija)

Splošne ugotovitve

Sodobna gibanja volilne podpore desnoekstremističnim organizacijam opozarjajo, da stabilna rast njihovega parlamentarnega vpliva obeta možnost, da te stranke postanejo vladne stranke. Z vključitvijo v vladajočo strukturo pa bi ostale legitimne tudi njihove zahteve po uzakonitvi desnoekstremističnih projektov za reševanje temeljnih problemov sodobnih družb.

Stranke, za katere lahko rečemo, da so fašistične, se od drugih strank v političnem spektru levo/desno razlikujejo v nekaterih osnovnih političnih pogledih, ki jih lahko strnemo v tri točke:

a) antidemokratska ideologija, podžgana z ekstremnim nacionalizmom in imperialističnimi apetiti do drugih držav; nasprotovanje vsakemu drugačnemu ali celo opozicijskemu razmišljanju;

b) prikrito zavračanje parlamentarizma in večstrankarske vladavine. Po osvojitvi oblasti sledi prepoved ali uničenje političnih strank, sindikatov in drugih oblik skupin pritiska. V tem se fašistična oblika vladavine razlikuje od avtoritarne, saj slednja dopušča obstoj določenih oblik skupin pritiska in tudi strank, vendar brez možnosti, da sodelujejo pri oblasti. Zavzemajo se za enotno stranko, ki bi vključevala vsa področja družbenega življenja, sodelovala pa bi z vojsko, kapitalom in lahko tudi cerkvijo:

c) družba je zasnovana kot harmonična in enotna skupnost vladajočih in vladanih, kar naj bi zagotovilo resnično vladavino ljudstva (te osovraženi liberalizem ne zagotavlja, saj slabi moč enotnega naroda).

Te osnovne značilnosti fašističnih strank so bolj ali manj vidne tudi v ideologiji in delovanju sodobnih evropskih desnoekstremističnih strank. Zanimivo pa je, da samo italijanski MSI-DN (Movimento Sociale Italiano – Destra Nazionale) priznava svojo neposredno navezanost na preteklost (Almirante, karizmatični voditelj MSI: »Fašizem je pomembno obdobje v italijanski zgodovini«) in dejstvo, da je stranka naslednica Mussolinijevih fašistov. Nemški NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands) zanika kakršno koli zvezo z NSDAP, sprejema obstoječi sistem in se razglša za stranko »parlamentarnega fašizma«. Le Penova FN (Front National) ima svoje korenine v francoskih fašističnih organizacijah, vendar se skuša čim bolj odpovedati kakršnim koli povezavam s preteklostjo. Dejstvo, da sodobne desnoekstremistične stranke bolj ali manj jasno zavračajo svojo povezanost s preteklostjo, ima predvsem praktične razloge. V mnogih evropskih državah so namreč prepovedane politične organizacije, ki bi imele v svojih programih elemente verske, rasne ali nacionalne nestrpnosti. Prav tako so v številnih državah prepovedane organizacije, ki bi se izdajale za naslednice fašističnih organizacij. Tako na primer italijanska ustava načelno prepoveduje organiziranje fašističnih strank, vendar pa to določilo nikoli ni bilo uporabljeno proti MSI-ju, čeprav je neofašistična narava te stranke veliko bolj očitna kot pri drugih evropskih desnoekstremističnih strankah, stranka te narave niti ne skriva.

* Stanislav Vidovič, dipl. politolog

Prav tako je za sodobni evropski desni ekstremizem značilno, da strankarski prvaki v svojih uradnih nastopih ne zahtevajo popolne spremembe političnega sistema. Tako Le Pen govori o potrebi po spremembi političnega sistema in zagovarja popoln predsedniški sistem; NPD sprejema in podpira nespremenljivost nemškega temeljnega zakona, hkrati pa se zavzema za populistični polpredsedniški sistem; MSI pa podpira model korporativne države in zahteva ustavno reformo, ki bi to uredila.

Naslednja skupna značilnost sodobnih desnoekstremističnih strank je, da je nekdanji antisemitizem fašističnih strank nadomestilo negativno, celo sovražno razpoloženje do tujcev. Vendar te stranke (izjema je le MSI-DN) ne kažejo imperijalnih apetitov do sosednjih držav.

Rezultati raziskav

Te stranke so v zadnjih letih dosegle nekatere uspehe, ki jih ne smemo podcenjevati. Seveda je odmevnost desnih ideologij od države do države različna. »Nagnjenost« prebivalcev določene države k desnemu ekstremizmu lahko merimo na tri osnovne načine: a) z analizo rezultatov volitev, pri čemer imamo natančno določen del volilnega telesa, ki se je opredelil za desnoekstremistične stranke, b) s pregledno raziskavo ter presojo namer in pripravljenosti volivcev, da glasujejo za desnoekstremistično stranko; c) s presojo porazdelitve desnoekstremističnih občutenj in nagnjenj med prebivalstvom določene države, pri čemer je izhodišče predpostavka, da bi se ti občutki in nagnjenja lahko v določenih socialnih in gospodarskih razmerah sprevrgli v glasove v prid desnoekstremističnih strank.

Vsak od opisanih pristopov ima svoje prednosti in slabosti. Raziskava, ki jo povzemam, upošteva vse tri pristope, pri čemer so bile v analizo vključene najbolj gosto naseljene države Zahodne Evrope (Francija, Zvezna republika Nemčija, Italija, Španija, Velika Britanija in kombinirane države Beneluksa). Rezultati raziskave so nastali na podlagi upoštevanja podatkov, dostopnih do leta 1987, podlaga za raziskavo pa so podatki iz Evrobarometra številka 24, iz decembra 1985. Avtorji raziskave so mnenja, da je s temi podatki mogoče oblikovati natančno sliko desnega ekstremizma v Evropi sredi osemdesetih let. V nadaljevanju bom predstavil nekatere osnovne ugotovitve omenjene raziskave.

Prva ugotovitev raziskave je, da volilni rezultat ne dokazuje, da so volivci, ki so glasovali za ekstremno desno stranko, tudi v resnici nagnjeni k desnemu ekstremizmu. V letih 1986 in 1987 so ekstremno desne stranke dosegle najboljše volilne rezultate v Franciji in Italiji. V drugih državah te stranke niso imele uspeha ali pa se volitev sploh niso udeležile. Pri tem je pomembno, da pred temi volitvami francoska skrajna desnica ni dosegla opaznega volilnega rezultata (0,18% za FN leta 1981, leta 1986 pa 9,8%). Za nemško NDP je značilno, da ji po vrsti volilnih uspehov na deželnih volitvah leta 1969 ni uspelo priti v Bundestag. Ta in druga nihanja volilnih uspehov desnoekstremističnih strank dokazujejo, da so možnosti za njihov volilni uspeh ves čas realne, večajo pa se ob gospodarskih ali družbenih krizah. Pri tem je izjema le Italija, kjer je MSI-DN dosegla konstantno dobre volilne rezultate.

Ko proučujemo potencialno pripravljenost volivcev, da bi oddali svoj glas za desnoekstremistične stranke, je treba upoštevati nekatere omejitvene dejavnike. V Nemčiji, pa tudi pri nekaterih njenih sosedah, je tak dejavnik stigmatiziranost desnega ekstremizma, ki se povezuje s fašizmom. Naslednji omejitveni dejavnik

tovrstnih raziskav je dejstvo, da ni nujno, da posameznik, ki izraža pripravljenost glasovati za skrajno desno stranko, na volitvah to tudi stori. Zato so raziskovalci Evrobarometra prosili anketirance, da se na lestvici levo/desno sami uvrstijo na določeno mesto (1 – skrajno levo; 10 – skrajno desno). Pri tem so ugotovili, da se velika večina prebivalstva v analizo vključenih držav uvršča blizu centra političnega kontinuuma.

Rezultati uvrščanja na lestvici levo/desno

	ZRN	F	I	Beneluks	Šp.	Angl.	povpr.
skrajno desno	3,7	4,7	2,7	5,3	7,0	6,1	4,7
desno	16,6	18,4	9,2	22,0	14,1	21,8	18,8
levo	20,1	19,0	29,6	20,8	26,6	8,3	20,1
skrajno levo	1,7	4,6	7,9	5,1	6,7	2,2	4,6

10 – skrajno desno; 1 – skrajno levo

8–10 – desno; 1–3 – levo

Rezultati samorazvrstitve anketirancev na lestvici levo/desno so v neskladju z dejanskimi rezultati volitev v posameznih državah oziroma z rezultati, ki so jih dosegle ekstremno desne stranke. V Nemčiji, Španiji in Angliji so volilni rezultati teh strank nižji, kot bi pričakovali iz odgovorov anketirancev, v Italiji in Franciji pa višji. Analiza je prav tako pokazala, da med samouvrstitvijo anketirancev in odločitvami volilcev ni statistične povezanosti (minimalni korelacijski koeficient). To pomeni, da se volivci desnih in skrajno desnih strank niso želeli uvrstiti na ustrezno (desno in skrajno desno) stran političnega kontinuuma. Iz raziskave je tudi razvidno, da se 44 odstotkov volivcev desnih strank ni pravilno samorazvrstilo, medtem ko je ta odstotek pri anketirancih, ki volijo nedesne stranke, zgolj 17-odstoten. Ti rezultati dokazujejo, da imajo ekstremno desne stranke veliko potencialnih volivcev, ki jih lahko pod določenimi pogoji pridobijo na svojo stran.

Raziskava temelji na predpostavki, da so glavne razsežnosti desnoekstremistične ideologije naslednje: ekstremni nacionalizem, etnocentrizem, antipluralizem, antiparlamentarizem, antikomunizem, militarizem, naklonjenost politiki trde roke, kulturni pesimizem, zavzemanje za moralno prenovo. Iz rezultatov raziskave Evrobarometer je bilo ugotovljeno, da je 63 odstotkov anketirancev, ki so izrazili namero, da bodo volili ekstremno desne stranke, sprejelo več kot polovico navedenih elementov, značilnih za ideologije desnih strank, kot razsežnosti svoje ideologije. Med anketiranci, ki niso izrazili namere, da bi volili ekstremno desne stranke, je takšnih 28 odstotkov. To dokazuje, da so volivci desnoekstremističnih strank dobro ideološko profilirani in da se odločajo na podlagi trdnega ideološkega prepričanja.

Nadalje se raziskava ukvarja z vprašanjem, katere družbene skupine so bolj oziroma manj naklonjene desnemu ekstremizmu in desnoekstremističnim strankam. Pri tem je izhajala iz socioloških predpostavk, ki so med teoretiki splošno sprejete, in sicer da je v večini zahodnih industrijskih družb desni ekstremizem močnejši na podeželju in manjših mestih, med manj izobraženimi, med tistimi, ki imajo manjše dohodke, med pripadniki starega srednjega razreda in med starejšimi ljudmi. Raziskava je pokazala, da so te predpostavke kljub posameznim izjemam točne. Tovrstna izjema je velika naklonjenost visoko izobraženih anketirancev do Le Penove FN, vendar pa je velika večina volivcev Le Penove stranke še vedno iz vrst najmanj izobraženih volivcev, že zato ker so številčnejši. Rezultati prav tako kažejo, da je največja naklonjenost desnoekstremističnim strankam v starostni skupini nad 40 let. V Franciji, Italiji in Beneluxu pa je nadpovprečno

prisotna tudi v starostni skupini od 15 do 20 let. Naklonjenost do desnega ekstremizma raste tudi v družbenih skupinah, ki imajo nižje dohodke. V tej kategoriji je zopet izjema Italija, saj raziskava kaže izrazito povezanost med visokimi dohodki in pripravljenostjo anketirancev, da volijo neofašistično MSI. Glede na poklic se anketiranci v največji meri odzivajo kot pristaši desnega ekstremizma v skupini samozaposlenih (lastniki trgovin, kavarnic, majhnih podjetij, svobodni poklici, obrtniki). Presenetljivo velik delež nezaposlenih pa bi se za desnoekstremistične stranke odločil v Franciji in Italiji. Volilni uspehi FN in MSI nam dokazujejo, da so prav nezaposleni velik rezervoar volivcev skrajno desnih strank.

Italija – Movimento Sociale Italiano – Destra Nazionale (MSI-DN)

MSI je bila ustanovljena 26. 12. 1946. v 50-ih letih je doživljala podporo volivcev predvsem zaradi svojih zahtev po vrnitvi Trsta Italiji. Stranka je sredi 50-ih let sklepala zveze z liberalci, monarhisti in krščanskimi demokrati. Njen glas je v tistih letih zagotavljal obstanek marsikateri vladni koaliciji. S padcem Tambronijeve vlade leta 1960 (vlada, ki jo je podpirala MSI, je padla zaradi vsesplošnih antifašističnih protestov) je bila MSI dokončno potisnjena v parlamentarno opozicijo. Leta 1972 je MSI po združitvi z monarhisti svojemu imenu dodala še DN (nacionalna desnica), kar je v njene vrste pritegnilo mnoge ugledne osebnosti iz vrst vojaštva, intelektualcev, uradništva, aristokracije. MSI-DN se od drugih evropskih desnoekstremističnih strank razlikuje po tem, da je ves čas po vojni prisotna v italijanskem parlamentu.

V programskih in drugih besedilih stranke kot tudi v nastopih njenih voditeljev lahko zasledimo njeno privrženost fašistični preteklosti. To je najbolj razvidno iz 1. člena statuta MSI, kjer je zapisano, da je MSI politična organizacija, inspirirana z duhovnim konceptom življenja, katerega namen je zagotoviti dostojanstvo in uresničiti interese italijanskega ljudstva, kar pa je možno samo z ustanovitvijo Stato Nazionale del Lavoro (Nacionalne države dela), ta pa je uresničljiva le s »korporativistično alternativo«. To je tudi najmočnejši element, ki kaže na kontinuiteto s fašistično ideologijo. MSI zastopa idejo o sintezi med delom in kapitalom, ki mora temeljiti na interesih celotnega naroda. Zato MSI ne nasprotuje ekonomskemu planiranju, temveč nasprotno, nasprotuje ekonomskemu liberalizmu evropskih konservativnih strank.

Temeljni vrednoti MSI sta država in narod. Država mora biti močna, utemeljena na hierarhiji, avtoriteti, disciplini in ubogljivosti. Med najpomembnejše vrednote spadata tudi družina in vera, kar je skupna značilnost vseh konservativnih strank. MSI se ima za edino pravo obrambo Italijanov pred komunizmom, za edino nemarksistično in nekomunistično stranko. MSI tudi izjemno poudarja pomen italijanske vojske, pri čemer še posebej opozarja na italijansko vojaško preteklost in jo povečuje. V vseh svojih programih nasprotuje zmanjšanju proračunskega deleža za obrambo.

MSI se je vedno opredeljevala kot »stranka dobrih katolikov«. Čeprav ima med svojim članstvom veliko antiklerikalcev, brani interese in načela katoliške cerkve. Nasprotuje pravici do splava in ločitve. Zagovarja tradicionalistično vlogo žensk v družini in družbi. Zavzema se za smrtno kazen.

Glavna in konstantna tema MSI-jevske propagande je boj proti partitokraciji. To je delno posledica navezanosti na fašistično ideologijo, ki zavrača demokratični strankarski sistem, po drugi strani pa je kritika partitokracije vezana na degeneri-

ranosti italijanskega strankarskega sistema (korupcija, zveze z mafijo...). MSI zato že od začetka sedemdesetih let govori o krizi režima in se zavzema za neposredne volitve šefa države in županov mest.

S stališča Slovenije je prav tako pomembno, da je v kriznih trenutkih MSI-DN italijansko javnost vedno znova razburkala s svojimi izjavami o krivično izgubljenih italijanskih ozemljih v Jugoslaviji, kamor sodijo tudi ozemlja, ki so danes pod jurisdikcijo Republike Slovenije. Zato lahko pričakujemo, da bo na naslednjih italijanskih volitvah glavna predvolilna tema MSI-DN vprašanje veljavnosti Osimskih sporazumov in s tem obstoječe meje med Italijo in našo državo.

Francija – Front National (FN)

Odkar je vodji FN Jean-Marie Le Pen uspelo združiti pod skupno zastavo vse desnoekstremistične skupine, spremlja to stranko konstantna rast vpliva na francoskem političnem prizorišču. Zanimivo je, da Le Pen še leta 1981 ni uspelo zbrati 500 podpisov, ki jih je potreboval, da bi lahko kandidiral na predsedniških volitvah, njegova stranka pa je na volitvah dobila zgolj 0,18% glasov. Na občinskih volitvah leta 1983 je FN že dosegla nekatere pomembne uspehe, predvsem v Parizu. Na volitvah poslancev za Evropski parlament leta 1984 pa je FN dobila že 11% glasov, na kantonalnih volitvah 1984 pa 9%. Na parlamentarnih volitvah 1986 je FN dobil 9,65% glasov in s tem 35 poslanskih sedežev. Te volitve so bile pomembne tudi zato, ker je FN dobila enako število poslanskih sedežev kot francoski komunisti. S tem je FN postala pomembna politična sila, ki je omajala trdnost položaja tradicionalnih francoskih strank.

FN je v predvolilnem boju za poslanska mesta v Evropskem parlamentu poudarjal nevarnosti, ki jih za Francoze predstavljajo priseljenci. Geslo predvolilnega boja je bilo: Dva milijona imigrantov je vzrok za dva milijona brezposelnih Francozov! Za družbeno zlo, kot sta kriminal in nespoštovanje zakonov, naj bi bili v večini primerov krivi prav priseljenci. FN je obtožil levico in zmerno desnico, da nimata poguma, da bi sprejeli in podprli tršo imigrantsko politiko. Enake teme so bile podlaga predvolilnega boja FN na volitvah leta 1986.

Raziskave so pokazale, da je bila takšna usmeritev FN pravilna. 39% volivcev, ki so leta 1984 glasovali za FN, je menilo, da je najpomembnejše francosko politično vprašanje odnos do imigrantov (takšno mnenje je imelo samo 8% celotnega francoskega volilnega telesa). Analiza iz leta 1986 kaže, da se je število volivcev FN, ki jih je najbolj zanimala imigracijska politika, povečalo celo na 46%.

Ob tem ne smemo poenostavljati in FN razglasiti za izključno šovinistično stranko, ki žanje uspehe zgolj zaradi strahu volivcev pred (predvsem obarvanimi) tujci. Vprašanje določitve prostora, ki ga zavzema FN na francoskem političnem prizorišču, je v resnici dosti bolj zapleteno. Program FN je namreč v marsikateri točki izjemno podoben programom tradicionalne francoske desnice. Razlika je le v tem, da tam, kjer tradicionalna desnica govori o nujnosti prenove državljskih zakonov, FN kategorično zahteva za Francoze prednost pri zaposlovanju, izgon tujcev, ki so zagrešili kazniva dejanja ali ostali brez zaposlitve, zahteva prekinitev s prakso, ko lahko imigranti iz nekdanjih francoskih kolonij avtomatično pridobijo francosko državljanstvo, nasprotuje socialni pomoči tujcem ipd.

Volilna baza FN je ideološko kompleksna in socialno heterogena. S klstersko analizo je bilo identificiranih pet osnovnih homogenih skupin volivcev, ki so se na volitvah leta 1984 opredelili za FN: 38% je bilo tistih, ki se lahko uvrstijo med

»ksenofobe«, 28% med »tradicionalno desnico«, 17,7% med »katoliške fundamentaliste«, 9% med »mlade delavce«, 7,3% med »izgubljene sinove levice«. Enaka analiza volilne baze FN na volitvah leta 1986 pokaže, da je prišlo do osipa volivcev v skupini »tradicionalne desnice« in skupini »razočaranih levičarjev«, kar pa je bilo nadomeščeno z večjim številom »ksenofobov«.

Porast vpliva FN je bil za RPR in UDF (stranki francoske tradicionalne desnice), ki sta si lastili monopol nad predstavljanjem centra in desnice volilnega telesa, znak za odločno politično ukrepanje. Na razpolago so bile tri možnosti: a) sprejeti konkurenco s FN na področjih, ki so FN zagotovila podporo volivcev; se pravi v še večji meri zahtevati nadzor nad imigracijsko politiko ter red in zakonitost, b) storiti ravno nasprotno in se odkrito upreti političnim stališčem FN; in c) oslabiti ekstremizem FN z njegovo vključitvijo v vladno koalicijo. RPR in UDF sta se odločili za kombinacijo prve in tretje možnosti. Rezultati volitev leta 1988 pa so pokazali, da volivci niso preveč navdušeni nad takšno usmerjenostjo obeh strank. Leta 1987 je bila namreč francoska desnica popolnoma razklana, predvsem zaradi neprestanih Barrovih in Le Penovih napadov na predsednika vlade. Posledica tega je bila, da je leta 1988 desnica v prvem krogu predsedniških volitev dobila večino glasov volivcev (Chirac 6,063.000, Barre 5,031.000, Le Pen 4,375.000, socialist Mitterrand pa 10,367.000), v drugem krogu pa je večino glasov pobral Mitterrand (16,704.000, Chirac 14,218.000). Poraz desnice na predsedniških volitvah je bil očitno posledica nestrpnosti med desničarskimi kandidati.

Nemčija

Po drugi svetovni vojni je bil med zunanjimi opazovalci dogajanj v Nemčiji močno izražen strah, da se bo v razrušeni državi ponovno okreplil desni ekstremizem. To sta v glavnem preprečevala bliskovit gospodarski razvoj in stabilizacija strankarskega sistema. Od leta 1957 do leta 1983 so imele v parlamentu svoje poslance samo tri stranke, ki pa imajo izjemno integrativno moč (CDU/CSU, SPD, FDP). Ta monopol je bil razbit šele leta 1983 z vstopom zelenih v Bundestag.

Pred tem bi se to skoraj posrečilo desnoekstremistični NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands), ki je na volitvah leta 1969 dobila 1.5 milijona glasov (4,3%) in s tem le za las zgrešila vstopnico za Bundestag (5%). Takratni uspeh NPD je delno posledica gospodarske krize, predvsem pa neuspešne vladavine velike koalicije CDU/CSU in SPD v letih 1966–69.

Desnoekstremistične stranke so dosegale svoje največje volilne uspehe v protestantskih deželah severne Nemčije in protestantskih delih sicer katoliškega juga. Koalicija med SDP in FDP (od 1969 dalje) je NPD prisilila v razmišljanje o združitvi vseh desnoekstremističnih skupin in nasprotnikov socialno liberalne koalicije. V oktobru 1970 se je pričela akcija združevanja s skupnim ciljem nasprotovati vzhodnim sporazumom (Ostverträge). Za desne ekstremiste so bili vzhodni sporazumi izdaja nemške enotnosti, kapitulacija pred boljševizmom. Nasprotovanje sporazumom so spremljale množične demonstracije in nasilje desnoekstremističnih skupin. Vendar se je ta poskus združevanja desnice kmalu izrodil in postal brezpredmeten.

Raziskava javnega mnenja iz leta 1971 kaže, da je bilo kar 50% Nemcev, ki so doživljali drugo svetovno vojno, prepričanih, da je nacionalsocializem kot ideja zasnovan dobro, vendar pa se je v praksi izrodil. Leta 1977 je na isto vprašanje

enako odgovorilo 26% Nemcev. Leta 1975 je bilo 40% Zahodnih Nemcev, starejših od trideset let, prepričanih, da bi bil Hitler eden največjih nemških državnikov, če ne bi bilo druge svetovne vojne. Raziskave v letih 1979–1980 so pokazale, da ima 13% Nemcev desnoekstremistično sliko sveta. Raziskava, ki jo je opravil inštitut iz Bad Godesberga leta 1982, kaže, da je bilo 49% Nemcev jasno nenaklonjenih tujcem, samo 29% prebivalcev pa je kazalo do tujcev prijateljska stališča.

V evropskih okvirih zbuja desni ekstremizem v Nemčiji skrb predvsem iz dveh razlogov. Prvi je preteklost Nemčije, drugi pa pogostost napadov na tujce. Od začetka avgusta do konca oktobra leta 1991 je bilo v Nemčiji okoli 700 napadov na tujce, od tega kar 400 v nepolnih dveh tednih. Največ nasilja nad tujci je bilo v nekdanji Vzhodni Nemčiji. Nasilje nad priseljenci, predvsem obarvanimi, ima različne oblike: od šikaniranja v avtobusu do tega, da obarvanega tujca polijejo z bencinom in zažgejo. Ob tem je presenetljivo, da je raziskava Der Spiegla pokazala, da izraža kar 34% anketiranih Nemcev »neke vrste razumevanje« za sovraštvo do tujcev in desni radikalizem.

Uradna politika je o teh stvareh začela razmišljati šele ob presenetljivih rezultatih lokalnih volitev. Tako je 30. septembra 1991 v Bremerhavnu majhna desničarska stranka Deutsche Volkunion (DVU), ki zagovarja »čisto Nemčijo« (volilno geslo stranke: Bremen und Bremerhaven muessen deutsch bleiben!), dobila celo 10% glasov volivcev, v Bremnu pa je svoje število glasov podvojila in dobila 6,25% glasov.

Zanimivo je, da je Kohl ob osupljivih številkah o napadih na tujce sprva izjavil, da Nemčija nima dovolj policistov, da bi lahko preprečila nasilje nad tujci, hkrati pa je Nemce pozval k »prijateljstvu do tujcev«. Michael Meyer se je ob tem v Newsweeku vprašal, kako to, da je imela Nemčija na razpolago dovolj policistov za zaščito državljanov v sedemdesetih letih, ko je bil na višku terorizem skrajno leve RAF (Rote Armee Fraktion). Meyer, prav tako v eni od števil Newsweeka, navaja notranjega ministra Wolfganga Schaeubla, ki je dejal, da svetovni tisk pretirava, ko govori o nemških težavah z rasizmom. Po njegovem mnenju Nemci, razen majhne manjšine, niso ksenofobi. Meyer ob tem pravi, da je to mogoče res, saj zelo malo Nemcev hodi naokoli in pretepa tujce, res pa je tudi to, da vidi večina Nemcev tujce kot velik problem. Da se je tega začela zavedati tudi vlada, kaže velika televizijska kampanja, ki jo sponzorira, in v kateri poziva Nemce k strpnemu odnosu do tujcev. Nemška javnost pa se je tudi sama odzvala na stopnjevanje nasilja nad tujci. Ob 53. obletnici »kristalne noči« je več kot 100.000 ljudi v vseh najpomembnejših nemških mestih pozivalo k prijateljskemu odnosu do tujcev.

Dejstvo, da je desnoekstremistično razporeženje bolj prisotno v nekdanji Vzhodni Nemčiji, kjer živi samo 0,2% tujcev (okoli 30.000), je samo na videz presenetljivo. V tem delu države je namreč kar 28% aktivnega prebivalstva nezaposlenega, cene hrane in stanarina pa so se po združitvi kar za nekajkrat povečale. Slabšanje socialnega položaja predvsem v vzhodnih pokrajinah je realna podlaga za pričakovano povečanje volilnega uspeha desnoekstremističnih strank, posebej še če se bo krivda za slab socialni položaj pripisovala imigrantom.

Avstrija

Zadnje analize avstrijskega strankarskega prostora kažejo, da upada število članov obeh največjih strank, volilni rezultati pa kažejo, da upada tudi delež

njihovih volivcev. Hkrati s tem narašča vpliv avstrijske Svobodnjaške stranke, ki jo lahko predvsem zaradi izjav njenega voditelja Haiderja in pa zaradi njenega političnega programa opredelimo za desno populistično (ali celo ekstremistično) stranko v vzponu. Svobodnjaška stranka je tako leta 1989 v treh deželah dosegla senzacionalne volilne rezultate. Zgodilo se je celo to, da je bila na Koroškem Ljudska stranka šele tretja najmočnejša stranka, Svobodnjaška pa je bila druga. Zdi se, da bo naslednja avstrijska koalicijska vlada morala vključevati tudi svobodnjake. Politična stabilnost in predvidljivost, ki ju je avstrijski strankarski sistem zagotavljal v preteklosti, tako nista več stalnici avstrijskega političnega življenja. O moči svobodnjakov pričajo tudi priprave na jesenske predsedniške volitve, saj je Ljudska stranka razmišljala, da bi v predsedniškem boju podprla istega kandidata kot svobodnjaki.

Avstrijska Svobodnjaška stranka je po številu članov in v primerjavi s Socialistično in Ljudsko stranko majhna. Politična in finančna moč stranke sta skoncentrirani v rokah deželnih vodstev. Zato ta stranka v celoti poudarja potrebo po maksimalizaciji politične moči v deželah, kar ji omogoča uspehe v nekaterih deželnih parlamentih. FPOE je stranka uglednih ljudi, ki stranki s svojim ugledom prinašajo volivce. Odsotnost korporativnega načela organiziranja (ki je značilen za Ljudsko stranko in socialiste) ji daje več prostora za njene politične akcije, saj se ji ni treba posebej ozirati na določene dele korporativne strukture družbe. Vodstvo stranke se lahko zato veliko svobodneje odziva na različne družbene in gospodarske spremembe in si tako kuje politični kapital. Glavni vir mobilizacije članstva Svobodnjaške stranke je nacionalna ideologija. Vodstvo stranke je v odnosu do drugih strank ubralo pot politične konfrontacije, ki prinaša največ političnih točk.

Hans Raucher v komentarju (Kurier, 12. 11. 1991) opozarja, da bosta veliki stranki toliko časa mislili na volitve, dokler Haider ne bo postal kancler. Večina volivcev se sploh ne zaveda, zakaj bi morali načelno nasprotovati takemu politiku, kot je Haider. Zanje je Haider dinamičen in močan politik: ima torej tiste lastnosti, ki jih pogrešajo pri politikih Ljudske in Socialistične stranke. V resnici pa lahko po Raucherjevem mnenju o Haiderju na kratko rečemo naslednje: 1) njegov besednjak presega meje politične kulture; 2) Haiderjeve notranjepolitične predstave niso združljive z liberalno demokracijo. Politični sistem vidi kot avtoritarno ureditev na temelju firer načela in močnega populizma, ki ne trpi drugačnega mišljenja. 3) Haider je v osnovi nemški nacionalist.

Da takšna razmišljanja niso popolnoma brez podlage, je pokazala tudi predvolilna propaganda Svobodnjaške stranke na volitvah na Dunaju. S predvolilnima gesloma, kot sta »Dunaj Dunajčanom« in »Dunaj mora ostati nam Dunajčanom domovinsko mesto«, je stranki uspelo na svojo stran pridobiti kar 22,5% volivcev.

Značilnost dunajskih volitev je, da so svobodnjaki največ glasov pridobili na račun socialistov. Volivce Ljudske stranke so pretežno pobrali zeleni. Svobodnjaki so največ pridobili v tipično delavskih okrajih. Nepričakovan uspeh so dosegli tudi v tistih delih Dunaja, za katere ni značilna velika koncentracija tujcev (npr. Donaustadt – okoli 3% tujcev, pa kljub vsemu okoli 13% glasov za svobodnjake). 23 sedežev, ki so jih pridobili v dunajskem parlamentu, je za stranko, ki je leta 1983 dobila samo dva sedeža, zelo veliko. Dunajski Profil je ob tem zapisal, da je postala Svobodnjaška stranka najmočnejša evropska desno populistična stranka.

Od avstrijskih volitev leta 1986 je Haiderjeva stranka v neprestanem vzponu in na vsakih volitvah pridobi po nekaj odstotkov glasov. Haiderjevo javno izražanje mnenja, da so za nezaposlenost in pomanjkanje stanovanj krivi tujci, uživa med volivci veliko podporo – tako kažejo vedno boljši volilni rezultati svobodnjakov.

Nekatera mnenja avstrijskih analitikov političnega življenja govorijo o tem, da bo Haiderjeva stranka na naslednjih parlamentarnih volitvah dobila do petine vseh glasov. Te možnosti povečuje dejstvo, da uporabljajo svobodnjaki v svojih predvolilnih kampanjah predvsem gesla, ki imajo izjemno mobilizacijsko moč – pretežno v odnosu do tujcev. S tem svobodnjaki pridobivajo na svojo stran skoraj ves protestni potencial avstrijskih volilcev.

ALEŠ DEBELJAK*

Televizijski pridigarji

Paradise is exactly like
Where you are right now—
Only much, much better.

Laurie Anderson: *Whose
Shoes*

Visokonakladni ameriški tednik TIME na svojih naslovnica običajno objavlja podobe pomembnih ljudi, ki tako ali drugače puščajo svoj opazni pečat v vsakdanjem ritmu kulture in družbe. Priti na naslovnico pomeni zapisati se v zlato knjigo množičnih medijev. Sredi šestdesetih let pa TIME prvič v svoji zgodovini na naslovni platnici *ni objavil človeškega obraza*. S temne podlage so se skrivnostno bleščale samo tri besede in velik vprašaj: *Je Bog mrtev?*

Zgodba z naslovne strani je pripovedovala o radikalnih filozofih in teologih z moje ameriške »alma mater«, Syracuse University v državi New York, ki so na oddelku za religiološke študije sistematično razvijali ideje o življenju v sodobnem post-krščanskem svetu, v katerem niso bog, svetost in transcendenca nič več od votle besede. Gabriel Vahanian, Thomas J. Altizer, Van Buren in drugi so v svojih knjigah, turnejah po kampusih in javnih predavanjih, na katerih jih je morala pred pobesnelo množico braniti včasih celo policija, strastno in prizadeto pripovedovali o moderni kulturi kot o prostoru, iz katerega je *smisel izginil* in v katerem zato človek »živi« v duhovni praznini.

Razpad tradicionalnih moralnih norm, gibanja za črnske, ženske in homoseksualne pravice, legalizacija splava, uknitev obvezne molitve v državnih šolah, radikalna kritika politične avtoritete, razkroj klasične družine, vojna v Vietnamu, alternativni življenjski stili, uboj J. F. Kennedyja in Martina Lutra Kinga, seksualna revolucija, študentski nemiri, kontrakulture, afera Watergate: te spremembe na *družbeni ravni* utelešajo tisto kaotično stanje stvari in duha, o čigar filozofskih posledicah so pripadniki takrat neverjetno popularne teološke šole »smrt boga« razmišljali na *metafizični ravni*.

Površno vzeto je seveda zlahka mogoče reči, da so se Američani s tem vpraša-

* Mag. Aleš Debeljak, asistent na FDV.

njem sočili z nekakšno zamudo. Enostavno bi bilo namreč reči: mar evropska kultura ne pozna dvoma v krščanski nauk že vsaj od časov Nietzscheja, Dostojevskega in Kierkegaarda? Mar kritični pogled na antropocentrično filozofijo rezsveljenstva, ki z vero v nenehni napredek, moč razuma in vladavino znanosti postavlja človeka v središče kozmosa, ne pomeni splošno sprejete osnove za evropskega duha že vsaj od konca prve svetovne vojne? Seveda to drži.

Vendar bi s takim preprostim evropocentrizmom zgrešili bistvo značilne ameriške verske identitete, ki tradicionalno izhaja iz *civilne religije*, kakor je Robert Bellah imenoval svojevrstno religiozno zvezo med javnimi in zasebnimi sferami življenja. Družbena govorica, v kateri sta religija in morala najvažnejša podpora stebra politike, je Evropi v tej obliki neznan. Prav tradicija civilne religije nam potemtakem pomaga razumeti, zakaj npr. razorožujočih petindevetdeset odstotkov Američanov pravi, da verjamejo v »boga oziroma v univerzalni duh«. Civilna religija kot najširši okvir, znotraj katerega se problem mrtvega (ali živega) boga šele lahko ustrezno dojame, pa je bistveno povezana z zgodovino kolonizacije Novega sveta.

Ko so prvi angleški kolonisti na begu pred zatiranjem zaradi izražanja svojih religioznih čustev pripluli na obale neznanega kontinenta, so svojo naselitev namreč videli kot »sveti eksperiment«, prostrano divjino pa kot od boga dano zemljo, novi Jeruzalem. Zlasti pionirski puritanci z Johnom Wintropom na čelu so imeli že od leta 1630 pred očmi eno samo nalogo: uresničiti božje poslanstvo o vzpostavitvi take družbene skupnosti, v kateri osebna, gosodarska, religiozna in politična *svoboda posameznika ne bo v nasprotju z blagostanjem občestva*. Harmonijo med javnimi potrebami skupnosti in privatnimi željami posameznika pa je bilo mogoče doseči le pod pogojem, da so bile navade *polisa* v skladu s Svetim pismom. Namen državnih oblasti je bil potemtakem v tem, da v imenu dobrobiti celotne skupnosti zagotavlja izpolnjevanje civilnih dolžnosti. Le-ta pa imajo svoj polni smisel le, kolikor jih kolonist opravlja v čast boga. Trgovanje, obdelovanje zemlje, tehnološke izboljšave in vzgoja otrok so s tega vidika seveda vedno v službi teološke doktrine.

Ne glede na dejstvo, da so bile državne in cerkvene oblasti *formalno ločene* do mere, ki je bila v Evropi tistega časa docela nezamisljiva, pa je bil celoten kolonizatorski projekt v Novi Angliji povsem prepojen z idejo o *božji vseprisotnosti*. Prava svoboda zato v tem kontekstu ni pomenila nič drugega kot državljansko odgovornost, spoštovanje vladajoče politične garniture in uresničevanje skupne blaginje v smeri, ki jo na mestnih shodih opredelijo javno izbrani voditelji, kakor piše Sydney Ahlstrom v knjigi *A Religious History of the American People* (1972). Pravice in svoboščine posameznika, čeprav presenetljivo velike, so bile kljub vsemu podrejene širši skupnosti, v kateri so imeli osrednjo vlogo seveda pastori. Dasiprav brez formalne politične moči, so vseeno čvrsto stali v ideološkem centru naselbin, v katerih je bil biblični jezik živo navzoč tako v javnosti kot doma, teologija pa je utemeljevala vsa posvetna prizadevanja.

Gospodarska solidarnost, socialno skrbništvo in osebna zaveza temeljnim idealom so bili pravzaprav samo izrazi moralnega absolutizma, ki je organsko povezoval občino v celoto ne glede na mnogotere heretične skupine. Vendar so tudi disidentske verske ločine (baptisti, kvekerji, metodisti, prezbiterijanci, itd.), ki so že s samim obstojem mnogo prispevale k civilnemu in religioznemu pluralizmu Novega sveta, zasnovala življenski stil v svojih naselbinah na moralni avtoriteti Svetega pisma.

Posameznikovo držo v teh komunitarističnih občinah bi bilo nemara mogoče

prepoznati kot zametek *ekspresivnega individualizma*, ker se v končni posledici ne zoperstavlja interesom drugih posameznikov, saj izhaja iz ideala sreče za celotno skupnost. Bolj znani *utilitarni individualizem* Hobbesovega tipa na primer počiva na predpostavki o brezobzirnem egoističnem boju vsakega proti vsem in je v Ameriki prišel zares do izraza šele po koncu državljanske vojne med Severom in Jugom leta 1865.

Puritanski moralizem se je v procesih večje družbene mobilnosti, industrializacije in hitrega kapitalističnega razvoja, ki so sledili politični združitvi jenkijev in južnjakov, preobrazil v *nov kulturni etos*, v katerem so inovacije in napredek postale tesno povezane s pojmom ekonomskega uspeha. Bistveno značilnost te nove kulturne države najbrž najlepše povzema prepričanje, da vse dokler posameznik spoštuje absolutne moralne zapovedi – ne ubijaj, ne kradi, ne ponarejaj denarja, itd. – in hkrati uresničuje svoje gospodarske sebičnosti, bo »nevidna roka tržišča« vse uravnala tako, da se bo *račun med privatnim egoizmom in javnim blagostanjem na koncu izšel*. Znotraj okvirov svobodnega trga ima potemtakem vsak enake možnosti. Ta predpostavka ni nič drugega kot posvetni ekvivalent religijske institucije svobodne volje. Na tej podlagi so posamezniki lahko skupni blagor kot temeljno etično zapoved kratko in malo zabrisali skozi okno.

Najpomembnejša je namreč postala individualna odgovornost, odgovornost do samega sebe, da bo človek znal izbrati tak življenjski stil, končal s *finančnim uspehom*, katerega obdaja sijaj *moralnega dostojanstva*. Če sta svobodna volja in individualna izbira torej samo dva načina za uresničitev civilne kreposti, v kateri se zrcali božja milost, potem je mogoče reči, da je materialni uspeh kot nagrada za krepost tako dobil tudi svojo polno etično-religiozno legitimacijo, kot pišeta Dick Anthony in Thomas Robins v odličnem zborniku *Religion and America* (1981).

Zgodovinsko vzeto se Amerika kot taka torej izkaže za eno samo veliko religiozno metaforo, za metaforo civilne religije, ki vstopa v vse pore vsakdanjika in pomeni temelj slehernikovega žitja in bitja. Religija je potemtakem nekaj naravnega, nekaj, kar se razume samo po sebi in predstavlja večno stanje človeškega duha: prav zato ima prvenstvo med vsemi družbenimi institucijami, čeprav je ločena od neposrednih oblik političnega vladanja. Ne glede na to, kako so različni avtorji analizirali vprašanje civilne religije, pa so si edini, da je ameriška religija v družbi, ki ne pozna dolge tradicije, čvrsto določene stanovske hierarhije in močne centralistične vlade, v bistvu res najmočnejši posredniški mehanizem med državljanskimi dolžnostmi in odgovornostmi na eni ter brezmejnem egoizmom na drugi strani.

Šele v tej zgodovinski luči zares pridejo do izraza gnev, jeza, bes ter ogenj in žveplo, ki so ga razjarjeni in zbegani »mali ljudje« širom po Ameriki stresali nad filozofskimi zagovorniki teorije o smrti boga. Zanje smrt boga namreč ni bila zadeva metafizičnega premisleka, ampak neposredne smiselnosti življenja v najbolj rutinski in vsakdanji razsežnosti.

Charles Winquist, profesor druge generacije iz teološke šole »smrt boga« v postdiplomske seminarju o teoriji moderne religije, ki sem ga na Syracuse University obiskoval tudi sam, je nekoč omenil, kako so bila pročelja mnogih protestantskih cerkev po jugu Amerike v šestdesetih letih, pa tudi še danes, popisana z gesli kot npr. »Vaš bog je morda res mrtev, naš pa živi«. Mojih študijskih kolegov to sploh ni začudilo, saj so vedeli, da profesor govori o tistem predelu Amerike, ki je bolj znan kot *Bible Belt*, tj. o področju nekdanjih južnih držav konfederacije, kjer moralni kodeks nemara najbolj trdovratno vztraja pri avtoriteti Svetega pisma in rasističnem prepričanju, da državljanska vojna še traja.

Ko smo z Mojco, Kelly in Dominicom pozimi 1988 v majhnem predelanem

poltovornjaku potovali skoz razpotegnjena mesteca in zaspane vasi vzdolž Missisipija v dekadentno pristanišče v delti, New Orleans, sem se nehal čuditi tudi jaz. Bilo je, kakor da v neštetihi hišah gospodovih, cerkvicah in kapelah, ki so bežale mimo okenske šipe, tisti samoumevni duh obvezne »nedeljske šole«, o kateri s toliko jedkega humorja piše Mark Twain, še vedno nepopustljivo kraljuje nad življenji belih in črnih južnjakov. A če se je župnik iz romana *Huckleberry Finn* lahko zanašal le na omejeno moč svojih glasilk, imajo sodobni pastori danes na razpolago neprimerno močnejši medij: *elektronske prižnice*.

Neonske luči, utripajoči napisi, barvni kačipotni in svetlikajoča se vabila k službi božji, zlasti pa velika obcestna opozorila, na katerem TV kanalu je mogoče spremljati tega ali onega pridigarja, vsa ta sejmarska prizadevanja po kontroli nad dušami, vsa ta bobneča propaganda, ves ta posvetni napor, da bi nebesa res sestopila na zemljo: vse to mi je dalo misliti, da je naslovnica tednika TIME predstavila sicer pereče vprašanje, na katerega pa krščanska zavest v sodobni Ameriki odgovarja tako, kot zmore, četudi najbrž neustrezno.

Po drugi svetovni vojni je legitimnost ameriške civilne religije seveda malodane povsem izginila. Preobrazba podjetniškega v managerski kapitalizem je namreč postavila pod vprašaj svobodno voljo in individualno izbiro, zanesljiva rast permissivne kulture je omogočila dvom v moralni absolutizem, prevlada korporativne tehnokracije na tržišču je iz privatnih naporov naredila neobjljeno šalo, potrošniška mentaliteta z nenehnim kopičenjem blaga kot poslednjega kriterija sreče je pokazala figo civilnim krepostim, izgubljena vojna v Vietnamu pa je postavila na laž prepričanje o vsemogočnem poslanstvu ameriškega »way of life« kot oblike božje previdnosti. Z eno besedo, kriza tradicionalnih vrednot je kajpak prinesla tudi krizo tradicionalne religije.

Radikalni teologi so jo sicer res interpretirali na način »smrti boga«, vendar pa so fundamentalistične protestantske ločine, zlasti evangelisti, iz te krize skovali svoj nesluteno velik kapital. Ugled so si – paradoksalno – zgradili s pomočjo spretne vključitve protislovnih družbenih procesov v svoj simbolni okvir.

Na eni strani so izhajali iz *razkroja do tedaj vladajoče paradigme modernosti*, ki je s svojim zaupanjem v tehnološki razum in popolno obvladljivost sveta postala predmet kritike med pripadniki kontrakultur in upornih študentskih gibanj. Za pridobitev mnogih glasov med verniki je evangelistom zadoščala že preprosta oznanitev, da se je znanstveno-liberalno-posvetna kultura izčrpala in je torej brez dejanske moči za moralno reformo. Se pravi, kar je evangeličanski nauk že tako ali tako vseskozi pripovedoval, se je končno uresničilo. Aleluja!

Na drugi strani pa so z izvrstnim občutkom za »duh časa« posneli smetano tudi z ostrih konzervativnih reakcij na kontrakulturne ideale, saj so zlahka razložili uporniško mentaliteto študentov kot pogubno in skrajno obliko humanističnega sekularizma, pozivajoč k prestrižni nezmotljivosti Svetega pisma.

Tako so v poznih šestdesetih letih prišli na površje, se v sedemdesetih politično učvrstili z izvolitvijo južnjaškega baptista Jimmyja Carterja za predsednika (čeprav je bil Carter daleč od fundamentalizma, pa so si ga evangeličanski voditelji v javnih nastopih vseeno dovolj spretno »prisvojili«), zlasti opazno pa so prevzeli eno od glavnih vlog na družbeni sceni po letu 1979, ko so ustanovili močno novodesničarsko politično koalicijo *Moral Majority*.

Naslanjajoč se na zgodovinske izkušnje pri uporabi moderne tehnologije za

kritiko duhovne drže, ki jo ta ista tehnologija omogoča, so sodobni pridigarji v televizijskem mediju s pridom izkoristili pretanjene metode promocije in prepričevanja, ki jih je prek radija v službo božjo vpeljal Charles E. Fuller že v štiridesetih letih.

V svojem manj znanem filmu *Days of the Radio* nevrotični judovski intelektualec in umetnik Woody Allen pripoveduje o čarobni moči radijskih programov v času svojega otroštva, ko je vsa družina sedela pri radijskem sprejemniku in je vsak družinski član poslušal svoje priljubljene operete, humor ali baseballske prenose. Vendar iz tega nostalgičnega filma ne moremo izvedeti ničesar o tem, da so bile radijske oddaje, v katerih je evangeličanski pastor Fuller pridigal o prednostih krepostnega življenja v veri, mnogo bolj poslušane kot zabavni programi, ki jih je vodil popularni Bob Hope. Fundamentalistična strast z anti-intelektualizmom, anti-semitizmom in anti-liberalizmom je Woodya Allena najbrž lahko navdajala le z odporom.

Ampak to še ne pomeni, da je fundamentalizem, ki teološko temelji na preprosti dualistični razliki med silami svetlobe in silami teme, zato kaj manj prisoten. Le da danes manipulira svoje ovčice prek mnogih privatnih in bogato financiranih televizijskih postaj ter satelitskih programov. Prav po tem opiranju na najbolj dognana komunikacijska sredstva se evangeličanski fundamentalizem bistveno razlikuje od vseh drugih ločin, kultov in verskih skupin v sodobni ameriški kulturi.

Nobeden od mnogih kalifornijskih budističnih institutov, Hare Krišna centrov ali Sufijev, nobena od skupin Sri Chinmoya, nobeno od številnih zbirališč kakšnega od indijskih swamijev ali cerkve častitega Sun Myung Moona, niti nobena od tehnološko sicer dobro prilagojenih šol transcendentalne meditacije Mahariši Maheš Jogija, se po strahovitem družbenem in političnem vplivu ter moderni komunikacijski opremi ne more meriti s televizijskimi evangelisti.

Nobena od religiozних sekt namreč ni razvila teološke doktrine, ki bi bila tako zelo *praktično usmerjena k tostranskemu svetu* kakor prav evangeličanski protestantizem. Dejstvo, da nova desnica v politični areni Amerike uporablja grozeče enostavno religiozno-manihejsko govorico, ki vedno odkriva nove sovražnike, ni seveda nič presenetljivo, če človek le za hip pomisli na kaos »nove nepreglednosti«, če uporabim zelo primerno Habermasovo poimenovanje sodobne družbene situacije. Obdobje prehoda iz tradicije, ko nekdanja pravila niso več veljavna, o novih pa se še vedno pogajamo, seveda omogoča bohotenje bojnih klicev po povratku k religiozni tradiciji. Vendar: h kateri tradiciji?

Če je to tradicija evangeličanskega pastora Charlesa Finneya, ki je bil že v zgodnjem devetnajstem stoletju eden od pionirjev razvoja manipulacijskih tehnik, komercialne promocije in propagande, potem se zdi, da so televizijski verniki povsem zadovoljni s tako vrnitvijo. Strateško geslo teh tehnik: *čim večja je publika, tem preprostejše mora biti sporočilo*, so si televizijski pridigarji očitno zelo dobro zapomnili. Njihovega uspeha pa ni mogoče zadovoljivo pojasniti samo z najvplivnejšim množičnim medijem, ki so ga v »enem nonšalantnem zamahu« tako spretno osvojili.

Televizijski evangelij izraža namreč tudi psihološko zelo uspešno vzpostavljen most med priročno formo sporočila in vsebinskimi potrebami religijskih potrošnikov, ki jim ni treba zapustiti družine, zaposlitve in sorodnikov, da bi lahko sodelovali v cerkvenih aktivnostih. Za razliko od sicer razmeroma popularnih azijskih verskih ločin, ki učencem večinoma nalagajo odpoved posvetnemu življenju in mistični asketizem, je evangeličanska televizijska teologija namreč povsem zadovoljna že s tem, da vernik prižge mali ekran, pošlje v centralo ček za dvajset ali več

dolarjev in se preda pridigi. Za primer, da bi se mu zahotelo komunikacije, se na ekranu v rednih presledkih bliskajo telefonske številke, ki funkcionirajo štiriindvajset ur na dan. Ministranti bojo z veseljem odgovarjali na klice, tolažili, obljubljali in bodrili: seveda ne bojo pozabili zapisati vernikovega naslova, da ga bo kmalu lahko začela zasipati računalniško obdelana pošta. Se pravi, pozivi k nenehnim finančnim prispevkom.

Ta nova »vsakdanja maša (pred)meščana«, če naj parafraziram Hegla, torej črpa svojo privlačnost iz dejstva, da je mnogo potencialnih članov TV cerkve samih, starejših, bolnih, izoliranih, hkrati pa srednjeslojsko preplašenih spričo širjenja modernih seksualnih navad, kriminala, nasilja in spremenjene kulture nasploh. »Skupnost« gledalcev-vernikov, ki jim ni treba napraviti niti dveh korakov, da bi se udeležili religioznega obreda, je tako lahko le privid. Kolikor namreč *skupnost* pomeni zvezo ljudi, ki si *medsebojno pomagajo* na čustveni in praktični ravni, sodelujejo v *skupnih diskusijah* ter *sprejemajo odločitve skupaj*, toliko skupnost predpostavlja tudi *zgodovino* in *spomin*. S te perspektive je seveda mogoče dovolj nazorno videti, kako televizijska skupnost vernikov temelji na vedno znova trenutni *elektronski iluziji zaveze*, ne pa na pristni zavezi sami: podoba namesto stvari, fetišistični *image* namesto resnične socialne skupnosti.

Kljub temu pa je treba priznati, da so televizijski pridigarji sijajni »bosonogi psihoanalitiki«. Hitro so namreč spoznali, da zgolj prazne besede o odrešitvi, čarobnih ozdravitvah in čudežnih izboljšanjih vernikovega bančnega računa ne bojo zadoščale, če si hočejo zgraditi ogromne finančne imperije, kakršne imajo danes. Predpostavka, na katero so oprli svoja religiozna podjetja, leži v tem, da je vernikom bržkone zelo dosti do tega, da bi rešili svoje praktične probleme v konkretnem družbenem okolju.

Najboljši dokaz, da ima pridigar res vse sposobnosti za reševanje problemov, pa je v tem kontekstu pač ta, da najprej reši svoje lastne probleme. *Nič ni bolj uspešnega od uspeha samega!* Pridigarji tako pravzaprav prodajajo upanje, da se bo nekoč v svetli prihodnosti tudi vernikom nasmehnil bog. Pridigarji tako v vsaki oddaji uprizarjajo čudeže in se v studiu pogovarjajo s čez noč »ozdravelimi« ali »obogatelimi«, ki kajpak delujejo kot neposredni dokaz pridigarjeve močne povezanosti z bogom, kakor to na primer nikoli ne pozabi opozoriti razkričani Jim Bakker.

Zakonski par Bakkerjev se je, dokler ni »preklopil« na televizijo, ubadal z nenehnimi denarnimi zadregami anonimnih potujočih pridigarjev. Danes njen televizijski klub *Slavite Gospoda*, ki ima več podružnic kot vseameriška komercialna tv mreža ABC, zbere dobrih petdeset milijonov dolarjev letno s prispevki, prodajo Biblij, odpustkov in inspiracijskih molitvenikov, kot poroča Stewart Hoover v svoji izčrpni knjigi *Mass Media Religion* (1988).

Jerry Falwell, pravoverni vodja koaliciji *Moral Majority*, si je izmislil celo sodobni ekvivalent srednjeveške tlačanske desetine. V svojih televizijskih oddajah namreč nenehno poziva vernike, naj prispevajo vsaj desetino svoje plače v blagajno njegove cerkve, medtem ko bleščeči napisi v ozadju studia povsem prostodušno oznanjajo bistvo njegove doktrine: *Pot do Kristusovega srca vodi skoz denarnico*.

Ko v retorično do skrajnosti poenostavljenih pridigah nenehno kliče potop nad brezbožne sile zla (katolike, Jude, komuniste, muslimane, ateistične humanistične intelektualce, itd.), si vselej vzame dovolj časa za poudarek o tem, kako sta stanje Amerike kot države in zaton resnične krščanske morale v vzročni zvezi. Če je bila »Amerika vedno velika zato, ker so bili njeni ljudje dobri«, potem za Falwella ni nobenega dvoma: mednarodna politična ponižanja Združenih držav (izgubljena

vojna v Vietnamu, naftna kriza, kriza z iranskimi talci, itd.) so samo odraz duhovnega razkroja. Metodistični in baptistični pridigarji s svojim vztrajanjem pri ločitvi javnih (družbenih, političnih) in privatnih (religija, družina) zadev nikoli ne bi šli tako daleč. Evangeličanska teologija z dualistično sliko prave religije in svobode na eni, ter lažnimi preroki in tiranijo na drugi strani, pa se seveda nesramežljivo spogleduje z neposrednimi procesi odločanja v Senatu, Kongresu in Beli hiši. Evangeličanski voditelji namreč vidijo Ameriko nič več in nič manj kot središče svetovne duhovne in moralne preobrazbe, ki bo v končni posledici pripeljala do »zlate dobe« oziroma »mileniuma krščanske civilizacije«.

Klub *Slavite Gospoda*, Klub 700, Christian Broadcasting Network, Eternal Word Network in druge religiozne televizijske postaje seveda še zdaleč niso nepomembna politična institucija, saj po različnih ocenah kontrolirajo od trideset do šestdeset milijonov vernikov, tj. volilcev. Elektronske cerkve se med seboj seveda razlikujejo po ideološki gorečnosti in stilu prepričevanja. Ne glede na dejstvo, da je *Moral Majority* razpadla kot politična koalicija leta 1989, pa jih je na politični fronti nove desnice vendarle mogoče prepoznati po enoglasnem zagovarjanju potrebe po smrtni kazni, ukinitvi splava, cenzuri množičnih medijev in umetnosti, po odstranitvi Darwinovega nauka iz izobraževalnih programov in ponovni uvedbi molitve v državne šole, po moralnem kriteriju za svobodo izražanja, po izločitvi homoseksualcev in lezbijk iz javnega življenja, itd.

Njihova socialna moč je tako velika, da je bilo treba tistim med njimi, ki so jih kritični množični mediji razkrinkali kot dvoilčne »pokrite rihte«, ki vernikom pridigajo o ponižni vzdržnosti in kreposti, medtem ko se sami vdajajo mnogovrstnim domiselnim užitkom v posteljah prostitutk, le zatrditi: »Satan me je zapeljal« in bljubiti, da se bojo poboljšali. Dotok denarja se – kar je najbolj zgovorno – sploh ni tako zelo zmanjšal, saj so tudi družice vestno odigrale svojo vlogo in zatrdile, da je zakon še vedno neomajen in da enega spodrsrljaja res ne kaže napihovati.

Ne glede na to, kaj si mislimo o njihovi politični in družbeni drži, pa je treba priznati, da so televizijski pridigarji izvrstni trgovci. Kot vselej pri velikih dobičkih, je tudi pri »elektronski religiji« ideja razmeroma znana in enostavna. Resnični podjetniški genij evangelističnih TV gurujev Jima Bakkerja, Jerryja Falwella, Billya Grahama, Pata Robertsona in Jimmyja Swaggarta je zato najpoprej v tem, da so začetno idejo umestili v medijsko mašinerijo in jo »prodali« kot izvirni način približevanja k vernikom. Za protestante teološko sicer problematično, managersko pa izredno prikladno katoliško *prodajo odpustkov*, zaradi katere je Luter prelomil s papežem, so pridigarji krščanske nove desnice namreč znali spojiti in tehnološko nadgraditi z enostavnim zakonom dobro znane »pisemske verige Sv. Antona«, pri kateri vselej zaslužijo le tisti, ki so čisto na vrhu piramidnega seznama.

Pravi heroji sodobnega korporativnega kapitalizma s tega vidika zato niso pohlepni špekulanti z nepremičninami in delnicami kot npr. legendarni magnat Donald Trump ali borzni mešetar Ivan Boesky, ki sta se pač najboljše »znašla« v psihološko-finančni igri, v kateri je prevara takorekoč obvezni sestavni del. Njuni prevarantski podvigi so konec koncev predvidljivi, saj ne odstopajo od bistva vsakdanje puhlice: »pes grize psa«, s katero ameriška angleščina tako zelo dobro ponazarja svet neizprosnega poslovnega boja za uspeh.

Pravi heroji Amerike, te fascinantne dežele, v kateri je vse mogoče, so ravno televizijski pridigarji, ki so Faustovo pogodbo zasukali tako, da v imenu boga *gospodarijo nad dušami in denarnicami svojih faranov*. Ta skrajni cinizem, ki se

ponuja kot skrbništvo, ta popolna duhovna korupcija, ki zase terja, da jo spoštujemo kot največje metafizično bogastvo: temu, da je televizijskim pridigarjem uspelo iz pomanjkljivosti napraviti prednost, lahko rečemo samo genialnost.

Martina Heideggra, bržkone največjega filozofa tega stoletja, so nekoč povprašali po mnenju o sodobnem stanju duha. Suho je odvrnil, da nas samo še bog lahko reši. Preučevalec svetovnih religij Max Weber je kljub temu, da ga vsak študent pozna kot zapriseženega racionalista, dopuščal nostalgično možnost za povratek »novih prerokov« in »veliki preporod starih idej in idealov«. Rad bi verjel obema. Prepričan pa sem, da niti novi preroki niti bog ne bodo prišli med nas skozi migetajoči kvadrat malega ekrana.

Seveda ni mogoče oporekati dejstvu, da imata trg in ekonomska logika ponudbe in povpraševanja svoje legitimno mesto v sleherni moderni družbi. Vendar – če za trenutek tudi sam uporabim svetopisemsko metaforo – Jezus najbrž ne bi bil pregнал menjalcev denarja, če ne bi zasedli templja. Televizijski pridigarji, ti sodobni farizeji, pa so po vsem videzu sodeč prignali filozofijo trženja do perverznejša absurda.

Kakor je katedrala v Chartresu ponazarjala bistvo srednjeveškega duha, tako danes nemara bistvo sodobnega duha simbolizira rumeni obok, ki ponosno stoji pred McDonaldevimi hamburgerskimi palačami. Zato morda ne bi bilo docela pretirano trditi, da televizijski evangelizem razvija pač tak krščanski stil, kakršnega povprečna Amerika sploh še lahko sprejme.

Če je bila religija namreč izvorno res izraz človeške potrebe po transcendenci, smislu in zavezi skupnosti, kot nas navaja k misli latinski izvor besede *religio*, ki pomeni »povezovati se«, potem je sodobnemu krščanstvu dejanski milostni udarec zadal ravno četica neskrupuloznih zagrizencev. Kar bi morala biti predvsem simbolična menjava darov, je postalo kupljivo. Kar bi morala biti najpoprej zadeva celovite osebne investicije, investicije celovite osebnosti, je postala stvar trga. Strah pred vzpostavitvijo pristnega stika s sočlovekom in s transcendentno se v elektronsko produciranem prostoru, kjer so meje med posvetnim in svetim zabrisane do neprepoznavnosti, samo še okrepi.

Psihološki strah, eksistencialna negotovost in socialna zbežanost pa ženejo vodo na mlin takojšnji potrebi po smislu: televizijska cerkev je kajpak najbolj pri roki, saj je oddaljena le za pritisk na gumb. A če je najlažja alternativa vedno tudi najslabša, potem elektronskim vernikom v nekem bistvenem smislu, namreč v smislu metafizičnega iskanja, ni bilo nič prihranjeno. To pa tudi pomeni, da se moramo ponovno vprašati, ali je človek v univerzumu res sam.

JANEZ STANIČ*

Srednja Azija v svetovni politiki

Z razpadom Sovjetske zveze se na dveh celinah – v Evropi in Aziji – temeljito spreminja politična struktura, hkrati pa nastajajo povsem nove notranje in medna-

* Janez Stanič, publicist in direktor Cankarjeve založbe v Ljubljani.

rodne razmere, katerih možne posledice je ta hip moč komaj slutiti. Evropsko javnost trenutno najbolj zanima dogajanje v Rusiji in Ukrajini, dveh novih, velikih in močnih evropskih državah; delno zato ker so njuni odnosi konfliktni in grozijo Evropi z novim, zelo resnim kriznim žariščem, v veliki meri pa tudi zato ker je nastanek novih držav na vzhodu Evrope ustvaril popolnoma nove politične razmere, v katerih so povsem izginile nedavne evropske delitve, helsinški red in načela skoraj polstoletnega evropskega sožitja.

Zaradi teh bližnjih, evropskih razsežnosti sprememb in njihovih možnih posledic so znatno manj pozornosti deležna dogajanja na drugem koncu razpadlega sovjetskega imperija – v Srednji Aziji. Toda ta del sveta, ki je bil doslej gluha provinca tako v sami Sovjetski zvezi kot v svetovni politiki, je v strateškem, nacionalnem, verskem in marsikakšnem drugem pogledu vendarle ena od prelomnic sveta in če tu pride do večjega potresa, ga bo čutil ves svet. Pravzaprav niti ni treba kakšnih posebnih tektonskih premikov – že samo dejstvo, da je sovjetski imperij razpadel, je v srcu Azije ustvarilo velikansko vrelišče, v katerem kakšnih petdeset milijonov ljudi išče povsem nove temelje eksistence in smisla, hkrati pa tudi praznino, ki s silovito močjo priteguje zunanjo pozornost in interese. Za vsaj delno ponazoritev tega so zelo zgovorne izjave, ki jih je dal turški premier Sulejman Demirel turškim listom februarja letos, po obisku v ZDA.

Tedaj je med drugim dejal, da se »Turčija danes razprostira od Jadrana do Kitajske«, in nato še ponovil, da je »nastala Turčija, katere en konec je na Jadranskem morju, drugi pa pri kitajskem zidu«. »Z razpadom Sovjetske zveze se je Turčija povečala, čeprav so njene meje ostale nespremenjene,« je dejal in poudaril, da je Turčija zdaj država, v katero so uprte oči sveta, Združene države Amerike pa ji pripisujejo pomembno vlogo v Srednji Aziji. »Zdaj je nastal turški svet, v katerem ni pozabljeno niti zadnje pleme na Kavkazu, ker so to naši bratje.«¹

Za evropska ušesa morda vse to zveni pretirano ali vsaj nekam eksotično, toda realnost, o kateri v imenu Turčije govori Demirel, je vredna vse pozornosti.

Nekdanja sovjetska Srednja Azija v ožjem pomenu je obsegala štiri zvezne republike, zdaj neodvisne države: Uzbekistan, Tadžikistan, Kirgizijo in Turkmenijo; Srednja Azija v širšem pomenu zajema še Kazahstan. Celotno področje meri okroglo štiri milijone kvadratnih metrov in se strnjeno razprostira od Kaspijskega jezera na zahodu, do kitajske meje na vzhodu, od južnoruskih step in južne Sibirije na severu, do Indije, Irana in Afganistana na jugu. Na tem velikanskem prostranstvu živi okrog petdeset milijonov prebivalcev; štiri petine sestavljajo avtohtoni prebivalci, večinoma turškega porekla, približno petino pa evropski priseljenci, večinoma Rusi.

Razdelitev Srednje Azije na republike, zdaj države, in narode, je v veliki meri umetna in izvira iz imperialnih potreb sovjetske oblasti. Carska Rusija, ki je Srednjo Azijo osvojila in priključila v osemnajstem in devetnajstem stoletju, jo je obravnavala kot enotni Turkestan, razen Kazahstana, ki je bil posebna administrativna enota. Takšno ureditev je prva leta po revoluciji ohranila tudi sovjetska oblast, ki pa se je na začetku dvajsetih let tu soočala z močnim oboroženim odporom, temelječim na protiruski in panturški ideologiji. Kljub zmagi nove, revolucionarne moskovske oblasti je bil Sovjetski Turkestan (tako se je imenovala in administrativno oblikovala ožja Srednja Azija) prevelik, premočan in prenevaren za novo oblast, zato je leta 1924 prišlo do nove delitve, ki je ustvarila na tem področju vrsto novih zveznih republik in hkrati tudi novih narodov.

¹ Dnevni servis vesti, Tanjug, Beograd, 24. februarja 1992.

Nastale so: Uzbeška SSR, Kirgiška SSR, Tadžiška SSR in Turkmenska SSR, njihovo prebivalstvo pa so začeli voditi in vzgajati kot posebne narode, čeprav so zares poseben narod na tem prostoru samo Tadžiki, ki sodijo v iransko jezikovno skupino. Vsi drugi večji narodi na tem področju (Uzbeki, Kazahi, Kirgizi, Turkmeni in Karakalpaki) sodijo v turško narodnostno skupino in čeprav so med njimi določene jezikovne, kulturne in druge razlike (tako se na primer precej razlikujejo nomadski prebivalci stepskih severnih delov Srednje Azije od stalno naseljenih in že od davnine urbaniziranih prebivalcev južnih predelov), bi bila prav tako ali še bolj utemeljena tudi politika jezikovno, narodnostno in politično enotnega Turkestana – z izjemo Tadžikov in Tadžikistana.²

Toda potreba po obvladovanju tega prostora je narekovala politiko »deli in vladaj«, ki je skušala prebivalstvo etnično ločevati na podlagi lokalnih posebnosti, hkrati pa ga tudi čim bolj odtrgati in osamiti pred zunanji rasni, kulturni in verski vplivi – se pravi pred Turčijo in Perzijo, pred specifično kulturno dediščino tega dela sveta in islamom. Zanimiv primer za to je usoda pisave v Srednji Aziji. Pred revolucijo so na vsem tem področju uporabljali arabsko pisavo. Po delitvi Srednje Azije na republike in narode so leta 1927 na silo uvedli latinico, češ da to v kulturnem razvoju pomeni korak naprej in približevanje razvitemu svetu; že čez deset let – leta 1936 – so prav tako na silo ukinili latinico in jo nadomestili z rusko cirilico, spet s pojasnilom, da se na ta način narodi Srednje Azije zblizujejo z rusko in s tem s svetovno kulturo. Seveda je jasno, da je bilo v ozadju tega dogajanja prizadevanje odvzeti srednjeazijski populaciji staro kulturno identiteto.

Desetletja take politike, spremljane z gospodarskim kolonializmom (Srednja Azija je bila dobavitelj surovin, predvsem pa skoraj monokulturni proizvajalec bombaža) in vsemi drugimi značilnostmi sovjetskega sistema (ateizem, rusifikacija, močna ideološka indoktrinacija itd.), so seveda dala določene rezultate, zlasti še ker je celotno področje prišlo pod ruski in nato sovjetski vpliv med splošnim gospodarskim, kulturnim in širše civilizacijskim upadom, ki je povzročil hudo in vsestransko zaostalost. Ena od posledic tega je tudi, da se je praktično vsa sodobna inteligenca v Srednji Aziji oblikovala v letih sovjetske oblasti in seveda po sovjetskih merilih. To je pomembno, ker je inteligenca pač najbolj zavesten in dejaven nosilec identitete.

Čeprav je Srednja Azija kljub velikosti v mnogih pogledih precej enoten in zaokrožen del sveta, problem njene identitete vendarle še zdaleč ni preprost. Še najbolj razpoznavna in tudi najmanj sporna identifikacijska poteza je islam, katerega vpliv so desetletja sistematične in zelo agresivne ateistične propagande omejila samo na zunaj, v resnici pa ne, med drugim tudi zato ne, ker so bili nosilci ateistične propagande tujci – Rusi. Tudi v ateizmu vzgojena inteligenca in nomenklatura nista bili niti prej, še manj pa sta seveda zdaj, ateistično militantni. Po propadu komunizma in razpadu Sovjetske zveze so v vseh srednjeazijskih republikah ostale na oblasti prejšnje strukture – nikjer še ni bilo pravih demokratičnih volitev – ki pa so zdaj vse odkrito naklonjene veri, očitno se zavedajoč, da bo islam v bodoče tudi v politiki igral veliko, morda celo odločilno vlogo. Srednjeazijski muslimani so v veliki večini suniti, med njimi – vsaj za zdaj – ni ekstremnega fundamentalizma ne med širšimi, kmečkimi in neizobraženimi sloji, še manj pa

² Številni, vendar manjši turški narodi živijo še na drugih geografskih področjih nekdanje Sovjetske zveze. Na zahodnem bregu Kaspijskega jezera, na Kavkazu so imeli svojo zvezno republiko, zdaj samostojno državo, Azerbajdžanci; drugi turški narodi živijo v Ruski federaciji, v glavnem na severnem Kavkazu, ob Volgi in v južni Sibiriji, kjer imajo svoje avtonomne republike ali pokrajine. Največji med njimi so: Tatari, Čuvaši, Baškirci, Jakuti, Altajci, Karačajevci, Balkarci, Hakasi, Tuvinci in Ujguri. Vsi turški narodi so večinoma muslimani.

med mestnim prebivalstvom in izobraženci, zato je večini tip sekularne države, kakršna je na primer Turčija, znatno bližji kot fundamentalistični Iran.

Druga zelo razširjena identifikacijska poteza je turška ali turkestanska pripadnost. V obeh primerih gre za isto, to je turško, nacionalno zavest, le da gre v prvem primeru za identifikacijo kar s Turčijo in sanje o nekakšnem velikem turškem imperiju, v drugem pa za zavest, da je Srednja Azija – to je Turkestan – sicer v bližnjem sorodstvu s Turčijo, a vendarle svojska, zaokrožena in razpoznavna celota. Zavest o turkestanski – in ne preprosto kar turški – pripadnosti je veliko bolj razširjena, zlasti med izobraženstvom, in ima tudi globlje zgodovinske korenine. Navsezadnje je bil v vseh desetletjih sovjetske oblasti v Srednji Aziji prav tovrstni turkestanski panturkizem njen najhujši ideološki nasprotnik.

Po razpadu sovjetskega imperija je zamisel o Srednji Aziji kot enotni ali federativni ali vsaj konfederativni državi gotovo vodilna politična misel na tem področju. O njej javno in odkrito govorijo tako politiki kot izobraženci in verski voditelji. Iz njihovih javnih nastopov pogosto, zlasti v tujini, nastaja vtis, kot da je združitev Srednje Azije v novi Turkestan tik pred uresničitvijo. V resnici stvari niso tako preproste, česar se zavedajo tudi najresnejši zagovorniki nove Srednje Azije. Eden najvidnejših med njimi je uzbeški pesnik politik Muhammed Salik, ki takole razmišlja o enotnem Turkestanu:

»S točke, kjer smo zdaj, je do Turkeстана še zelo dolga pot in govoriti o enotnem Turkestanu je danes še zelo idealistično. Morda je res vabljen cilj v glavah nekaterih skupin, toda trenutno je neuresničljiv. Prebivalstvo Turkeстана je že razdeljeno med pet republik in v vsaki od njih se je oblikovala nacionalna identiteta. Tega procesa, ki se je začel še v kolonialnem obdobju pred kakimi stotimi leti, ni moč spregledati. Ne gre za to, da se ne bi hoteli združiti, toda trenutno je to preprosto nemogoče, to so samo politične sanje. . . . Pred desetimi leti sem tudi sam govoril o združitvi Turkeстана – pisal sem celo pesmi o tem – in svojega stališča nisem spremenil. . . . Morda bo v prihodnosti moč ustvariti turkestansko federacijo ali konfederacijo, ki bo temeljila na gospodarskih vezeh. Če se bo pojavila močna gospodarska podlaga z močnim gospodarskim središčem, bo okrog tega središča nastala zveza, pa če jo bomo hoteli ali ne. Vendar pa je povsem gotovo, da ne moremo preživeti brez Kazahstana. Tudi Kazahstan ne more preživeti brez nas, kar velja za vse srednjeazijske republike. Vsi potrebujemo drug drugega. Ko se bodo vsi, ki jih to zadeva, zavedli skupnih koristi od združitve, se bomo združili. Vendar o tem ne more odločati samo politika.«³

To je trezna ocena realnih možnosti, ki v resnici niso tako naklonjene hitri združitvi, kot kaže na prvi pogled. Tudi Salik omenja tako imenovano nacionalno identiteto, ki na vsem tem prostoru nedvomno igra nemajhno vlogo. Kljub islamu in skupni turški pripadnosti kot dvema zelo močnima združujočima dejavnikoma je zlasti med izobraženstvom in mestnim prebivalstvom⁴ že precej razvit tudi občutek še neke posebne nacionalne turške-uzbeške, turško-kirgiške itd. pripadnosti. V tem pogledu položaj v Srednji Aziji spominja na stanje v arabskem svetu, za katero je prav tako značilna dvojna nacionalna indentiteta: splošna arabska in lokalna (egiptovska, sirska, iraška itd.). Tudi Arabci nenehno sanjarijo o enotnosti in združitvi, a so v resnici zelo daleč od tega.

³ Problems of Communism, USIA, Washington, september-oktober 1991, str. 43.

⁴ Delež mestnega prebivalstva je v Srednji Aziji, razen v Tadžikistanu, razmeroma velik; leta 1987 je bil v posameznih republikah naslednji (v odstotkih): Kazahstan 58, Turkmenija 48, Uzbekistan 42, Kirgizija 40, Tadžikistan 33.) Naselenije SSSR, Moskva 1988, str. 16).

Poleg doslej naštetih zavesti o identiteti (islamski, turški, nacionalni) obstajajo še druge, manj razširjene in splošne, vendar ne nepomembne. Tako je na primer zlasti med podeželskim in nekdanj nomadskim prebivalstvom precej razširjena plemenska ali klanska pripadnost, ki je izključna, včasih pa celo sovražna do vseh drugih skupin. Razmeroma močne so lokalne zgodovinske in geografske identifikacije, kajti Srednja Azija je področje starodavnih kultur in velikih starih kulturnih središč, kakršna so bili na primer Samarkand, Buhara, Kokand, Hiva, Fergana in nekatera manj pomembna središča. Prebivalstvo teh nekdanj visoko razvitih in močnih centrov oziroma držav je bolj ali manj ohranilo zavest o svoji posebni pripadnosti, kar neredko povzroča napetosti in konflikte.

Upoštevatni je treba še nekatere druge zelo pomembne razlike na tem področju. Kot je bilo že omenjeno, so Tadžiki tako v nacionalnojezikovnem kot v verskem pogledu izjema; sodijo v iransko jezikovno skupino in šiitski del islama, kar pomeni, da v primerjavi z drugimi srednjeazijskimi narodi gravitirajo k Iranu in ne k Turčiji. To je že čutiti v tem, da Tadžikistan manj sodeluje v skupnih političnih in gospodarskih posvetovanjih med srednjeazijskimi državami, in pa v večji militantnosti islamskih krogov v Tadžikistanu, ki z nenehnimi javnimi demonstracijami in pritiski terjajo vzpostavitev fundamentalistične oblasti.

Precej poseben je tudi položaj Kazahstana, deloma že zemljepisno, saj ta velikanska dežela sega s severozahodnim delom v Evropo, s severnim pa v Sibirijo, predvsem pa zato ker avtohtoni Kazahi sestavljajo manj kot polovico prebivalstva, medtem ko je dobra polovica prebivalcev evropskega porekla, večinoma Rusov. Kazahstan je tudi gospodarsko tesno povezan in odvisen od Rusije, pa tudi zgodovinsko ni povsem integrirani del Srednje Azije. Zato se običajno za ta celoten prostor uporablja naziv »Srednja Azija in Kazahstan«.

Kljub naštetim razlikam, ki niso nepomembne in ki po vsej verjetnosti res onemogočajo nastanek federativne ali celo enotne države na tem področju, pa imajo srednjeazijske države vendar toliko skupnega, da je realna neka oblika tesnejše povezave in sodelovanja na podlagi regionalne, nacionalne in verske sorodnosti. V trenutni politični praksi so to kaže predvsem v pogostih srečevanjih in dogovarjanjih med državami tega področja. Na enem zadnjih takih sestankov aprila letos so se voditelji Kazahstana, Uzbekistana, Kirgizije in Turkmenije (torej brez Tadžikistana) dogovarjali in deloma dogovorili o tesnem sodelovanju pri gospodarskih, političnih, prometnih, kulturnih in obrambnih zadevah. Iz teh dogovorov je razvidno predvsem to, da srednjeazijski voditelji z nezaupanjem gledajo na obstoj in prihodnost Skupnosti neodvisnih držav, ki Srednjo Azijo družijo z evropskim, slovanskim delom nekdanje Sovjetske zveze, in da računajo na popolno neodvisnost celotne regije.

S tem v svetovnih okvirih nastaja novo geopolitično področje, čigar prihodnost je za zdaj še polna neznanck. Jasno je le, da gre za velikansko področje, ki je zemljepisno,⁵ gospodarsko⁶ in demografsko⁷ izjemno pomembno, ki pa za svoj

⁵ V tej zvezi so zelo zanimivi sporazumi, o katerih se srednjeazijski državniki dogovarjajo s kitajskimi in turškimi oblastmi. Njihov cilj je vzpostavitev vseazijskih prometnih povezav, v okviru katerih naj bi Kitajsko čez Srednjo Azijo in Turčijo povezali z Evropo. Uresničitev teh načrtov bi bistveno spremenila dosedanje prometno geografijo sveta.

⁶ Srednja Azija s Kazahstanom je potencialno eden največjih svetovnih rezervatov za pridelovanje hrane, dve državi (Uzbekistan in Turkmenija) pa sta zaradi velikanskih zalog nafte in zemeljskega plina zanimivi tudi za mednarodno gospodarstvo.

⁷ V demografskem pogledu so srednjeazijske države naravnost eksplozivne. Naravni prirast na tisoč prebivalcev je leta 1987 znašal:

Tadžikistan	34,9 (3,41%)
Uzbekistan	30,1 (2,91%)

nadaljnji razvoj potrebuje tuje sodelovanje in pomoč in je zato zelo zanimivo za okoliške regionalne sile. Trenutno so v igri predvsem tri: Rusija, Turčija in Iran.

Rusko prisotnost in interese na tem področju zagotavljajo predvsem številne gospodarske, vojaške in druge vezi med Rusijo in Srednjo Azijo, ki so nastale med več kot stoletno rusko nadvlado, in pa močna ruska manjšina, ki sestavlja nekaj manj kot petino vsega prebivalstva tega področja.⁸ Ruski priseljenci živijo večinoma v mestih in sestavljajo zelo močan in pomemben sloj med lokalno tehnično, znanstveno, kulturno in administrativno inteligenco. Njihovemu delu in znanju se nobena od srednjeazijskih držav ne more povsem odpovedati brez hudih negativnih razvojnih posledic. Na drugi strani pa je bilo prav rusko prebivalstvo glavni nosilec kolonialne, raznarodovalne in protiverske politike, kar zdaj, po razpadu sovjetskega imperija in komunizma, ustvarja nenehne napetosti in konflikte, ki se utegnejo v prihodnosti samo še povečevati.⁹ Ne glede na to pa je jasno, da med Rusijo in Srednjo Azijo obstajata medsebojna interesna povezanost in odvisnost in da je tudi v prihodnosti treba računati z določenimi oblikami ruske prisotnosti na tem področju.

Kot smo omenili že na začetku, Turčija izrazito poudarjeno razglašala svoje zanimanje za Srednjo Azijo in neprikrite namere, da prevzame vodilno vlogo na tem področju.

Stiki med Turčijo in srednjeazijskimi državami so v zadnjih dveh, treh letih izjemno intenzivni v obe smeri, pri čemer Turčija nastopa pokroviteljsko in daje najrazličnejše oblike pomoči, od ugodnih posojil do diplomatskih, verskih, informativnih, izobraževalnih in drugih oblik dobrih storitev.¹⁰ Celotna Srednja Azija, v širšem okviru pa tudi vsa turkojezična ljudstva v nekdanji Sovjetski zvezi, je postala primarno področje turških interesov, pri čemer se Turčija sklicuje tudi na razumevanje in podporo ZDA. V geostrateškem pogledu nastaja tako povsem nov, doslej neznan položaj, ki utegne bistveno vplivati na prihodnja razmerja in ravnotežja v svetovni politiki.

Prisotnost in interes Irana sta manj ekstenzivna, usmerjena v glavnem na Tadžikistan in Azerbajdžan (ki zemljepisno ne sodi v Srednjo Azijo, je pa za Iran izjemno pomemben, ker v Iranu živi več milijonov Azerbajdžancev). Iranski vpliv je pomemben predvsem zato, ker gre za fundamentalistično islamsko usmeritev, ki

Turkmenija	29,3 (2,80%)
Kirgizija	25,3 (2,29%)
Kazahstan	18,0 (1,35%)
Za primerjavo navajamo ustrezne številke za slovanski del nekdanje ZSSR, ki znašajo:	
Rusija	6,6 (0,85%)
Belorusija	6,2 (0,69%)
Ukrajina	3,4 (0,41%)

(Naselenje SSR, Moskva 1988, str. 110-127).

⁸ Leta 1979 je rusko prebivalstvo Srednje Azije in Kazahstana sestavljalo 19,5 odstotka celotne populacije. Zaradi visoke stopnje naravnega prirasta med avtohtonim prebivalstvom in povečanega izseljevanja ruskih prebivalcev v drugi polovici osemdesetih let je zdaj ta odstotek zagotovo manjši, vendar novejših točnih podatkov nimamo.

⁹ Leta 1991 so med ruskimi priseljenci v nekaterih zveznih republikah izvedli anketo o tem, kako se v tujem okolju počutijo in kaj pričakujejo v prihodnosti. Na vprašanje: Ali lahko v prihodnje v vaši republiki pride do izbruha etničnih konfliktov? je z »vsekakor« in »verjetno« odgovorilo: v Uzbekistanu 77% vprašanih, v Tadžikistanu 76%, v Kirgiziji 59%, v Kazahstanu 54%. Na vprašanje: ali v kratkem pričakujete množično selitev Rusov iz vaše republike? pa je z »vsekakor« in »verjetno« odgovorilo: v Uzbekistanu 80% vprašanih, v Tadžikistanu 79%, v Kirgiziji 71%, v Kazahstanu 24%.

(Moscow news, Moskva, No. 5, 1991).

¹⁰ Konec aprila, ko je bil ta članek napisan, je turški premier Sulejman Demirel pravkar začel veliko turnejo po srednjeazijskih državah. Najprej je obiskal Taškent, kjer je podpisal sporazum o turškem posojilu Uzbekistanu v višini 500 milijonov dolarjev in pri tem obljubil, da bo Turčija z vsemi močmi pomagala nekdanjim sovjetskim republikam, da se bodo osamosvojile. Podrobnejši rezultati obiska v trenutku, ko je moral biti ta članek končan, še niso bili znani.

ima ali utegne dobiti pristaše tudi zunaj področja neposrednega iranskega vpliva, to je Tadžikistana.

Gledano celovito, vstopa s Srednjo Azijo v svetovno politiko v vseh pogledih velik in pomemben del sveta, ki je bil doslej docela obrobjen. Posledice tega za mednarodne odnose je ta hip moč komaj slutiti, vsekakor pa gre za pomembne procese, ki zaslužijo vso pozornost in skrbno spremljanje.

MARJAN OSOLNIK*

Diplomacija kot poklic

1. Republika Slovenija se bo morala v relativno kratkem obdobju usposobiti, da kot nova, samostojna in mednarodno priznana država opravlja vse naloge na mednarodnem področju, da razvija mrežo lastnih diplomatsko-konzularnih predstavništev in vzdržuje takšen način meddržavnega komuniciranja, kot je v svetu ustaljen, skladen z mednarodnim pravom in običaji v diplomatski praksi. Kot majhna država Slovenija ne bo mogla imeti razvejane mreže diplomatsko-konzularnih, gospodarskih, kulturnih ali informativnih predstavništev, pa tudi njene misije bodo morale biti zelo racionalno kadrovske sestavljene. To pomeni, da v diplomatsko-konzularnih predstavništvih praviloma ne bo mogoče izpeljati delitve dela in ožje specializacije, kar postavlja zahtevo po splošno razgledanih in univerzalno izobraženih kadrih, ki hkrati obvladujejo tudi določene specialnosti, tako da lahko hkrati delujejo na najrazličnejših področjih, kot npr. tiska, gospodarstva ali političnih odnosov.

Znano je, npr., da ima skoraj vsako veleposlaništvo ZDA posebnega funkcionarja, usposobljenega za diplomatski protokol, za katerega je to tudi glavna delovna naloga, kar pomeni, da se drugim funkcionarjem misije ni treba ukvarjati s tem, saj vedno lahko dobijo ustrezen, kvalificiran nasvet. Pri nas pa bo potrebno, tako kot večinoma pri majhnih in srednjih državah, da je z zadevami protokola že vnaprej seznanjen in usposobljen praktično vsak diplomatski uradnik in funkcionar, ki odhaja na delo v tujino.

Ustrezni strokovno izobraženi kakovostni kadri lahko mnogo prispevajo k maksimalni racionalnosti delovnih mest v predstavništvih v tujini in k njihovi učinkovitosti ter so gotovo najpametnejša oblika varčevanja v stroki, ki je na splošno v svetu pojmovana kot razišpniška. Predstavljanje države v tujini, zaščita njenih interesov, pravnih in fizičnih oseb sta zahtevni in celoviti nalogi, ki zahtevata visoko profesionalnost in nenehno izpopolnjevanje strokovnega znanja. Poleg tega da se je prav v zadnjem času izredno povečalo število neodvisnih držav, pa je tudi pridobila pomen t. i. multilateralna diplomacija v okviru OZN, KVSE idr., kar zahteva posebno strokovno usposobljenost.

Slovenci vse do nedavna nismo imeli svoje lastne, samostojne in mednarodno priznane države in torej tudi ne lastne diplomacije. Pa vendar je bilo kar lepo število Slovencev, ki so se v preteklosti odlikovali kot ugledni in sposobni diploma-

* Marjan Osolnik, bivši ambasador.

ti. Če sežemo daleč nazaj, moramo omeniti Žigo Herbersteina, rojenega v Vipavi leta 1486, ki je na polovici našega tisočletja opravljal številna diplomatska potovanja za dunajski dvor, od Španije, Danske, Švice, Madžarske in Poljske tja do Rusije, ki jo je obiskal celo dvakrat. Kot je zapisal v svojih spominih, je znanje slovenščine in slovanskih jezikov pripomoglo k uspešnosti njegovega poslanstva v Moskvi, na turškem dvoru in pri slovanskih državah.

Med uglednimi diplomati v službi kraljevine Jugoslavije med svetovnimi vojnama je najti tudi nekaj znanih slovenskih imen: univerzitetni profesor Leonid Pitamic, ugledni pravnik, strokovnjak za ustavno pravo in teorijo države, član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu 1919, jugoslovanski poslanik v Washingtonu v letih 1929–1934. Tedanja Jugoslavija je namreč imela pred drugo svetovno vojno diplomatsko misijo v rangu veleposlaništva edino v Romuniji, in to zaradi tesnih družinskih vezi dveh dinastij. Šele tik pred koncem druge svetovne vojne so ZDA v znak priznanja za zasluge v skupnem boju proti silam osi dvignile rang diplomatskih predstavništev na raven veleposlaništev s številnimi evropskimi državami, vključno z Jugoslavijo. Naj k temu še dodam, da je bilo v dolgem obdobju 1945–1990 v veleposlaništvu Jugoslavije v Washingtonu, D. C., v službi več Slovencev, toda nihče kot veleposlanik!

Drugi takšen ugleden primer je Izidor Cankar, profesor umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi, ki je bil leta 1936 poslanik v Argentini, v obdobju 1942–44 v Kanadi in v letih 1945–46 poslanik v Grčiji.

Iz obdobja po drugi svetovni vojni je že objavljenih več zanimivih knjig o vtisih in opažanjih uglednih slovenskih diplomatov, kot so to bili na primer veleposlaniki Jože Vilfan (Delo, spomini, srečanja), Rudi Čacinovič (Poslanstva in poslaništva), Mitja Vošnjak in drugi. V vseh teh delih je gotovo veliko zanimivih in koristnih opažanj o diplomatskem poklicu in delu. Kljub temu lahko ugotovimo, da v slovenščini nimamo ravno obilja literature, ki bi ta poklic celovito predstavila.

Osebnostno se mi zdi, da ni doslej nihče tako natančno in poglobljeno, psihološko-analitično opisal dilem in izzivov diplomatskega poklica kot pisatelj in diplomat Nobelov nagrajenec Ivo Andrić v kratki, a malo znani beležki, ki je bila najdena v njegovi zapuščini in je bila po njegovi smrti objavljena v XVII. knjigi njegovih zbranih del v izdaji sarajevske Svjetlosti leta 1984. Ta njegov osebni, nedodelan zapis, v katerem se določena misel celo ponavlja, je jasno izrazil mnoge dvome in izzive, ki jih ob blišču diplomacije zunanji opazovalci težko dojamajo. Čeprav je od časa njegovih veleposlaniških izkušenj preteklo že več kot petdeset let in se je moderna diplomacija v marsičem poenostavila, sprostila in hkrati izgubila nekdanji blišč, pa gotovo njegova zapisana kritična opažanja in opozorila v veliki meri veljajo še danes.

Sodobna diplomacija je tudi izredno povečala količino in vrsto vprašanj, ki so predmet mednarodnega obravnavanja, zato so danes med diplomati tako pravniki kot ekonomisti, sociologi, filozofi kot tudi strokovnjaki s področja informacijskih medijev. Diplomacija danes potrebuje tudi strokovnjake za zelo raznovrstna področja, od tistih, ki se ukvarjajo s strateškimi in vojaškimi vprašanji, pa do energetike, prometa in ekologije.

2. O diplomaciji je mogoče prebrati različne definicije v učbenikih in priročnikih; tu jih ne bi ponavljal. V javnosti pa je – ne samo pri nas – še vedno prisoten lažni videz, da diplomacija sestoji pretežno iz protokola in bleščečih koktajlov in sprejemov. V praksi pa je delo diplomata, še posebej mladega začetnika, lahko zelo suhoparno in monotono, ozko strokovno in pretežno pisarniško, dostikrat omejeno na rutinske konzularne in druge pravne ali upravne zadeve. Seveda

diplomacija omogoča potovanja, spoznavanje drugih držav in kultur, srečanja izredno zanimivih ljudi in res je, da so vtisi o določenem okolju ali državi povsem drugačni, če tam živiš in deluješ več let, kot pa če si samo obiskovalec za nekaj dni ali tednov.

Jemljem si pravico, da govorim o tej temi – o diplomaciji kot o poklicu – in predstavim nekatere svoje poglede in izkušnje tudi zato, ker sem sam prehodil v tem poklicu dolgo pot – od diplomatske šole, začetnika v diplomatski službi, atašeja, sekretarja veleposlaništva, svetovalca pa do veleposlanika.

V resnici je diplomacija večina predstavljanja države, spodbujanja, posredovanja in navezovanja stikov na mednarodni ravni, opazovanja in poročanja, opravljanja raznovrstnih nalog zaščite interesov lastne države in njenih državljanov. V svetu so še vedno polemike o tem, ali je diplomacija zgolj večšina, ki se je lahko priuči, tako kot se priuči obrt, ali je to veda, celo znanost, kombinacija različnih ved, pravnih, socioloških, gospodarskih in drugih. V sodobnem jeziku bi morda lahko rekli, da je diplomacija določena, specifična vrst specializiranega menedžmenta stikov in sodelovanja neodvisnih držav in njihovih mednarodnih organizacij in institucij ter njihovih predstavnikov, kar zahteva uporabo znanja številnih strok. V našem času sta se izredno povečala število in vrsta vprašanj, ki so postala predmet mednarodne obravnave – kot na primer človekove pravice, človekovo okolje, pogoji mednarodne trgovine, vprašanja plačilnega prometa in podobno, kar vse vpliva tudi na domačo politiko in dogajanja v vsaki državi.

Pri vsem tem pa se seveda moramo vedno zavedati, da zunanjo politiko oblikujejo vlade in parlamenti in da so diplomatske misije in posamezni diplomati le sredstvo izvajanja in uporabe te politike.

3. Kakšne lastnosti in kvalifikacije naj bi imel diplomat?

Poleg potrebne izobrazbe postavljajo v vseh državah zahtevo, da gre za psihično normalno, stabilno in celovito, uravnoteženo osebnost. Nekatere države zahtevajo, da kandidat za diplomatsko službo opravi izčrpen psihološki test. To je veljalo nazadnje tudi v Jugoslaviji. Sama diplomatska služba sicer poraja ekscentrične osebnosti, ki pa so le redko uspešne v diplomatski karieri. Med lastnostmi, ki jih države ob sprejemu v to službo po navadi zahtevajo ali samoumevno pričakujejo, pa so gotovo tudi lojalnost, integriteta, patriotizem.

Znano je, da lahko človek nekatere potencialne zasnove psihopatskih lastnosti dolgo nosi v sebi, ne da bi se razvile ali da bi bile opazne laiku. Sprememba okolja, dolgotrajno bivanje v tujini, ločenost od domačega okolja, sorodnikov in prijateljev, srečevanje s tujim in neznanim okoljem, obremenjenost z odgovornim delom in nalogami povzročajo neizbežne strese, ki lahko izredno potencirajo takšna bolezenska nagnjenja, ki se naglo stopnjujejo s posledicami za okolje, družino in službo. Tudi domotožje lahko s časom povzroča nevroze in psihično obremenjenost. Znano je, da je število samomorov v diplomatskih službah nad povprečjem, ki velja za celotno prebivalstvo države.

Diplomat v tujini živi v izpostavljenem in nadzorovanem okolju. Zaveda se, da ga opazujejo (marsikje tudi prisluškujejo), da se o njegovih, morda celo naključno in zasebno izrečenih opombah, poroča naprej in da ima lahko neumirjeno izrečena beseda usodne posledice celo za odnose med vladama in državama.

Diplomatski poklic zahteva vnaprejšnji sprejem določenih obveznosti, v bistvu omejitev osebne svobode, npr. glede varovanja zaupnosti informacij, dokumentov, glede gibanja v tujini itd., kar je tudi določena psihološka obremenitev. Nekatere države iz varnostnih razlogov ne dopuščajo, da bi se njihovi diplomati poročali s tujimi državljani oz. državljanjkami. Prav tako večina držav zahteva

od svojih diplomatov, da objavljajo pod svojim imenom samo tiste članke ali razprave, h katerim je bilo predhodno dano soglasje (clearance).

Senčne strani diplomatske službe so tudi pogoste selitve, katerih posledice dostikrat čutijo družinski člani, kot npr. da soproga ne more nadaljevati lastne kariere, da otroci menjavajo šole, šolske sisteme in okolje itd.

Dostopnost in cenenost alkoholnih pijač ter obveznost udeležbe na številnih sprejemih dostikrat vodijo v alkoholizem, če nista prisotna trdno samoobvladovanje in samonadzor. Interna analiza švedskega ministrstva za zunanje zadeve je ugotovila med njihovimi diplomati, še posebej pri njihovih ženah, dokaj pogoste primere alkoholizma.

Izobrazba še ne naredi dobrega diplomata: potrebne so določene privzgojene ali naravne lastnosti, ki jih nekateri opisujejo kot diplomatske vrline. Mednje gotovo sodijo predvsem verodostojnost (credibility), diskretnost in potrpežljivost, prepričljivost, lojalnost in integriteta.

Med pomembnejše lastnosti diplomata sodi občutek za mero in prav tega nimajo psihično nestabilne osebnosti. Občutek za mero, ki opozarja na vsakršno pretiravanje, je nujen tako rekoč na vsakem koraku: pri uradnem obisku, da koristno izrabiš čas, da ne zlorabiš ljubeznivosti gostitelja in ne ostaneš na službenem razgovoru čez dogovorjeni ali normalno običajen čas, da med razgovorom ne preideš na teme in vsebine, ki se te ne tičejo in za katere nimaš pooblastil ali pravice, da bi jih načenjal, itd.

Sposobnost samoobvladovanja sodi k občutku za mero. Ni se treba hliniti, vendar si tudi ni mogoče dopustiti izbruhov jeze. Upravičeno in utemeljeno nezadovoljstvo je mogoče izraziti tudi kulturno in dostojanstveno, ne da bi bili osebno žaljivi do kogar koli. Ni se dobro sprenevedati ali se delati drugačen, kot si v resnici, ker te bodo inteligentni sogovorniki slej ali prej razkrili; izredno pomemben je pošten in iskren odnos, ki tudi ob nezadovoljstvu ohrani raven vljudnosti in uglajene pozornosti. Preizkušnja za vsakega diplomata so ravno trenutki ali obdobja, ko se stvari ne razvijajo ugodno in ko so si interesi držav v nekaterih ključnih vprašanjih nasprotujoči ali celo izključujoči. Takrat se mora diplomat zavedati, da je odnose med državami ali vladami zelo lahko naglo pokvariti, spustiti na najnižjo možno raven (za ravnodušnega ali ciničnega diplomata je morda to celo ugodno, ker ne bo imel več dosti dela), mnogo teže pa je po takem obdobju odnose popravljati, izboljševati, sistematično graditi, kar vedno zahteva veliko časa, dela in potrpežljivosti. Občutek za mero je treba imeti tudi, ko gre do stvari najboljše: diplomat ne bi smel na noben način zlorabiti morebitne naklonjenosti partnerjev.

Zelo pomembna lastnost diplomata je njegovo obnašanje ob stiku z drugimi diplomati in gostitelji v državi, kamor so ga poslali na delo. Egipčani ali Indijci npr. zelo hitro presodijo, ali se prišlek obnaša »kot beli sahib«, napihnjeno in vzvišeno; takšen diplomat se onemogoči v svojem novem okolju že na začetku. Napuh je zelo nevarna in ne tako redka privzgojena napaka diplomatov. Ko se v službi v tujini srečujejo s pozornostjo in dostikrat tudi privilegiranostjo ter izkazovanjem časti, začno omejene osebnosti verjeti, da gre vse to njim in njihovim lastnostim osebno, ne pa da zaradi svojega diplomatskega položaja uživajo posebne ugodnosti, ki jih morajo čim bolj odgovorno uporabljati. Ne zavedajo se, da se izkazuje čast ne njim osebno, temveč državi, ki jo predstavljajo, zastavi in grbu, ki ju nosijo njihova pisarna ali rezidenca in avtomobil. Zato sta kljub blišču sprejemov in protokolarnega ceremoniala zaželeni skromnost in neposrednost, odnos, kakršen vzbuja zaupanje pri partnerju in sogovorniku.

Pomembna sta posluš in občutljivost za lokalne običaje in navade, sposobnost izkazovati resnično zanimanje za razmere v tuji državi, vključno za njene posebnosti; uspešen diplomat mora poznati glavne elemente zgodovine tistega naroda in države, v kateri deluje. Najboljša pot je učenje in čim boljše obvladovanje jezika te države. Takšno izpričano zanimanje vzbuja simpatije, odpira marsikatera vrata za potrebne stike in olajšuje opravljanje nalog in dela. V resnici je diplomat najuspešnejši takrat, ko mu uspeva predstaviti in pojasniti poglede ali stališča ter celo nekatere zahteve lastne države na način in v okvirih, kakršni so v navadi oz. sprejemljivi v državi, kjer deluje.

Ne kaže pričakovati, da se bo diplomat v tujini že v prvih mesecih znašel v vseh vprašanjih, in običajno se prvih šest mesecev šteje za uvajanje v delo, medtem ko naj bi bila prava diplomatska produktivnost v smislu bolj poglobljenega analitičnega poročanja pričakovana po letu dni – čeprav pri nekaterih nikoli. Novopripeli diplomat najbrž še dolgo ne bo mogel odgovoriti na vsa vprašanja, s katerimi ga mogoče od doma zasipajo; zelo pa je pomembno, da si kmalu ustvari jasno predstavo, pri katerih institucijah in posameznih funkcionarjih lahko ta znanja in informacije pridobi ali dopolni.

Tudi družinski člani diplomatskega uradnika morajo paziti, da ne pokažejo ignorantskega odnosa, kaj šele nestrpnost ali celo sovražnost do države in ljudstva države, v kateri živijo in delujejo. Zakonski partner je vedno na določene načine soudeležen pri delu diplomata, zato mora biti prav tako seznanjen s temeljnimi načeli mednarodnih odnosov, diplomatske prakse in protokola. Razumljivo, nihče ne pričakuje, da bi tujec vse že vnaprej vedel, in nesmiselno je na to pretendirati, saj pravilno zastavljeno, nevsiljivo vprašanje vedno lahko sproži zanimiva pojasnila in razlage, hkrati pa je dokaz resničnega, iskrenega zanimanja za čim boljše spoznavanje države gostiteljice in njenih ljudi. Neoseben kozmopolitski birokrat ni zanimiv za nikogar.

V diplomatskih krogih se pričakuje določena raven kulturne izobraženosti, poznavanje osnovnih smeri in dosežkov likovne umetnosti, glasbe, književnosti, zgodovine, saj se kar dobršen del diplomatskih srečanj, zlasti veleposlanika, dogaja v dvorcih vlade in šefa države, ob prireditvah, ki so dostikrat v koncertni dvorani, v operi ali drami, muzeju ali galeriji.

Vljudnost naj bi bila med osnovnimi premisami diplomata. Kaže pa se ne le v potrebni pozornosti, ustreznem nagovarjanju sogovornikov in spoštovanju etike, temveč v vsakdanjem osebnem stiku z okoljem. Vsak znak nepozornosti, nespoštovanja precedensa ali odstopanje od običajnih in zahtevanih norm obnašanja lahko pomeni žalitev z dolgoročnimi, usodnimi posledicami, ki se jih morda niti ne zavedamo. Te odnose korektnosti in vljudnosti je treba enako uveljavljati tako do oseb višjega položaja kot tudi do nižjega. Npr. ob obisku pri funkcionarju zunanjega ministrstva ali vlade je vedno dovolj možnosti, da se diplomat pozdravi in morebiti rokuje tudi s šefom kabineta ali tajnico, da se, če čas dopušča, izreče kakšna vljudnostna ali prijazna beseda, saj je dostikrat prav od tega osebja odvisno, ali vam bodo omogočili telefonski pogovor s svojim šefom, kadar ga nujno potrebujete, ali zagotovili, da na prijavljen obisk ne boste čakali predolgo.

Vedno me je v jugoslovanskih ambasadah motila neljubeznivost osebja ob stiku s strankami, še posebej portirjev ali telefonistov. V angleško govorečih državah se niso mogli pripraviti, da bi stranko ljubeznivo vprašali: Ali vam lahko s čim pomagam? Namesto tega se je iz slušalke zaslišalo vprašanje, ki v angleščini zveni še bolj grobo: Kaj želite?

Normalna vljudnost zahteva, da s sprejema, kjer si povabljen kot gost, ne

odideš, dokler ga ni zapustil glavni gost, v čigar čast je bil sprejem prirejen. Pomembno je npr. to, da gost na večerji ne vzdigne čaše in ne pije vina, dokler tega ne stori gostitelj. Posebne vljudnostne dolžnosti pa ima diplomat kot gostitelj: da se npr. ob prihodu pozdravi z vsakim gostom, da ob večerji ustrežno nazdravi in še posebej izkaže čast glavnemu gostu ter tudi da ga pri odhodu pospremi do izhoda in podobno. V mnogih državah je v navadi, da diplomat kot gost na večerji prinese gostiteljici šopek rož, kakor tudi da se pozneje s kratkim pismom zahvali za prijeten večer ali družbo. Odvisno od stopnje intimnosti se morebiti to lahko stori tudi s telefonskim klicem oz. pogovorom. Vsi ti drobni znaki pozornosti so v diplomaciji merilo gostoljubnosti in vljudnosti ter lepega obnašanja. Mednje npr. sodi obveznost, da diplomat vse protokolarne aranžmaje temeljito prouči in vnaprej natančno predvidi, oz. če je gost, da je z njimi seznanjen. Gostitelj na večerji ali kosilu npr. mora poskrbeti, da je obveščten, ali ima kdo med njegovimi povabljenimi gosti iz zdravstvenih ali verskih razlogov kakšne omejitve pri hrani in pijači (kar lahko povpraša tajnica njegovo tajnico), in to ustrežno predvidi. Skrbno je treba načrtovati ustrežno razporeditev gostov za mizo, tako da bo spoštovan precedens in da hkrati ne pride do nerodnih situacij, ko bi se drug ob drugem znašle za mizo osebe, ki morda med seboj službeno ne komunicirajo.

Spoštovati je treba temeljno načelo diplomacije, tj. vzajemnost in recipročnost, ter v doglednem času vrniti obisk, večerjo, uslugo ipd. Pri vsem tem pa so silno pomembne doslednost, zanesljivost in točnost. Če nekdo npr. sprejme vabilo za večerjo, se mora zavedati, da bi nenadna odpoved udeležbe povzročila gostitelju velike probleme, neprihod in neodzivnost pa bi bila razumljena kot neposredna nemarnost in žalitev. Treba se je tudi čim bolj natančno držati časovnih terminov, ki so nakazani na vabilu, zaradi česar je nujno vnaprej izračunati potreben čas za pot ali vožnjo, upoštevati morebitne prometne ovire ipd. Neseznanjenost s krajem sprejema ali večerje ni sprejemljivo opravičilo za zamudo. Če je potrebno, naj voznik naredi poskusno vožnjo, da si ogleda kraj in naslov.

4. Pomen osebnih stikov in njihova vloga:

Številni pisci štejejo diplomacijo za spretnost ali veščino meddržavnega komuniciranja, pri čemer igrajo zlasti osebni stiki pomembno vlogo. Večinoma v sodobnih družbah in državah diplomat nima problemov pri vzpostavljanju stikov. Danes diplomati ne vzdržujejo stikov samo z ministrstvom za zunanje zadeve, temveč tudi z drugimi resorji vlade, regij ter občin, s civilnimi in vojaškimi funkcionarji, z gospodarstveniki, javnimi delavci, novinarji, funkcionarji strank in sindikatov, predstavniki verskih skupnosti itn. Zelo kmalu se – ob odprtosti sodobnih družb – večina diplomatov srečuje s problemom, kako bi smiselno in produktivno te stike selekcionirali po pomenu, prednosti in ne nazadnje po koristnosti; srečujejo se tudi z vprašanjem, kako bi določene stike tudi opustili ali prepustili drugim, čeprav se nikoli ne ve, ali določen stik ne bo prišel prav kdaj pozneje.

V obsežnem formularju, ki ga uporablja ameriško ministrstvo za zunanje zadeve za oceno uspešnosti svojega posameznega diplomata, sta število stikov in ocena njihove vrednosti in produktivnosti, ki ni podana na pamet, temveč izhaja iz števila stikov in konkretnih rezultatov, ki iz tega izhajajo, med ključnimi kazalci, na podlagi katerih je oblikovana ocena. Vsekakor med lastnosti dobrega diplomata sodi sposobnost hitrega vzpostavljanja stikov ter trezne in realne presoje sogovornikov in njihovega položaja oz. zmožnosti, kar zahteva določene psihološke sposobnosti.

Posamezni diplomat je lahko zelo kakovosten, študiozen in uspešen analitik mednarodnega dogajanja, morda tudi zelo uspešen pri sestavljanju elaboratov in

pisanju strokovnih ocen, toda če nima daru za vzpostavljane osebnih in družabnih stikov, s tem pa seveda tudi za šalo in duhovitosti, za ustvarjanje prijateljstev – ne more biti povsem koristen pri operativnem diplomatskem delu. Poleg tega si diplomat prav tako ne more oz. ne sme dopustiti enostranskosti v osebnih stikih; npr. ne bi smel dovoliti, da bi ga pri delu zanimala samo določena vprašanja; ostati mora vsestranski in v določeni meri neoseben, če je to mogoče.

Za vsak uradni stik v ministrstvu za zunanje zadeve ali v vladi je potrebna predhodna temeljita priprava: kaj vprašati, kaj pričakovati, da vprašajo sogovorniki. Kdor se ob takšnem obisku želi vsebinsko in poglobljeno seznaniti npr. z določenim zunanjepolitičnim vprašanjem, stališči in pogledi vlade ali ministrstva, mora vnaprej dobro poznati vse, kar so o tem objavili mediji (tisk, TV in radio), tako da lahko od sogovornika pridobi oz. poizkuša pridobiti vsaj nekaj več, kot je že bilo objavljeno. Poznati je treba različne možne rešitve, da bi se v razgovoru skušalo ugotoviti, za katero se je opredelila vlada oz. MZZ. Diplomati kot sogovornik ne sme improvizirati oziroma lahko to stori samo v skladu s stališči vlade, ki jo zastopa, saj je po navadi tisto, kar pove, zapisano in kroži v uradnih krogih, poslano tudi njihovem veleposlaništvu v tvoji državi in bi se lahko zgodilo, da te lastna vlada in ministrstvo demantirata ter s tem odzametata vsako verodostojnost.

Tudi za razgovore na sprejemih nista dovolj le svetovljanska gostobesednost in zabavnost. Zavedati se je treba, da so sprejemi prava diplomatska borza informacij, večinoma zelo hvalevredna; tudi za to so potrebne pravočasne priprave: diplomat mora vnaprej vedeti, koga želi srečati, kaj »prodati« in kaj »kupiti«, sicer ne bo več dolgo zanimiv sogovornik.

Temelj diplomacije je gotovo komunikacija misli in idej, stališč in pobud. Pri tem pa ni treba biti zaletav in nezmeren, niti se ne kaže spuščati v »odkrivanje Amerike«.

Pomembna sposobnost, da se hitro dojame bistvo sprejete informacije, natančno zapomnijo ključni deli stališč in formulacij o občutljivih vprašanjih ter da se te informacije takoj smiselno razvrstijo, ovrednotijo in po možnosti še kje preverijo. Treba je pomembne prejete informacije čim prej, praviloma še isti večer ali noč, zapisati ter jih sčasoma zbrati v posamezne smiselne celote, kakršne naj bi bile diplomatska poročila. O pomembnih zadevah pa se danes v dobi modernih komunikacijskih sredstev poroča tudi delno. Zelo je pomembno ne slišati (in tudi poročati) samo tistega, kar se želi slišati ali kar bo lepo sprejeto v matični hiši. Centrala oz. ministrstvo za zunanje zadeve bo presodilo, ali so prišli takšni signali z več krajev, ali je delna informacija verjetna ali ne.

Pomembna lastnost je sposobnost videti določene probleme tudi v luči, kakor jih vidi nasprotna oz. druga stran, razumevanje njihovih motivov, pobud, načina razmišljanja in argumentacije ter ob upoštevanju vsega tega oblikovati argumente za svoja lastna stališča tako, da bi bila čim bolj dojemljiva in morebiti sprejemljiva tudi za drugo stran.

Pri razgovorih v ministrstvu za zunanje zadeve ali drugih uradih vlade se je treba izogibati dolgovernosti. Upoštevati je treba, da so bili sogovorniki že opozorjeni na zadevo, zaradi katere diplomat prihaja v ministrstvo, in da so prejeli opomnik lastnih strokovnih služb o drugih vprašanjih, ki bi jih gost utegnil zastaviti. Če je zares treba globlje osvetliti določeno vprašanje, se to lahko stori z aide memoire, opomnikom ali drugače. Izvajanja naj bodo jasna, natančna in kratka; naslonijo naj se na to, kar je že bilo rečeno ob prejšnjih stikih in ni potrebno ponavljanje. Izogibati se je treba dolgim monologom; dati je treba priložnost sogovorniku, da morebiti tudi sam načne druge teme.

Pri ameriškem pomočniku ministra, pri katerem sem bil prvič na obisku (ni bil karierni diplomat, temveč je dobil to funkcijo zaradi političnih zaslug, v diplomaciji pa prišel iz ameriških poslovnih krogov), sem ob vstopu zagledal na pisalni mizi, obrnjeno proti gostu, ploščo z napisom, ki me je kar spreletel: »Think more, speak less!« – »Več misli, govori manj!« Še dostikrat sem se moral na to spomniti.

V uradnih razgovorih – kot tudi sicer – je treba ohraniti zmerno, trezno in skromno držo; ne nastopati brez ponosa, ne se prilizovati; to ni nikjer cenjeno, kajti povsod spoštujejo tudi različnost, drugačnost, če je le razumljivo argumentirana in pojasnjena, skromno in dostojanstveno, brez zlagane napihnjenosti in domišljavosti, seveda garnirana z nekaj izvirnega duha in šarma, ki sta vedno zaželena. Številni diplomati delajo napako, ko mislijo, kadar jih povprašajo za mnenje npr. o določenem aktualnem mednarodnem vprašanju ali kriznem področju, da lahko pokažejo izvirnost lastne misli in poznavanje problema, medtem ko sogovornika iz uradnih krogov druge države predvsem zanima, kakšno stališče bo do tega vprašanja zavzela vlada oz. MZZ, ki ga vprašani zastopa. Zato se dostikrat zgodi, da ni cenjen diplomat, ki duhovito improvizira, temveč tisti, ki je, čeprav še ni o določenem aktualnem vprašanju dobil šifrirane instrukcije in ocene iz lastne hiše, vnaprej zadel uradno stališče, kajti s tem je potrdil, da je avtentičen zastopnik vlade in države, ki jo predstavlja.

Verodostojnost diplomata se gradi postopoma s trudom in delom. Diplomat mora govoriti resnico, ni pa nujno, da hkrati pove o določeni zadevi prav vse. Pomembno je, da dobro pozna svojo državo in da jo zna uspešno in enostavno, razumljivo predstaviti tujim sogovornikom. Verodostojnost diplomatskega predstavnika je zelo odvisna tudi od tega, koliko mu je uspelo svoja opažanja, prepričanja, poglede in sodbe uveljaviti v lastnem ministrstvu in krogih vlade matične države. Najhujša napaka za diplomata je, če obljublja nekaj, za kar se pozneje izkaže, da oblasti njegove države niso pripravljene storiti. Zato so pomembna sporočila in obrazložitve, ki jih pošilja domov. Mnogi izkušeni veleposlaniki vedo povedati, da so dostikrat morali biti v domačih vladnih krogih, če so želeli kaj doseči, nič manjši diplomati kot v državi akreditacije.

Včasih se celo slišijo kritike, češ, čigav veleposlanik si, za interese katere države se v resnici zavzemaš? Zaradi tega je silno pomembna prirojena ali pridobljena sposobnost diplomata, da zna v svojih pisnih in ustnih poročilih uspešno izražati razmere v državi, kjer deluje, jih konstruktivno tolmačiti, da je sposoben realno presoditi, katere njegove pobude imajo možnost oz. verjetnost uresničitve v obeh državah. In ker je večino poročil moč poslati domov le pisno, je zelo pomembna diplomatska sposobnost tudi pisno izoblikovati, prepričljivo oblikovati in sistematizirati mnenja, predloge in pobude. Stil pisem, okornost ali lahkotnost izražanja, je seveda še pomembnejši v stikih z državljani druge države. Tako pri nas kot tudi v svetu je skoraj pravilo, da so bili uspešni veleposlaniki in diplomati tudi dobri pisci knjig o diplomaciji in mednarodnih odnosih (George Kennan, Galbraith, Kissinger itd.).

Ob izredno razvitih in vsepovsod prisotnih informacijskih medijih sta za diplomata izredno pomembni sposobnost komuniciranja z mediji in javnostjo, določena retorična sposobnost, da se v okviru predavanja ali sodelovanja pri razpravah na okrogli mizi spretno in prepričljivo s pretehtanimi besedami zastopajo stališča in interesi lastne države.

Načelno naj bi za diplomata glavne odločitve sprejemala njegova vlada in zunanje ministrstvo. V praksi pa se vsak diplomat srečuje z nenavadnimi in nenadnimi situacijami, ko mora pomembno odločitev sprejeti sam. V tem primeru je

pomembno, da se takšna odločitev ne sprejme zaletavo, temveč trezno ob upoštevanju vseh dostopnih dejstev in spoznanj, v mejah nujnega in realnosti, ne dokončno in brezprizivno, temveč podložno verifikaciji lastnega ministrstva in vlade.

Vse te našteje lastnosti so še zlasti pomembne v posameznih pogajanjih o spornih vprašanjih, kjer je nujno, da se pogajalec temeljito seznanj z ozadjem problema, preteklo zgodovino vprašanja. Treba je strpno iskati poti, kako postopoma odstraniti (pre)občutljivost ene ali druge strani glede prestižnih vprašanj, kako sondirati kompromisne rešitve oz. kje so skrajne meje še sprejemljivih rešitev za eno ali drugo stran.

Ta sposobnost posredovanja in iskanja možnih rešitev, tudi začasnih, če ni mogoče najti trajnih, in postopne odprave tistih problemov, ki obremenjujejo odnose med državami, je med ključnimi nalogami izboljšanja odnosov dveh držav in hkrati merilo uspešnosti diplomata in diplomatske misije. Po tem obe strani merita njegovo diplomatsko uspešnost. Vse to so tudi najvišje lastnosti uspešnega diplomata, takšnega, ki lahko vsaj pri sebi razmišlja, da je morda s svojim delovanjem dejansko vplival na določen potek dogodkov in čeprav v skromni meri – soustvarjal zgodovino.

JAMES MADISON

Federalist št. 10

Med številnimi prednostmi dobro urejene Zveze¹ nobena ne zasluži, da jo obravnavamo z večjo pozornostjo kot njena težnja, da zaduši in obrzda nasilnost strankarstva (faction). Prijatelj vladavine ljudstva ni nikoli bolj vznemirjen zaradi narave in usode takšnih vladavin kot takrat, ko razmišlja o njihovi nagnjenosti k tej nevarni slabosti. Ravno zato vsi tisti, ki so naklonjeni tem vladavinam, izkoristijo vsako priložnost, da izrečejo priznanje sleherni zamisli, ki – ne da bi kršila načela, ki so jim privrženi – nudi zdravilo zoper to zlo. Nestanovitnost, krivičnost in zmeda, ki so jih vnašala v organe javne oblasti, so bile moralne bolezni, zaradi katerih so ljudovlade v preteklosti vsepovsod izginjale; vendar le-te ostajajo še nadalje priljubljen in pogost predmet razpravljanj, iz katerih nasprotniki svobode izvajajo svoje najbolj varljive sklepe. Zares ne moremo pretirano občudovati izboljšav, ki so jih uvedle ameriške ustave s tem, da so se naslanjale na te ljudske vzore, starodavne in moderne; prav tako pa bi bilo neopravičljivo pristransko, če bi trdili, da so te izboljšave tako uspešno odstranile nevarnost, kakor se je želelo in pričakovalo. Od povsod prihajajo zamere od naših najbolj uglednih in poštenih državljanov, ki so v enaki meri prijatelji javnega in zasebnega zaupanja kot tudi javne in osebne svobode, da so naše vlade preveč nestanovitne, da se v konfliktnih nasprotujočih si strank pozablja na obče dobro in da se često odločitve ne sprejemajo v skladu z načelom pravičnosti in spoštovanja pravic manjšine, ampak zaradi večje moči sebične in oblastiželjne večine. Kakor koli si že želimo, da bi bila takšna nezadovoljstva neutemeljena, pa nam očitnost znanih dejstev ne dopušča, da bi zanikali, da so vsaj do določene mere resnična. Če trezno premislimo svoj lastni položaj, se res pokaže, da se nekatere nadloge, ki nas pestijo, napačno pripisujejo v breme naših vlad; hkrati pa se pokaže, da tudi drugi vzroki ne morejo pojasniti naših največjih stisk; in posebno ne prevladujočega in rastočega nezaupanja v javno delovanje in ne preplaha v zvezi z osebnimi svoboščinami, ki odmevajo z enega konca celine na drugega. To so v glavnem, če ne v celoti, posledice nezaupanja in krivic, s katerimi je duh strankarstva okužil naše javne uprave.

S stranko (faction) razumem določeno število državljanov, ne glede na to ali sestavljajo večji ali manjši del celote, ki jih združuje in spravlja v gibanje neka skupna pobuda strasti oziroma interesa, ki je nasproten pravicam drugih državljanov ali trajnim in splošnim interesom skupnosti.

Obstajata dva načina, s katerima se lahko odstranjuje zlo strankarstva: prvi je, da se odstranijo njegovi vzroki; drugi, da se obrzdajo njegove posledice.

Prav tako obstajata dva načina za odstranjevanje vzrokov strankarstva: prvi je, da se ukine svoboda, ki sploh omogoča obstanek strankarstva; drugi način pa je, da se doseže, da imajo vsi državljanji isto mišljenje, iste strasti in iste interese.

¹ Mišljena je federacija – opr. prev.)

Za prvo zdravilo se zares lahko reče, da je slabše kot sama bolezen. Svoboda je za strankarstvo isto, kot je zrak za ogenj, namreč hrana, brez katere takoj ugasne. Toda nič manj smiselno ni ukinjati svobodo, ki je nujna za politično življenje, iz razloga, ker svoboda spodbuja strankarstvo, kot če bi želeli uničiti zrak, ki je nujen za življenje, ker ta zrak tudi daje ognju njegovo rušilno moč.

Kolikor je prvi način nerazumen, toliko je drugi neuresničljiv. Vse dokler bo človekov razum zmotljiv in ga bo človek svobodno uporabljal, se bodo pojavljala tudi različna mišljenja. Dokler bo obstajala zveza med človekovim razumom in njegovim samoljubjem, bodo njegova mišljenja in strasti vzajemno vplivale ena na drugo; in tako bodo mišljenja nekaj, za kar se bodo vezale tudi strasti. Razlika v sposobnostih ljudi, iz katerih izvira tudi pravica do lastnine, je nič manj neobvladljiva prepreka za uniformnost interesov. Varstvo teh sposobnosti je prvi cilj vlade. Razlike v obsegu in vrstah lastnine so neposredna posledica varstva različnih in neenakih sposobnosti za pridobivanje lastnine; in iz vpliva le-teh na čustva in poglede vsakokratnih lastnikov sledi delitev družbe na različne interese in stranke.

Skladno s tem lahko rečemo, da so skriti vzroki strankarstva vsajeni v samo naravo človeka; in da se v odvisnosti od razlikujočih se razmer v civilni družbi razlikujejo tudi različne stopnje njihovega učinkovanja. Zavezanost različnim pogledom glede vere, vladanja in glede mnogih drugih področij tako v teoriji kot v praksi; privrženost različnim voditeljem, ki oblastizeljno tekmujejo za prvenstvo in moč, oziroma drugim posameznikom, katerih bogastvo spodbuja človeške strasti – vse to je, po svoji strani, razdelilo človeški rod v več strank, podžgalo njihovo medsebojno sovraštvo in prispevalo, da si stranke bolj prizadevajo, da druga drugi povzročijo zlo in se medsebojno zatirajo, kot pa da sodelujejo med seboj zaradi obče blaginje. Ta nagnjenost ljudi, da se vzajemno mrzijo, je tako velika, da so tudi takrat, kadar za to ni obstajal pravi vzrok, najbolj malenkostne in najbolj umišljene razlike razplamtevale sovražne strasti in povzročale najhujše spopade. Toda najbolj razširjen in najbolj trajen izvor strankarstva je v mnogovrstni in neenaki razdelitvi lastnine. Tisti, ki imajo lastnino, in tisti, ki je nimajo, so od nekdaj predstavljali različne interese v človeški družbi. To tudi velja za tiste, ki so upniki oziroma dolžniki. Interes lastnika zemljiške posesti, interes lastnika manufaktur, interes trgovcev, interes bankirjev, poleg nekaterih manj pomembnih interesov, se nujno razvijajo pri civiliziranih narodih in pod vplivom različnih mišljenj in pogledov delijo te narode v različne razrede. Reguliranje teh različnih in med seboj nasprotujočih si interesov je pglavitna naloga sodobne zakonodaje in vnaša duh strankarstva v nujno in redno delovanje vlade.

Nobenemu človeku ni dovoljeno, da bi bil sodnik v svoji lastni zadevi, ker bi njegov interes gotovo vplival na njegovo presojo in bi verjetno pokvaril njegovo poštenost. Iz istega oziroma še bolj utemeljenega razloga ne more ena skupina ljudi biti hkrati sodnik in stranka; pa vendar, kaj so mnogi najpomembnejši zakonodajni akti drugega kot sodne odločitve, ki se res ne nanašajo na pravice posameznikov, ampak na pravice velikih skupin ljudi? In kaj so različne vrste zakonodajalcev, če ne zastopniki in stranke v zadevah, o katerih sami odločajo? Vzemi-mo, da se predlaga zakonski predpis o zasebnih dolgovih. To je primer, ko imamo na eni strani stranko upnikov, na drugi pa stranko dolžnikov. Pravica zahteva, da se obvaruje ravnotežje med njima. Vendar ti stranki sta in tudi morata biti hkrati sodnika; in moramo pričakovati, da bo največja oziroma najmočnejša stranka tudi prevladala. Ali je treba in v kolikšni meri je treba spodbujati domačo manufakturno produkcijo z omejevanjem uvoza blaga tujih proizvajalcev?

To je vprašanje, na katero bodo različno odgovorili lastniki zemljiške posesti in manufaktur in verjetno tega ne bodo storili tako, da bi se ozirali samo na pravico in na občo blaginjo. Razrez davkov na različne vrste lastnine zahteva največjo nepristranskost; vendar morda ne obstaja niti en zakonodajni akt, ki se bolj podreja močnejši stranki in jo postavlja v skušnjava, da krši načela pravice. Vsak šiling, s katerim močnejša stranka obremeni šibkejšo manjšino, je hkrati tudi šiling, ki si ga je prihranila sebi.

Zaman se govori, da bodo razsvetljeni državniki lahko pomirili te nasprotujoče si interese in jih vse podredili obči blaginji. Krmilo ne bo vedno v rokah razsvetljenih državnikov. Prav tako te pomiritve v mnogih primerih sploh ni mogoče doseči, ne da bi se upoštevali posredni in oddaljeni oziri, ki pa bodo redko močnejši od neposrednih interesov, ki jih ima lahko ena stranka, da ne spoštuje pravice druge stranke ali blaginje celote.

Sklep, do katerega smo se dokopali, je, da *vzrokov* strankarstva ne moremo odstraniti in da moramo zdravilo iskati v sredstvih, s katerimi bi obrzdali *posledice* strankarstva.

Če teče beseda o stranki, ki ne sestavlja večine, je treba iskati zdravilo v republikanskem načelu, ki omogoča večini, da na predpisani način z glasovanjem prepreči zle namere manjšine. Manjšina lahko ovira delo uprave, lahko povzroči pretres v vsej družbi, toda ne bo mogla izvrševati in prikrivati nasilja v ustavnih oblikah. Če pa stranka sestavlja večino, potem ji oblika ljudske vladavine omogoča, da občo blaginjo in pravice drugih državljanov žrtvuje svoji dominantni strasti ali interesu. Zavarovati splošno blaginjo in osebne pravice državljanov pred takimi nevarnostmi in hkrati ohraniti duha in obliko ljudske vladavine, je velik cilj, h kateremu so usmerjena naša raziskovanja. Dodal bi, da obstaja velikanska želja, da se ta oblika vlade reši pred prezirom, ki jo je tako dolgo spremljal, in da se zagotovi, da jo ljudje spoštujejo in sprejmejo.

S katerimi sredstvi je mogoče doseči ta cilj? Očitno samo na en način izmed dveh mogočih. Ali se mora preprečiti hkratni obstoj iste strasti ali interesa v večini, ali pa je večini, ki se odlikuje s tako hkratno strastjo ali interesom, treba s samo njeno številčnostjo in s krajevnimi razmerami onemogočiti, da zbere sile in uresniči svoje zatiralske zamisli. Če se zgodi, da se nagibi in priložnosti prekrivajo, dobro vemo, da se ne moremo opreti niti na moralne niti na verske motive kot na ustrežno vrsto nadzora. Učinek vere in morale ni neuspešen, ko gre za onemogočanje krivic in nasilja posameznikov, njun blagodejni učinek pa je toliko manjši, kolikor večje je število ljudi, na katere deluje; njun učinek je torej v obratnem sorazmerju s širjenjem potrebe po njem.

Na osnovi vsega tega lahko sklenemo, da čista demokracija, s katero razumem družbo, ki jo sestavlja majhno število državljanov, ki se sami zbirajo in neposredno (in person) upravljajo, ne dopušča nobenega zdravila proti zlu strankarstva. V čisti demokraciji bo skoraj vedno skupna strast ali interes utelešen v večini; menjava misli in skupno delovanje izhajata iz same oblike te vlade in nič ne more preprečiti prizadevanj, da se žrtvuje slabša stranka ali nezavarovan posameznik. Zato so takšne demokracije od nekdaj nudile prizor nereda in preprirov; vedno so bile nezdržljive z varnostjo posameznika ali z lastninsko pravico; praviloma so bile kratkotrajne, umirale pa so nasilne smrti. Teoretiki, ki so se zavzemali za takšno obliko vladavine, so napačno menili, da če se ljudje popolnoma izenačijo v političnih pravicah, se bodo v celoti izenačili tudi v svojem premoženju, mišljenju in strasteh.

Republika, s katero razumem predstavniško vladavino, odpira drugačne mož-

nosti in obljublja zdravilo, ki ga iščemo. Če ugotovimo, v čem obstaja razlika med to obliko vladavine in čisto demokracijo, nam bo jasna tudi narava zdravila in učinkovitost, ki jo mora izvajati iz Zveze.

Obstajata dve veliki razliki med demokracijo in republiko: prvič, oblast v republiki se prenaša na majhno število ljudi, ki so jih izvolili ostali državljani; drugič, republiko karakterizira večje število državljanov in večje ozemlje, na katerem se razprostira.

Prva razlika med demokracijo in republiko vodi po eni strani k prečiščenim in k širšim pogledom na javne zadeve, ker ti pogledi prehajajo skozi medij izvoljenega telesa državljanov, ki s svojo modrostjo najbolj prepoznava prave interese dežele, zaradi njegovega domoljubja in ljubezni do pravice pa je malo verjetno, da bi ta interes lahko podredilo začasnim in parcialnim ozirom. Ob takih pogojih lahko pričakujemo, da bo mišljenje javnosti, ki ga izražajo predstavniki ljudstva, bolj v skladu s splošno blaginjo, kakor da bi ga izrazilo samo ljudstvo, ki bi se zbralo v ta namen. Po drugi strani pa so lahko te posledice popolnoma drugačne. Ljudje, ki so strankarsko nastrojeni, polni krajevnih predsodkov in nevarnih nakan, si lahko s spletko, s podkupovanjem ali na drug način najprej pridobijo podporo volilnega telesa, potem pa izdajo interese ljudstva. Iz tega tudi sledi vprašanje, ali so male ali velike republike bolj primerne za izbor pravih varuhov splošne blaginje. Nedvomno se odločamo za druge iz dveh očitnih razlogov:

Prvič moramo pripomniti, da kakor koli že je republika majhna, mora v njej obstajati določeno število predstavnikov, da bi preprečili spletke nekaterih; in da kakor koli že je republika velika, se mora v njej omejiti število predstavnikov, da bi preprečili zmedo v množici. Ker število predstavnikov v obeh primerih ni sorazmerno s številom volivcev, ampak je sorazmerno večje v manjši republiki, in ker število sposobnih predstavnikov ni sorazmerno manjše v veliki, kot je v majhni republiki, iz tega izhaja, da je v prvi možnost izbire večja in s tem tudi večja verjetnost dobrega izbora.

Drugič, ker enega predstavnika voli večje število državljanov v večji, a manjše število državljanov v manjši republiki, bo kandidatom, ki niso vredni zaupanja, težje uspešno uporabljati nemoralna sredstva, ki često vplivajo na rezultat volitev; in ker so volitve svobodnejše, je verjetno, da bo izvolitev padla v korist ljudi, katerih zasluge so vsem znane in ki zaradi svojega trdnega značaja uživajo obči ugled.

Moramo priznati, da v tem kakor tudi v mnogih drugih primerih obstaja sredina in da na obe strani prežijo težave. S pretiranim povečevanjem števila volivcev bodo njihovi predstavniki nezadostno seznanjeni s krajevnimi razmerami in drobnimi interesi; z zmanjševanjem števila volivcev pa bodo predstavniki na le-te preveč vezani in neustrezno pripravljeni, da razumejo in zasledujejo velike nacionalne cilje. S tega stališča zvezna ustava predstavlja srečen spoj; veliki in združeni interesi so stvar vsedržavnega zakonodajnega telesa, krajevni in posebni interesi pa stvar zakonodajnih teles posameznih držav.

Druga razlika je v tem, da lahko z republikansko vlado zaobsežemo večje število državljanov in večje ozemlje kot z demokratsko vlado; ravno v tem je treba v načelu videti okoliščino, da se je strankarskih zarot manj bati pod republikansko kot demokratsko vlado. Kolikor manjša je družba, toliko bolj je verjetno, da bodo tudi posebne stranke in interesi manj številni; čim manj številne so posebne stranke in interesi, lažje se bo našla večina, ki jo sestavlja ista stranka; in kolikor manj je posameznikov, ki sestavljajo večino, in kolikor manjše je območje, na katerem delujejo, toliko lažje se bodo združili in uresničili svoje zamisli o zatiranju manjši-

ne. Če razširite območje in s tem zaobsežete vanj še večje število različnih strank in interesov, je manj verjetno, da bo večina imela skupni motiv, da krši pravice drugih državljanov; če pa se bo že pokazala takšna enotna pobuda v večini, bo mnogo težje, da vsi pripadniki večine, ki tako občutijo, hkrati pokažejo tudi svojo lastno moč in delujejo soglasno drug z drugim. Poleg drugih ovir lahko pripomnimo, da so tam odnosi, kjer obstaja zavest o nepravičnih in nepoštenih ciljih, zmerom obremenjeni z nezaupanjem, ki raste z večanjem števila tistih, ki naj bi soglašali.

Iz vsega tega torej izhaja, da isto prednost, ki jo ima republika pred demokracijo, da brzda posledice strankarstva, ima tudi velika republika pred majhno kot tudi Zveza glede na države, ki jo sestavljajo. Ali obstaja prednost v izboru predstavnikov, ki jih njihovo razsvetljeno mišljenje in poštena čustva dvigajo nad krajevne predsodke in nepravične naklepe? Nihče ne more zanikati, da ne bi predstavniško telo v Zvezi imelo vse te potrebne lastnosti. Ali je prednost, o kateri se tukaj govori, v večji varnosti, ki jo poroštjuje večje število različnih strank zoper to, da bi ena med njimi po številu preseгла in tlačila druge? V isti meri ta varnost raste dejansko s povečanjem števila različnih strank, ki jih zaobsega Zveza. Ali je končno prednost v večjih ovirah zoper hkratno delovanje in skrite želje nepravične in koristoljubne večine? Tudi tukaj velikost Zveze ponovno predstavlja najbolj oprijemljivo prednost.

S svojim delovanjem lahko vodje, ki jih je zajelo strankarstvo, podkurijo plamen v okviru svojih lastnih držav, toda ne bodo mogli izzvati splošnega požara tudi v drugih državah Zveze. Verska sekta se lahko izrodi v politično stranko v delu konfederacije, toda različne sekte, ki so razpršene po vsej državi, varujejo vse državne organe pred kakršnimi koli nevarnostmi, ki bi lahko iz tega izvirale. Burne razprave o uvedbi papirnatega denarja, o oprostitvi dolgov, o enaki razdelitvi lastnine ali o katerem koli drugem neprimernem ali škodljivem načrtu bodo teže zajele vso Zvezo kot pa eno izmed njenih članic; kot je prav tako bolj verjetno, da bo neka bolezen prej okužila posamezno grofijo ali okrožje kot pa vso državo.

Menimo torej, da je zato republikansko zdravilo proti slabostim, ki so značilne za republikansko vlado, v velikosti in v ustrezni strukturi Zveze. V isti meri, v kateri smo kot republikanci prežeti z zadovoljstvom in ponosom, moramo biti zavzeti tudi za negovanje in podporo duha federalistov.

Prevedel: Adolf Bibič

ADOLF BIBIČ*

Politična misel federalistov

(posebej glede na Madisonov esej št. 10)

Presenetljivo je, da je zgodovina ameriške politične misli relativno malo znana. Za to je gotovo treba iskati vzroke v nepoučenosti, pa tudi v tem, ker v primeru

* Dr. Adolf Bibič, redni profesor na FDV.

z evropsko politično mislijo ne razpolaga s tako številnimi »velikimi knjigami«. Nekako v skladu z ameriškim duhom je, da je ta misel mnogo bolj pragmatična, kot je evropska. Toda to nas ne sme zapeljati v prehitro sodbo, da je zgolj efemerna in kazuistična. Njeni problemi so »težki« toliko, kolikor so bile »težke« dileme, s katerimi se je soočala.

Te pa niso bile niti malenkostne niti redke. Najsi je torej bila ameriška politična misel še tako neposredno povezana s politično prakso (ali pa ravno zaradi tega), je imela izjemno sposobnost, da je ob reševanju konkretnih vprašanj hkrati tudi odpirala širše vidike politike. To nam razkriva vsak pregled zgodovine ameriških političnih idej (prim. Merriam 1903; Parrington 1930; Hofstadter 1948; Nouilhat 1969; Jacobson-Anderson 1961; Dolbeare 1984). Pred nami se razpirajo – da navedemo nekaj primerov – globoki premisleki, ki so se v tej misli zgoščevali in zaostrovali okrog vprašanja samoodločbe v Deklaraciji o neodvisnosti (1776), v sporih med avtoritarnimi in demokratičnimi tendencami v zvezi s pripravo in sprejemanjem ustave 1787; v boju med nasprotniki in pristaši suženjstva na začetku 2. polovice 19. stoletja; v soočanju – če preskočimo več razdobj – med pristaši reform in konservativci v času New Dealja v 30. letih 20. stoletja itd.

V ameriški politični misli so se pojavljale členitve na konservativno, liberalno in radikalno smer z mnogimi odtenki, toda »mainstream« (glavni tok) je bil in ostal liberalizem. In koliko bolj je v novejšem času zgodovina rehabilitirala liberalno dediščino, toliko zanimivejše so postajale in postajajo politične ideje novega kontinenta, na katerè so vplivali evropski misleci, da bi se kasneje tok vpliva obrnil in da bi se vzpostavila nihajoča interakcija.

Ameriška politična misel s konca 18. stoletja že bistveno konstituira in hkrati anticipira mnoge njene kasnejše temeljne značilnosti. Federalisti, ki so brez dvoma najpomembnejši in najvplivnejši miselni tok tega razdobja, so bili teoretično in praktično pomembni ne le v svojem času, marveč so ostali duhovno prisotni vse do današnjega časa. Še več: čeprav so zbuiali raziskovalno pozornost že v preteklosti, se zdi, da njihova misel, ki je ostala kontroverzna, še nikoli ni bila deležna tolikšne sistematične pozornosti kot v novejšem času (prim. Dietze 1960; Epstein 1984; Furtwangler 1984; Millican 1990). To še posebej velja za najznamenitejši in teoretično najpomembnejši tekst te misli, namreč za Madisonov esej št. 10.

I

Federalistični spisi (The Federalist Papers) niso »klasični« samo za svojo domovino, ZDA, marveč so postali klasična dediščina za sodobno politično misel sploh. Pod tem imenom je bilo leta 1788 objavljenih 85 razprav (esejev), ki so jih napisali Alexander Hamilton, James Madison in John Jay, vsi trije ugledni politiki (Madison je bil kasneje izvoljen za predsednika ZDA), hkrati pa sta bila Hamilton (ki je bil tudi izvedenec za finančna vprašanja) in Jay izvrstna pravnik, Madison pa politični filozof. Leta 1787 je bil namreč na kongresu v Philadelphiji sprejet predlog nove ustave ZDA, ki naj bi dotakratno konfederacijo 13 ameriških držav spremenila v trdno zvezo ali federacijo. Da bi postal ta predlog ustave končno veljaven, ga je moralo na posebnih ustavnih konvencijah še potrditi (ratificirati) najmanj 9 od 13 držav. O naravi nove ustave, ki je sicer priznavala dokajšnjo samostojnost sestavnim delom (državam), je pa na drugi strani uvedla dokaj močno centralno oblast, se je razvil spopad med »federalisti« in »antifederalisti«. Prvi so bili pristaši koncepcije federacije, kakršno je vseboval predlog ustave, drugi so menili, da je nova ustava preveč centralistična, da ne uvaja federalne, marveč

unitarno državo itd. Hamilton, Madison in Jay, ki so sodili med zavzete »federaliste«, so na pobudo prvega v podporo novi ustavi ZDA napisali 85 razprav (esejev), v katerih so v času od maja 1787 do oktobra 1788 v časopisju države New York – pod skupnim psevdonimom Publius – v poplavi drugih razprav briljantno javno branili logiko, strukturo in funkcijo federativne politične ureditve, kot je izhajala iz predložene ustave. To so storili tem laže, ker sta bila Hamilton in Madison vplivna člana philadelphijskega kongresa, kjer je zlasti Madison odigral tolikšno vlogo, da si je zaradi nje upravičeno zaslužil ime »očeta ameriške ustave«. Od leta 1788, ko so bile razprave teh treh uglednih mož objavljene v posebni knjigi kot *Federalistični spisi* (*The Federalist Papers*), veljajo njihove ideje ne samo za dokument iz ameriške ustavne zgodovine in za simbol misli slavnih »očetov ustanoviteljev« (the Founding Fathers, ime, s katerim označujejo 39 podpisnikov ustave iz 1787), marveč vse bolj tudi za znamenit dokument iz zgodovine politične misli, ki se po nekaterih svojih idejah in po svojem vplivu na ustavno politično prakso in politično znanost lahko postavi ob bok dokaj bolj znanim delom, kot so Johna Locka *Dve razpravi o civilni vladi* (1689), Montesquieujev *Duh zakonov* (1748) ali J. S. Milla *O reprezentativni vladi* (1861), da omenim le nekatere. Naj v tem kratkem zapisu poudarim le nekaj značilnih idej, ki utemeljujejo takšno visoko oceno, ki so jo tem spisom od njihovega nastanka do dandanes dajali tudi številni ugledni politični misleci (od Jeffersona prek Tocquevilla do Dahla in Millicana). Posebej pa želimo osvetliti vsebino in pomen Madisonovega *Federalista* št. 10.

Federalisti izhajajo kot mnogi drugi politični misleci pri izpeljavi političnih idej in tudi političnih institucij iz določenega pojmovanja bistva človeka. Če lahko trdimo, shematično, da imamo v zgodovini politične misli dva temeljna pogleda na človekovo bistvo, namreč pesimističnega (npr. Hobbes) in optimističnega (npr. Rousseau), bi lahko rekli, da so federalisti bližje pesimističnemu gledanju na človekovo naravo. Tako beremo v *Federalistu* št. 51 (Madison): »Ko bi bili ljudje angeli, jim ne bi bil potreben niti zunanji niti notranji nadzor.« Še ostrejši je bil v označevanju človekove narave Hamilton, ki je protestiral proti vsakemu utopizmu in zapisal, da »so ljudje po naravi oblastitelj, maščevalni in grabežljivi« (*Federalist* št. 6). »Zakaj se sploh vzpostavlja oblast? Zato, ker brez prisile ni mogoče podrediti človeške strasti zapovedim uma in pravičnosti. Ali so družbene skupine bolj iskrene in manj sebične, kot so posamezniki? Vsi pozorni opazovalci človeškega obnašanja sklepajo nasprotno, njihovi sklepi pa temelje na očitnih razlogih« (*Federalist* št. 15).

Takšna pojmovanja človeka, ki so jih federalisti zaradi hkratnega zagovora suverenosti ljudstva sicer omiljevali v nasprotni smeri, so bila podlaga, na kateri so temeljili svoje poglede tako na odnose med ljudmi in med skupinami v civilni družbi kot na odnose med civilno družbo in državo in med posameznimi nivoji in deli države. Še več: iz ugotovitve, da je v življenju posameznikov in skupin »ljubezen do bogastva prav tako prevladujoča strast, kot sta to oblast in slava« (Hamilton, *Federalist* št. 6), so tudi izvajali svoje sklepe glede ključne vloge materialnih interesov v notranjepolitičnih in mednarodnih konfliktih.

Logično je torej bilo, da sta v *Federalističnih spisih* posebno poudarjena razmerje med interesi in politiko (o čemer kasneje) ter problem koncentracije in disperzije oblasti in njene kontrole. To sta bili pač tematiki, ki sta bili značilni za liberalizem (in federalisti so bili – kakor koli že so njihove ideje glede vloge ljudstva, zlasti pri Hamiltonu, v primerjavi s kakšnim Jeffersonom ali Painom elitistične, po svoji temeljni naravnosti liberalni misleci).

Tisto, česar so se namreč federalisti najbolj bali, je bila tiranska oblast. Pojem tiranije je prešel v moderno politično misel in sodobno politično znanost predvsem prek Montesquieja (pod imenom despotija) in federalistov. Tiranija jim je pomenila osredotočenje vse oblasti v istih rokah: »Kopičenje vse oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne, v istih rokah, ne glede na to, ali v rokah posameznika, nekaj ljudi ali množva, in ne glede na to, ali je nosilec te oblasti deden, samoimenovan ali izvoljiv, lahko po pravici razglasimo prav za definicijo tiranije« (Madison, Federalist št. 47). Kakor koli so opozarjali na zavržnost vsake vrste tiranije, je federaliste najbolj skrbela nevarnost »tiranije večine«. Tiranija večine (čeprav se je za strahom pred njo pri njih tudi skrival ekonomski interes manjšine) pa je bila ravno tista oblika tiranije, ki je poleg tiranije manjšine (ki je laže razumljiva) prešla zlasti prek Tocquevilla, Milla in drugih mislecev v kritično dediščino našega časa; ta je ponovno, zdaj tudi pod vplivom hudih izkušenj z absolutizacijo večinskega principa v XX. stoletju (prim. Offe 1985; Bobbio 1988), začel intenzivno iskati njegove meje. Pravice manjšine, na katere so opozarjali federalisti, so postale sestavni del razprav o principu večine; ta je še vedno ena od ključnih postopkov odločanja, toda – če noče postati tiranija večine – mora priznavati manjšine in v določenih razmerah tudi konsociativni oziroma konsenzualni način odločanja.

Izhajajoč iz definicije tiranije kot osredotočanja oblasti v istih rokah, je bila ena izmed temeljnih zavzetosti federalistov, kako preprečiti tiranijo. Mehanizem, ki naj bi imel to temeljno nalogo, so imenovali »checks and balances« (zavore in ravnotežja). S tem terminom, ki je postal sestavina sodobne demokratske teorije in pluralizma, razumejo takšno notranje ustrojstvo državne oblasti, ki po eni strani poudarja ločitev oblasti, hkrati pa vključuje medsebojno omejevanje in nadzor posameznih organov, tako da ti »medsebojno držijo drug drugega v okviru ustreznih pristojnosti«. Ravno Federalist št. 51 (Madison), iz katerega bomo v nadaljevanju navedli še nekaj misli, najbolj razločno govori o tem načelu. Ker ljudje niso »angeli« (o tem se razpravlja ravno v tem kontekstu), mora biti njihova avtonomija podvržena kontroli, kar še posebej velja za državne organe, ne samo za eksekutivo, marveč tudi in zlasti za zakonodajo. »Ko ustanavljajo vlado, v kateri morajo ljudje upravljati ljudi, predstavlja resno težavo to, da se mora vladi omogočiti, da nadzoruje samo sebe. Podrejenost vlade ljudstvu je brez dvoma temeljna oblika nadzora nad vlado, izkušnja pa nas uči, da so potrebni tudi drugi previdnostni ukrepi.« Temeljno vodilo pri tem mora biti, da se »oblastiteljnosti postavi nasproti oblastiteljnost«, da se torej opremo »na nasprotne in rivalске interese«, tako da delimo oblast med nižjimi organi, »kjer je trajni cilj v tem, da se tako razdeli in uredi več služb, da vsaka lahko nadzoruje drugo«, to pa velja tudi za delitev najvišjih organov oblasti. To se doseže najprej tako, da se zakonodajno telo razdeli v različne dele, ta delitev pa se pravzaprav podvaja v federativni ureditvi, kjer se organi delijo in medsebojno kontrolirajo na dveh ravneh. Tudi izredno močna vloga vrhovnega sodišča, ki zagotavlja enako varstvo pravic vsem državljanom, sloni na isti logiki, ki je vsebovana tudi v medsebojnem »vmešavanju«, v določeni meri, državnih organov med seboj (predsednikov odločilni veto pri zakonodaji; pravica senata, da izreka soglasje k imenovanju določenih funkcionarjev; pravica predstavniškega doma, da zaradi zelo hudih kršitev obtoži, in senata, da obsodi predsednika, pravica vrhovnega sodišča, da presoja ustavnost zakonov itd.). Na ta način vsak izmed državnih organov ohrani svojo voljo, hkrati pa je prisiljen, da jo omejuje na jasno določene kompetence. Na vse to je seveda treba gledati genetično-zgodovinsko tudi glede na socialno-

ekonomske motive, toda bistveno pri tem je, da so to predvsem mehanizmi zoper vsako tiranijo oblasti, manjšinsko ali večinsko, posamezno ali kolektivno, lokalno ali centralno.

II

V nadaljevanju želimo spregovoriti nekaj besed posebej o Madisonovem *Federalistu št. 10*, ki ga tukaj (kolikor nam je znano) prvič predstavljamo v slovenskem prevodu. Ta Madisonov prispevek je od vseh 85 esejev *Federalista* verjetno največkrat citiran, hkrati pa je to tudi najslavnejši dokument ameriške politične misli sploh. Razumemo ga lahko samo v kontekstu celotne politične misli *Federalističnih spisov*, hkrati pa nam kot njeno jedro daje v marsičem izhodišče in interpretativno oporo za razumevanje celote. Dvomim, da obstaja v svetovni literaturi politično-filozofski tekst, ki bi na tako omejenem prostoru vseboval tolikšno bogastvo motivov in ki bi mu te motive uspelo povezati v relativno celoto pogledov. Če *Federalistični spisi* – poleg neposrednega utemeljevanja federalizma, posameznih ustavnih institutov in argumentacije proti konfederalizmu – vsebujejo tudi resne prvine politične teorije, potem je ravno *Federalist št. 10* najbolj zgoščen vzorec te teoretične komponente. Seveda ga je treba brati tudi s stališča socialne funkcije (prim. Parrington 1930), vendar pa je še važnejše, da v njem razkrijemo tiste njegove vidike, ki izpričujejo trajnejšo in splošnejšo politično videnje (prim. Dahl 1956). Le tako lahko razložimo, zakaj *Federalist št. 10* ni samo kamen v zgradbi federalistične argumentacije, marveč spis, ki je imel največji teoretični vpliv na politično znanost XX. stoletja.

Toda katere so, končno, značilnosti tega spisa, zaradi katerih je imel tako velik vpliv?

Središčni problem *Federalista št. 10* so t. i. »fakcije« (factions). Prevedli smo jih s strankami in njihovimi izpeljavami (strankarstvo), čeprav bi nas lahko to zavedlo v zmoto, kolikor ne bi izraza pojasnili. Dobesedno pomeni »faction« takšno »stranko«, ki se zavzema za svoje parcialne interese proti legitimnim interesom drugih ali proti občemu interesu. Zato moramo besedo »faction« v tem eseju brati v prvi vrsti kot »frakcija«. To moramo imeti pred očmi, kadar koli se srečamo s tem izrazom. Treba je torej reči, da frakcija tu pomeni sebično politično skupino; z današnjimi besedami, ki so zgubile pejorativni pomen, bi lahko rekli interesno skupino ali politično stranko. *Federalisti* so, kot večina takratnih mislecev (prim. Sartori 1976) »frakcije« zavračali, toda za razliko od njih so kot politični realisti hkrati priznavali svobodo njihovega obstoja in delovanja. Pri tem se je Madison opiral tako na splošno pojmovanje človeka, o katerem smo že govorili zgoraj, kot na širše vprašanje oblike politične vladavine in ureditve, ki bi bila najboljši okvir za svobodo izražanja interesov, hkrati pa tudi uspešno sredstvo za omejevanje in obvladovanje njihovih sebičnih posegov.

Madison poudarja – o tem izrecno govori v svojem eseju – da lahko »zlo strankarstva« obvladujemo bodisi tako, da odpravimo vzroke za njegov nastanek, ali pa tako, da obrzdamo posledice strankarstva. Ravno ko obravnava prvi način, zapiše nekaj svojih politološko-sociološko osrednjih misli. Oba glavna vzroka za nastanek strank – namreč svobodo njihovega nastanka in popolno interesno homogenizacijo državljanov – je nemogoče ali nepriporočljivo odpraviti, ker bi to bilo bodisi nerazumno ali pa neuresničljivo. Odpraviti svobodo nastajanja in obstoj strank? To bi pomenilo, poudarja Madison, odpraviti svobodo za politično življenje in bi bilo prav tako nerazumno, kot če bi hoteli uničiti zrak, ki je nujen za življenje, čeprav hkrati tudi omogoča škodljive učinke ognja. Toda na drugi strani

tudi ni mogoče doseči homogenizacije družbe in politike z uniformnostjo interesov. Kajti razlike med ljudmi imajo številne vzroke, zlasti pa so zasidrane v različnih naravnih sposobnostih, iz katerih izvira tudi pravica do lastnine. »Varstvo teh sposobnosti je prvi cilj vlade. Razlike v obsegu in v vrstah lastnine so posledica varstva različnih in neenakih sposobnosti za pridobivanje lastnine; in iz vpliva letih na čustva in poglede vsakokratnih lastnikov sledi delitev družbe na različne interese in stranke«. Sklep, ki iz tega sledi, je popolnoma v skladu z antropologijo federalistov, da so namreč »skriti vzroki strankarstva vsajeni v samo naravo človeka«. Madison torej po eni strani poudarja pluralistično interesno genezo politike (s čimer je imel izreden vpliv na kasnejši razvoj pluralistične teorije), po drugi strani pa še bolj poudarja primarno vlogo lastniško-ekonomskega dejavnika v političnem življenju moderne družbe. Ta dvojna etiologija razlik in različnih interesov se še razločneje vidi iz pasusa, v katerem po eni strani pribija, da so »najbolj malenkostne in najbolj umišljene razlike razplamtevale sovražne strasti in povzročale najhujše spopade«, po drugi pa to pluralistično etiologijo konfliktov zopet hierarhizira v ugotovitev, ki je bila osnova za »ekonomsko interpretacijo zgodovine« (Beard 1913): »Toda najbolj razširjen in najbolj trajen izvor strankarstva je v mnogovrstni in neenaki razporeditvi lastnine. Tisti, ki imajo lastnino, in tisti, ki je nimajo, so od nekdaj predstavljali različne interese v človeški družbi. To velja tudi za tiste, ki so upniki oziroma dolžniki. Interes lastnika zemljiške posesti, interes lastnika manufaktur, interes trgovcev, interes bankirjev poleg nekaterih manj pomembnih interesov se nujno razvijajo pri civiliziranih narodih in pod vplivom različnih mišljenj in pogledov delijo te narode v različne razrede.« To mesto iz Federalista št. 10 kot da anticipira kasnejšo razredno razlago politike. Toda pri tem je treba opozoriti, da se od kasnejšega npr. Marxovega razumevanja loči predvsem po tem, da poleg kriterija lastnine in nelastnine veliko bolj upošteva tudi nasprotja med različnimi vrstami in količinami lastnine (oziroma različne interesne skupine); da poleg lastniške diferenciacije bolj izrecno izpostavlja tudi nelastniško diferenciacijo; ob vsem tem pa lastniške diferenciacije ne izvaja iz izkoriščanja, marveč iz različnih sposobnosti in takšnih socialno-strukturalnih ugotovitev ne povezuje s filozofijo zgodovine, ki naj bi vodila v likvidacijo lastnine in v interesno homogeno družbo, marveč da bi utemeljil zakon zgodovine, po katerem je vsaj za moderno civilizacijo bistvena značilnost politike, da so vanjo bistveno involvirani zlasti ekonomski interesni konflikti, naloga državne oblasti pa naj bi bila, da te konflikte razrešuje. To sledi iz zaključnega stavka pravkar navedenega pasusa: »Reguliranje teh različnih in med seboj nasprotujočih si interesov je poglavitna naloga sodobne zakonodaje in vnaša duh strankarstva v nujno in redno delovanje vlade.«

Iz vsega tega sledi, da je Madison v *Federalistu št. 10* – pri čemer je izražal tudi poglede drugih federalistov – v imenu politične svobode nastopal zoper omejevanje svobode strankarstva v imenu političnega realizma, ki je izhajal iz naravnega obstoja različnih socialnih interesov, pa proti vsakemu poskusu po interesni uniformnosti. Interesna nasprotja in interesni konflikti – zlasti zaradi različnih materialnih interesov, toda ne samo njih – pa tudi morajo biti naravna vsebina političnega življenja.

Če torej Madison iz teh razlogov odklanja razreševanje problema »strankarstva« na ravni odprave njegovih vzrokov, kaj predlaga zaradi obvladovanja (»brzdanja«) njegovih posledic? Ko odgovarja na to vprašanje, prehaja iz antropološke in pravnosociološke obravnave politike na raven institucionalne analize, ki pa ju tesno povezuje z omenjenima nivojema, da bi tako izoblikoval, zopet govorjeno v sodobnem jeziku, kompleksnejši politološki pristop. Madison opazuje zdaj

problem strankarstva v zvezi z dvema konkretnima situacijama: če stranko sestavlja manjšina na eni in če stranko sestavlja večina na drugi strani. Prva situacija ga ne vznemirja toliko, saj meni, da je zanj »zdravilo v republikanskem načelu«, v katerem večina pač z glasovanjem prepreči manjšini, da bi uveljavila svoje partikularistične interese, da bi torej delovala kot »stranka« (faction) proti interesom drugih oziroma proti interesom celote. To, kar je za Madisona večji problem, je situacija, v kateri se v stranko oziroma v »frakcijo« spremeni večina. Taki večini »oblika ljudske vladavine (popular government) omogoča, da občo blaginjo in pravice drugih državljanov žrtvuje svoji dominantni strasti ali interesu.« Madissonov cilj pa je ravno, da to prepreči. Toda kako?

Madison odgovarja, da je to mogoče doseči na enega izmed dveh načinov. »Ali se mora preprečiti hkratni obstoj iste strasti ali interesa v večini; ali pa je večini, ki se odlikuje s tako hkratno strastjo ali interesom, treba s samo njeno številčnostjo in s krajevnimi razmerami onemogočiti, da zbere sile in uresniči svoje zatiralske koristi.«

Ravno v zvezi s tem se Madison opredeli do oblike političnega sistema, ki bi, po njegovem, bil sposoben onemogočiti frakcije, predvsem večinsko. Kot možno rešitev najprej zavrača »čisto demokracijo« (kar bi danes imenovali neposredno demokracijo) in njene »teoretike« (mišljen je očitno zlasti Rousseau), češ da čista demokracija pospešuje delovanje večine v škodo posameznikov in manjšine.

Namesto antične neposredne mestne demokracije na majhnem prostoru, ki je vse do 18. stoletja veljala za demokracijo sploh, je Madison (kot pred njim Locke in zlasti Montesquieu, ki sta bila med najbolj pomembnimi viri federalistične politične filozofije) iskal rešitev v predstavniki vladavini oziroma, kot jo je imenoval, v »republiki«: »Republika, s katero razumem predstavniki vladavo, odpira drugačne možnosti in obljublja zdravilo, ki ga iščemo.«

Te boljše možnosti za onemogočanje »frakcij«, ki jih nudi republika, izvirajo po Madisonovem prepričanju iz dveh razlogov: prvič, ker gre za predstavniki vladavino majhnega števila ljudi; in ker gre za obliko političnega sistema, ki zajema večje ozemlje (z večjim številom državljanov). Predstavniki vladavina naj bi – za razliko od neposredne demokracije – omogočila, da izvoljeno ožje telo bolje prepozna splošno blaginjo (»prave interese dežele«); širše ozemlje in večje število državljanov pa naj bi zagotavljalo večjo kvaliteto izvoljenih, poleg tega pa naj bi večje območje države predvsem omejevalo skupni motiv večine, da krši pravice drugih, če pa bi se takšen skupni motiv že pojavil, pa bo mnogo težje hkrati povezati vse pripadnike večine v skupni akciji.

Vsa ta argumentacija služi Madisonu – kar je tudi, kot smo videli – temeljni namen *Federalističnih spisov* – da podpre federativno ureditev, ki je bila predlagana v novi ameriški ustavi, nasproti prejšnji konfederativni ureditvi. Velika in močna Zveza naj bi bila jamstvo za večjo kvaliteto izvoljenega predstavnikiškega telesa, hkrati pa naj bi velika federacija, v kateri bi obstajalo večje število strank, preprečevala nastanek večinske stranke, ki bi nelegitimno delovala proti drugim. Isto velja tudi glede možnosti hkratnega delovanja na velikem prostoru in v različnih krajevnih razmerah.

Tako se *Federalist št. 10* izteče v zagovor federacije in federalizma kot izvirne oblike, ki so jo »očetje ustanovitelji« predlagali za obliko ljudske vladavine na velikem prostoru.

S tem naj bi bila, kot pravi Madison na začetku eseja, izpričana težnja velike Zveze, da »zaduši in obrzda strankarstvo« in uveljavi občo dobro in legitimne pravice manjšine in posameznika.

V čem je torej treba predvsem videti teoretični pomen tega kjučnega eseja celotnih *Federalističnih spisov*?

Federalist št. 10 kljub svoji takratni neposredni instrumentalistični funkciji še v večji meri kot celotni *Federalistični spisi* pomeni pomemben prispevek k oblikovanju moderne politične teorije. Njegov pomen je treba veliko bolj kot v zagovoru neke konkretne politične ureditve videti v tem, ker je:

- pojmoval politiko kot dejavnost, povezano z interesno strukturo civilne družbe;

- izhajal iz političnega konflikta kot iz inherentne značilnosti politike;
- poudarjal vlogo materialnih interesov v političnih procesih, hkrati pa priznaval pomen tudi drugih virov različnih interesov in interesnih konfliktov;

- zelo zgodaj, v času, ko je v politično misel prodiral izrazit individualizem, opozoril na vlogo političnih skupin (čeprav skozi kritično obliko »frakcij«) v političnem življenju;

- poudaril pomen predstaviške vladavine kot nujne forme za demokratično vladanje na velikem prostoru in v kompleksni družbi;

- opozoril na problem legitimnosti vladavine večine, če vladavina služi samo tej večini, naperjena pa je proti legitimnim interesom manjšine (manjšin) ali obče- mu interesu kot celoti.

Ni torej naključje, da je Madisonov esej št. 10, ki je sam po sebi pomemben neposredni izvor moderne politične teorije, tudi pomembno vplival na razvoj politične znanosti v XX. stoletju. Zlasti velik je bil njegov učinek na nastanek (Bentley 1967 oz. 1908) in razvoj (Truman, 1964 oziroma 1951) teorije interesnih skupin; na raziskovanje vpliva ekonomskega dejavnika v zgodovini in politiki (Beard 1913) in na razvoj novejšje teorije demokracije in pluralizma (Dahl 1956). Pomemben je tudi kot prispevek k novejši kritiki absolutizacije večinskega principa vladanja in k priznavanju manjšin(e).

Seveda je tudi res, da moderna politična znanost gleda na marsikateri problem drugače in da je sprožila nova vprašanja, ki se jih kljub svoji genialnosti Madison ni zavedal (in včasih tudi ni mogel zavedati). Če je postalo vse bolj jasno, da sodobnost zahteva kot dominantno obliko predstaviško demokracijo, pa se hkrati ponovno odpira vprašanje vloge neposrednih in funkcionalnih oblik demokracije. Vloga ekonomsko-lastninskih členitev je še vedno ostala dokaj pomembna, toda zdi se, da je v središče stopil prepad med znanjem »policy elit« in znanjem navadnih ljudi (prim. Dahl 1989). V moderni teoriji demokracije so politične stranke nujne in potrebne sestavine pluralizma in demokracije, predstaviška vladavina pa nujno »party government«. Argument prostora kot dejavnika vladanja še vedno govori za predstaviško vladavino, toda prostor (in čas) v dobi komunikacijske revolucije in elektronske tehnike spreminjata svojo naravo. Prav tako je izkušnja pokazala, da so bile mnoge majhne države ne samo demokratične, marveč tudi učinkovite (prim. Švica, Nizozemska, Avstrija, skandinavske države), in da se mnogi ključni politični problemi v heterogenih pluralnih družbah rešujejo s konsociativnimi in konsenzualnimi tehnikami.

Znani ameriški politolog Clinton Rossiter (1961:XII) je zapisal, da se *Federalistični spisi* zdijo »kot štiri knjige v eni: kot pojasnjevanje prednosti federalne vladavine; obtožba konfederalne ustave, ker ni zagotavljala takšne vladavine oziroma ker sploh ni nudila ščepca tega, kar bi bilo podobno pravi vladi; analiza in obramba nove ustave kot sredstva federalizma in konstitucionalizma; te bolj praktične

zadeve pa osvetli z nenadno sijajno razlago nekaterih trajnih resnic, ki razkrivajo tako nevarnosti kot prednosti svobodne vlade«. Novejša Millicanova knjiga o *Federalističnih spisih*, ki jih označuje kot »veliko delo politične teorije« (1990:1), pravi, da je *Federalist* pomemben iz treh razlogov: namreč zaradi »svojih avtorjev, predmeta svoje obravnave in zaradi svojih impresivnih argumentov« (...××), tako da »večina kritikov soglaša, da je za Publiusovim modrim komentarjem o ameriških zadevah 18. stoletja pravzaprav racionalen, koherenten, dokaj celovit pogled (perspective) na politiko kot tako – pogled, ki zasluži, da ga vključimo v trajno človeško zbirko političnih idej« (ibid, str. 2, 3).

Obstaja torej soglasje o tem, da tudi tisti, ki imajo kritično stališče do socialnega ozadja *Federalističnih spisov* (Beard 1913; Parrington 1930), priznavajo, da *Federalistični spisi* predstavljajo izredno pomembno delo, čeprav še vedno obstajajo in znova vznikajo kontroverze o tem, zaradi česa je to delo pomembno. Nekateri vidijo njegov pomen predvsem v tem, ker naj bi to bil »nacionalističen« spis, v jedru katerega je ideja enotne ameriške nacije: njegov cilj je utemeljiti močno centralno oblast, ki izraža »nacionalne« (t.j. v anglosaškem smislu vse državne interese, medtem ko naj bi kazalo le malo zanimanja za interese držav kot sestavnih delov (tako Millican 1990).

Po drugi strani obstajajo »antikonsolidacijske« razlage (prim. C. Millican, 1990:5 ss), ki trde nasprotno, da *Federalist*, ki je nezaupljiv do vsake koncentracije oblasti, zelo omejuje osrednjo oblast in ji prepušča le strogo omejeno specificirane pristojnosti, medtem ko vse drugo prepušča posameznim federalnim enotam, ki jih nekateri celo razglašajo za suverene.

Charles Beard (1913) in kasneje Parrington (1930) – da omenimo samo njiju – sta videla odločilen poudarek *Federalista* na vlogi najmočnejših ekonomskih skupin (razredna interpretacija), medtem ko so drugi (npr. Truman 1951) predvsem poudarjali pluralistično etiologijo interesnih skupin. Nekatero razlago so razkrivale predvsem elitistično naravo *Federalističnih spisov*, druge pa so zopet poudarjale, med drugim, njihov specifičen pomen za teorijo demokracije (Dahl 1956 govori o posebni vrsti »madisonovske demokracije«) itd.

Vsaka izmed teh razlag najde v *Federalističnih spisih* argumente za svojo tezo. Zdi se, da se ne bomo zmotili, če bomo dejali, da je pomen *Federalističnih spisov*, na kratko rečeno, predvsem trojen.

Prvič, utemeljili so teorijo federalne države, ki je kljub hudemu izzivu sredi 19. stoletja (secesijska vojna) prestala zgodovinsko preizkušnjo in bila zgled za številne druge federacije po svetu.

Drugič, izoblikovali so načelo konstitucionalnega pluralizma (checks and balances) kot sredstva zoper vsako tiranijo oblasti.

Tretjič, tako rekoč »po naključju« (Rossiter) so formulirali tudi nekatera druga ključna teoretična spoznanja, ki se nanašajo na oblast in politiko sploh, pri čemer je zlasti pomembno njihovo opozorilo na vlogo interesnih skupin in interesnih konfliktov za politično življenje.

Če je cilj politike oblikovanje občega interesa – tudi to je izročilo, ki izhaja iz *Federalista* – se ta ne oblikuje kot abstraktna občost, marveč kot interes, ki upošteva in ohranja druge legitimne interese. Politični sistem mora preprečevati uveljavljanje nezakonitih interesov, hkrati pa odpirati prostor za uveljavljanje zakonitih interesov, pravic in svoboščin. Če je bila stigmatizacija »tiranije večine« v *Federalističnih spisih* motivirana tudi ali predvsem z ekonomsko-lastniškimi interesi manjšine, je imela in je z razvojem družbe in politične teorije vse bolj dobivala tudi občo vsebino. O tem pričajo tudi sodobne razprave o »mejah in aporijah večine« in

nedotakljivih pravicah in svoboščinah manjšin(e) in individua. Večinsko pravilo seveda ohranja svojo veljavnost, toda le v obliki omejene večine (Sartori 1987).

Federalistični spisi imajo za nas – tega ne smemo prezreti – še dodatno vrednost, ker nam lahko pomagajo razumeti, zakaj je bila federalistična tradicija v novejšem času, kot domnevamo, zavora za pravočasno razumevanje procesov razpadanja nekdanjih socialističnih večnacionalnih federacij. Toda ravno iz kritike tiranije večine, ki so jo ti spisi razvili, lahko izpeljemo sklep, da je večinski princip za etnično in kulturno heterogeno federacijo še posebej rušilen, če večina ne priznava svojih meja in ni sposobna in ali ni pripravljena na sožitje z »manjšino« oziroma z »manjšinami« na osnovi alternativnih konsociacijskih in konsenzualnih principov (gl. Lijphart 1984). V tem primeru vodi tiranija večine – kot kažejo novejšje izkušnje – k vrnitvi v naravno stanje »vojne vseh proti vsem« in v ruino federacije.

Po drugi strani pa prednosti velikega prostora – in tudi v tem je dala zgodovina Federalistu prav – prihajajo do veljave v procesih sodobne nadnacionalne integracije, kot je Evropska skupnost, v katero se narodi prostovoljno združujejo, da bi dosegli večjo blaginjo, zavarovali temeljne pravice in svoboščine in zagotovili svojo varnost ter svoj in skupni mir.

LITERATURA:

- Bentley, Arthur F. (1967): *The Process of Government*, The Belknap Press, Cambridge, Massachusetts (prvič objavljeno 1908).
- Beard, Charles A. (1913): *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, Macmillan, New York.
- Bobbio, Norberto (1988): »Pravilo večine: meje in aporije«, *Teorija in praksa*, št. 3–4, 5/1988.
- Dahl, A. Robert (1956): *Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago.
- Dietze, Goltfried (1960): *The Federalist: A Classic on Federalism and Free Government*, John Hopkins Univ. Press, Baltimore.
- Dolbear, Kenneth M. (1984): *American Political Thought*, Chatham House, Chatham, N. Y.
- Epstein, David F. (1984): *The Political Theory of the Federalist*, Univ. of Chicago Press.
- Furtwangler, Albert (1984): *The Authority of Publius*, Cornell Univ. Press, Ithaca, New York.
- Hamilton-Madison-Jay (1961): *The Federalist Papers*, A Mentor Book, New York.
- Hamilton, Alexander-Madison, James-Jay, John (1981): *Federalistički spisi*, Redakcija i uvodna studija V. Stanovčić: Radnička štampa, Beograd.
- The Federalist*. From the original Text of A. Hamilton, John Jay, James Madison-With an Introduction of Edward Mead Earle, National Foundation . . . Indianapolis (b. 1.).
- Hofstadter, Richard (1948): *American Political Tradition*, Vintage Books, New York.
- Jacobson – Anderson (1961): *Jacobson's Development of American Political Thought. A Documentary History*. Second Edition: By Thornton Anderson, Appleton-Century-Crofts.
- Merriam, Charles Edward (1903): *A History of American Political Theories*, Macmillan, New York.
- Millican, Edward (1990): *One United People. The Federalist Papers and the National Idea*, The University Press of Kentucky, Lexington.
- Morley, Felix (1981): *Freedom and Federalism*, Liberty Press, Indianapolis.
- Morton, G. White (1979): *Društvena misao u Americi*, Zagreb.
- Nouailhat, Yves – Henri (1969), *Histoire des doctrines politiques aux Etats-Unis*, P. U. F.
- Offe, Claus (1985): *Družbena moć in politična oblast*, Delavska enotnost, Ljubljana.
- Parrington, Vernon L. (1930), *Main Currents in American Thoughts*; Harcourt, Brace, New York, 3 vol.
- Rossiter, Clinton (1961): »Introduction«, v: *The Federalist Papers*, A. Mentor Book.
- Truman, B. David (1964): *The Governmental Process*. Alfred A. Knopf, New York (prvič objavljeno 1951).

Politična teorija v Federalističnih spisih

(Kratek pregled novejših razlag)

I

1. The Federalist (Papers), Federalistični spisi so bili napisani v naglici, objavljeni najprej v časopisih in odkrito namenjeni konkretni nalogi: potrditvi novo predlagane ustave za Združene države.¹ Da bi takšno praktično knjigo, povezano s posebno priložnostjo, Thomas Jefferson lahko ocenil kot »najboljši komentar o vladi, ki je bil kdaj koli napisan,«² pomeni, da so bili njeni argumenti izrazito kakovostni in široko uporabni. Ker je The Federalist priporočal vlado, ki naj bi bila trajna, seveda ni mogel omejiti svoje analize na okoliščine leta 1787, in če je bila takšna vlada ponujena kot vzor za človeštvo, Federalistični spisi seveda niso omejili svoje analize na Ameriko. »Upoštevati moramo, da nismo omejili naših pogledov na sedanje obdobje, ampak smo se osredotočili tudi na daljšo prihodnost. Ustave republikanske vladavine ne smejo biti zgrajene samo na tehtanju obstoječih nujnosti, ampak tudi na njihovi povezanosti z verjetnimi nujnostmi časa v skladu z naravnim in preizkušenim tokom človeških odnosov.«³ Ta preizkušeni tok človeških odnosov je zgodovina ali »izkustvo«, ki bi ga morali upoštevati, »kadar koli ga lahko spoznamo.«⁴ Izkustvo lahko razumemo in upoštevamo samo, če »preizkušeni« primeri razkrivajo, da obstaja »naravni« tok dogodkov, iz katerih se lahko poučimo. Standardi Federalističnih spisov tako kažejo, da njihovih argumentov ne smemo presojati samo z vidika primernosti okoliščinam v letu 1787, ampak tudi v luči politične zgodovine in človeške narave sploh. Priporočati obliko vlade za ameriško »daljšo prihodnost« in celo kot »zgod za človeštvo«, pomeni sodelovati pri argumentiranju politične teorije, ki je stalnega pomena za tiste, ki živijo s to in takšno vlado, in za človeštvo sploh.

Mnogi deli Federalističnih spisov tako presejajo namene in cilje, ki jih je terjala hitra produkcija učinkovite kampanjske literature.⁵ Npr. spis št. 10 je obrnjen k obravnavi »narave človeka«, da bi lahko razložil »vzroke« strankarstva (faction) – navzlic ugotovitvi, da bo zdravilo namenjeno zgolj posledicam (ki so dobro znane) in ne njegovim vzrokom. In Federalist št. 37, katerega razpravo bi danes imenovali epistemologija, je zagotovo mnogo bolj elaboriran, kot je bilo nujno potrebno za neposredne cilje knjige. Avtorji so verjetno upali, da bodo knjigo študirale bodoče generacije.⁶ Tudi če so se zdeli argumenti za sklepanje in odločanje v tistem času odvečni, pa lahko postanejo pomembni kasneje, ko postanejo prevladujoče drugačne predpostavke. Ker bi lahko neverodostojno »ljudsko prepričanje« o politiki onemogočilo končni uspeh ustave, tudi če ne bi preprečilo

* Mag. Marjan Brezovšek, asistent na FDV.

¹ Calvin C. Jillson: *Constitution Making: Conflict and Consensus in the Federal Convention of 1787*, New York: Athagathon Press, Inc., 1988.

² Letter from Jefferson to Madison, Nov. 18. 1788.

³ Navedeno po Clinton Rossiter, *The Federalist Papers*, New York, 1961, str. 327.

⁴ Prav tam, str. 207.

⁵ Gl. Alan Gibson, *Impartial Representation and the Extended Republic*, *History of Political Thought*, vol. 12 (1991).

⁶ Gl. Madisonovo skrb za »future curiosity« glede ameriške ustave.

njene takojšnje potrditve, so federalisti nameravali »okrepiti prepričanje« v prihodnosti. Prav tako se zdi verjetno, da so avtorji v posameznih primerih enostavno predstavili rezultate svojih razmišljanj o problemih, ki so jih proučevali, ne da bi natančno ocenili, ali je vsaka posamezna poanta bistvena za njihove praktične cilje. V uvodu v knjigo je zato oznanjena želja po »podpiranju načela resnice«, prav tako pa tudi po »usmeritvi k pravi presoji resničnih interesov skupnosti«⁷.

2. Federalistični spisi so po eni strani domislili konsekventno federativno zamisel, po drugi strani pa so pokazali – v najširših okvirih relevantno – načelno možnost zastopanja konkretnih političnih ciljev na način, ki je splošno teoretično relevanten. Kritika avtorjev teh spisov pri tem ni bila usmerjena samo na konfederalno ureditev, ampak so bile podane tudi zelo radikalne (čeprav teoretično neizvirne) kritične pripombe o despotizmu (v dokajšnji meri utemeljene v – spet povsem konkretno motivirani – želji, da pokažejo, kako je napačno razumevanje Montesquieuja pripeljalo nasprotnike federacije do sklepa, da vsaka velika država – četudi federalno organizirana – nujno konča v despotizmu), izpopolnjene z zanesenim zagovarjanjem republikanizma (pristaši federalizma so bili napadani kot nasprotniki tega načela) kot demokratičnega pravila.⁸ Pri tem avtorji Federalističnih spisov razlikujejo čisto demokracijo (ki jo razumejo kot neposredno demokracijo) od republike (ki jo razumejo kot predstavniško demokracijo). Tako pojmovana demokracija ne ostaja pri tem na golem deklariranju niti se njen substrat ne upošteva zgolj enostavno kot abstraktno enoten. Federalistični spisi namreč daljnosežno obravnavajo ne samo interesne konflikte in njihovo relevantnost za politično ureditev, ampak tudi socialno slojevitost. Da bi bila kljub temu zagotovljena stabilnost ureditve, je treba izkoristiti – kot pravi spis št. 9 – »velik napredek znanosti o politiki«, ki ponuja naslednje stabilizacijske instrumente: 1) delitev oblasti (moči); 2) uvedbo zakonodajnih ovir in ravnotežij (checks and balances); 3) neodvisnost in nezamenljivost sodnikov; 4) predstavništvo ljudstva v zakonodajni skupščini (prek predstavnikov, ki jih je samo izbralo); 5) razširitev tega političnega sistema na veliko področje.

Spori o posameznih rešitvah (npr. z Yatesovimi Letters of Brutus glede njegovega predvidevanja o ustavni dopustitvi vrhovnemu sodišču, da sčasoma prevzame funkcijo kvaziustavotvorne skupščine idr.) so zaznamovali skoraj celotno pravno in filozofsko-politično zgodovino, ne samo ZDA.⁹ Bistvena pa vendarle ostaja metoda, ki jo avtorji imenujejo nova politična znanost, katere predmet je – po njihovi opredelitvi – ureditev oz. konstitucija družbe, njena spoznanja pa so sprejemljiva z diktatom common sense. Pri tem je v njihovi izvedbi sfera človekove osebne eksistence predpostavljena na podlagi vpogleda klasične filozofije in krščanskega nauka (v verziji anglosaksonskih protestantskih republikancev 17. in 18. stoletja), politični in socialni pojavi pa so razloženi s sklicevanjem na tradicionalno literaturo kot tudi z upoštevanjem novoveških političnih mislecev (od Machiavellija do Montesquieuja in Huma) ter angleškega common lawa. Težav pri teoretičnem (po besedah federalista: znanstvenem) preciziranju razumevanja institucij ljudskega (človekovega) delovanja pa avtorji niso videli samo v organizaciji samega predmeta (po vzorcu na tradicionalne določbe praktičnega filozofiranja), ampak tudi – povsem moderno – v pomanjkljivi izpopolnjenosti človekovih zaznav

⁷ Hamiltonov Uvod v Federalistične spise, vsebovan v 1. izdaji knjige, kasneje pa izpuščen.

⁸ Wills, Garry, *Explaining America: The Federalist*, Garden City, N. Y.: Doubleday, 1981.

⁹ Storing Herbert J., *What the Antifederalists Were For*, Chicago, University of Chicago Press, 1981.

in še posebej jezika.¹⁰ Zato načelno dopuščajo, da se nekateri politični in pravni problemi ne morejo ustrezno opredeliti (npr. trojna delitev moči, odnos federalne vlade in vlad federalnih enot itd.), najprej seveda zato ker ustrezne institucije počivajo na nedovršenosti človekove narave. Med drugim tudi celotna razprava o nujnosti nadzora oblasti izhaja prav iz predpostavke človekove podvrženosti strastem. Od tod so izpeljane tudi interesna konfliktnost (in slojevitost družbe) in tudi možne temeljne težave federalne (in vsake druge, razen »čisto demokratične«) oblasti, katerih reševanje vodi federaliste do težav, posebej v teoriji suverenosti (ne prevzemajo namreč niti Bodinove za kontinentalno Evropo merodajne tradicije niti Blackstonove, ampak poskušajo najti kompromis, ki popolno izražanje ljudske suverenosti rezervira samo za akt sprejemanja ustave). Največjo nevarnost vsake oblasti, možnost, da zatiralna manjšina nadzira oblast, imajo federalisti za rešljiv prav na podlagi federalne oblasti, katere predpostavka je multipliciranost interesov in njihovo načelno izničenje. Vsakdo je javno koristen prav na podlagi zasebnih motivov in interesov – to je temeljna ideološka in konstruktivna teza takšne ureditve. Za dolgo časa je bila ta teza ne samo merodajna, ampak tudi delujoča, s kasnejšimi spremembami v ekonomskih predpostavkah političnega funkcioniranja (in podvomitvijo o temeljnem ekonomskem prepričanju federalista, tj. neomejeni možnosti konkurence in širjenju trgovine) pa je ostala aktualna »samo« politična zamisel.

II

Albert Furtwangler se je pri interpretaciji Federalističnih spisov osredotočil na njihovo *formo*, to je »književno strategijo, ki je usmerjala njihove argumente in značilnosti političnega novinarstva, ki je dajalo smoter celotni seriji.«¹¹ Zato se je ta avtor močno poglobil v Publiusov stil pisanja in ga opisuje kot »izjemno civilizirano razpravo«; njegovo celovito, premišljeno in jedrnato delo pa zasluži vso pozornost, posebej tistih, ki bi lahko spregledali namen te forme, to je uporabo substance teh klasičnih tekstov na sodobne probleme v ameriški politiki in ustavnem pravu. Pri ocenjevanju njegovega prispevka k interpretaciji Federalističnih spisov pa moramo upoštevati njegove argumente predvsem z dveh vidikov: avtor se je spretno osredotočil na formo Federalističnih spisov z izključitvijo njihove substance; prav tako pa jasno ponuja svoje delo ne zgolj kot »branje«, ampak kot pravilno razlago Federalističnih spisov.

Pet poglavij knjige bi lahko razdelili na tri dele. Najprej v prvem poglavju avtor kritično proučuje štiri pristope k Federalističnim spisom, ki jim ni uspelo prepoznati pomena njihove književne forme. Nanašajo se na: vpliv tega dela na ratifikacijo ustave; poglede Hamiltona in Madisona, poglede ustanoviteljev; in tisti vidik dela, ki vsebuje strogo politično teorijo. Čeprav bi bilo poučno navajati avtorjeve primere za vsako interpretacijo, pa je njegova glavna trditev, da so obstajale »številne sile, ki so vplivale na končno obliko«, pri čemer se avtorji niso nujno strinjali o vsem med seboj ali z vsem v ustavi, tako da so bili spisi »serija-vnapredku«, ne končno delo ali dokončna razprava. Drugo, naslednje poglavje (dve in tri) o formi in vplivu Federalističnih spisov vsebujeta avtorjevo glavno tezo: ugled in vpliv dela, ki zasluži vso pozornost tudi danes, izhaja iz njegove forme, ki jo je mogoče docela opisati le z besedami odkritost, iskrenost in nepri-

¹⁰ Vincent Ostrom, *The Political Theory of a Compound Republic*, University of Nebraska Press 1987, str. 37.

¹¹ Albert Furtwangler, *The Authority of Publius: A Reading of the Federalist Papers*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1984.

stranskost («candor»). Končno, četrto in peto poglavje vsebujeta avtorjevo kritično razpravo o dveh vrstah alternativ, ki se nanaša na formo Federalističnih spisov in avtorjevo interpretacijo teh spisov. V četrtem poglavju Furtwangler predstavlja in odgovarja na napad antifederalista Amosa Singletaryja na učene ljudi in upravičeno vljudnost. V petem poglavju pa analizira znani spis št. 10 in ga obravnava v povezavi z različnimi interpretacijami, posebej pa še z ločenim tretmajem tega spisa z vidika stroge politične teorije Roberta Dahla. V obeh primerih Furtwangler brani spise, toda z določenimi omejitvami. Položaj Singletary tako izenačuje z »živo religiozno dediščino« in zato tudi kategorično ne zavrača; Dahlova kritika spisa št. 10 kot neznanstvenega je sprejeta, toda odpravljena kot irelevantna, kajti spis »zadovoljuje potrebe« v sedanjosti.

2. Pri obravnavi najpomembnejšega argumenta glede forme Federalističnih spisov avtor največ zaslug pripisuje Alexandru Hamiltonu, ki je »planiral serijo, pripravil publiciranje, izbral avtorje, nadziral potek, napisal večino spisov, uredil njeno izdajo v knjižni obliki in pripeljal do zaključka«. Izbral je ime serije in psevdonim; prvo je potisnilo nasprotnike v defenzivo, drugo je opominjalo na ustanovitelja rimske republike (Publius Valerius, znanega tudi kot Publicola). Spisi so bili najprej objavljeni v nevtralnem časopisu Independent Journal in potem v drugih časopisih v New Yorku, da bi dosegli bralce antifederalističnih sestavkov. Furtwangler povezuje to s Publiusovo obljubo v spisu št. 1, da bodo odgovorili na vse ugovore, s čimer so se zavezali na daljšo serijo.¹² Hamilton je pridobil tudi pomoč drugih avtorjev, vključno z nekaterimi (William Duer, Gouverneur Morris in verjetno Rufus King), ki niso pisali prispevkov. Sklicevanje na celovito primerjavo predlagane ustave z ustavo New Yorka v skici na koncu spisa št. 1 sugerira, da je John Jay pričakoval, da bo prispeval več k tem spisom, kot dejansko je. Furtwangler misli, da se je Hamilton bolj zblizal z Madisonom; avtorjeva razprava o tem, kdo je napisal kateri spis in kako sta oba moža lahko komunicirala in/ali dajala pripombe k posameznim spisom, ne vsebuje dokončnih sklepov, vendar pa ilustrira sodelovanje v tej seriji.

Nadalje Furtwangler obravnava bistveno značilnost Publiusovega pisanja, to je njegovo nepristranskost. To se nanaša na Publiusov »veličasten, pravičen in obetajoč odnos do nove ustave«. Izrecno gre za »tri praktične strategije«: »poudarjanje pozitivnih dosežkov«, »pojav neupogljivega racionalizma« in »razkritje zadržanosti in potrpljenja vključno z neupravičenim napadom«. Primeri vsake strategije so zagotovljeni, toda če je strategija več kot zgolj taktika in če so nasprotni napadi upravičeni ali ne, bi bilo vseeno nujno proučiti še substanco argumentov. Čeprav se Furtwangler ne spušča v to, pa se zaveda glavnega problema, ki loči oba dela. Nepristranskost je uvedena kot druga od dveh točk, ki jih izpostavlja Publius: prva je razširjena trgovska republika, ki kombinira podjetno vladno z republikanizmom.

3. Za Furtwanglerja je, kakor koli že, avtoriteta Publiusa zasnovana na formi ali stilu dela, kar nas vodi k njegovemu osrednjemu poglavju. Federalistični spisi so »nastali kot prizadevanje tako avtorjev kot bralcev, da bi dali smisel novi obliki vlade in preizkusili način izražanja (stil) tega dokumenta v javni razpravi.« Priznavajoč, da so nekateri odgovori na kritike »izkrivljeni, ozki, retorični ali legalistični«, avtor vendarle hvali Federalistične spise, ki zagotavljajo »premišljene, dobro proučene, javne odgovore na celo vrsto dvomov, ki jih je sprožila nova ustava«. Zaradi bistroumnosti in znanja pri razlagi dokumenta so bili razjasnjeni razlogi tudi pri avtorjih samih, tako da so ti iskali prej njegove dobre strani kot pa

¹² Federalistične spise sestavlja 85 spisov, ki so razdeljeni v dva dela.

pomanjkljivosti. Furtwangler poudarja tudi »razvojne intencije« avtorjev, zlasti Madisona in Hamiltona, nasproti »nespremenljivim intencijam« tvorcev ustave, za katere trdi avtor, da niso nujno znane. Avtor sklene z opisovanjem celotnega ratifikacijskega procesa in posebno Federalističnih spisov, ki razkrivajo »ne samo volivce, ampak tudi tvorce ustave pri njenem preudarjanju. To je tudi najbolj trajen vir njihove avtoritete. Njihove strani so še vedno kos nasprotjem argumentov, ki niso dokončna«. Avtorji in bralci si delijo »priznanje splošnih dvomov, zdrave previdnosti in še vedno močne spodbude pri nadaljnjem razvijanju in utrjevanju nove in močnejše identitete«.

Toda Furtwanglerjevo poudarjanje »razvojnih intencij« in »splošnih dvomov« je vendarle pretirano. Viri dvomov so zadržki, ki sta jih izrazila Hamilton v (neobjavljenih opazkih) in Madison (v pismih Jeffersonu) kmalu po zvezni konvenciji. Oba izražata osebne dvome, ali bo vlada, vzpostavljena na podlagi predlagane ustave, dovolj močna za uveljavitev zaupanih ciljev. Ti dvomi nimajo ničesar opraviti z avtorjevimi prepričanji glede zaželenosti takšne vlade, tako da niso v neskladju z njihovimi javnimi argumenti, da bi ustava lahko opredelila in zagotovila takšno vlado. »Razvojne intencije« se lahko nanašajo na zgodnejše pripombe o obsegu in dometu možnih interpretacij ustavnih določb. Toda argumenti Federalističnih spisov glede nujnosti polnega pooblastila za obdavčenje in zbiranje vojske so bili jasni in popolnoma razumljivi antifederalistom, ki so oporekali v celoti vzpostavljenima funkcijama in ponujali alternative. Furtwangler seveda občuduje Federalistične spise in poskuša dokazati, da to občudovanje tudi zaslužijo, toda njegov skepticizem mu preprečuje, da bi bil povsem prepričljiv. Na Publiusove argumente namreč gleda kot na poskus, ki ga ni mogoče nepreklicno braniti bodisi v prid ustave ali pa proti populistu Singletaryju ali političnemu znanstveniku Dahlu. Pa vendarle se avtor na tihem identificira s Publiusom in »novo in močnejšo identiteto«. Toda podobno kot njegova obramba spisa št. 10 tudi njegova obramba Federalističnih spisov v celoti ne počiva na nobeni drugi osnovi kot na njihovi trajnosti. Da bi presegel takšno gledanje, bi moral Furtwangler obravnavati formo (nepriustranskost) v povezavi s substanco (the energetic commercial republic) Federalističnih spisov.

III

1. Če je ena od značilnosti klasičnih tekstov, da sprožajo različne in nasprotujoče si interpretacije, potem so Federalistični spisi zagotovo visoko na takšnem seznamu. Pod vplivom »progressivnega« zgodovinopisja z začetka tega stoletja so bili Federalistični spisi označeni kot protidemokratski, da ne rečemo nazadnjaški pojav, ki je zavrl egalitarne in revolucionarne nazore Deklaracije o neodvisnosti.¹³ Argumenti Federalističnih spisov o pravicah, omejeni vladi, predstavnilstvu, ločitvi oblasti, federalizmu in drugem so bili označeni zgolj kot ideološka dimna zavesa za ekonomske interese drobnolastniškega razreda plantažnikov in trgovcev. Ta pojav nedemokratskih začetkov ameriške liberalne demokracije je bil sicer kasneje popravljen z napredkom, vidnim v Jeffersonovi, Jacksonovi in Rooseveltovi revoluciji, vendar pa po tem mnenju še ni bil v celoti nevtraliziran. Novejše in bolj prefinjeno stališče trdi, da Federalistični spisi razkrivajo liberalne začetke ameriške liberalne demokracije, liberalizem ki je pregnal zgodnejšo tradicijo »republikanizma« ali »državljskega humanizma«.

Opisanega odmika od republikanske tradicije zgodnji zgodovinarji niso opazili,

¹³ Morton White, *Philosophy, The Federalist and the Constitution*, New York, 1987, str. 55–81.

saj so verjeli, da ameriško misel sestavlja stalna in splošna nesporna liberalna tradicija, ki izhaja iz filozofije Johna Locka.¹⁴ Liberalna misel obravnava vlado kot sredstvo, s katerim posamezniki (za)varujejo svoje življenje, svobodo in lastnino. Vlada je postavljena z ljudsko privolitvijo in v ta namen in zaradi tega tudi omejena z ureditvijo, ki jo označujeta delitev oblasti in predstavninstvo ter s pravico do revolucije. Ljudje se lahko v takšnem liberalnem režimu varno posvetijo uresničevanju svojih gospodarskih koristi in njihova povezanost, takšna kot je, s skupnostjo kot celoto je lahko zgolj instrumentalna glede na njihove sebične cilje. Takšen pogled na Federalistične spise pa so izpodbili v novejšem času zgodovinarji, ki so dali večji primat pomembnosti idej pri nastajanju republike. Nezadovoljni z ekonomskim redukcionizmom svojih predhodnikov so se ti novejši zgodovinarji – najbolj znani med njimi so Bernard Bailyn, Gordon Wood in J. G. A. Pocock – obrnili stran od Locka in postavili v ospredje drugačno tradicijo »republikanske« misli, uvoženo iz radikalne angleške opozicijske ideologije in vplivne v ameriški revoluciji.¹⁵ Ameriški ustavotvorci se tako imajo za dediče vrste razprav v Angliji 18. stoletja, ko sta se soočili »podeželska« stranka, utemeljena na zemlji, vojaškem poklicu in državljanski vrlini, ter »vlada« s favoriziranjem trgovine, mest in koristoljubja. Ta republikanska tradicija poudarja človekovo politično naravo in njegovo sposobnost za pridobitev »državljske vrline«, ki izpolnjuje njegovo osebnost z domoljubnim prispevkom splošnemu dobru.

Po mnenju novodobnih zastopnikov te interpretacije (kot so Harold Schultz, Robert Morgan, Garry Wills, Lance Banning, David Epstein, Neal Reimer itd.) je Madison želel vzpostaviti kongres kot »nezainteresiranega rabsodnika« med zahtevami različnih interesov in ne kot forum za pogajanja med strankarskimi zastopniki.¹⁶ Takšno branje spisa št. 10 je namenjeno poudarjanju središčnosti republikanizma v Madisonovi politični filozofiji in pomaga še naprej k eroziji liberalne interpretacije temeljev ameriške republike.¹⁷ Večina predstavnikov, ki podpira to interpretacijo, je tudi odločnih kritikov pluralističnega »branja« tega spisa. Poudarjajo, da je Madison pisal pred legitimizacijo politike interesnih skupin in da je tako še vedno verjel, da so »strankarstvo« in »interesi« sovražniki splošnega dobra. Madison naj bi splošno dobro videl kot neodvisen in objektiven standard, po katerem bi morali presojeti zahteve strank. Predstavniki tudi niso bili zgolj posredniki med interesi njihovih volilnih enot, ampak so bili povezani z republikansko tradicijo, ki poudarja, da morajo biti državljani spoštljivi do družbeno etabliranih elit in da so bile te elite sposobne izvajati »nezainteresirano politično vodstvo. Madison naj bi tudi želel, da bi se zakonodaja oblikovala na podlagi preudarjanja in posvetovanja med predstavniki v kongresu, katera politika je

¹⁴ Andrew Fraser, *The Spirit of the Laws: Civic Federalism and the Unfinished Project of Republican Modernity*, Toronto, University of Toronto Press, 1990.

¹⁵ Gordon Wood, *Interests and Disinterestedness in the Making of the Constitution*, v: *Beyond Confederation: Origins of the Constitution and American National Identity*, ed. by Richard Beeman, Stephen Botein and Edward C. Carter, Chapel Hill, 1987; Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of American Revolution*, Cambridge 1967; Gordon S. Wood, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*; W. W. Worton, New York, 1972; J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton, Princeton University Press, 1975.

¹⁶ H. S. Schultz, *James Madison: Father of the Constitution?*, *The Quarterly Journal of the Library of Congress*, vol. 37 (1980); R. Morgan, *James Madison on the Constitution and the Bill of Rights*, New York, 1988; David Epstein, *The Political Theory of The Federalist*, Chicago, 1984; G. W. Carey, *Republicanism and The Federalist*, *The Political Science Reviewer*, vol. 19 (1990), str. 107-143 itd.

¹⁷ Izjema je Isaac Kramnick, *The Great National Discussion*, v: *The Federalist Papers*, New York, 1987, ki ugotavlja določene podobnosti z Lockovo željo po vzpostavitvi omejene države, ki je kot nevtralni zaščitnik pravic.

v splošnem interesu, ne pa s pogajanjem in vzpostavljanjem koalicij. Eden značilnih predstavnikov te usmeritve, ki naj bi na novo interpretirala Federalistične spise, je tudi George Carey, ki meni, da »lahko gremo tako daleč in rečemo«, da nam ti spisi zagotavljajo to, kar bi lahko primerno imenovali »ustavna moralnost«.

2. George Carey je posvetil v svoji knjigi poglavje vsakemu od, kot on meni, štirih osrednjih načel »ustavne moralnosti« Federalističnih spisov: republikanizmu, delitvi oblasti, federalizmu in omejeni vladi.¹⁸ Vse različne napačne razlage tega besedila je po njegovem mnenju mogoče razumeti kot poskus izločitve ene od teh tem na račun drugih. Kljub privlačnosti tega neredukcionističnega pristopa pa je težava z ustavno moralnostjo Federalističnih spisov v tem, da mora Carey tudi v okviru svojih pogojev priznati, da Publius ni artikuliral, še manj pa vztrajati pri glavnih elementih te moralnosti. Tako lahko rečemo, da so Federalistični spisi prej »zahtevali« in »predpostavljali«, kot pa dokazovali »formo moralnih zapovedi, ki so nujne za delovanje ustavnega sistema«, kot so si ga zamislili ustanovitelji. Nadalje so Federalistični spisi »tihu« o tem, kako naj bi se ta moralnost obnavljala in ohranjala.

Ti problemi postanejo še posebej ostri, ko se Carey obrne k njihovem presojanju z vidika vloge državljske vrline v novi republiki. Tu poudarja, da ni samo »zavajajoče«, ampak tudi »nesmiselno« videti Federalistične spise kot zasledovanje »starodavnega« modela. Medtem ko so ta »stara omikana ljudstva« (ancients) pojmovala oblast in družbo kot »organsko celoto«, so ameriški tvorci gledali nanje kot na dve »ločeni entiteti«; iz tega je izhajalo, da so ustavo omejili na relativno skromno nalogo naštevanja funkcij oblasti (vlade) in opredelitve odnosov med njimi. Zato lahko zadržanost Federalističnih spisov pri obravnavi problemov oblikovanja dostojanstva in izobraževanja tudi pripišemo prepričanju, da so te naloge lahko bolje opravljene v posameznih državah kot pa na zvezni ravni.

Carey pripisuje takšno rešitev tega problema v Federalističnih spisih samo »zdravemu razumu«, toda še vedno upošteva, da je takšna rešitev lahko ogrožena z nadaljnjim zgodovinskim razvojem. Na prvem mestu se takšna delikatna logika razdeljene suverenosti ni mogla upreti vplivu New Deala in vzponu socialne države blaginje. Glavni cilj vlade namreč ni več negativen (urejanje različnih in prepletenih interesov), ampak pozitiven (z razdelitvijo dobrin in storitev različnim interesentom). Posledica razširjene vloge vlade ni bila samo izginjanje pomembne »posredniške« institucije med posamezniki in državo, ampak tudi »sprejem nove ustavne moralnosti... popolnoma različne od tiste, ki jo je vzpostavil Publius«. Vsebina te moralnosti ni jasno opredeljena v Careyjevi knjigi, čeprav opozarja, da se bolj ukvarja s »cilji« kot s »procesii« in zadeva »uresničevanje individualnih in kolektivnih pravic – družbenih, ekonomskih in političnih – preko vladnih agencij«.

Careyjeva glavna skrb pa je posvečena vzponu moči vrhovnega sodišča v ZDA in možnostim pravnega (sodnega) delovanja kot sredstva za uveljavitev in okrepitev ustavne moralnosti. Zdi se, kot da se je avtor tu približal antifederalistu Robertu Yatesu, ki se je izkazal (vsaj tu) kot bolj prodoren analitik bodočih dogodkov: »Pravi učinek tega sistema vlade bo torej prepričati ljudi prek posrednika sodne oblasti... Ta naj bi bila popolnoma neodvisna tako od ljudstva kot od zakonodaje... Nobena napaka, ki jo lahko zagreši, ne bi mogla biti popravljena s strani

¹⁸ George W. Carey, *The Federalist: Design for a Constitutional Republic*, Urbana and Chicago University of Illinois Press, 1989.

druge oblasti nad njo, če bi takšna oblast sploh bila, niti ne bi mogli odpoklicati njihovih predstavnikov, pa čeprav bi sprejeli še toliko napačnih razsodb.«¹⁹

Čeprav so bili Federalistični spisi relativno ravnodušni do moči sodišča, trdeč, da bi moral izvajati »presojo« in ne »volje«, je Carey prepričan, da je centralizacija oblasti (funkcij) v nacionalni vladi spremenila sodišče v »prvega med domnevno enakimi«. Niti ljudstvo niti njihovi izvoljeni predstavniki, ampak sodniki, imenovani na doživljenjsko dolžnost (službo), so postali razsodniki nove ustavne moralnosti.

3. Careyjev strah, da je pretirana nacionalna centralizacija spodjedla moralne temelje republikanske vlade, je implicitno zaščiten v Millicanovi knjigi, kjer avtor zagovarja tezo, da so Federalistični spisi »centralizirajoč dokument«, katerega pisci so dokončali nacionalno revolucijo, podobno drugim, ki so se odvijale v zadnjih dveh stoletjih po svetu.²⁰ »Središnji koncept, ki daje koherentnost in smisel celotnemu delu«, t. j. Federalističnim spisom, je po njegovem mnenju ideja nacionalne države. Ameriško ljudstvo je »koherentna družba s splošnimi interesi« in bi zato morala biti »upravljana na centraliziran način, s pametno, čeprav ljudstvu odgovorno elito«. Videti Federalistične spise kot zagovornike »političnega pluralizma« in delitve oblasti je po Millicanovem mnenju »popolnoma napačno«. To je nacionalizirajoč dokument, v katerem so posameznim državam pripisane določene administrativne funkcije, toda v katerem se celoten federalni sistem ustave enostavno ne jemlje »preveč resno«. Kljub temu da so tvorci plačevali precejšen davek Montesquieujevi bistroumni opredelitvi razdeljene suverenosti, avtor trdi, da ve, da so Federalistični spisi »ponudili malo indikacij o resničnem prepričanju, da je federalni sistem dobra stvar«, čeprav samo »v načelu«.

Millican posveča celotno poglavje »ideji nacionalne države«, kjer vzpostavlja štiri sestavine modernega nacionalizma, za katere ugotavlja, da so v skladu s politično teorijo Federalističnih spisov. To so naslednje predpostavke nacionalistov: najprej, da je človeštvo razdeljeno na ločene in različne skupnosti ali nacije; drugič, da bi morala biti vsaka takšna skupina svobodna pred tujo prevlado; tretjič, da bi morale biti nacije upravljane z »enotno, suvereno in centralizirano državo«; in četrtič, da bi morala biti vlada v skladu z »običaji in političnimi vrednotami« družbe. Avtor ugotavlja, da so bile te štiri sestavine nacionalistične ideologije prisotne samo v začetni ali nerazviti obliki v Ameriki 18. stoletja, tako da je bilo delo tvorcev, »artikulacijske elite«, ki je »dobesedno« oblikovala ameriško nacijo, »brez zaplat provincialnih lojalnosti«. Delo Publiusa je bilo tako glede na sporočilo in pomen sorodno z delom političnih voditeljev tretjega sveta danes (pri oblikovanju nacionalne države).

Millicanova trditev, da so Federalistični spisi predvsem »močan« državni dokument, je v skladu z interpretacijami, ki segajo nazaj k Danielu Webstru, Abrahamu Lincolnu in Theodorju in Franklinu Rooseveltu in katerih najbolj prepričljiv glasnik v sedanosti je verjetno Samuel Beer.²¹ Nedvomno je res, da je bila zvezna ustava v tesni povezavi z Articles of Confederation. Toda trditi, da Federalistični spisi niso samo poskušali oblikovati trdnjše zveze, ampak da so tudi kovali »korporativno telo« z »enotnim interesom«, je dokazano napačno. Millican uporablja pri tem spis št. 2 (Johna Jaya), ki opisuje skupne prednike, jezik in vero zgodnjih

¹⁹ The Letters of Brutus, The Antifederalists, ed. by Cecelia Kenyon, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1966, str. 335.

²⁰ Edward Millican, One United People: the Federalist Papers and the National Idea, Lexington: University Press of Kentucky, 1990.

²¹ Samuel H. Beer, The Idea of Nation, v: How Federal Is the Constitution?, ed. by Robert A. Goldwin and William A. Schambra, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C., 1987.

naseljencev, da bi sugeriral, da je imel Publius »sistematično, koherentno zamisel o naciji«. Eno je seveda reči, da imajo Američani skupen izvor, popolnoma nekaj drugega pa je obrniti to dediščino v neke vrste Urvolk (prvobitno ljudstvo) z lastno osebnostjo in enotno identiteto. Takšen jezik je bolj v skladu s Fichtejevim »liričnim nagovorom nemškemu narodu« kot pa z razumno prozo Federalističnih spisov. Drugače kot zgodnji nacionalisti, ki so obrnili ljudstvo v vir vsega, kar je dobro in prijetno, in potem postavili državo kot izraz splošne volje, Federalistični spisi niso nikoli idealizirali ameriškega ljudstva in tako omejili oblast države na sredstvo zagotavljanja individualnih pravic in pravne pravičnosti.

Najbolj drzna pa je seveda ugotovitev, da so avtorji Federalističnih spisov »predhodniki« graditeljev držav, kot so bili Bismarck, Atatürk, Ho Ši Minh itd. To samo kaže na resne pomanjkljivosti, ki jih vsebuje ta nacionalistična interpretacija Federalističnih spisov, ko ji ne uspe zajeti moralne različnosti ustavne demokracije. Ustava ZDA ni samo vzpostavila kakršne koli države, ampak predstavniško demokracijo, zasnovano na individualnih pravicah, privolitvi ljudstva in skeptičnostjo glede uporabe državne oblasti. Tega pa ni mogoče zamenjati s totalitarnim despotizmom, ki vlada preko enega (karizmatičnega) voditelja. Pravi dediči Federalističnih spisov danes niso v tretjem svetu, ampak demokratični borci za svobodo na tiananmenskem trgu, v Vilni, Pragi in Ljubljani, ki so se uprli monolitni oblasti države na prehodu od avtoritarnosti k demokraciji.

IV

1. Knjiga, ki sta jo uredila Grofman in Wittman, pa je danes eden najambicioznejših poskusov ponovnega branja Federalističnih spisov z vidika moderne socialne znanosti.²² Za Grofmana so Federalistični spisi zgodnji primer »novih institucionalistov v okviru šole javne izbire«, ki je po njegovem mnenju danes »pravi dedič Madisonove politične teorije«. Novi institucionalizem je tu mišljen kot metoda analize, katere »sredstva« izhajajo iz mikroekonomije, teorije iger in teorije družbene izbire in ki pokaže, kako institucionalne strukture in pravila odločanja opredeljujejo politične izide (rezultate). Ambiciozni cilj te verzije novega institucionalizma ni nič drugega kot oblikovati »novo znanost o politiki«. Avtorji Federalističnih spisov so tu predstavljeni predvsem kot »politični inženirji«, ki iščejo odgovore na vprašanje: ali je lahko vlada utemeljena na znanstvenih načelih? Ta nova znanost je zasnovana na individualni racionalnosti in miroljubni ekonomski izmenjavi, kot sta jo postavila že James Buchanan in Gordon Tullock v knjigi *Calculus of Consent* (1962).

V knjigi so prispevki več avtorjev, ki so razvrščeni v naslednje sklope z naslovi: Madisonova vizija in teorija javne izbire, Optimalne institucije Checks and Balances in Ratifikacijska razprava. Kljub temu da nam izdajatelj zagotavlja, da vse prispevke povezuje prav teorija javne izbire, pa že površen pogled razkrije, da je le malo soglasja o tem, kaj to pravzaprav pomeni.²³ Poglejmo nekatera protislovja. Najprej gre za znatno nestrinjanje s tem, kaj sploh je Madisonova znanost o politiki.²⁴ Že v vodilnem prispevku Bruce Cain in W. T. Jones nasprotujeta trditvi, da je bila to »aksiomska« ali »deduktivna« znanost (podobno kot teorija iger).

²² *The Federalist Papers and the New Institutionalism*, ed. by Bernard Grofman and Donald Wittman, New York: Agathon Press, 1989.

²³ *Public Choice and Constitutional Economics*, ed. by James D. Gwartney and Richard E. Wagner, Jai Press Inc., London, 1988 (gl. pogl. James Dorn, *Public Choice and the Constitution: A Madisonian Perspective*).

²⁴ Neal Riemer, *James Madison: Creating the American Constitution*, Washington D. C.: Congressional Quarterly Inc., 1986.

V ostrem nasprotju z večino privrženecv novega institucionalizma menita, da je Madisonova teorija »striktno empirična« in utemeljena na »najbolj skrbnem opazovanju« in v »tesni povezavi s študijem zgodovinskih primerov«. Avtorja tako pokazeta skrbno zavest o induktivni in »preizkusni« naravi Madisonovih hipotez, ki se bolj »nagibajo k obravnavi omejitev človekovega znanja kot pa k zaupanju v človekovo racionalnost«. Skratka, njegova teorija ima več skupnega z Aristotelom in Burkom kot pa s sodobnim pristopom (»na podlagi spodbud«) k politiki.

Nadaljnja razhajanja se nanašajo na vlogo človekove narave in politične psihologije pri razlagi institucij. Thomas Schwartz je tako prepričan, da so se avtorji Federalističnih spisov predvsem ukvarjali s »teorijo institucionalno sproženega vedenja«, to je, »kako so institucionalne vloge izbrane za določene sposobnosti in nagnjenja in kako vplivajo različne strategije, ki so vsiljene z omejitvami in zagotavljanjem možnosti«. To pomeni, da je bila njihova politična psihologija, če bi sploh lahko rekli, da je obstajala, precej šibka in zdravorazumska. Nasprotno pa Marck Petracca trdi, da so bili federalisti zainteresirani še za mnogo več kot zgolj učinke institucionalnih pravil odločanja. Federalistični spisi so po njegovem mnenju dobesedno izpolnjeni z ducatom različnih »zapletenih in teoretično zanimivih« sklicevanj na človekovo motivacijo, ki je ne moremo zožiti na institucionalne omejitve. Podobno Henry Chappel in William Keech z nejevoljo priznavata, da so v mnogih pogledih Federalistični spisi »bogatejši z obravnavo narave preferenc« kot pa sodobna teorija družbene izbire.

2. Upoštevanja vredna so tudi razhajanja o bistvu ustave. Donald Wittman gleda na ustavo kot na »optimalno družbeno pogodbo«, ki jo je sklenilo 13 prejšnjih kolonij. Priporoča, da bi ustavo obravnavali kot »pogajalski strošek« (v kupčiji) oz. kot Paretovo optimalno rešitev za spodbujanje gospodarske rasti. Russell Hardin pa nasprotno zavrača idejo, da bi bila ustava pogodba v katerem koli pomembnejšem smislu tega pojma. Ta avtor trdi, da je enostavno napačno gledati na ustavo kot na pogodbo, kajti ustava je šele tista, ki ustvarja okoliščine, da so pogodbe sploh možne. Pogodba ureja izmenjavo med posamezniki s čisto določenimi nameni in je izterljiva s strani pooblaščenih tretje strani. Ustava pa nasprotno ni izmenjava, ampak koordinacijski mehanizem za urejanje nadaljnjega delovanja, ki je »odprto za razvoj in spremembe na daleč bolj ekspanziven način«.

Tudi če pustimo te razlike ob strani, pa je še vedno težko videti, kaj ima ta pristop skupnega s politično znanostjo Federalističnih spisov. Na prvem mestu so imeli Federalistični spisi za svoj cilj razširiti in povečati »sposobnosti človeštva za samoupravo« (spis št. 39) in ne zgolj enostavno razvijati maksimalizacije koristi. Ratifikacija ustave tako ni bila enostavno posledica spretne postavitve dnevnega reda, kot trdita William Riker in Evelyn Fink, ampak drznega in srčnega poskusa oblikovanja vlade, v katerem je bila »usoda imperija« v nevarnosti. Daleč od tega, da bi počival uspeh federalistov zgolj na vrsti strateških kalkulacij, se Federalistični spisi obračajo k motivom, ki vključujejo domoljubje, filantropijo in ljubezen do pravičnosti, da ne rečemo »častnih opredelitev, ki animirajo vsakega privrženca svobode«.

Prav tako ne moremo »refleksije in izbire« prevesti v ekonomski jezik preferenc in Paretovo optimalnost, ne da bi resno popačili jezika in pomena Federalističnih spisov. Preference so tako vedno »fiksne« in nerazločne. Nihče ne more proučiti, zakaj ima nekdo en okus sladoleda rajši kot drugega, in nobeni argumenti ne zadostujejo za spreminjanje teh preferenc. Preference so realtivno fiksne, medtem ko so izbire premišljene dejavnosti, ki so podvržene spremembam na podlagi razprave in nacionalnega prepričevanja. Izbire niso neukrotljive, kot so preferen-

ce, ampak jih je mogoče izboljšati in spremeniti. Tako Madison meni, da so izbire ali mnenja dojemljivi za razum, kar implicira razliko med »zmotnimi« mnenji in mnenji »brez predsodkov«. Novi institucionalizem pa nasprotno preference jemlje kot dejstvo, ki ga ni mogoče niti kritizirati niti opredeliti. V spisu št. 37 Madison izbiro opredeljuje kot »bogato mešanico občutij, zaznav, presoje, želja, spominov in predstav«. Teorija javne izbire obravnava preference enostavno kot »fiksne idealne točke v prostoru koristi«. Razlika med federalisti in javno izbiro bi bila težko večja.

Prav tako je malo dokazov, da bi teorija javne izbire prispevala kar koli empiričnega k našemu razumevanju načina delovanja institucij, njihovega vzpostavljanja ali njihovih ciljev. »Novi institucionalizem«, kot ga poudarja ta šola, se tako izkaže kot napačno poimenovanje. Pomembnih zadev, kot so vloga nacionalnega prepričaja, skrb za pravičnost in splošno dobro, vloga izobraževanja in državljan-ske vrline, pa skoraj ni v tovrstni literaturi.

ADRIANA DVORŠAK

Nekatere pomanjkljivosti demokratičnih procesov v EGS

Intuitivno previdnost pred integracijskimi procesi v Evropi in evroevforičnost bi omajala ali potrdila sistematična raziskava integracijskih procesov. Enega izmed takšnih poskusov je za štirideset udeležencev dvajsetih evropskih držav v poletnih mesecih organiziral Inštitut Gustava Stresemanna v Bonnu. Seminar Zahodnoevropska integracija in evropskost je posegel v obširno snov evropske in svetovne ekonomije, politološke in politične misli ter kulturne dediščine. Začeti velja z manj obsežnimi temami, ki ponujajo možnost kritične refleksije.

Prispevek se zato ukvarja z institucionalno integracijo, ki jo kritizira s stališča procesov demokratizacije.

Po informacijah s seminarja in iz manj pristranske literature o mednarodnih odnosih so se cilji EGS z ozkega ekonomskega področja EGS razširili na monetarno unijo in zahtevo po institucionalni obliki naddržavnosti. Ta bi izvajanje ciljev podpirala s centraliziranimi institucijami.¹

Takšnim zahtevam po institucionalnem okviru, ki so jih predpostavljali ekonomski cilji, je ustrežal federalni model z močnimi, centraliziranimi institucijami. Nastajajoče oblike državnosti njeni ustvarjalci ne imenujejo federacija, ampak politična unija, čeprav med izrazoma ni bistvenih vsebinskih razlik.

Ker ostajajo v Evropski politični uniji (EPU) – to je v zamišljeni obliki federalne ureditve držav EGS – odnosi med osrednjimi institucijami EGS nespremenjeni in ker je glavna razlika med Unijo in Skupnostjo stopnja integriranosti družbe, prihaja do povečevanja vpliva in pristojnosti posameznih institucij. Zaradi strukturne nespremenjenosti odnosov je povečanje vpliva odvisno od njihovih aditivnih potencialov. V tem prispevku so ključna vprašanja, ali za doseganje ekonomskih in političnih ciljev zadostuje samo institucionalna integracija, kako je s procesi demokratizacije in ali lahko aditivni potenciali institucij demokratizacijo posrkajo in nadomestijo.

Po kratkem pregledu institucij EGS in odnosov med njimi bom prikazala stopnjo njihove demokratičnosti (I) in opozorila, na kateri stopnji demokratičnosti pristajajo, kljub samo po sebi umevnemu odgovoru, da integracije brez demokratizacije ni (II).

I

Pri federalističnem pristopu sta v teorijah politične in ekonomske integracije pomembni poudarjanje miru in varnosti ter zagotavljanje čim večje skupne učinkovitosti kakor tudi posameznikove svobode. Kot politično filozofijo in federali-

¹ To pri najbolj običajnem – legalističnem – proučevanju institucij pomeni, da obstaja primat prava skupnosti nad nacionalnim pravom.

zem najti pri Grkih, Grotiusu, Bodinu in v Evropi v srednjem veku. Praksa ameriških federalistov, ki je vplivala na to, kar danes velja za federalizem,² je zvezna država, ustvarjena v skladu z že obstoječimi lokalnimi institucijami. V skoraj vseh federacijah so kakšni problemi, ki jih odločujoče strukture nove Evrope v Bruslju ne želijo izkusiti.³ZDA se srečujejo z nerešljivim problemom kriminala, mamil, birokratizacije; Sovjetska zveza in Jugoslavija dokazujeta, da je federalizem brez demokracije neučinkovit; v Švici, ki bi lahko bila model za ustvarjanje institucionalnega okvira, pa o EGS ne želijo slišati.

V zgodovini so se vloge političnih institucij zveznih držav izoblikovale tako, da so povezale obstoječe države, vendar te niso bile nacionalne, kot jih poznamo v Evropi. Poleg Avstrije, Nemčije, Švice so evropske federalne države tudi Sovjetska zveza, Jugoslavija, Češko-Slovaška. Za te zadnje, kar zadeva povezovanje več narodov, ne moremo reči, da je bila federalna rešitev uspešna. Poleg socialističnega zaviranja razvoja narodov so razlogi za neuspešnost še drugod.

V zveznih institucijah naj bi se kazale zgodovinske, politične, sociološke in ekonomske značilnosti regij.⁴ EGS teži k izenačevanju razlik, k normativiziranju in posredno zanika lokalne posebnosti. Na ekonomskem področju normativiziranje ne obsega le tehničnih standardov. Pojmovano je široko, saj je standardiziranje okusa porabnikov, ki bodo kupovali na skupnem trgu, mogoče doseči s podobno sociokulturno vzgojo.

Za ustvarjanje modela Evropske politične unije so odločujoči obstoječi modeli federalizma, ki so bili preneseni na internacionalno raven. Zaradi nemožnosti doslednega prenašanja institucionalnega okvira na Skupnost sui generis in zaradi pomanjkanja inovacij je takšen model vprašljiv.

Bistvenih odmikov od modelov ali celo napredka ni zaslediti. V negativnem smislu je novost velika centralizacija institucij Unije, ki se ne meni za dosedanje procese decentralizacije na nacionalnih ravneh. Tistim, ki so za državo pomembni, je skupno, da so jo liberalizirali z različnimi oblikami ekonomske in politične soudeležbe pri oblasti in dosegli večjo demokratičnost institucij. Vendar to še ne dokazuje, da je demokracija nujna za ekonomski razvoj. Velja le to, da razvite ekonomije ni mogoče upravljati in razvijati z avtoritarnimi, centraliziranimi institucijami.

Centraliziranost Unijinih institucij poleg vloge le-teh razlaga način, kako so nastale. Odnosi med njimi niso bili vzpostavljeni po evolutivni poti, ampak pogodbeno (Rimska pogodba, 1957) in samo pogodbeno jih je mogoče spremeniti.

Med značilnosti federalizma spada z ustavo določeno ločevanje oblasti, kar je v pogodbi nejasno. Zakonodajno oblast si delita Evropski parlament in Komisija, izvršilna oblast pripada Komisiji, sodna pa Sodišču evropskih skupnosti. V isti pogodbi, ki je temelj EGS in ima funkcijo ustave v državi, ni določeno, da je EGS demokratično urejena in ima demokratični nadzor oblasti.

Sodna oblast je avtonomna. Tristopenjskemu sodišču se lahko pritožijo države in posamezniki, ki jih odločitve konkretno prizadevajo. Individualne pritožbe praviloma rešujejo na prvi stopnji, kar dokazuje, da je glavni namen sodišča ugotav-

² Natančne definicije federalizma ni, njegove osnovne značilnosti so delitev oblasti med lokalnimi in federalno vlado, kar pomeni, da je za uvajanje sprememb treba doseči soglasje obeh strani (1), dvodolni parlament in postopki, ki jima omogočajo skupno akcijo (2), predstavljanje lokalnih in manjšinskih interesov (3).

³ Do 1990 je bila federalno urejena večina največjih držav, ki so zavzemale približno polovico svetovnega ozemlja in dve tretjini svetovnega prebivalstva.

⁴ Federalizem je najbolj razvita oblika nacionalnega regionalizma, medtem ko je EGS eden izmed primerov internacionalnega regionalizma, katerih značilnosti so obdelane kvečjemu v behaviorizmu.

ljati, ali države spoštujejo in izvajajo pravo EGS. Kadar obstajajo nasprotja med pravom Skupnosti in nacionalnim pravom, jih morajo države v dogovorjenem roku odpraviti, četudi gre za ustavno pravo.

Kolektivnemu šefu Evrope pripadata zakonodajna in izvršilna oblast. Vlade članic EGS predlagajo člane Komisije drugim vladam, če uživajo njihovo spoštovanje in če so proevropski. Člane potrди parlament, ki ima teoretično možnost izreči nezaupnico celotni Komisiji, ne pa tudi posameznikom. Komisija ni »vlada«, ker ne predstavlja Evropejcev, in ni »demokratska vlada«, ker nad njo ni demokratskega nadzora in praktično ni odgovorna nikomur.

Pogodbeno je vloga Evropskega parlamenta omejena na odločanje o izdatkih za izvajanje zakonov, medtem ko na same zakone ne more vplivati. Ta parlament je bil ustanovljen, da bi legitimiziral in populariziral EGS, kar Evropejcem ne zadostuje in zahtevajo »močnejši« parlament. Boj med institucijami se je končal tako, da so tiste z večjimi pristojnostmi prevzele njegovo vlogo.

II

Ne glede na to kako nekoristno bi bilo naštetih zastarele enciklopedične definicije demokracije, demokratičnosti v proučevanju problema demokratičnosti institucij EGS, je nekaj funkcionalistično okrnjenih definicij neobhodnih.

Parlament je osrednja institucija parlamentarne demokracije, ki je klasično pojmovana kot model tekmovanja organiziranih interesnih skupin – strank – za oblast. Uveljavila se je na ravni nacionalne države, kjer se srečuje z razpadanjem svojih osnovnih načel. Ta načela so: nepristranskost javne oblasti, ustavno varovanje različnih interesnih skupin, določenost tekmovalnih pravil za pridobivanje podpore političnim alternativam. Namesto teh se uveljavlja načelo participativne demokracije: sodelovanje pri pripravljanju, sprejemanju in izvajanju odločitev.

S tega stališča je vprašljivo, ali so prizadevanja za povečanje vloge Evropskega parlamenta smiselna, saj Evropa nima značilnosti nacionalne države in ni doživela nobene izmed razvojnih stopenj v demokraciji. Demokracija namreč ne more biti skržena na zahteve, da mora parlament vse odločitve Komisije potrditi ali zavrniti, da bi tako dosegli legitimnost zakonodaje, in da mora voliti člane Komisije.

Dokler nacionalni parlamenti ne sodelujejo z Evropskim in dokler poslanci nacionalnih parlamentov menijo, da jim poslanci Evropskega ožijo pristojnosti, model parlamentarne demokracije ne more biti prenesen na Evropsko politično unijo. Države so del svoje suverenosti oddale, ker so take politične entitete, ki se lahko vključujejo v različne organizacije in tvorijo različne institucionalne okvire. Tudi nacionalne parlamente je mogoče preoblikovati, da so njihove pristojnosti spremenjene in oddajo suverenost.⁵

Evropski parlament se od nacionalnih loči po tem, da v njem ni strankarske niti nacionalne discipline, koalicije se oblikujejo ad hoc, kar otežuje njihovo sodelovanje, prenašanje funkcij in suverenosti. Od klasičnega pojmovanja parlamentarne demokracije ni več najpomembnejšega: institucionalno določenih poti za spremembo vlade, če tako želi ljudstvo. Ostala je vloga legitimiranja oblasti.

V mladih parlamentarnih demokracijah vidimo, kako lahko parlament uniči osnovne in svoje funkcije demokracije. Njegova strukturalno določena šibkost pomeni, da ne omejuje in nadzira drugih institucij, kar vodi v frustracijsko situacijo, v kateri ne izpolnjuje več vloge legitimacije oblasti.

⁵ Če ima parlament zakonodajno oblast, nad katero ni nobene druge, je suveren. Morebitno oddano suverenost bi prejela tehnokratska institucija Komisija in ne Evropski parlament.

Med posamezniki in EPU so neposredni stiki in sodelovanje pri odločanju okrnjeni. Posamezniki bodo nanjo vplivali le v interakciji z nacionalno državo, ki je pristopila k pogodbi. Na nacionalni ravni so interakcijo povečevali demokratični elementi civilne družbe. Najbrž se bodo ti oblikovali tudi na nadnacionalni ravni; tisti, ki so bili preneseni, niso odločujoči za odnos vladajoči-vladani. Naselili so področje medijev, ki so do zdaj evropsko družbo nivelizirali na kulturnem področju.⁶

S številnimi vezmi v posredovanju med oblastjo in državljani in z razkrajanjem ene, predpisane, je civilna družba dobila konkretno podobo. Če med posamezniki in zvezno vlado posredujejo različno močne vezi, mora biti vlada dovolj občutljiva in fleksibilna, da zazna manj močne. V resnici je več razmišljanj, kako oblikovati evropsko civilno družbo, kot kako prisluhniti sporadičnim pobudam.

Večji optimizem doživlja posredovanje med EPU in vladami nacionalnih držav, ki so pristopile k pogodbi. Za sodelovanje med lokalnimi in zvezno vlado je potreben pretok informacij med njimi, ki je obenem pogoj za integrirano družbo. Žal tisti, ki jim je informacija namenjena, in viri informacij ne uporabljajo istega koda. Evropejecem je kompleksnost odločitev nerazumljiva, njihovih posledic se zavejo, ko jih prizadenejo.

Podobno motnje v komunikaciji povzročajo novinarji, ki naj bi skrbeli za pretok informacij. Sami ugotavljajo, da v povprečju niso dovolj usposobljeni za ugotavljanje interesov različnih strank ali za to, da bi se otrsli logike slabih in dobrih fantov in postavljanja argumentov med dve različni strani. Tisk izhaja z nacionalnih stališč in za evropske zadeve se zanima toliko, kolikor zadevajo ob nacionalne interese. Zapolnjevanje medijske niše borno podpira integracijo in uvaja demokratične elemente.

Prostemu pretoku informacij v Evropi brez meja se pridružujeta prosti pretok kapitala in delovne sile. Zaradi strahu pred socialnim dumpingom in neformalnimi ovirami, ki jih poraja formalna enakost delavcev pri pridobivanju delovnih in socialnih pravic, upada evroevforija. Položaja delavcev iz manj razvitih držav prosti pretok delovne sile ne izboljšuje. Nasprotno! Primer mehiških delavcev v ZDA dokazuje, da cenena tuja delovna sila izboljšuje pogoje kapitala in da se manjša socialna varnost zaposlenih, priseljenih in domačih, kar je odločujoče za nacionalizme dvajsetega stoletja.

Cenena delovna sila pomeni grožnjo za socialni mir v Evropi in opozarja na podcenjevanje nacionalnih konfliktov. Zanimarjeni socialni in nacionalni konflikti bodo pokazali na pretirano poudarjanje odnosov sodelovanja in na pomanjkljive poti za spreminjanje konfliktnih odnosov na ravni EPU. Če se bodo konflikti prebili na površje in ne bodo zamolčani, je nekako logično, da bo pritisk na zaprte institucije EPU omajal njihovo neprizivnost.

V nasprotju z razmišljanji o liberalizaciji pristopov k osrednjim institucijam, je pozornost Inštituta za evropsko politiko v Bonnu, ki zagovarja integracijske procese, usmerjena drugam. Za prihodnost EGS sta nujna povečano sodelovanje in medsebojna odvisnost držav članic na račun zmanjševanja vezi s tretjimi državami. Kako? Z integracijo od zgoraj.

Nacionalna država, avtonomija, suverenost so zanje preživele kategorije. Že ob pozornem branju Rimske pogodbe je razvidno, da v veliki meri odpravlja državo. Podpisnice pogodbe podpišejo svojo smrtno obsodbo. Žal jo podpišejo še

⁶ Ustvarjanju skupne kulture, ki ob objektivnih razlikah poudarja skupne značilnosti Evropejcev, bi se bilo bolje ogibati.

za vse svoje interne institucije, od katerih so prejele pooblastilo, da jih predstavljajo pred drugimi državami. S tem se enostransko pretrgajo vezi v družbi, pretrga se z evolucijo dosežena medsebojna odvisnost družbenih akterjev, ki matrice svojih odnosov v EGS ne najdejo.

Dalje Inštitut ugotavlja, da so za izvajanje centralistične politike potrebne lastne močne in učinkovite institucije, čeprav trenutno na vseh področjih niso zaželeno. Pravici do oboroževanja in vodenja vojne se države niso pripravljene odreči kakor tudi ne pravici do vodenja zunanje politike.

S prihodnostjo institucionalnega okvira se ukvarja tudi Nonpaper, neformalni zapis konference predstavnikov držav EGS. Soglasje v stališčih držav o zalivski vojni je prispevalo k oblikovanju skupne zunanje in vojaške politike,⁷ ki jo imenujejo evropsko politično sodelovanje. Do zdaj sta bili zunanja in vojaška politika odgovorni za imidž države v mednarodni skupnosti, realen položaj države je bil odvisen od številnih notranjih dejavnikov. Evropsko politično sodelovanje z EGS je nasproti zunanjemu svetu koherentna politična vizija,⁸ ki bo v prihodnosti dobila imidž velesile. Premisliti je treba, ali na realen položaj velesile ne vpliva način, kako notranji dejavniki dobivajo zunanjo podobo.

V Nonpaperju so politično pretehtali načelo subsidiarnosti, ki pomeni ohlapnost v institucionalnem organiziranju Evrope in prav zato buri duhove. Izkazalo se je, da ne ustreza postavljenim vokalom institucionalnega okvira.

Načelo subsidiarnosti pomeni, da na federacijo prehajajo le tiste aktivnosti, ki ne morejo biti zadovoljivo opravljene na nižjih ravneh. Zaradi obsežnosti skupnih ciljev ostajata na nižjih ravneh reševanje socialnih konfliktov, skrb za lokalne telekomunikacije in ekologijo. Prav reševanje teh problemov je bilo do zdaj pojmovano kot odločujoče pri zagotavljanju pogojev za uravnotežen razvoj in kot težko, ker združuje centralno planiranje in fleksibilnost periferije.

Po kritičnem ogledu praktičnega institucionalnega povezovanja Evrope ostaja še teoretično povezovanje, Evropa regij. Idejno je zelo živo, čeprav je bilo v političnih pogajanjih prehitro pozabljeno. Gre za mišljenje, po katerem naj bi v Evropo ne integrirali tako različnih entitet, kot sta Nemčija in Malta, ampak regije, ki prav tako razkrajajo koncept nacionalne države. Ustavilo se je pri razmišljanjih o institucionalnem okviru, ki bi uspešno povezoval relativno samostojne regije, ki zapolnjujejo manko demokratičnosti. Nemogoča je integracija regij na istih osnovah, ki z uvajanjem centraliziranih institucij povzročajo probleme integraciji držav.

Z institucijami odločanja kar najbližje ravni, na kateri odločitve učinkujejo, bi dosegli širše sprejemanje in učinkovitost izvajanja odločitev. Manjšajo se možnosti arbitrarnih odločitev, država se iz leviatana spreminja v posrednika med demokratično sprejetimi odločitvami.

LITERATURA

- LANG, W. (1991): *The Role of Regions in Europe, ROUND TABLE EUROPE*, Politischen Akademie der OVP: Dunaj
- MACPHERSON, C. B. (1973): *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Clarendon Press: Oxford
- NON-PAPER (1991): *The Commission of the European Communities*, Luxemburg
- PENTLAND, C. (1973): *International Theory and European Integration*, Faber & Faber: London

⁷ Zavrljo ga je nesoglasje o stališčih do Jugoslavije.

⁸ »Evropsko politično sodelovanje ni vzpostavljeno z Rimsko pogodbo in ima ločeno institucionalno strukturo... Komisija je vključena v Evropsko sodelovanje in je prisotna na vseh srečanjih.« Iz *European Political Cooperation* (1988), European Communities, Luxemburg.

Dizionario di Politica (N. Bobbio, N. Matteucci, G. Pasquino)

Slovar politike, ki so ga uredili Norberto Bobbio, Nicola Matteucci, Gianfranco Pasquino in ki ga v tem zapisu prikazujem, je dopolnjena in delno spremenjena izdaja Slovarja politike, ki ga je založil in izdal Utet leta 1983. Sedanji Dizionario di politica pa je izšel leta 1991 (Tea Dizionari Utet). V isti zbirki slovarjev so v preteklosti izšli še Dizionario di economia e finanza, Dizionario della letteratura greca e latina, Dizionario della letteratura italiana.

Obravnavani Dizionario di politica vsebuje nad 300 gesel, ki so jih napisali uveljavljeni italijanski politologi. Večina med njimi so profesorji z italijanskih univerz (s fakultet za politične vede) in politološki raziskovalci s številnih italijanskih znanstvenoraziskovalnih institutov. Že samo dejstvo, da je pri tem velikem italijanskem »politološko slovarskem podjetju« sodelovalo 120 avtorjev, zgovorno priča o obsegu posla in o razvejanih razsežnostih politologije, ki jo kolikor toliko znanstveno ambiciozen slovar mora pokrivati.

Uredništvo Slovarja politike je v italijanskem kulturnem prostoru znana in cenjena založba Tea Dizionari Utet zaupala mednarodno priznanim italijanskim politologom Norbertu Bobbio, Nicoli Matteucciju, Gianfrancu Pasquinu. Norberto Bobbio, avtor znanih knjig in politoloških esejev (Teoria e ricerca politica in Italia; La scienza politica in Italia; Insegnamento e autonomia disciplinare; Considerazioni sulla filosofia politica; Saggi sulla scienza politica in Italia), je človek široko priznanega znanstvenega ugleda in slovesa. Zaradi tega in tudi zavoljo svoje moralnopolitične integritete je bil na zadnjih volitvah za predsednika italijanske

republike omenjan tudi kot predsedniški kandidat. Nicola Matteucci, dolgoletni urednik znane italijanske revije Il Mulino, je tudi priznan politični filozof in družboslovni esejist (Nuovi stili di vita e trasformazioni del potere nelle società postindustriali; Il liberalismo in una democrazia minacciata; La scienza politica e le scienze umane; La cultura politica italiana: fra l'insorgenza populista e l'età delle riforme). Gianfranco Pasquino, eden izmed teoretično najbolj plodnih italijanskih politologov, ki je kot senator uveljavljen tudi v italijanskem političnem življenju, je s svojimi knjigami, članki in razpravami politološko posegal v številne rokave politologije (Recenti tendenze di ricerca in scienza politica; La scienza politica: problemi e campi d'indagine; Crisi dei partiti e governabilità; Alla ricerca della teoria in scienza politica; La complessità della politica; L'opposizione difficile; Partiti, società civile, istituzioni e il caso italiano; I volti della rappresentanza; Con i partiti, oltre i partiti; Istituzioni, partiti, lobbies; Radici del frazionismo e voti di preferenza).

Politološka trojka Bobbio, Matteucci, Pasquino je bila torej izrazito prava in dobro izbrana za ureditev italijanskega slovarja politike, in sicer tako zaradi svojega bogatega teoretičnega politološkega in filozofskega znanja kot tudi zavoljo metodološke vednosti. Prebiranje Slovarja politike tudi pokaže, da so ravno omenjeni uredniki Bobbio, Matteucci in Pasquino obdelali nekatera temeljna gesla v pričujočem Slovarju. Tako Norberto Bobbio med drugim razčlenjuje pojme demokracija, pravo, državljanska neposlušnost, politične elite, despotizem, pluralizem, politika, politična znanost. Nicola Matteucci se ustavlja ob geslih splošno dobro, ustavnost, človekove pravice, liberalizem, javno mnenje, paternalizem, suverenost. Delež Gianfranca Pasquina v Slovarju pa je sploh najobsežnejši: volilna neudeležba, politični konflikti, politična korupcija, kriza, izvršna oblast, politična gibanja, partitokracija, strankarski sistemi, stalinizem.

Med 120 avtorji, ki predstavljajo v Slovarju politike poglede na posamezne politološke pojme, naj omenim še naslednje italijanske politoge, ki imajo vidno mesto v italijanski strokovni politološki revijalni literaturi ali kot pisci samostojnih italijanskih politoloških knjig in publikacij: Gianni Baget Bozzo (politična misel krščanskega socializma); Enrica Collotti Pisichel (maoizem; avtorica je tudi poznana kot pisec poglobljenih družboslovnih esejev o problemih Kitajske, zlasti v žalostno preminuli italijanski levi reviji *Rinascita*); Maurizio Cotta (parlament; politično predstavništvo); Domenico Fisichella (volilno obnašanje, tehnokracija); Lucio Levi (konfederacija, etnije, federalizem, vlada, legitimnost, nacionalizem, politični režim, evropsko združevanje); Leonardo Morlino (politično nesoglasje, politična stabilnost, frankizem); Angelo Panebianco (politično komuniciranje); Sergio Pistone (bonapartizem, imperializem, nacionalni interes, makiavelizem, policentrizem, mednarodni odnosi); Giacomo Sani (apatija, politično soglasje, politična kultura, politična participacija, propaganda); Pierangelo Schiera (moderna država, absolutizem, policijska država); Valerio Zanone (laičnost, represija, politična strpnost). Med znanimi italijanskimi politologi ne najdemo imena G. Sartorija, ki je eden izmed utemeljiteljev politologije v Italiji. Vendar so razlogi za to dejstvo – tako domnevam – v Sartorijevem bivanju v ZDA, kjer je že dolgo let profesor na ameriških univerzah in torej ne v kakšnih konceptualnih ali morebitnih medosebnih nesoglasjih z uredniki Slovarja politike.

Med »Slovarsko politološkimi iztočnicami«, ki jih analitično razgrinja *Dizionario di politica*, naj navedem še naslednje: internacionalizem, pravica do samoodločbe, državni udar, golizem, realni socializem, modernizem, antifašizem, nevtralizem, politični terorizem, tajne službe, politični romantizem, politika in ekologija, karizma, politična sociologija, meritokracija, volilni sistemi, klerikalizem, korporativizem, problemi italijanskega juga, opozicija, klientelizem, manipulacija, politična moč, politične elite. Pri iztočnici *autogestione* (samoupravljanje) avtorja Massima Follisa – so obravnavani opredelitev pojmov, izvor koncepta samoupravljanja, samoupravljanje kot politično načelo ter samoupravljanje kot sistem

gospodarske organiziranosti. Avtor Massimo Follis obravnava tudi »Il caso jugoslavo« in kritike sistema samoupravljanja. Pri geslu samoupravljanje so omenjene tudi Slovenija, njena relativna gospodarska razvitost, zlasti v odnosu do Kosova, in posledice neenakomernega gospodarskega stanja v Jugoslaviji na razvoj samoupravljanja. Kot zanimivost naj omenim, da je v dodatni literaturi pri geslu samoupravljanje omenjeno tudi delo *The Liberation of Work and the Control of Political Power*, ki so ga uredili T. R. Burns, L. E. Karlsson in V. Rus, SAGE Publications, London 1979.

Glede na to da je *Dizionario di politica* delo italijanskih politologov, me do neke mere vendarle preseneča, da je (še) premalo usmerjeno na nekatere tipične italijanske politične pojme in procese. *Dizionario di politica* je torej pisan precej tradicionalistično-univerzalistično, naslanjajoč se predvsem na ameriško politološko šolo. *Dizionario di politica*, ki obsega 1236 strani knjižnega formata, ima gesla (iztočnice) napisana samo v italijanskem jeziku. V tem pogledu se na primer razlikuje od *Političke enciklopedije*, ki jo je leta 1975. izdala v Beogradu Savremena administracija (predsednik uredniškega odbora je bil J. Djordjević) in ki je imela gesla navedena tudi v makedonskem in slovenskem ter še v angleškem, francoskem, nemškem, ruskem in španskem jeziku. Tako je ta enciklopedija omogočala iskanje pojmovnih gesel tudi v drugih (svetovnih) enciklopedijah.

Dizionario di politica ima pri pomembnejših politoloških pojmi na koncu vsakega gesla navedeno tudi širšo literaturo, ki politološko bolj zahtevnega in bolj izbirčnega bralca lahko napoti v prebiranje širše strokovne literature. Uredniki Slovarja so se očitno zavedali nenavadno velike »proizvodnje« politološke literature (čeprav ta »proizvodnja« ne gre vselej v korak s kakovostjo) in so zato ob koncu dodali še *Aggiornamento bibliografico*. Ta bibliografska posodobitev (pripravil jo je eden izmed urednikov slovarja Gianfranco Pasquino) obsega navedbe knjig, člankov in razprav s področja teorije o politični znanosti, o strankah in strankarskih sistemih, o mednarodnih odnosih, o politični filozofiji, o demokraciji, o zgodovini politične misli, o političnih institucijah posameznih držav ter še poglavje o literaturi, ki mu je urednik G. Pasquino dal

pomenljiv naslov Med sociologijo in politologijo. Tu, denimo, navaja naslednja dela: L. Cavalli, *Il Capo carismatico*; G. Esping-Andersen, *Politics Against Markets – The Socialdemocratic Road to Power*; D. Fisichella, *Lineamenti di scienza politica – Concetti problemi, teorie*; G. E. Rusconi, *Scambio, minaccia, decisione – Elementi di sociologia politica*; A. Touraine, *Il ritorno dell'attore sociale*. Seveda je od časa pisanja te Pasquinove bibliografije do danes minilo že vrsto let. V tem času se je pojavila izdatna količina novih politoloških del. Vse to postavlja pod vprašaj Pasquinovo bibliografijo, zlasti še z vidika »up to date« literature.

Če bi primerjal Slovar politike s kakšnimi svetovno znanimi enciklopedijami političnih ali družbenih ved, potem je Dizionario di politica skromnejše zasnovan in uresničen. Ne nazadnje: opravlja imamo s slovarjem, ne pa z enciklopedijo. Očitno so se uredniki namerno izognili uporabi besede enciklopedija. To bi bil glede na rezultate preveč ambiciozen, politološko preveč prevzet in znanstveno torej ošaben naslov. Zahtevnost enciklopedij terja (še) daljše priprave in večjo konceptualno širino. Razumljivo, tudi Dizionario di politica se srečuje s težavami, ki so značilne tudi za druge tovrstne »žanre«: teoretična utemeljenost, vsebinska polnost ter jasnost razlaganih politoloških pojmov v slovarju ni povsod na enaki kakovostni znanstveni ravni. Slovar politike so pisali različni avtorji, z različno stopnjo znanstvenega in miselnega bogastva in tudi avtorji različnih sposobnosti za jasen, relativno kratek in jedrnat način podajanja snovi bralcem. Menim, da Slovar politike seveda presega etimološko naravo in se uveljavlja kot slovar politike, ki dosledno uvaja teoretične pojme in se torej kaže kot slovar, ki uporablja znanstveno metodologijo pri politološki členitvi idej, pojmov, procesov, institucij. Temeljni koncept politike, razlaga političnih doktrin, politične institucije in nekateri politični in zgodovinski pojavi in procesi so srčika Slovarja politike. Nobeno kritiško odkrivanje Amerike ni, če rečem, da se tudi Bobbjev, Matteuccijev in Pasquinov slovar otepa s težavami pri razmejitvi pojmov, ki po (znanstveno egoističnem?) razumevanju spadajo bodisi v politologijo, sociologijo ali pravo. O svobodi in demokraciji, o suverenosti in o evropskem združevanju, o makiavelizmu in liberalizmu, o ustavnosti in par-

lamentu (in seveda še o mnogočem drugem politološkem) nam ne samo ponuja svoje politološke poglede, ampak nas slovar tudi zablja v nadaljnja lastna razmišljanja, v politološke dileme in tudi v (znanstveni) dvom.

Italijanski Slovar politike in njegova predstavitev zainteresirani slovenski politološki strokovni javnosti, pa je priložnost še za tole pobudo: Ali ne bi tudi slovenski politologi pripravili izdajo Slovarja politike? Bržčas bi to lahko bil za začetek Mali slovar politike. In to ne zaradi tega, da bi slovenski politologi sami sebi vcepjali »politološki manjvrednostni občutek«, temveč zato ker se kaže ravnati v skladu s postopnostjo. Konec koncev »iz malega raste veliko«. To bi bil tudi resen preizkus za slovenski znanstveno politološki »esprit de corps«. Slovenska politologija se je v zadnjih tridesetih letih že toliko razvila, da bi bila sposobna za takšno podjetje. Ne nazadnje so razvoj političnih ved na Slovenskem in v zvezi s tem že uveljavljen znanstvenoraziskovalni potencial, nastanek slovenske državnosti ter parlamentarno strankarskega sistema, potrebe slovenskega politološkega intelektualnega okolja, vidno in naraščajoče zanimanje študentov za študij politologije tiste okoliščine, ki upravičujejo, da se lotimo izdaje Slovarja politike. Zdi se mi, da je slovensko politološko društvo primeren okvir za razmislek o tej pobudi in za začetek uresničevanja te predlagane zamisli.

Boštjan Markič

IVAN CIFRIČ

Ogledi iz sociologije obrazovanja

(Školske novine, Zagreb 1990, str. 202)

Trditi je mogoče, da smo družboslovci postali bogatejši še za eno delo. Gre za delo dr. Ivana Cifriča z naslovom *Ogledi iz sociologije obrazovanja*. Delo je izšlo pri Školskih novinah v Zagrebu leta 1990.

Že naslov navedenega dela pove, da je

v njem obravnavana sociologija vzgoje in izobraževanja. Čeprav je tovrstna tematika nenehno aktualna, se njena aktualnost še posebej izrazito potrjuje v današnjem času. Zakaj? Zaradi tega ker je to čas, v katerem je treba ponovno premišljati o vprašanju: kakšno izobraževanje nam je potrebno za prihodnost oziroma, denimo še nekoliko drugače, kakšno izobraževanje je (bo) v prihodnje tisto pravo, da bo po meri bodočega človeka? Človeka, živečega na pragu 21. stoletja.

Delo je razdeljeno na štiri velike vsebinske komplekse. In čeprav nosijo zelo različne naslove (Družba, vzgoja in izobraževanje; Industrijska družba in izobraževanje; Vloga znanstvenega podmladka; Prihodnost in izobraževanje), so prav vsi osredotočeni v razmišljanje o zelo pomembnem družbenem pojavu – o izobraževanju. O izobraževanju, ki ga je po avtorjevem mnenju treba razumeti kot proces in rezultat določenih družbenih razmer.

Znanstvena disciplina, (po)imenovana kot sociologija vzgoje in izobraževanja, je pri nas še vedno v nastajajočem, dograjajočem procesu. Je znanstvena disciplina, ki se pojavlja pod različnimi imeni prav zaradi svoje mejne narave. Ukvarja se, rečeno najbolj ohlapno, s proučevanjem vloge izobraževanja v družbi. Toda kakšna je ta vloga? Kakšna bo ta vloga zlasti v prihodnje? Lahko je učinkovita, če je vezana na človeka, vedno mora koristiti človeku. Človeka mora usposabljanje za vstop v svet znanosti, zato da lahko smotno odloča, kaj in kako proizvajati. Človekove individualne izobraževalne možnosti so vedno pogojene z družbenimi odnosi. S povečevanjem izobraževanja se sicer povečuje konkurenca, ne pa njegova kakovost. Prav zdaj živimo v času, ko se mora izobraževanje osvoboditi obstoječe civilizacije za neko drugo, bodočo civilizacijo. Sedanje izobraževanje je v krizi. Izobraževalna kriza je družbena kriza, je sočasna kriza sodobnega človeka, civilizacije, v kateri živimo. Kriza izobraževanja se izraža kot kriza smisla izobraževanja, njegovih človeških ciljev. Odsotnost izobraževalne zavesti pri človeku je del njegove krize. Prav danes živimo v času, ko se nam zastavljajo zelo

pomembna vprašanja. Vprašanja, kot: kako izobraževati v prihodnje? Kakšna je prihodnost izobraževanja? Kakšno izobraževanje potrebujemo v prihodnosti?

Avtor vidi temeljno opravilo izobraževalnega sistema v njegovem izpolnjevanju dveh bistvenih razsežnosti. To je mogoče koncipirati kot usposabljanje za raziskovanje ter projektiranje novega, torej za opravljanje ustvarjalnega dela, pa tudi kot usposabljanje za ohranjanje že dosežene tehnološke stopnje.

Zelo zanimivi so tudi avtorjevi razmisleki o šoli. Opozarja, da so danes mnenja o njeni družbeni vlogi zelo nasprotujoča. Toda kljub temu je treba upoštevati, da tudi moderna družba brez šole ne more obstajati. Kot institucija je šola sestavni del mehanizma družbene reprodukcije. Vsaka šola, tudi šola v prihodnje, mora (bo morala) izpolnjevati mnoge pomembne naloge. Avtor jih izreka kot:

- posredovanje znanja o predmetu ter metodah;

- socializiranje za prihodnost ali vsaj delno tovrstno socializiranje glede na to, da so še drugi pomembni socializacijski dejavniki;

- oblikovanje delovnih navad.

In kakšna bo vloga učitelja v prihodnji šoli? Bistveno spremenjena. Učitelj bo moral biti tudi razvijalec etičnih norm učencev. Oziroma denimo: ne le informacijski posrednik učencem, temveč tudi njihov duhovni bogatitelj. Skratka, duhovni bogatitelj njihove osebnostne identitete za boljše, humanejše življenje.

V delu je avtor zapisal tudi misel: človeka je že od nekdaj zanimala prihodnost ter jo še izostreno dorekel: še bolj kot doslej pa nas mora zanimati obravnava medsebojnega odnosa izobraževanja in prihodnosti.

Ob prikazu dela je treba poudariti, da je avtorjeva obravnava teoretične tematike na mnogih mestih še obogatena z ugotovitvami empiričnih raziskovanj. Obravnava vsakega velikega vsebinskega kompleksa je pridan bogat seznam referenc (posebej nemških), ki so koristile avtorju pri nastajanju dela.

Alojzija Židan

bibliografija knjig in tematskih revij

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, POSEBNE SOCIOLOGIJE

- BERTELS Lothar: Neue Nachbarschaften : Soziale Beziehungen in einer Neubausiedlung als Folge von Initiativenarbeit. Frankfurt: Campus Verlag, 1987
- DES ASSOCIATIONS professionnelles, du temps et de la pratique de la sociologie historique. Cahiers Vilfredo Pareto, 29(1991)90 (tematska številka)
- ETAT et societe civile. L'homme et la societe, 25(1991)4 (tematska številka)
- JAMBREK Peter: Sociologija. Ljubljana: Pravna fakulteta, 1990
- LES ACTEURS du developpement local. Sociologie du travail, 33(1991)4 (tematska številka)
- LES DEBUTS des sciences de l'homme. Communications, (1992)54 (tematska številka)
- LEYER Emanuela-Maria: Migration, Kulturkonflikt und Krankheit : Zur Praxis der transkulturellen Psychotherapie. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991
- POLITIQUE agraires et dynamismes paysans: de nouvelles orientations? Revue Tiers-Monde, 32(1991)128 (tematska številka)
- SOZIALPHILOSOPHIE der industriellen Arbeit. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990
- WEIBLICHE Moral: Die Kontroverse um eine geschlechtsspezifische Ethik. Frankfurt; New York: Campus, 1991

POLITIČNE VEDE

- FRANKE Ulrich: Ordnungsmassnahmen der Parlamente. Ammersbek bei Hamburg: Verlag an der Lottbek, 1990
- GALBRAITH John-Kenneth: Anatomija moči. Zagreb: Stvarnost, 1987
- HANDBOOK of Reconstruction in Eastern Europe and the Soviet Union. London: Longman, 1991
- MICHELS Robert: Sociologija partija u suvremenoj demokraciji : Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina. Zagreb: Informator, 1990
- POLICY Network. European Journal of Political Research, 21(1992)1-2 (tematska številka)
- SPRACHE statt Politik? : Politikwissenschaftliche Semantik- und Rhetorikforschung. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991
- ŠTUDIJE o etnonacionalizmu : zbornik. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991
- TAGORE Rabindranat: Nacionalizam. Beograd: Alfa; »Draganić«, 1990

POLITIČNI SISTEMI

- ELECTION Campaigns. Scandinavian Political Studies, 14(1991)3 (tematska številka)
- POPULISM vs. the New Class. Telos, (1991)88 (tematska številka)
- SAMPSON Anthony: Black and Gold. London: Coronet Books, 1987

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

- AMERICA and The Pacific 1941-1991. Foreign Affairs, 70(1991-92)5 (tematska številka)
- GADDIS John-Lewis: The Long Peace : Inquiries Into the History of the Cold War. Oxford: Oxford University Press, 1989
- THEORIEN der Internationalen Beziehungen : Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990

NOVINARSTVO, KOMUNIKOLOGIJA

- KIM Soon Jin: EFE : Spain's World News Agency. New York: Greenwood Press, 1989
- NELSON Harold L., Dwight-Teeter L., Le-Luc Don R.: Law of Mass Communications : Freedom and Control of Print and Broadcast Media. Westbury; New York: The Foundation Press, 1989
- SCHNEIDER Cy: Children's Television : The Art, the Business, and How It Works. Chicago: NTC Business books, 1987
- SISSOR Jack Z., Bumba Lincoln: Advertising Media Planning. Lincolnwood Illinois: NTC Business Books, 1990
- TUSCHE Werner: »Sie haben das Wort!« : Erfolgreich mitwirken in Vereinen, Parteien und Interessenvertretungen ; Mit Übungsbeispielen und Loesungsvorschlaegen. Köln: Bund-Verlag, 1991

DRUŽBOSLOVNA METODOLOGIJA

- COMPUTER-supported Cooperative Work and Groupware. London; San Diego: Academic Press, 1991
- INFORMATION technology : the public issues. Manchester; London: Manchester University Press; The Fulbright Commission, 1988
- STOCHASTIC Models of Choice and Reaction Time. Mathematical Social Sciences, 23(1992)1 (tematska številka)

FILOZOFIJA

- AKVINSKI Tomaž: Izbor iz djela. Zagreb: Naprijed, 1990
APPLIED Ethics. Oxford: Oxford University Press, 1990
ARENDT Hannah: Vita activa. Zagreb: August Cesarec, 1991
HRIBAR Tine: Tragična etika svetosti : (Sofoklova Antigona v evropski in slovenski zavesti). Ljubljana: Slovenska matica, 1991
HUSSERL Edmund: Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija : Uvod u fenomenološku filozofiju. Zagreb: Globus, 1990
JAY Martin: Adorno. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991
MATUSCHEK Stefan: Über das Staunen : Eine ideengeschichtliche Analyse. Tübingen: Niemeyer, 1991
ORIENTIERUNG durch Philosophie: Ein Lehrbuch nach Teilgebieten. Tübingen: Mohr, 1991
PROFILE der Phänomenologie: zum 50. Todestag von Edmund Husserl, Freiburg; München: Alber, 1989

MENEDŽMENT, ORGANIZACIJSKE VEDE, MARKETING

- ANDERSON David R., Sweeney Dennis J., Williams Thomas A.: Quantitative Methods for Business. St Paul: West Publishing Company, 1986
BROCKHOFF Klaus: Stärken und Schwächen industrieller Forschung und Entwicklung : Umfrageergebnisse aus der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart: Pöschel, 1990
FRESE Erich: Grundlagen der Organisation: Die Organisationsstruktur der Unternehmung. Wiesbaden: Gabler, 1991
ROTERRING Christian: Forschungs- und Entwicklungskooperationen zwischen Unternehmen : Eine empirische Analyse. Stuttgart: Poeschel, 1990
SENN James A.: Information Systems in Management. Belmont, «California»: Wadsworth Publishing, 1990

PSIHOLOGIJA

- FOERSTERLING Friedrich: Attributionstheorie in der Klinischen Psychologie. München; Weinheim: Psychologie Verlags Union; Urban & Schwarzenberg, 1986
KIMMERLE Gerd: Verneinung und Wiederkehr : Eine methodologische Lektüre von Freuds »Jenseits des Lustprinzips«. Tübingen: Diskord, 1988

PRAVO

- ABC – Pouk o človekovih pravicah : Praktični napotki in gradivo za učitelje osnovnih in srednjih šol. Ljubljana: Društvo za Združene narode za Republiko Slovenijo, 1991
DEUTSCHES Ausländerrecht : Die wesentlichen Vorschriften des deutschen Fremdenrechts. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991
MENSCHENRECHTE : Ihr internationaler Schutz. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985
RESTAURATION im Recht: Veröffentlichung der Hochschule für Wirtschaft und Politik Hamburg. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1988
VERFASSUNGEN der deutschen Bundesländer: mit Gesetzen über die Landesverfassungsgerichte, geschäftsordnungen, Grundgesetz und Gesetz über das Bundesverfassungsrecht. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991

EKONOMIJA, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- ANGRESANO James: Comparative Economics. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1992
BALL Donald A., McCulloh Wendell H.: International Business : Introduction and Essentials. Homewood; Boston: BPI, 1990
BOHINC Rado: Podjetja in družbe. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1990
CHRISTOU Richard: International Agency, Distribution and Licensing Agreements. London: Longman, 1990
JUGOSLOVENSKE promene : govori i izlaganja Ante Markovića predsednika Saveznog izvršnog veća. Beograd: Agencija Borba, 1990
PORTER Michael E.: The Competitive Advantage of Nations. London: The Macmillan Press Ltd., 1991
SENJUR Marjan: Gospodarski razvoj in razvojna ekonomika. Radovljica: Didakta, 1991
SVILAN Sibil: Vrednostni papirji : namen in vrste, oblikovanje in trgovanje ter upravljanje. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1990
THUROW Lester C.: Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije. Zagreb: Cekade, 1987
VESELINOVIĆ Draško: Devizno trgovanje. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1991
YARBROUGH Beth V., Yarbrough Robert M.: The World Economy : Trade and Finance. Chicago: The Dryden Press, 1991

VOJAŠKE VEDE, OBRAMBOSLOVJE

- KRAŠEVEC Velimir-Igor: Deveta kočevska brigada. Ljubljana: Revija Obramba, 1991
ROY Oliver: The Lessons of the Soviet-Afghan War. London: The International Institute for Strategic Studies, 1991
SAMPSON Anthony: The Arms Bazaar. London: Coronet Books, 1988

ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

- DIEBOLD John: *Innovators*. Düsseldorf; Wien: ECON Verlag, 1991
- HUSSERL Edmund: *Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften* : Text nach Husserliana, Band V. Hamburg: Meiner, 1986
- IRVINE Sandy, Ponton Alec: *A Green Manifesto* : Policies for a Green Future. London: MacDonald and Comp., 1989
- PHYSIK und Transzendenz : *Die grossen Physiker unseres Jahrhunderts über ihre Begegnung mit dem Wunderbaren*. Bern; München: Scherz, 1988
- STADT und Umwelt: *Aspekte einer europäischen Stadtpolitik* : Ergebnisse der Europäischen Fachtagung »Umwelt und Stadtentwicklung« vom 24.-26. Januar 1990 in Bremen. Basel; Boston: Birkhaeuser, 1991

UMETNOST, KULTURA, JEZIKOSLOVJE

- DEBELJAK Aleš: *Temno nebo Amerike*. Maribor: Obzorja, 1991
- DER UNENDLICHE *Prozess der Zivilisation* : Zur Kulturosoziologie der Moderne nach Norbert Elias. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 1991
- GRABNAR Boris: *Retorika za vsakogar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991
- LEECH Geoffrey: *Semantics* : The Study of Meaning. Harmondsworth: Penguin Books, 1990
- TOPORIŠIČ Jože: *Družbenost slovenskega jezika* : Sociolingvistična razpravljanja. Ljubljana: Državna založba, 1991
- WOHIN geht die Sprache? *Wirklichkeit – Kommunikation – Kompetenz*: Kongress »Junge Wissenschaft und Kultur«. Essen: Hanns Martin Schleyer-Stiftung, 1989

VZGOJA, IZOBRAŽEVANJE

- SALECL Renata: *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1991

SOCIALNA POLITIKA, ZDRAVSTVENA POLITIKA

- OFFE Claus: *Contradictions of the Welfare State*. London; Melbourne: Hutchinson, 1984

RELIGIJA

- AUROBINDO Šri: *Integralna joga* : Psihologija duhovne rasti k polnosti bitja : izbor. Ljubljana: Slovenska matica, 1990
- KOSOVEI Ivan: *O veri in verjetju*. Ljubljana: Društvo 2000, 1991
- STRES Anton: *Oseba in družba* : Pregled katoliškega družbenega nauka. Celje: Mohorjeva družba, 1991

ANTROPOLOGIJA, ETNOGRAFIJA

- BRAHOFEN Johann Jakob: *Matrijarhat*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990
- HISTOIRE des moeurs / Knj. 1: *Les coordonnees de l'homme et la culture materielle*. Paris: Gallimard, 1990

ZGODOVINA, GEOGRAFIJA

- SIMONITI Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991
- SREDNJA Evropa. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991
- TUDJMAN Franjo: *Izabrana djela Franje Tuđmana* / Knj. 1: *Velike ideje i mali narodi* : Rasprave i ogledi. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1990
- TUDJMAN Franjo: *Izabrana djela Franje Tuđmana* / Knj. 2: *Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi* : Državnost nacija ključ mira Evrope. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1990
- TUDJMAN Franjo: *Izabrana djela Franje Tuđmana* / Knj. 3: *Bespuća povijesne zbiljnosti* : Razprave o povijesti i filozofiji zlosilja. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1990
- ŽNIDARŠIČ Marjan: *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Železničarsko gospodarstvo, 1990

BIBLIOGRAFIJE, BIOGRAFIJE

- AVGUŠTIN Avrelij: *Izpovedi*. Celje: Mohorjeva družba, 1991

UDK 316.77

**SPLICHAL, dr. Slavko: Reregulacija radiotelevizije v Vzhodni-Srednji Evropi
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 5-6, str. 435**

V nasprotju z »libertarno filozofijo« novih političnih elit so spremembe v radiodifuznih sistemih v postsocialistični Vzhodni-Srednji Evropi namenjene ustvarjanju nacionalnega, politiziranega ter nekomercialnega ali kvazikomercialnega radiodifuznega sistema, podrejenega državnim oblastem in ne javni odgovornosti. Vrsta ekonomskih, političnih, kulturnih in ideoloških vzrokov je kriva za »zaostajanje« za Zahodno Evropo: pomanjkanje sodobne komunikacijske tehnologije, ideologizacija politične sfere, porajanje državnega nacionalizma, ekonomska nerazvitost in odsotnost tržne ekonomije, potreba po »zaščiti« nacionalne kulture, pravni nered v ekonomski in (še posebej) komunikacijski sferi, odpori proti »divji« privatizaciji. Vsi ti dejavniki podpirajo povečevanje ali vsaj ohranjanje državnega vmešavanja v delovanje množičnih medijev v nekdanjih socialističnih državah.

UDK 316.77

**SPLICHAL, dr. Slavko: Reregulation of broadcasting in East-Central Europe
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 5-6, p. 435**

Contrary to the "libertarian philosophy" of the new political elites, the current restructuring of broadcasting systems in the postsocialist East-Central Europe is mainly aimed at establishing a national, politicized and non- or quasi-commercial public broadcasting system subordinated to the state authorities rather than to public accountability. A number of economic, political, cultural and ideological reasons may be listed for this "lag" compared to Western Europe: the lack of modern communication technology, a highly ideologized political scene, nationalistic policies of new governments in multinational states, economic underdevelopment and the absence of a market economy, the need to "protect" national culture, legal vacuums in the economy in general and communications in particular, and the ideological opposition to "wild" privatization. These factors tend to support an increasing, or at least continued, penetration of the state into the media sphere in the former socialist countries.

Zdravko Mlinar

TERITORIALNE IDENTITETE V KONTEKSTU NASTAJAJOČE SVETOVNE DRUŽBE
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Letnik XXIX, št. 5-6, str. 450

V družboslovni literaturi lahko razkrivamo dve povsem nasprotni interpretaciji današnjih sprememb teritorialno-družbene organizacije. Nekateri izpostavljajo emancipacijski trend, ki se kaže v vse uspešnejšem premagovanju prostora kot ovire in nakazujejo perspektivo »sveta brez meja« (Brown). Drugi opozarjajo, da z odpravljanjem meja lokalne, regionalne in nacionalne identitete izgubljajo svojo dosedanjo zaščito in postajajo – v procesu svetovne homogenizacije – vse bolj ogrožene. Kako torej ohraniti teritorialno različnost v času, ko se povečuje odprtost, mobilnost in (medsebojna) odvisnost v svetovnem merilu?

Rešitev ne more biti v koncepciji »identitete kot otoka« (notranja homogenost, strnjenost in poudarjene teritorialne meje), temveč jo lahko najdemo le v »identiteti kot križišču«. Ni mogoče računati na proces integracije brez povečevanja diferenciacije (npr. etnične diversifikacije) teritorialnih skupnosti.

V tekstu je predstavljenih pet tematskih sklopov z značilnimi razlagami posameznih avtorjev:

1. Vključeni avtorji zavračajo dosedanje razumevanje družbeno-prostorskega razvoja kot premočrtnega in enosmernega procesa in nakazujejo hkratne premike navznoter (krepitev avtonomije) in navzven (nacionalne povezave).
2. Gre za spremembe, ki kažejo na erozijo teritorialne podlage etničnih in kulturnih identitet.
3. Krepijo se lokalni odzivi na »globalne vdore« in še zlasti neposredne lokalno-globalne vezi.
4. Gre za različne razlage o tem, kakšno je razmerje med politično-ekonomsko integracijo in družbeno identifikacijo.
5. Izpostavlja se preobrazba iz **danih v (re)konstruirane** identitete (npr. »novi lokalizem«).

UDK 316.32

MLINAR, dr. Zdravko: Territorial Identity In the Context of the Emerging Global Society
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, vol. XXIX, No. 5-6, pg. 450

It is possible to discern two completely different interpretations of current changes in territorial-social organization in sociological literature. Some stress the emancipatory trend which manifests itself in the more successful surmounting of space as a limitation and point to the future of a "world without frontiers" (Brown). Others call attention to the fact that with the elimination of local boundaries, regional and national identity lose their current protection and become – in the process of global homogenisation – increasingly endangered. How then to maintain territorial heterogeneity in a period when openness, mobility and (mutual) interdependency on the global level are increasing?

The solution cannot be found in the conception of "identity as an island" (internal homogeneity, contiguity and stressed territorial boundaries) but rather in "identity as a crossroad". It is not possible to rely on processes of integration without the increase of differentiation (for example ethnic diversification) of the territorial community.

The text deals with five thematic complexes with characteristic elaborations by individual authors:

1. The authors included repudiate previous interpretations of social-spatial development as a linear and one-dimensional process and point to the simultaneous shifts inside (strengthening of autonomy) and outside (supranational connections).
2. We are dealing with changes which indicate an erosion of the territorial base of ethnic and cultural identities.
3. There is a strengthening of local responses to "global intrusions", especially of direct local-global connections.
4. There are various explanations of the relationship between political-economic integration and social identification.
5. Attention is being called to the transformation from the given to the (re)constructed identity (for example "new localism").

UDK 338.2

**Žnidaršič-Kranjc, dr. Alenka: Moratorij za stečaje – komu je z manj stečaji lažje?
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 5–6, str. 473**

V članku želimo prikazati, ali in kako je moratorij za vlaganje prijav za začetek stečajnega postopka, ki je bil sprejet s sklepom Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije in je začel veljati 5. 7. 1991, vplival na število stečajev podjetij pri nas. Nesporno je, da se je zaradi navedenega sklepa zmanjšalo število pravnih oseb, ki jih je služba družbenega knjigovodstva predlagala za stečaj. Z navedenim pa se je predvsem zmanjšala obremenjenost gospodarskih oddelkov sodišč s stečajnimi zadevami. Manjši ali nikakršen vpliv pa je imel omenjeni moratorij na splošno nelikvidnost v gospodarstvu. Podobno pa se tudi škoda, ki je bila s to nelikvidnostjo povzročena, ni zmanjšala – postavlja se vprašanje, ali se ni celo povečala. Prav gotovo se je prerazporedila – po vsej verjetnosti od bogatejših in močnejših k šibkejšim in revnejšim.

UDK 338.2

**ŽNIDARŠIČ-KRANJIC, dr. Alenka: Moratorium for Insolvencies – Who Has an Easier Time With Fewer Insolvencies?
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, vol. XXIX, No. 5–6, pg. 473**

It is our ambition to demonstrate whether and in what manner, the moratorium for the deposition of declarations of insolvency procedure commencement, which was adopted with the decree of the Executive Council of the parliament of the Republic of Slovenia on the 5. of July 1991, has influenced the number of plant insolvencies in Slovenia. It is doubtless that the decree has caused a decrease in the number of legal persons which the internal revenue system has suggested for insolvency. With the decree there has been an even greater decrease of the burden of economic sectors of courts dealing with insolvency cases. On the other hand, the moratorium has had a smaller influence or no influence at all on the general inliquidity of the economy. In a similar fashion, the loss caused by this inliquidity also did not decrease – it may very well have even increased. The loss has certainly been redistributed – in all likelihood from the richer and stronger to the weaker and poorer.

UDK 327 (497.12)

**BUČAR, dr. Bojko: Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 5-6, str. 484**

Avtor v članku obravnava problematiko univerzalnosti in regionalizma v zunanji politični usmeritvi Slovenije. Opredeljuje se za globalni pristop, znotraj katerega so možne različne poti in pristopi. Regionalizem pomeni usmeritev na Evropo, vendar pri tem ne gre pozabiti na pretekle izkušnje v sodelovanju s subnacionalnimi regijami. Zunanje politična usmeritev bo jasen kazalec notranjih procesov v sami Sloveniji, ki opredeljujejo razvoj dane družbe. Ti nacionalni procesi se morajo prilagajati mednarodni skupnosti. Ustrezna zunanjepolitična usmeritev pa je tudi predpogoj za uspešen notranji razvoj.

UDK 327 (497.12)

**BUČAR, dr. Bojko: Universalism and Regionalism in Slovene Foreign Policy
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol XXIX, No. 5-6, p. 484**

The author dwells on the issue of universalism and regionalism in the foreign policy orientation of Slovenia. A global approach is pure necessity whereby different ways and approaches may be selected. Regionalism is the orientation towards European states, yet past experiences of cooperation with subnational regions should not be forgotten. The foreign policy orientation will be a clear indicator of the processes within the country which determine the possibilities of the development of a given society. These national processes have to adapt to the processes in the international community which is why an adequate foreign policy orientation is a sine qua non for successful internal development.

**KROPIVNIK, Samo: Empirično raziskovanje parlamentov
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, Št. 5–6, str. 533**

Avtor išče model, ki zajema dejavnike, ki v najširšem smislu pogojujejo (ne nujno določajo) tista stanja in procese v parlamentih, ki so navadno predmet »empiričnega« raziskovanja. Pri tem izhaja iz Sartorijeve dvodimenzionalne tipologije političnih sistemov. Poglobi se predvsem v kvantifikacijo obeh meril tipologije, tj. fragmentiranosti in polariziranosti sistemov. Obravnava znane indikatorje, ki v različni meri upoštevajo število, pomembnost in moč strank (merilo fragmentiranosti) ter razsežnosti ideološkega kontinuuma in intenziteto (lastnosti) teh razsežnosti (merilo polariziranosti). Indikatorje kritično presoja glede njihovih lastnosti in možnosti aplikacije, jih ponazori s konkretnimi primeri (primerjava vrednosti v posameznih državah) ter predlaga nekatere spremembe in novosti. Posebej opozarja na nevarnost nekritične uporabe indikatorjev in na problem interpretacije vrednosti indikatorjev na intervalni merski lestvici.

**KROPIVNIK, Samo: Empirical Research of Parliaments
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, vol. XXIX, No. 5–6, pg. 533**

The author searches for a model which would include factors that in the widest possible sense condition (not necessarily determine) those states and processes in parliaments, which are usually the object of »empirical« research. He bases his work on Sartori's two-dimensional typology of political systems. Greatest attention is being paid to quantification of both measures of the typology, i. e. fragmentation and polarization of systems. He deals with known indicators which to a various extent take into account the number, importance and power of parties (measure of fragmentation) and the extent of the ideological continuum and its intensity (characteristics) (the measure of polarization). The author critically evaluates the indicators according to their properties and possibility of application, illustrates them with concrete examples (comparison of value in different countries) and suggests some changes and innovations. He specifically calls to attention the danger of uncritical use of indicators as well as to the problem of the interpretation of value indicators on an interval measure scale.

CONTENTS

ARTICLES, DISCUSSIONS

SLAVKO SPLICAL: Regulation of Broadcasting in East-Central Europe	435
ZDRAVKO MLINAR: Territorial Identity in the Emerging Global Society	450
WERNER WINTERSTEINER: Thesis on Peace Education	463

FROM RESEARCH

ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: A Moratorium on Insolvency – Who Has an Easier Time With Fewer Insolvencies?	473
BOJKO BUČAR: Universalism and Regionalism in Slovene Foreign Policy	484

CURRENT INTERVIEW

IVAN ZUPAN: Slovene Gas-Pipe System Yesterday, Today and Tomorrow	491
---	-----

DEVELOPMENT – THE END OF AN IDEOLOGY

Round Table	
STANE JUŽNIČ: Introduction	502
ZDRAVKO MLINAR: Never Before So Safe Yet So Endangered	504
PETER KLINAR: A More Liberal Way of Developmental Change	505
ANDREJ KIRN: Evolution, Progress, Measure of Progress	508
HUBERT POŽARNIK: A Shift Towards a New Paradigm of Development	511
DRAGO OCVIRK: A New Relationship Towards the Idea of Development	513
RUDI RIZMAN: Before the Emerging (Post)progressive Societies?	515
FRANE ADAM: Dilemmas of Development After Socialism	518
MARJAN SVETLIČIČ: Affirmation of Global Criteria	520
DANILO TÜRK: Stable and New Elements of Developmental Ideology	522
ADOLF BIBIČ: The End of History?	525
BOGOMIL FERFILA: Relevant Global Developmental Experience	529
MOJCA NOVAK: What Is the World Based On?	531

VIEWS, COMMENTARIES

SAMO KROPIVNIK: Empirical Research of Parliaments	533
PETER KLINAR: Traps and Promises of National States in the East	545
VIDOVIČ STANISLAV: Right Extremism on the Rise	551
ALEŠ DEBELJAK: TV Preachers	559
JANEZ STANIČ: Central Asia in World Politics	566
MARJAN OSOLNIK: Diplomacy as a Vocation	572

FROM THE HISTORY OF POLITICAL THOUGHT

JAMES MADISON: Federalist No. 10	581
ADOLF BIBIČ: Political Thought of Federalists	585
MARJAN BREZOVŠEK: Political Theory in Federalist Papers	595

STUDENTS RESEARCH

ADRIANA DVORŠAK: Some Defects of the Democratic Process In ECC	606
--	-----

VIEWS, RECENSIONS

N. Bobbio, N. Matteteucci, G. Pasquino: Dizionario di Politica (Boštjan Markič)	612
Ivan Cifrić: Ogledi iz sociologije obrazovanja (A. Židan)	614

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND THEMATIC MAGAZINES

AUTHOR'S SYNOPSIS	616
-------------------	-----

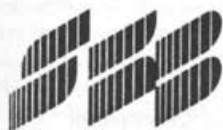

**LJUBLJANSKA
ZAVAROVALNICA**

Dodatne informacije vam bo posredovala

Tea Panza-Frece po telefonu:

061/217 015, 217 091, 217 121

SKB BANKA D.D.

61000 Ljubljana · ajdovščina 4 · p.p. 310 · telefon: (061) 132 132,
telex: 31606 · telefax: (061) 314 549

 zavarovalnica triglav
d.d. Ljubljana

61001 Ljubljana, Miklošičeva cesta 19

Poštni predal: 88-II

Telefon: 324-961

Telex: yu TRIZAV 31860

Telefax: 316-456

GRADIS

**STROJNO PROMETNA OPERATIVA P. O.
LJUBLJANA**

Šmartinska 32, 61000 LJUBLJANA

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrsteni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. jV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

Popravki v prispevku Bojana Bugariča Ustavna ureditev lokalne samouprave v nekaterih evropskih državah, v št. 3–4/92. Napake so sledeče:

- na str. 313, četrti odstavek, prva vrstica: region, pravilno regioni,
 - četrta vrstica: odrekajo, pravilno odrejajo,
 - na isti strani opomba št. 3: koncentracija jugoslovanske občine, pravilno koncepcija jugoslovanske občine,
 - opomba št. 6: Jović, pravilno Jovičić,
 - na strani 320, peti odstavek, druga vrstica: common lawa, pravilno common law-a.
- Avtorju članka se opravičujemo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

ČLANKI, RAZPRAVE

SRĐAN VRCAN: Parsonsova teorija religije

ZDENKO ROTER: Premišljevanje o katoliški Sloveniji 1992

HAINZ VETSCHERA: Krizni mehanizmi KVSE in njihova uporaba v jugoslovanski krizi

LASTNINSKA ZAKONODAJA

I. RIBNIKAR, J. MENCINGER, J. PRAŠNIKAR, B. KOVAČ

VOLILNI SISTEM IN PROCES

Skupina avtorjev

IZ RAZISKAV

JANEZ PEČAR: Policijski profesionalizem in specializacija

MOJCA NOVAK: Revščina v osemdesetih letih v Sloveniji

FRANCE HRIBERNIK: Kmečka družina – kako zagotoviti generacijsko kontinuiteto?

INES DRAME: Odnosno strukturirana medijska realnost kot posebna realnost

MIRAN KOMAC: Narodne manjšine – most med narodi ali subjekti lastnega razvoja

LATINKA PEROVIČ: Pomemben zgodovinski izvor o odnosih med Srbi in Slovenci

POLITOLOŠKO POSVETOVANJE

Ankaransko srečanje – skupina avtorjev

POGLEDI, KOMENTARJI

TOMO KOROŠEC: Jezikovnokulturni vidiki vojstva na Slovenskem

ZLATKO ŠABIČ: Karakter in učinkovitost konvencije Lome

ZLATO ADLEŠIČ: Oblikovanje nove Evrope in vključevanje Slovenije v evropske integracije

V prodaji

Knjižni program TEORIJE IN PRAKSE 1992

**VELJKO RUS: MED ANTIKOMUNIZMOM
IN POSTSOCIALIZMOM**

Cena: 800 SLT

*(Naročila pošiljajte na naslov: Teorija in praksa, Ljubljana,
Kardeljeva pl. 5)*